

مرکز تحقیقات اسلامی

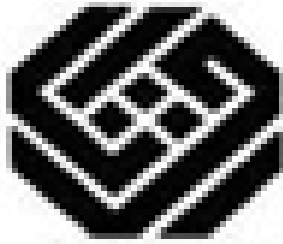
اصفهان

گامی

الحق
علیه
الصلوة
والسلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
پاکستان

تفسیر خود

تالیف

محجۃ الاسلام والمسلمین

حاج شیخ مجتبیٰ قرابلی

جلد دوم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور طبع قدیم

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۵۸	تفسیر نور طبع قدیم جلد ۲
۵۸	مشخصات کتاب
۶۰	اشاره
۶۲	مقدمه ناشر
۶۲	اشاره
۶۳	شیوه کار
۶۳	شیوه ارائه
۶۴	تذکرات لازم:
۶۵	مقدمه مؤلف
۶۸	[تفسیر سوره آل عمران]
۶۸	سیمای سوره آل عمران
۶۹	[سوره آل عمران (۳): آیه ۱]
۶۹	اشاره
۶۹	نکته ها:
۷۰	[سوره آل عمران (۳): آیه ۲]
۷۰	اشاره
۷۰	نکته ها:
۷۱	پیام ها:
۷۱	[سوره آل عمران (۳): آیه ۳]
۷۱	اشاره
۷۱	نکته ها:
۷۱	پیام ها:
۷۲	[سوره آل عمران (۳): آیه ۴]

۷۲ اشاره

۷۲ نکته ها:

۷۳ پیام ها:

۷۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۵]

۷۳ اشاره

۷۴ نکته ها:

۷۴ پیام ها:

۷۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۶]

۷۴ اشاره

۷۴ نکته ها:

۷۵ پیام ها:

۷۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷]

۷۵ اشاره

۷۶ نکته ها:

۷۸ پیام ها:

۷۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸]

۷۹ اشاره

۷۹ پیام ها:

۷۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۹]

۷۹ اشاره

۷۹ نکته ها:

۸۰ پیام ها:

۸۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰]

۸۰ اشاره

۸۰ نکته ها:

۸۱ پیام ها:

- ۸۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱]
- ۸۱ اشاره
- ۸۱ پیام ها:
- ۸۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲]
- ۸۲ اشاره
- ۸۲ نکته ها:
- ۸۲ پیام ها:
- ۸۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳]
- ۸۳ اشاره
- ۸۳ نکته ها:
- ۸۴ پیام ها:
- ۸۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴]
- ۸۵ اشاره
- ۸۵ نکته ها:
- ۸۶ پیام ها:
- ۸۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵]
- ۸۷ اشاره
- ۸۷ نکته ها:
- ۸۷ پیام ها:
- ۸۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶]
- ۸۸ اشاره
- ۸۸ پیام ها:
- ۸۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷]
- ۸۸ اشاره
- ۸۸ نکته ها:
- ۸۹ پیام ها:

۸۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸]

۸۹ اشاره

۹۰ نکته ها:

۹۰ پیام ها:

۹۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹]

۹۱ اشاره

۹۱ نکته ها:

۹۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۰]

۹۱ اشاره

۹۲ نکته ها:

۹۲ پیام ها:

۹۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۱]

۹۳ اشاره

۹۳ نکته ها:

۹۴ پیام ها:

۹۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۲]

۹۵ اشاره

۹۵ نکته ها:

۹۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۳]

۹۵ اشاره

۹۵ نکته ها:

۹۶ پیام ها:

۹۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۴]

۹۶ اشاره

۹۶ نکته ها:

۹۷ پیام ها:

۹۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۵]

۹۷ اشاره

۹۷ پیام ها:

۹۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۶]

۹۸ اشاره

۹۸ نکته ها:

۹۸ پیام ها:

۹۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۷]

۹۹ اشاره

۱۰۰ نکته ها:

۱۰۰ پیام ها:

۱۰۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۸]

۱۰۱ اشاره

۱۰۱ نکته ها:

۱۰۱ پیام ها:

۱۰۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۹]

۱۰۲ اشاره

۱۰۳ نکته ها:

۱۰۳ پیام ها:

۱۰۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۳۰]

۱۰۳ اشاره

۱۰۳ نکته ها:

۱۰۴ پیام ها:

۱۰۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۳۱]

۱۰۴ اشاره

۱۰۵ نکته ها:

پیام‌ها: ۱۰۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۲] ۱۰۶

اشاره ۱۰۶

نکته‌ها: ۱۰۶

پیام‌ها: ۱۰۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۳] ۱۰۷

اشاره ۱۰۷

نکته‌ها: ۱۰۷

پیام‌ها: ۱۰۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۴] ۱۰۷

اشاره ۱۰۷

پیام‌ها: ۱۰۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۵] ۱۰۸

اشاره ۱۰۸

نکته‌ها: ۱۰۸

پیام‌ها: ۱۰۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۶] ۱۰۹

اشاره ۱۰۹

نکته‌ها: ۱۱۰

پیام‌ها: ۱۱۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۷] ۱۱۱

اشاره ۱۱۱

نکته‌ها: ۱۱۱

پیام‌ها: ۱۱۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۸] ۱۱۳

اشاره ۱۱۳

نکته ها: ۱۱۳

پیام ها: ۱۱۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۹] ۱۱۴

اشاره ۱۱۴

نکته ها: ۱۱۴

پیام ها: ۱۱۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۰] ۱۱۵

اشاره ۱۱۵

پیام ها: ۱۱۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۱] ۱۱۶

اشاره ۱۱۶

پیام ها: ۱۱۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۲] ۱۱۷

اشاره ۱۱۷

نکته ها: ۱۱۷

پیام ها: ۱۱۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۳] ۱۱۷

اشاره ۱۱۷

نکته ها: ۱۱۸

پیام ها: ۱۱۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۴] ۱۱۹

اشاره ۱۱۹

نکته ها: ۱۱۹

پیام ها: ۱۱۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۵] ۱۲۰

اشاره ۱۲۰

نکته ها: ۱۲۰

پیام ها: ۱۲۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۶] ۱۲۱

اشاره ۱۲۱

نکته ها: ۱۲۱

پیام ها: ۱۲۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۷] ۱۲۲

اشاره ۱۲۲

نکته ها: ۱۲۲

پیام ها: ۱۲۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۸] ۱۲۳

اشاره ۱۲۳

نکته ها: ۱۲۳

پیام ها: ۱۲۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۹] ۱۲۳

اشاره ۱۲۳

نکته ها: ۱۲۴

پیام ها: ۱۲۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۰] ۱۲۵

اشاره ۱۲۵

نکته ها: ۱۲۵

پیام ها: ۱۲۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۱] ۱۲۷

اشاره ۱۲۷

نکته ها: ۱۲۷

پیام ها: ۱۲۷

۱۲۷ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۲] -----

۱۲۷ ----- اشاره -----

۱۲۸ ----- نکته ها: -----

۱۲۸ ----- پیام ها: -----

۱۲۹ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۳] -----

۱۲۹ ----- اشاره -----

۱۲۹ ----- نکته ها: -----

۱۲۹ ----- پیام ها: -----

۱۲۹ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۴] -----

۱۲۹ ----- اشاره -----

۱۳۰ ----- نکته ها: -----

۱۳۰ ----- پیام ها: -----

۱۳۰ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۵] -----

۱۳۰ ----- اشاره -----

۱۳۱ ----- نکته ها: -----

۱۳۱ ----- پیام ها: -----

۱۳۱ ----- [سوره آل عمران (۳): آیات ۵۶ تا ۵۷] -----

۱۳۱ ----- اشاره -----

۱۳۲ ----- نکته ها: -----

۱۳۲ ----- پیام ها: -----

۱۳۲ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۸] -----

۱۳۲ ----- اشاره -----

۱۳۲ ----- پیام ها: -----

۱۳۳ ----- [سوره آل عمران (۳): آیه ۵۹] -----

۱۳۳ ----- اشاره -----

۱۳۳ ----- نکته ها: -----

پیام‌ها: ۱۳۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۰] ۱۳۳

اشاره ۱۳۳

نکته‌ها: ۱۳۳

پیام‌ها: ۱۳۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۱] ۱۳۴

اشاره ۱۳۴

نکته‌ها: ۱۳۴

پیام‌ها: ۱۳۷

[سوره آل عمران (۳): آیات ۶۲ تا ۶۳] ۱۳۷

اشاره ۱۳۷

نکته‌ها: ۱۳۸

پیام‌ها: ۱۳۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۴] ۱۳۹

اشاره ۱۳۹

نکته‌ها: ۱۳۹

پیام‌ها: ۱۳۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۵] ۱۴۰

اشاره ۱۴۰

نکته‌ها: ۱۴۱

پیام‌ها: ۱۴۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۶] ۱۴۱

اشاره ۱۴۱

نکته‌ها: ۱۴۲

پیام‌ها: ۱۴۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۷] ۱۴۲

۱۴۲ اشاره

۱۴۲ نکته ها:

۱۴۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۶۸]

۱۴۳ اشاره

۱۴۳ نکته ها:

۱۴۴ پیام ها:

۱۴۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۶۹]

۱۴۴ اشاره

۱۴۴ نکته ها:

۱۴۵ پیام ها:

۱۴۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۰]

۱۴۵ اشاره

۱۴۶ نکته ها:

۱۴۶ پیام ها:

۱۴۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۱]

۱۴۶ اشاره

۱۴۶ نکته ها:

۱۴۶ پیام ها:

۱۴۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۲]

۱۴۷ اشاره

۱۴۷ نکته ها:

۱۴۸ پیام ها:

۱۴۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۳]

۱۴۸ اشاره

۱۴۹ نکته ها:

۱۴۹ پیام ها:

۱۴۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۴]

۱۴۹ اشاره

۱۴۹ نکته ها:

۱۵۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۵]

۱۵۰ اشاره

۱۵۰ نکته ها:

۱۵۰ پیام ها:

۱۵۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۶]

۱۵۱ اشاره

۱۵۱ نکته ها:

۱۵۱ پیام ها:

۱۵۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۷]

۱۵۳ اشاره

۱۵۳ نکته ها:

۱۵۴ پیام ها:

۱۵۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۸]

۱۵۴ اشاره

۱۵۵ نکته ها:

۱۵۵ پیام ها:

۱۵۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۷۹]

۱۵۶ اشاره

۱۵۶ نکته ها:

۱۵۷ پیام ها:

۱۵۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸۰]

۱۵۸ اشاره

۱۵۸ پیام ها:

۱۵۸ [سوره آل عمران (۳): آیات ۸۱ تا ۸۲]

۱۵۸ اشاره

۱۵۹ نکته ها:

۱۵۹ پیام ها:

۱۶۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸۳]

۱۶۰ اشاره

۱۶۱ نکته ها:

۱۶۱ پیام ها:

۱۶۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸۴]

۱۶۲ اشاره

۱۶۲ نکته ها:

۱۶۲ پیام ها:

۱۶۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸۵]

۱۶۳ اشاره

۱۶۳ نکته ها:

۱۶۴ پیام ها:

۱۶۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸۶]

۱۶۴ اشاره

۱۶۴ پیام ها:

۱۶۵ [سوره آل عمران (۳): آیات ۸۷ تا ۸۸]

۱۶۵ اشاره

۱۶۵ نکته ها:

۱۶۶ پیام ها:

۱۶۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۸۹]

۱۶۶ اشاره

۱۶۶ نکته ها:

پیام‌ها: ۱۶۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۰] ۱۶۷

اشاره ۱۶۷

نکته‌ها: ۱۶۷

پیام‌ها: ۱۶۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۱] ۱۶۸

اشاره ۱۶۸

نکته‌ها: ۱۶۹

پیام‌ها: ۱۶۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۲] ۱۶۹

اشاره ۱۶۹

نکته‌ها: ۱۶۹

نمونه‌هایی از انفاق مؤمنان ۱۷۰

پیام‌ها: ۱۷۱

[سوره آل عمران (۳): آیات ۹۳ تا ۹۴] ۱۷۳

اشاره ۱۷۳

نکته‌ها: ۱۷۳

پیام‌ها: ۱۷۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۵] ۱۷۴

اشاره ۱۷۴

نکته‌ها: ۱۷۴

پیام‌ها: ۱۷۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۶] ۱۷۴

اشاره ۱۷۴

نکته‌ها: ۱۷۵

پیام‌ها: ۱۷۶

۱۷۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۹۷]

۱۷۶ اشاره

۱۷۶ نکته ها:

۱۷۸ پیام ها:

۱۷۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۹۸]

۱۷۹ اشاره

۱۷۹ پیام ها:

۱۷۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۹۹]

۱۷۹ اشاره

۱۷۹ نکته ها:

۱۸۰ پیام ها:

۱۸۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۰]

۱۸۰ اشاره

۱۸۰ نکته ها:

۱۸۱ پیام ها:

۱۸۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۱]

۱۸۱ اشاره

۱۸۱ پیام ها:

۱۸۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۲]

۱۸۲ اشاره

۱۸۲ نکته ها:

۱۸۳ پیام ها:

۱۸۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۳]

۱۸۳ اشاره

۱۸۳ نکته ها:

۱۸۴ پیام ها:

۱۸۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۴]

۱۸۴ اشاره

۱۸۵ نکته ها:

۱۸۵ پیام ها:

۱۸۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۵]

۱۸۶ اشاره

۱۸۶ پیام ها:

۱۸۶ [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷]

۱۸۶ اشاره

۱۸۷ نکته ها:

۱۸۷ [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

۱۸۷ اشاره

۱۸۸ نکته ها:

۱۸۸ پیام ها:

۱۸۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۰]

۱۸۸ اشاره

۱۸۹ نکته ها:

۱۸۹ پیام ها:

۱۹۰ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۱]

۱۹۰ اشاره

۱۹۰ نکته ها:

۱۹۰ پیام ها:

۱۹۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۲]

۱۹۱ اشاره

۱۹۱ نکته ها:

۱۹۱ پیام ها:

۱۹۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۳]

۱۹۲ اشاره

۱۹۳ نکته ها:

۱۹۳ پیام ها:

۱۹۴ [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵]

۱۹۴ اشاره

۱۹۴ نکته ها:

۱۹۵ پیام ها:

۱۹۵ [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷]

۱۹۵ اشاره

۱۹۶ نکته ها:

۱۹۶ پیام ها:

۱۹۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۸]

۱۹۷ اشاره

۱۹۷ نکته ها:

۱۹۷ دشمن برای ما چه آرزو می کند؟

۱۹۸ پیام ها:

۱۹۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۹]

۱۹۹ اشاره

۱۹۹ پیام ها:

۲۰۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۰]

۲۰۱ اشاره

۲۰۱ نکته ها:

۲۰۱ پیام ها:

۲۰۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۱]

۲۰۲ اشاره

نکته ها: ۲۰۲

پیام ها: ۲۰۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۲] ۲۰۵

اشاره ۲۰۵

نکته ها: ۲۰۵

پیام ها: ۲۰۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۳] ۲۰۷

اشاره ۲۰۷

نکته ها: ۲۰۷

پیام ها: ۲۰۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۴] ۲۰۸

اشاره ۲۰۸

پیام ها: ۲۰۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۵] ۲۰۸

اشاره ۲۰۸

نکته ها: ۲۰۸

پیام ها: ۲۰۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۶] ۲۰۹

اشاره ۲۰۹

پیام ها: ۲۰۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۷] ۲۱۰

اشاره ۲۱۰

نکته ها: ۲۱۰

پیام ها: ۲۱۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۸] ۲۱۱

اشاره ۲۱۱

نکته ها: ۲۱۱

پیام ها: ۲۱۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۹] ۲۱۱

اشاره ۲۱۱

نکته ها: ۲۱۲

پیام ها: ۲۱۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۰] ۲۱۲

اشاره ۲۱۲

نکته ها: ۲۱۲

پیام ها: ۲۱۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۱] ۲۱۳

اشاره ۲۱۳

پیام ها: ۲۱۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۲] ۲۱۴

اشاره ۲۱۴

نکته ها: ۲۱۴

پیام ها: ۲۱۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۳] ۲۱۵

اشاره ۲۱۵

نکته ها: ۲۱۵

پیام ها: ۲۱۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۴] ۲۱۶

اشاره ۲۱۶

نکته ها: ۲۱۶

یک واقعه ی تاریخی ۲۱۶

پیام ها: ۲۱۶

۲۱۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۵]

۲۱۷ اشاره

۲۱۷ نکته ها:

۲۱۸ پیام ها:

۲۱۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۶]

۲۱۹ اشاره

۲۱۹ نکته ها:

۲۱۹ پیام ها:

۲۱۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۷]

۲۱۹ اشاره

۲۱۹ نکته ها:

۲۲۰ پیام ها:

۲۲۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۸]

۲۲۱ اشاره

۲۲۱ نکته ها:

۲۲۱ پیام ها:

۲۲۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۹]

۲۲۱ اشاره

۲۲۱ نکته ها:

۲۲۱ پیام ها:

۲۲۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۰]

۲۲۲ اشاره

۲۲۲ نکته ها:

۲۲۳ پیام ها:

۲۲۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۱]

۲۲۴ اشاره

نکته ها: ۲۲۴

پیام ها: ۲۲۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۲] ۲۲۵

اشاره ۲۲۵

نکته ها: ۲۲۵

پیام ها: ۲۲۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۳] ۲۲۵

اشاره ۲۲۵

نکته ها: ۲۲۶

پیام ها: ۲۲۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۴] ۲۲۶

اشاره ۲۲۶

نکته ها: ۲۲۷

پیام ها: ۲۲۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۵] ۲۲۸

اشاره ۲۲۸

پیام ها: ۲۲۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۶] ۲۲۹

اشاره ۲۲۹

نکته ها: ۲۲۹

پیام ها: ۲۲۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۷] ۲۳۰

اشاره ۲۳۰

پیام ها: ۲۳۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۸] ۲۳۱

اشاره ۲۳۱

نکته ها: ۲۳۱

پیام ها: ۲۳۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۹] ۲۳۲

اشاره ۲۳۲

نکته ها: ۲۳۲

پیام ها: ۲۳۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۰] ۲۳۲

اشاره ۲۳۲

نکته ها: ۲۳۳

پیام ها: ۲۳۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۱] ۲۳۳

اشاره ۲۳۳

نکته ها: ۲۳۳

پیام ها: ۲۳۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۲] ۲۳۴

اشاره ۲۳۴

نکته ها: ۲۳۵

پیام ها: ۲۳۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۳] ۲۳۶

اشاره ۲۳۶

نکته ها: ۲۳۶

پیام ها: ۲۳۷

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۴] ۲۳۸

اشاره ۲۳۸

پیام ها: ۲۳۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۵] ۲۴۰

۲۴۰ اشاره

۲۴۰ نکته ها:

۲۴۰ پیام ها:

۲۴۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۶]

۲۴۱ اشاره

۲۴۱ پیام ها:

۲۴۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۷]

۲۴۲ اشاره

۲۴۲ نکته ها:

۲۴۲ پیام ها:

۲۴۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۸]

۲۴۳ اشاره

۲۴۳ نکته ها:

۲۴۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۹]

۲۴۳ اشاره

۲۴۴ نکته ها:

۲۴۴ پیام ها:

۲۴۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۰]

۲۴۵ اشاره

۲۴۵ نکته ها:

۲۴۶ پیام ها:

۲۴۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۱]

۲۴۶ اشاره

۲۴۶ نکته ها:

۲۴۷ پیام ها:

۲۴۸ [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۶۲ تا ۱۶۳]

۲۴۸ اشاره

۲۴۸ نکته ها:

۲۴۹ پیام ها:

۲۴۹ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۴]

۲۴۹ اشاره

۲۴۹ نکته ها:

۲۵۰ پیام ها:

۲۵۱ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۵]

۲۵۱ اشاره

۲۵۱ نکته ها:

۲۵۱ پیام ها:

۲۵۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۶]

۲۵۲ اشاره

۲۵۲ نکته ها:

۲۵۲ پیام ها:

۲۵۳ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۷]

۲۵۳ اشاره

۲۵۳ نکته ها:

۲۵۳ پیام ها:

۲۵۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۸]

۲۵۴ اشاره

۲۵۴ پیام ها:

۲۵۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۹]

۲۵۵ اشاره

۲۵۵ نکته ها:

۲۵۵ نکاتی پیرامون شهید و شهادت

پیام‌ها: ۲۵۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۰] ۲۵۹

اشاره ۲۵۹

نکته‌ها: ۲۵۹

پیام‌ها: ۲۵۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۱] ۲۶۰

اشاره ۲۶۰

پیام‌ها: ۲۶۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۲] ۲۶۰

اشاره ۲۶۰

نکته‌ها: ۲۶۰

پیام‌ها: ۲۶۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۳] ۲۶۲

اشاره ۲۶۲

نکته‌ها: ۲۶۲

پیام‌ها: ۲۶۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۴] ۲۶۳

اشاره ۲۶۳

نکته‌ها: ۲۶۳

پیام‌ها: ۲۶۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۵] ۲۶۴

اشاره ۲۶۴

پیام‌ها: ۲۶۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۶] ۲۶۴

اشاره ۲۶۴

نکته‌ها: ۲۶۵

پیام‌ها: ۲۶۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۷] ۲۶۵

اشاره ۲۶۵

نکته‌ها: ۲۶۶

پیام‌ها: ۲۶۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۸] ۲۶۶

اشاره ۲۶۶

نکته‌ها: ۲۶۷

پیام‌ها: ۲۶۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۹] ۲۶۹

اشاره ۲۶۹

نکته‌ها: ۲۶۹

پیام‌ها: ۲۶۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۰] ۲۷۰

اشاره ۲۷۰

پیام‌ها: ۲۷۱

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۸۱ تا ۱۸۲] ۲۷۲

اشاره ۲۷۲

نکته‌ها: ۲۷۲

پیام‌ها: ۲۷۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۳] ۲۷۳

اشاره ۲۷۳

نکته‌ها: ۲۷۴

پیام‌ها: ۲۷۴

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۴] ۲۷۵

اشاره ۲۷۵

پیام‌ها: ۲۷۵

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۵] ۲۷۶

اشاره ۲۷۶

نکته‌ها: ۲۷۶

پیام‌ها: ۲۷۶

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۶] ۲۷۷

اشاره ۲۷۷

نکته‌ها: ۲۷۷

پیام‌ها: ۲۷۸

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۷] ۲۷۹

اشاره ۲۷۹

نکته‌ها: ۲۷۹

پیام‌ها: ۲۷۹

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۸] ۲۸۰

اشاره ۲۸۰

نکته‌ها: ۲۸۰

پیام‌ها: ۲۸۱

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۹] ۲۸۱

اشاره ۲۸۱

نکته‌ها: ۲۸۱

پیام‌ها: ۲۸۲

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۰] ۲۸۲

اشاره ۲۸۲

نکته‌ها: ۲۸۲

پیام‌ها: ۲۸۳

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۱] ۲۸۴

۲۸۴ اشاره

۲۸۴ نکته ها:

۲۸۴ پیام ها:

۲۸۵ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۲]

۲۸۵ اشاره

۲۸۵ نکته ها:

۲۸۶ پیام ها:

۲۸۶ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۳]

۲۸۶ اشاره

۲۸۶ نکته ها:

۲۸۶ پیام ها:

۲۸۷ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۴]

۲۸۷ اشاره

۲۸۷ نکته ها:

۲۸۸ پیام ها:

۲۸۸ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۵]

۲۸۸ اشاره

۲۸۹ پیام ها:

۲۹۱ [سوره آل عمران (۳): آیات ۱۹۶ تا ۱۹۷]

۲۹۱ اشاره

۲۹۱ نکته ها:

۲۹۱ پیام ها:

۲۹۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۸]

۲۹۲ اشاره

۲۹۲ نکته ها:

۲۹۲ پیام ها:

۲۹۲ [سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۹]

۲۹۲ اشاره

۲۹۳ نکته ها:

۲۹۳ پیام ها:

۲۹۴ [سوره آل عمران (۳): آیه ۲۰۰]

۲۹۴ اشاره

۲۹۴ نکته ها:

۲۹۵ پیام ها:

۲۹۸ [تفسیر سوره نساء]

۲۹۸ سیمای سوره نساء

۲۹۹ [سوره النساء (۴): آیه ۱]

۲۹۹ اشاره

۲۹۹ نکته ها:

۲۹۹ پیام ها:

۳۰۰ [سوره النساء (۴): آیه ۲]

۳۰۰ اشاره

۳۰۰ پیام ها:

۳۰۱ [سوره النساء (۴): آیه ۳]

۳۰۱ اشاره

۳۰۱ نکته ها:

۳۰۲ پیام ها:

۳۰۳ [سوره النساء (۴): آیه ۴]

۳۰۳ اشاره

۳۰۳ نکته ها:

۳۰۳ پیام ها:

۳۰۴ [سوره النساء (۴): آیه ۵]

۳۰۴ اشاره

۳۰۴ نکته ها:

۳۰۵ پیام ها:

۳۰۵ [سوره النساء (۴): آیه ۶]

۳۰۵ اشاره

۳۰۶ پیام ها:

۳۰۷ [سوره النساء (۴): آیه ۷]

۳۰۷ اشاره

۳۰۷ پیام ها:

۳۰۸ [سوره النساء (۴): آیه ۸]

۳۰۸ اشاره

۳۰۸ نکته ها:

۳۰۸ پیام ها:

۳۰۸ [سوره النساء (۴): آیه ۹]

۳۰۸ اشاره

۳۰۹ نکته ها:

۳۰۹ پیام ها:

۳۱۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۰]

۳۱۰ اشاره

۳۱۰ نکته ها:

۳۱۰ پیام ها:

۳۱۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱]

۳۱۰ اشاره

۳۱۱ نکته ها:

۳۱۲ پیام ها:

۳۱۳ [سوره النساء (۴): آیه ۱۲]

۳۱۳ اشاره

۳۱۴ نکته ها:

۳۱۵ پیام ها:

۳۱۵ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳]

۳۱۵ اشاره

۳۱۵ پیام ها:

۳۱۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴]

۳۱۶ اشاره

۳۱۶ پیام ها:

۳۱۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۵]

۳۱۶ اشاره

۳۱۷ نکته ها:

۳۱۷ پیام ها:

۳۱۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶]

۳۱۸ اشاره

۳۱۸ نکته ها:

۳۱۹ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷]

۳۱۹ اشاره

۳۱۹ نکته ها:

۳۱۹ پیام ها:

۳۲۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۸]

۳۲۰ اشاره

۳۲۰ پیام ها:

۳۲۱ [سوره النساء (۴): آیه ۱۹]

۳۲۱ اشاره

۳۲۱ نکته ها:

پیام ها: ۳۲۱

[سوره النساء (۴): آیه ۲۰] ۳۲۲

اشاره ۳۲۲

نکته ها: ۳۲۲

پیام ها: ۳۲۲

[سوره النساء (۴): آیه ۲۱] ۳۲۳

اشاره ۳۲۳

پیام ها: ۳۲۳

[سوره النساء (۴): آیه ۲۲] ۳۲۴

اشاره ۳۲۴

نکته ها: ۳۲۴

پیام ها: ۳۲۴

[سوره النساء (۴): آیه ۲۳] ۳۲۵

اشاره ۳۲۵

نکته ها: ۳۲۵

پیام ها: ۳۲۶

[سوره النساء (۴): آیه ۲۴] ۳۲۶

اشاره ۳۲۶

نکته ها: ۳۲۷

چند پرسش: ۳۲۹

پیام ها: ۳۲۹

[سوره النساء (۴): آیه ۲۵] ۳۳۰

اشاره ۳۳۰

نکته ها: ۳۳۱

پیام ها: ۳۳۱

[سوره النساء (۴): آیه ۲۶] ۳۳۳

۳۳۳ اشاره

۳۳۳ پیام‌ها:

۳۳۳ [سوره النساء (۴): آیه ۲۷]

۳۳۳ اشاره

۳۳۳ نکته‌ها:

۳۳۴ پیام‌ها:

۳۳۴ [سوره النساء (۴): آیه ۲۸]

۳۳۴ اشاره

۳۳۴ نکته‌ها:

۳۳۵ پیام‌ها:

۳۳۵ [سوره النساء (۴): آیه ۲۹]

۳۳۵ اشاره

۳۳۵ نکته‌ها:

۳۳۶ پیام‌ها:

۳۳۷ [سوره النساء (۴): آیه ۳۰]

۳۳۷ اشاره

۳۳۷ نکته‌ها:

۳۳۷ پیام‌ها:

۳۳۷ [سوره النساء (۴): آیه ۳۱]

۳۳۷ اشاره

۳۳۸ نکته‌ها:

۳۳۸ پیام‌ها:

۳۳۹ [سوره النساء (۴): آیه ۳۲]

۳۳۹ اشاره

۳۳۹ نکته‌ها:

۳۴۰ پیام‌ها:

۳۴۱ [سوره النساء (۴): آیه ۳۳]

۳۴۱ اشاره

۳۴۲ نکته ها:

۳۴۲ پیام ها:

۳۴۳ [سوره النساء (۴): آیه ۳۴]

۳۴۳ اشاره

۳۴۳ نکته ها:

۳۴۴ پیام ها:

۳۴۶ [سوره النساء (۴): آیه ۳۵]

۳۴۶ اشاره

۳۴۶ نکته ها:

۳۴۷ پیام ها:

۳۴۸ [سوره النساء (۴): آیه ۳۶]

۳۴۸ اشاره

۳۴۹ نکته ها:

۳۴۹ پیام ها:

۳۵۱ [سوره النساء (۴): آیه ۳۷]

۳۵۱ اشاره

۳۵۱ نکته ها:

۳۵۱ پیام ها:

۳۵۲ [سوره النساء (۴): آیه ۳۸]

۳۵۲ اشاره

۳۵۲ نکته ها:

۳۵۲ پیام ها:

۳۵۲ [سوره النساء (۴): آیه ۳۹]

۳۵۲ اشاره

پیام ها: ۳۵۳

[سوره النساء (۴): آیه ۴۰] ۳۵۴

اشاره ۳۵۴

نکته ها: ۳۵۴

پیام ها: ۳۵۴

[سوره النساء (۴): آیه ۴۱] ۳۵۴

اشاره ۳۵۴

نکته ها: ۳۵۵

پیام ها: ۳۵۶

[سوره النساء (۴): آیه ۴۲] ۳۵۶

اشاره ۳۵۶

نکته ها: ۳۵۶

پیام ها: ۳۵۷

[سوره النساء (۴): آیه ۴۳] ۳۵۷

اشاره ۳۵۷

نکته ها: ۳۵۷

پیام ها: ۳۵۸

[سوره النساء (۴): آیه ۴۴] ۳۵۹

اشاره ۳۵۹

پیام ها: ۳۵۹

[سوره النساء (۴): آیه ۴۵] ۳۶۰

اشاره ۳۶۰

پیام ها: ۳۶۰

[سوره النساء (۴): آیه ۴۶] ۳۶۰

اشاره ۳۶۰

نکته ها: ۳۶۱

پیام ها: ۳۶۱

[سوره النساء (۴): آیه ۴۷] ۳۶۱

اشاره ۳۶۱

نکته ها: ۳۶۲

پیام ها: ۳۶۲

[سوره النساء (۴): آیه ۴۸] ۳۶۳

اشاره ۳۶۳

نکته ها: ۳۶۳

پیام ها: ۳۶۴

[سوره النساء (۴): آیه ۴۹] ۳۶۴

اشاره ۳۶۴

نکته ها: ۳۶۴

پیام ها: ۳۶۴

[سوره النساء (۴): آیه ۵۰] ۳۶۵

اشاره ۳۶۵

نکته ها: ۳۶۵

پیام ها: ۳۶۵

[سوره النساء (۴): آیه ۵۱] ۳۶۵

اشاره ۳۶۵

نکته ها: ۳۶۶

پیام ها: ۳۶۶

[سوره النساء (۴): آیه ۵۲] ۳۶۶

اشاره ۳۶۶

پیام ها: ۳۶۶

[سوره النساء (۴): آیه ۵۳] ۳۶۷

اشاره ۳۶۷

نکته ها: ۳۶۷

پیام ها: ۳۶۷

[سوره النساء (۴): آیه ۵۴] ۳۶۸

اشاره ۳۶۸

نکته ها: ۳۶۸

پیام ها: ۳۶۹

[سوره النساء (۴): آیات ۵۵ تا ۵۶] ۳۶۹

اشاره ۳۶۹

نکته ها: ۳۷۰

پیام ها: ۳۷۰

[سوره النساء (۴): آیه ۵۷] ۳۷۰

اشاره ۳۷۰

نکته ها: ۳۷۱

پیام ها: ۳۷۱

[سوره النساء (۴): آیه ۵۸] ۳۷۱

اشاره ۳۷۱

نکته ها: ۳۷۲

پیام ها: ۳۷۳

[سوره النساء (۴): آیه ۵۹] ۳۷۳

اشاره ۳۷۳

نکته ها: ۳۷۳

پیام ها: ۳۷۵

[سوره النساء (۴): آیه ۶۰] ۳۷۶

اشاره ۳۷۶

نکته ها: ۳۷۷

پیام ها: ۳۷۷

۳۷۸ [سوره النساء (۴): آیه ۶۱]

۳۷۸ اشاره

۳۷۸ پیام ها:

۳۷۹ [سوره النساء (۴): آیه ۶۲]

۳۷۹ اشاره

۳۷۹ نکته ها:

۳۷۹ پیام ها:

۳۸۰ [سوره النساء (۴): آیه ۶۳]

۳۸۰ اشاره

۳۸۰ پیام ها:

۳۸۰ [سوره النساء (۴): آیه ۶۴]

۳۸۰ اشاره

۳۸۱ نکته ها:

۳۸۱ پیام ها:

۳۸۲ [سوره النساء (۴): آیه ۶۵]

۳۸۲ اشاره

۳۸۲ نکته ها:

۳۸۳ پیام ها:

۳۸۳ [سوره النساء (۴): آیه ۶۶]

۳۸۳ اشاره

۳۸۳ نکته ها:

۳۸۴ پیام ها:

۳۸۴ [سوره النساء (۴): آیات ۶۷ تا ۶۸]

۳۸۴ اشاره

۳۸۵ پیام ها:

۳۸۵ [سوره النساء (۴): آیات ۶۹ تا ۷۰]

۳۸۵ اشاره

۳۸۵ نکته ها:

۳۸۶ پیام ها:

۳۸۶ [سوره النساء (۴): آیه ۷۱]

۳۸۶ اشاره

۳۸۶ نکته ها:

۳۸۷ پیام ها:

۳۸۷ [سوره النساء (۴): آیه ۷۲]

۳۸۷ اشاره

۳۸۷ نکته ها:

۳۸۸ پیام ها:

۳۸۸ [سوره النساء (۴): آیه ۷۳]

۳۸۸ اشاره

۳۸۹ نکته ها:

۳۸۹ پیام ها:

۳۸۹ [سوره النساء (۴): آیه ۷۴]

۳۸۹ اشاره

۳۹۰ پیام ها:

۳۹۰ [سوره النساء (۴): آیه ۷۵]

۳۹۰ اشاره

۳۹۱ نکته ها:

۳۹۱ پیام ها:

۳۹۱ [سوره النساء (۴): آیه ۷۶]

۳۹۱ اشاره

۳۹۲ نکته ها:

۳۹۲ پیام ها:

۳۹۳ [سوره النساء (۴): آیه ۷۷]

۳۹۳ اشاره

۳۹۳ نکته ها:

۳۹۴ پیام ها:

۳۹۵ [سوره النساء (۴): آیه ۷۸]

۳۹۵ اشاره

۳۹۶ نکته ها:

۳۹۶ پیام ها:

۳۹۷ [سوره النساء (۴): آیه ۷۹]

۳۹۷ اشاره

۳۹۷ نکته ها:

۳۹۸ پیام ها:

۳۹۸ [سوره النساء (۴): آیه ۸۰]

۳۹۸ اشاره

۳۹۸ پیام ها:

۳۹۹ [سوره النساء (۴): آیه ۸۱]

۳۹۹ اشاره

۳۹۹ پیام ها:

۴۰۰ [سوره النساء (۴): آیه ۸۲]

۴۰۰ اشاره

۴۰۰ نکته ها:

۴۰۰ پیام ها:

۴۰۱ [سوره النساء (۴): آیه ۸۳]

۴۰۱ اشاره

۴۰۲ نکته ها:

۴۰۲ پیام ها:

- ۴۰۳ [سوره النساء (۴): آیه ۸۴]
- ۴۰۳ اشاره
- ۴۰۴ نکته ها:
- ۴۰۴ پیام ها:
- ۴۰۵ [سوره النساء (۴): آیه ۸۵]
- ۴۰۵ اشاره
- ۴۰۵ نکته ها:
- ۴۰۶ پیام ها:
- ۴۰۶ [سوره النساء (۴): آیه ۸۶]
- ۴۰۶ اشاره
- ۴۰۶ نکته ها:
- ۴۰۷ پیام ها:
- ۴۰۷ [سوره النساء (۴): آیه ۸۷]
- ۴۰۷ اشاره
- ۴۰۸ پیام ها:
- ۴۰۸ [سوره النساء (۴): آیه ۸۸]
- ۴۰۸ اشاره
- ۴۰۸ نکته ها:
- ۴۰۹ پیام ها:
- ۴۰۹ [سوره النساء (۴): آیه ۸۹]
- ۴۰۹ اشاره
- ۴۱۰ نکته ها:
- ۴۱۰ پیام ها:
- ۴۱۰ [سوره النساء (۴): آیه ۹۰]
- ۴۱۰ اشاره
- ۴۱۱ پیام ها:

۴۱۲ [سوره النساء (۴): آیه ۹۱]

۴۱۲ اشاره

۴۱۲ نکته ها:

۴۱۳ پیام ها:

۴۱۳ [سوره النساء (۴): آیه ۹۲]

۴۱۳ اشاره

۴۱۴ نکته ها:

۴۱۵ پیام ها:

۴۱۷ [سوره النساء (۴): آیه ۹۳]

۴۱۷ اشاره

۴۱۷ نکته ها:

۴۱۸ پیام ها:

۴۱۸ [سوره النساء (۴): آیه ۹۴]

۴۱۸ اشاره

۴۱۹ نکته ها:

۴۲۰ پیام ها:

۴۲۲ [سوره النساء (۴): آیه ۹۵]

۴۲۲ اشاره

۴۲۲ نکته ها:

۴۲۳ پیام ها:

۴۲۴ [سوره النساء (۴): آیه ۹۶]

۴۲۴ اشاره

۴۲۴ پیام ها:

۴۲۴ [سوره النساء (۴): آیه ۹۷]

۴۲۴ اشاره

۴۲۴ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۲۵

[سوره النساء (۴): آیات ۹۸ تا ۹۹] ۴۲۶

اشاره ۴۲۶

نکته‌ها: ۴۲۶

پیام‌ها: ۴۲۶

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰] ۴۲۷

اشاره ۴۲۷

نکته‌ها: ۴۲۷

پیام‌ها: ۴۲۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱] ۴۲۸

اشاره ۴۲۸

نکته‌ها: ۴۲۸

پیام‌ها: ۴۲۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۲] ۴۲۹

اشاره ۴۲۹

نکته‌ها: ۴۳۰

پیام‌ها: ۴۳۰

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۳] ۴۳۳

اشاره ۴۳۳

نکته‌ها: ۴۳۳

پیام‌ها: ۴۳۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۴] ۴۳۴

اشاره ۴۳۴

نکته‌ها: ۴۳۴

پیام‌ها: ۴۳۵

[سوره النساء (۴): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] ۴۳۵

۴۳۵ اشاره

۴۳۶ نکته ها:

۴۳۶ پیام ها:

۴۳۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷]

۴۳۸ اشاره

۴۳۸ نکته ها:

۴۳۸ پیام ها:

۴۳۹ [سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸]

۴۳۹ اشاره

۴۳۹ پیام ها:

۴۴۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹]

۴۴۰ اشاره

۴۴۰ نکته ها:

۴۴۰ پیام ها:

۴۴۱ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۰]

۴۴۱ اشاره

۴۴۱ نکته ها:

۴۴۱ پیام ها:

۴۴۲ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۱]

۴۴۲ اشاره

۴۴۲ نکته ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۲ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۲]

۴۴۲ اشاره

۴۴۲ نکته ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۳ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۳]

۴۴۳ اشاره

۴۴۴ نکته ها:

۴۴۴ پیام ها:

۴۴۵ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴]

۴۴۵ اشاره

۴۴۵ نکته ها:

۴۴۵ پیام ها:

۴۴۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵]

۴۴۶ اشاره

۴۴۶ نکته ها:

۴۴۷ پیام ها:

۴۴۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶]

۴۴۸ اشاره

۴۴۸ نکته ها:

۴۴۹ پیام ها:

۴۴۹ [سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷]

۴۴۹ اشاره

۴۴۹ نکته ها:

۴۴۹ پیام ها:

۴۵۰ [سوره النساء (۴): آیات ۱۱۸ تا ۱۱۹]

۴۵۰ اشاره

۴۵۰ نکته ها:

۴۵۱ پیام ها:

۴۵۲ [سوره النساء (۴): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱]

۴۵۲ اشاره

نکته ها: ۴۵۲

پیام ها: ۴۵۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۲] ۴۵۳

اشاره ۴۵۳

پیام ها: ۴۵۴

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۳] ۴۵۴

اشاره ۴۵۴

نکته ها: ۴۵۴

پیام ها: ۴۵۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴] ۴۵۶

اشاره ۴۵۶

نکته ها: ۴۵۶

پیام ها: ۴۵۶

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵] ۴۵۷

اشاره ۴۵۷

نکته ها: ۴۵۷

پیام ها: ۴۵۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۶] ۴۵۸

اشاره ۴۵۸

نکته ها: ۴۵۸

پیام ها: ۴۵۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۷] ۴۵۹

اشاره ۴۵۹

پیام ها: ۴۵۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۸] ۴۶۰

اشاره ۴۶۰

نکته ها: ۴۶۱

پیام ها: ۴۶۱

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۹] ۴۶۲

اشاره ۴۶۲

نکته ها: ۴۶۲

پیام ها: ۴۶۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۰] ۴۶۳

اشاره ۴۶۳

پیام ها: ۴۶۳

[سوره النساء (۴): آیات ۱۳۱ تا ۱۳۲] ۴۶۴

اشاره ۴۶۴

نکته ها: ۴۶۵

پیام ها: ۴۶۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۳] ۴۶۶

اشاره ۴۶۶

نکته ها: ۴۶۶

پیام ها: ۴۶۶

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۴] ۴۶۷

اشاره ۴۶۷

نکته ها: ۴۶۷

پیام ها: ۴۶۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵] ۴۶۸

اشاره ۴۶۸

نکته ها: ۴۶۸

پیام ها: ۴۶۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶] ۴۷۰

۴۷۰ اشاره

۴۷۰ نکته ها:

۴۷۱ پیام ها:

۴۷۱ [سوره النساء (۴): آیه ۱۳۷]

۴۷۱ اشاره

۴۷۱ نکته ها:

۴۷۲ پیام ها:

۴۷۲ [سوره النساء (۴): آیات ۱۳۸ تا ۱۳۹]

۴۷۲ اشاره

۴۷۳ نکته ها:

۴۷۳ پیام ها:

۴۷۴ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۰]

۴۷۴ اشاره

۴۷۴ نکته ها:

۴۷۴ پیام ها:

۴۷۵ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۱]

۴۷۵ اشاره

۴۷۶ نکته ها:

۴۷۶ پیام ها:

۴۷۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۲]

۴۷۷ اشاره

۴۷۷ نکته ها:

۴۷۸ پیام ها:

۴۷۸ [سوره النساء (۴): آیه ۱۴۳]

۴۷۸ اشاره

۴۷۸ نکته ها:

پیام ها: ۴۷۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۴] ۴۷۹

اشاره ۴۷۹

نکته ها: ۴۷۹

پیام ها: ۴۷۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۵] ۴۸۰

اشاره ۴۸۰

نکته ها: ۴۸۰

پیام ها: ۴۸۰

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۶] ۴۸۰

اشاره ۴۸۰

پیام ها: ۴۸۰

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۷] ۴۸۱

اشاره ۴۸۱

پیام ها: ۴۸۱

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸] ۴۸۲

اشاره ۴۸۲

نکته ها: ۴۸۲

پیام ها: ۴۸۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۹] ۴۸۴

اشاره ۴۸۴

نکته ها: ۴۸۴

پیام ها: ۴۸۴

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۱] ۴۸۴

اشاره ۴۸۴

نکته ها: ۴۸۵

پیام ها: ۴۸۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲] ۴۸۶

اشاره ۴۸۶

پیام ها: ۴۸۶

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳] ۴۸۶

اشاره ۴۸۶

نکته ها: ۴۸۷

پیام ها: ۴۸۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۴] ۴۸۸

اشاره ۴۸۸

نکته ها: ۴۸۸

پیام ها: ۴۸۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۵] ۴۸۹

اشاره ۴۸۹

نکته ها: ۴۸۹

پیام ها: ۴۸۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۶] ۴۹۰

اشاره ۴۹۰

نکته ها: ۴۹۰

پیام ها: ۴۹۰

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۷ تا ۱۵۸] ۴۹۱

اشاره ۴۹۱

نکته ها: ۴۹۱

پیام ها: ۴۹۲

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۹] ۴۹۲

اشاره ۴۹۲

نکته ها: ۴۹۲

پیام ها: ۴۹۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۰] ۴۹۳

اشاره ۴۹۳

نکته ها: ۴۹۳

پیام ها: ۴۹۴

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۱] ۴۹۴

اشاره ۴۹۴

نکته ها: ۴۹۴

پیام ها: ۴۹۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲] ۴۹۵

اشاره ۴۹۵

نکته ها: ۴۹۵

پیام ها: ۴۹۶

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳] ۴۹۶

اشاره ۴۹۶

نکته ها: ۴۹۷

پیام ها: ۴۹۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۴] ۴۹۸

اشاره ۴۹۸

نکته ها: ۴۹۸

پیام ها: ۴۹۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۵] ۴۹۹

اشاره ۴۹۹

نکته ها: ۴۹۹

پیام ها: ۴۹۹

۵۰۰ [سوره النساء (۴): آیه ۱۶۶]

۵۰۰ اشاره

۵۰۰ نکته ها:

۵۰۰ پیام ها:

۵۰۰ [سوره النساء (۴): آیات ۱۶۷ تا ۱۶۹]

۵۰۰ اشاره

۵۰۱ نکته ها:

۵۰۱ پیام ها:

۵۰۲ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷۰]

۵۰۲ اشاره

۵۰۲ نکته ها:

۵۰۲ پیام ها:

۵۰۳ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷۱]

۵۰۳ اشاره

۵۰۳ نکته ها:

۵۰۴ پیام ها:

۵۰۵ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷۲]

۵۰۵ اشاره

۵۰۶ نکته ها:

۵۰۶ پیام ها:

۵۰۶ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷۳]

۵۰۶ اشاره

۵۰۷ نکته ها:

۵۰۷ پیام ها:

۵۰۷ [سوره النساء (۴): آیه ۱۷۴]

۵۰۷ اشاره

نکته ها: ۵۰۸

پیام ها: ۵۰۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۵] ۵۰۸

اشاره ۵۰۸

نکته ها: ۵۰۸

پیام ها: ۵۰۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۶] ۵۰۹

اشاره ۵۰۹

نکته ها: ۵۱۰

پیام ها: ۵۱۰

درباره مرکز ۵۱۱

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۹-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهجوریت زادی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام و المسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حد اقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یک بار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱ متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲ ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حد اقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳ نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴ پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنان که در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرگب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵ پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱ گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، بازهم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲ در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات آقایان سید جواد بهشتی، رحمت جعفری، حسن دهشیری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تاپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

مقدمه مؤلف

در سال ۱۳۷۸ که برای تجدید چاپ جلد اول «تفسیر نور» توسط «مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن» یک بار دیگر آن را با دقت مطالعه کردم، مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» و «نخبه التفاسیر» استفاده می‌شد به مطالب قبلی اضافه کردم.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته‌ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می‌دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند بگذرد چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و سُمعه و عُجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت‌ها کشیدم، ولی نمی‌دانم حتی یک صفحه‌ی آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه! البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته‌های ماست. به هر حال به لطف خداوند امیدوارم تا همانگونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می‌شود، در سایه‌ی آیات نورانی قرآن، نوشته‌های ما نیز به نور تبدیل گردد.

اللهم آمین محسن قرائتی ۷۸/۴/۶

سوره آل عمران دارای دویست آیه است و آیات آن از یک نظام و هماهنگی خاصی برخوردارند. این سوره در مدینه نازل شد و نزول آن زمانی بود که ندای دعوت اسلام در جهان آن روز بلند و دشمنان حساس و گوش به زنگ شده بودند.

چنان که در تفسیر المیزان آمده است، عده ای از مسیحیان منطقه ی نجرانِ یمن، برای شنیدن سخنان پیامبر به مدینه آمدند که هشتاد و چند آیه اول این سوره برای توضیح معارف اسلام به آنان یک جا نازل گردید و با ماجرای مباهله به انجام رسید.

همچنین ماجرای جنگ احد و دعوت مسلمانان به صبر و پایداری، در این سوره مطرح شده است. نام این سوره بر اساس آیات ۳۳ و ۳۵ آن می باشد که ماجرای تولد مریم فرزند عمران را بیان می دارد. لذا مراد از آل عمران در این سوره، حضرت مریم علیها السلام و حضرت عیسی علیه السلام می باشند، گرچه نام پدر حضرت موسی نیز، عمران بوده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱)

الف لام میم

نکته ها:

در جلد اول تفسیر، درباره ی آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» گفته شد که از جایگاه خاصی برخوردار و خود آیه ای مستقل است. گفتن آن در اول هر کار سفارش شده و تکرار آن در ابتدای هر سوره، نشانه ی اهمیت آن است. «بِسْمِ اللَّهِ» مخصوص اسلام نیست و پیامبران دیگر نیز این آیه را با همین عبارت بکار برده اند. اینکه «بِسْمِ اللَّهِ» با حرف «باء» شروع شده که به معنای استمداد و کمک خواهی است، نشانه ی آن است که بدون خواست و اراده او هیچ کاری صورت نمی گیرد.

استعانت از خدا، یعنی کمک گرفتن از تمام صفات او. او رحمن و رحیم است و چشم امید ما به رحمت اوست، رحمتی گسترده و عمومی برای این جهان و آن جهان. آری! دیگران یا رحم ندارند و یا رحمشان محدود به افراد خاص و یا زمان و مکان خاصی است و هدفشان از رحم کردن بازگشت آن است، نظیر علفی که به حیوان یا دانه ای که به مرغ می دهند تا از او بهره مند شوند. رحمتی گسترده و ابدی برای همه بدون قصد بازگشت مخصوص خداوند است. پس از چنین خدای رحمن و رحیمی استمداد کنیم و بگوییم: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» چنان که در سوره ی بقره ذکر شد «الم» از حروف مقطعه است. شاید مشهورترین

و بهترین نظر درباره حروف مقطعه همین باشد که بگوییم رمزی است میان خدا و پیامبرش. (۱) و یا اعلام این موضوع باشد که قرآن، کلام الهی نیز از همین حروف الفبا تألیف یافته، ولی با این حال معجزه است. اگر شما هم می توانید از همین حروف، کتابی همچون قرآن بیاورید. همان گونه که قدرت الهی از خاک، انسان می آفریند ولی بشر از خاک، سفال و آجر و کوزه می سازد. این تفاوت قدرت الهی با قدرت بشری است.

حروف مقطعه «الم» در ابتدای شش سوره بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده آمده است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲]

اشاره

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (۲)

خداوند که معبودی جز او نیست، زنده و پاینده است.

نکته ها:

«الْقَيُّومُ» به کسی گفته می شود که خود به دیگری تکیه نداشته باشد، ولی دیگران به او تکیه دارند و یا قوام بخش همه چیز است.

خداوند در آفریدن، تدبیر و تسلط کامل دارد. عوامل و اسباب مادی وسیله ی پیدایش می شوند، ولی مستقل نیستند و سبب بودنشان از خودشان نیست.

موجودات دیگر، علم، حیات و قدرت مستقلی ندارند. تنها او زنده ای است که زندگی هر موجود زنده وابسته به اوست.

در دعای جوشن کبیر می خوانیم: او قبل از هر زنده ای زنده و بعد از هر زنده ای زنده است. هیچ زنده ای شریک او نیست و به کسی نیاز ندارد. جان همه ی زنده ها و رزق آنها به دست اوست. او زنده ای است که زنده بودن خود را از کسی ارث نبرده است.

ص: ۱۱

۱ - ۱). امام صادق علیه السلام فرمودند: «الم» در اوّل سوره آل عمران، رمز این جمله است: «إنا الله المجید» یعنی منم خدای مجید. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۰۹.

پیام ها:

۱ توحید، سرلوحه ی کتب آسمانی است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۲ شرط معبود شدن، داشتن کمالات ذاتی است و تنها خداوند است که قائم به ذات خویش و بی نیاز مطلق است. «الْحَيُّ الْقَيُّومُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳]

اشاره

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (۳)

او کتاب را به حق بر تو نازل کرد، که تصدیق کننده کتاب های پیشین است و (او بود که) تورات و انجیل را فرو فرستاد.

نکته ها:

کلمه ی «تورات»، در زبان عبری به معنای شریعت و قانون است. تورات کنونی دارای پنج بخش به نام های: ۱ سفر پیدایش ۲ سفر خروج ۳ سفر لاویان ۴ سفر اعداد ۵ سفر تثیبه می باشد. از آنجایی که در تورات شرح وفات و دفن حضرت موسی علیه السلام مطرح شده، معلوم می شود که این مطالب بعد از حضرت موسی جمع آوری شده است.

کلمه ی «انجیل»، ریشه یونانی دارد و به معنای بشارت است. انجیل نام کتاب مسیحیان است و قرآن هر کجا از آن نام برده، به صورت مفرد بیان کرده است، ولی امروزه در میان مسیحیان اناجیل متعدّد وجود دارد که همه پس از حضرت عیسی علیه السلام و بدست یاران و پیروان او نوشته شده اند. این اناجیل که به نام خود آنان معروف است، عبارتند از: ۱ انجیل متی. ۲ انجیل مرقس. ۳ انجیل لوقا.

۴ انجیل یوحنا.

پیام ها:

۱ آمدن کتب آسمانی، جلوه ای از قیومیت خداست. «الْقَيُّومُ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ»

ص: ۱۲

۲ نزول قرآن بر پیامبر، مربوط به شخصیت او و تکریم خداوند از اوست. «نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ» کلمه «عَلَيْكَ» مقدم بر کلمه «الْكِتَابَ» است.

۳ قرآن از هر گونه باطلی مصونیت داشته و منطبق با حقیقت است. «بِالْحَقِّ» ۴ کتاب های آسمانی انبیا، مؤید یکدیگرند. «مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ» ۵ تصدیق کتب آسمانی پیشین، عاملی برای وحدت خداپرستان و یکی از شیوه های دعوت دیگران است. «مُصَدِّقًا» ۶ تصدیق قرآن نسبت به تورات و انجیل، حقی بزرگ بر ادیان سابق است، و گرنه با خرافاتی که وارد تورات و انجیل شده، آسمانی بودن آنها به کلی فراموش می شد. «مُصَدِّقًا» ۷ با آنکه مراحل تربیت الهی، ابزار و دستور العمل های آن در هر زمان و شرایط متفاوت بوده اند، ولی از آهنگ تکاملی و وحدت در هدف برخوردارند. «مُصَدِّقًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴]

اشاره

مَنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (۴)

او پیش از این (تورات و انجیل را) برای هدایت مردم (فرو فرستاد) و اینک فرقان را (که وسیله ی تمیز حق از باطل است) نازل کرد، البته برای کسانی که به آیات الهی کفر ورزند، عذاب شدیدی است و خداوند شکست ناپذیر صاحب انتقام است.

نکته ها:

یکی از نام های قرآن، فرقان است. فرقان، یعنی آنچه مایه ی افتراق، جدایی و فرق گذاشتن است. از آنجا که راه تشخیص حق از باطل، در همه امور قرآن می باشد، لذا به آن فرقان گفته شده است.

عذاب شدید مخصوص آخرت نیست. در این آیه نغموده که عذاب کفار مربوط به آخرت است، زیرا گاهی سرگرمی و حرص بر اندوختن مال و غفلت از خداوند

و معنویات خود عذاب است. در آیه ۸۵ سوره توبه می فرماید: خداوند به گروهی مال و اولاد می دهد تا بدان ها عذابشان کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ» فرمودند: هر امر محکم، فرقان است و کتاب در «أَنْزَلَ الْكِتَابَ»، مجموع قرآن است. (۱)

پیام ها:

۱ هدایت مردم، یک سنت همیشگی الهی بوده است. «مِنْ قَبْلُ» ۲ مخاطب کتب آسمانی، عموم مردم هستند، نه قبیله و نژاد خاص. «لِلنَّاسِ» ۳ قرآن، وسیله ی شناخت حق از باطل است. «وَ أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ» ۴ هر کجا میان سلیقه ها، افکار و عقاید به هر نحو دچار تحیر شدیم، حرف آخر از آن قرآن است. (حتی اگر در میان روایات نیز دچار حیرت شدیم، باید به حدیثی توجه کنیم که مطابق با قرآن باشد.) «الْفُرْقَانَ» ۵ بعد از نزول آن همه کتاب و اسباب هدایت، جزای شخص لجوج عذاب شدید است. «عَذَابٌ شَدِيدٌ» ۶ عذاب الهی، پس از اتمام حجت بر مردم است. هُدًى لِلنَّاسِ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ» ۷ این آیه مایه ی دلگرمی و تسلیت خاطر پیامبر و مؤمنان است که خداوند به حساب کفار سرسخت می رسد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ» ۸ سرچشمه کیفر و انتقام او، عملکرد ماست، و گر نه او عزیزی است که هیچ کمبودی ندارد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ» ۹ کفر مردم در خداوند اثری ندارد. «كَفَرُوا»، «وَ اللَّهُ عَزِيزٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ (۵)

ص: ۱۴

همانا هیچ چیز، نه در زمین و نه در آسمان، بر خداوند پوشیده نمی ماند.

نکته ها:

در چند آیه ی قبل، سخن از قیوم بودن خداوند بود. در این آیه، آشکار بودن همه چیز برای او مطرح شده، که جلوه ای از قیومیت اوست.

پیام ها:

۱ خداوند بر همه چیز آگاه است. ما و همه ی هستی هر لحظه در محضر خدا هستیم، در محضر او گناه نکنیم. با توجه به آیه قبل، استفاده می شود که کفر و معصیت هیچ کس بر خدا پوشیده نیست. «كَفَرُوا»، «لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ» ۲ تعدد افراد، تعدد اعمال، تعدد مکان ها و زمان ها هیچ کدام مسأله ای را بر خداوند پنهان نمی سازد. «فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶]

اشاره

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶)

او کسی است که شما را آن گونه که می خواهد در رحم ها صورت می دهد. جز او که مقتدر حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

شکل گیری جنین در رحم، نشانه ی دیگری از قیوم بودن خداوند است که در آیات قبل خواندیم.

موضوع صورت گیری انسان در رحم مادر، در میان دو آیه ی نزول کتاب آمده است، شاید رمز این باشد که خدایی که در رحم مادر به شما سر و سامان می دهد، با تشریح قوانین الهی و ارسال کتب آسمانی، به رشد آینده و ابدی شما نیز سامان می بخشد.

تأثیر هر یک از عوامل وراثتی، بهداشتی، غذایی و یا روانی در شکل گیری صورت

و جسم افراد نیز از سنت های الهی و در مدار قدرت و تدبیر و حکمت اوست.

پیام ها:

۱ منشأ تکوین و تشریح یکی است. آن که برای هدایت شما کتاب فرستاده، همان است که شما را آفریده است. «هُدًى لِلنَّاسِ» ، «يُصَوِّرُكُمْ» ۲ صورت گری انسان در رحم مادر، تنها بدست اوست. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ» ۳ اکنون که صورت بندی ها به دست اوست، یکدیگر را به خاطر شکل و قیافه سرزنش نکنیم. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ» ۴ قدرت نمایی او محدود به مکان و زمان خاصی نیست. «يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ» ۵ تفکر در آفرینش خود، عامل ایمان به خداوند است. «يُصَوِّرُكُمْ» ، «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۶ گرچه خداوند به هر کاری قادر است؛ «كَيْفَ يَشَاءُ» ولی کاری بر خلاف حکمت نمی کند. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» ۷ صورت های گوناگون افراد بشر، نشانه ی قدرت و حکمت اوست. «يُصَوِّرُكُمْ» «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷]

اشاره

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَنْ يَعْلَمْ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (۷)

او کسی است که این کتاب را بر تو نازل کرد. بخشی از آن، آیات محکم (روشن و صریح) است که اصل و اساس این کتاب را تشکیل می دهد. (و هر گونه ابهامی در آیات دیگر، با مراجعه به این محکمت روشن می شود) و بخشی از آن، آیات متشابه است (که احتمالات مختلفی در معنای آیه می رود، ولی با

توجه به آیات محکم، تفسیر آنها روشن می شود.) اما کسانی که در دل‌هایشان انحراف است، به جهت ایجاد فتنه (و گمراه کردن مردم) و نیز به جهت تفسیر آیه به دلخواه خود، به سراغ آیات متشابه می روند، در حالی که تفسیر این آیات را جز خداوند و راسخان در علم نمی دانند. آنان که می گویند: ما به آن ایمان آورده ایم همه ی آیات از طرف پروردگار ماست (خواه محکم باشد یا متشابه) و جز خردمندان پند نگیرند.

نکته ها:

در این آیه، چند سؤال مطرح است:

سؤال: قرآن در یک جا همه ی آیات خود را محکم دانسته و فرموده: «كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ» (۱) و در جای دیگر همه را متشابه دانسته و فرموده: «كِتَابًا مُتَشَابِهًا» (۲) ولی در این آیه بعضی را محکم و بعضی را متشابه معرفی نموده است، مسأله چیست؟ پاسخ: آنجا که فرمود: تمام آیات قرآن محکم است، یعنی سخن سست و بی اساس در هیچ آیه ای نیست و آنجا که فرمود: همه ی آیات متشابه هستند، یعنی سیستم و آهنگ آیات قرآن، هماهنگ، یک نواخت و شبیه بهم است.

اما با این حال، از نظر فهم مردم همه ی آیات یکسان نیستند، بعضی صریح و روشن و همه کس فهم، ولی بعضی دارای معانی بلند و پیچیده اند که همین امر موجب شبهه و اشتباه آنان می گردد.

سؤال: چرا در قرآن آیات متشابه به کار رفته است؟ پاسخ: اولاً: وجود آیات متشابه زمینه ی فکر و تدبّر در آیات است.

ثانیاً: موجب رجوع مردم به رهبران آسمانی می شود. آری، اگر همه ی درس آسان باشد، شاگرد احساس نیاز به استاد نمی کند.

ثالثاً: متشابهات وسیله آزمایش مردم است. گروهی کژاندیش، از لابلای آنها به سراغ

ص: ۱۷

۱- ۱. هود، ۱.

۲- ۲. زمر، ۲۳.

اهداف شوم خود می روند و گروهی اندیشمند، به فرموده امام رضا علیه السلام با مراجعه به محکّمات، معنای صحیح آیات را کشف می نمایند. (۱)

سؤال: نمونه آیات متشابه کدام است؟ پاسخ: در قرآن می خوانیم: «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» (۲) در قیامت، چشم ها به پروردگارشان می نگرند. چون عقل سلیم، جسم بودن را برای خداوند محال می داند و در آیات دیگر قرآن نیز می خوانیم: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (۳) چشمها او را درک نمی کنند، لذا می فهمیم که مراد از نگاه به پروردگار، نگاه به لطف و پاداش او در قیامت است.

همچنین مراد از «دست خدا» در آیه ی «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» قدرت اوست، چنان که در فارسی نیز می گوئیم: فلانی در فلان شهر یا اداره دست دارد، یعنی قدرت دارد.

و گر نه خداوند که جسم نیست تا دست و پا داشته باشد. قرآن نیز می فرماید:

«لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» (۴) او همانندی ندارد.

این گونه آیات، سبب انحراف ساده اندیشانی شده که به آیات دیگر توجه ندارند و از مفسران واقعی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام جدا افتاده اند و شاید به جهت همین خطرات باشد که قرآن، خود به ما سفارش نموده است هنگام قرائت قرآن از شر شیطان به خداوند پناه ببرید. «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۵) سؤال: تأویل قرآن به چه معناست؟ پاسخ: مراد از تأویل، اهداف و معارف و اسرار پشت پرده ای است که بعد روشن می شود. نظیر تعبیر خوابی که حضرت یوسف دید و بعد روشن شد و یا اسراری که در شکستن کشتی توسط خضر و موسی بود که بعد روشن شد.

در روایات می خوانیم: آیات ناسخ، از محکّمات و آیات منسوخ از متشابهات قرآن است و ائمه معصومین علیهم السلام مصداق بارز راسخون در علم هستند. (۶)

ص: ۱۸

۱- (۱). «من ردّ متشابه القرآن الی محکمه هدی الی صراط مستقیم». بحار، ج ۲، ص ۱۸۵.

۲- (۲). قیامه، ۲۳.

۳- (۳). انعام، ۱۰۳.

۴- (۴). شورا، ۱۱.

۵- (۵). نحل، ۹۸.

۶- (۶). تفسیر نور الثقلین.

هم چنان که خروج کنندگان بر حاکم اسلامی، کج اندیشانی هستند که به دنبال آیات متشابه می روند. (۱)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه (۲) از راسخان در علم ستایش می کند. آنان که به عجز علمی خود اعتراف دارند و از تعمق در چیزی که ضرورتی ندارد دست باز می دارند.

پیام ها:

۱ هر کس همه ی آیات را نمی فهمد. «وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ» ۲ قلب های منحرف، منشأ فساد و فتنه است. «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» ۳ فتنه، تنها آشوب نظامی و فیزیکی نیست، تفسیر به رأی و تحریف فرهنگ و معانی آیات، نیز فتنه است. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» ۴ گاهی حق دستاویز باطل می شود. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» ۵ هدف نهایی و مقصد اعلا ی آیات الهی را تنها خدا و راسخان در علم می دانند. «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۶ نام راسخان در علم در کنار نام مقدس خداوند آمده و مقامشان بعد از مقام الهی است. «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۷ علم، درجاتی دارد که بالاترین آن آشنا شدن به تأویل و رسیدن به هدف نهایی است. «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۸ عالمان واقعی بی تکبرند. «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ» ۹ گرایش به باطل، مانع از رسوخ علم است. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» در برابر «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ» قرار داده شده است.

۱۰ هر چه را نمی فهمیم انکار نکنیم. «كُلُّ مَنْ عِنْدَ رَبِّنَا»

ص: ۱۹

۱-۱. تفسیر در المنثور، ج ۲، ص ۱۴۸.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۱۱ نزول آیات محکم و متشابه، در مسیر تربیت است. «كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸]

اشاره

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (۸)

(راسخان در علم می گویند: پروردگارا! پس از آن که ما را هدایت کردی، دل‌های ما را به باطل مایل مگردان و از سوی خود ما را رحمتی ببخش. به راستی که تو خود بسیار بخشنده ای.)

پیام ها:

۱ به علم و دانش خود مغرور نشویم، از خداوند هدایت بخواهیم. «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا...» ۲ نشانه ی علم واقعی و رسوخ در علم، توجه به خدا و استمداد از اوست. «إِلَّا اللَّهَ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»، «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا» ۳ محور هدایت و گمراهی، قلب و افکار انسانی است. «لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا» ۴ در خط قرار گرفتن خیلی مهم نیست، از خط خارج نشدن بسیار اهمیت دارد.

«بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا...»

۵ هدیه و هبه ی دائمی و بی منت، مخصوص اوست. «إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (۹)

(راسخان علم در ادامه دعا گویند: پروردگارا! همانا تو مردم را برای روزی که در آن شکی نیست گرد آوری. همانا خداوند وعده ی خود را تخلف نمی کند.)

نکته ها:

کسی که به قیامت ایمان دارد؛ «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ» نگران بد عاقبت شدن خود می شود و از خداوند استمداد می کند.

منشأ خلف وعده، غفلت، عجز، ترس، جهل و یا پشیمانی است که هیچ کدام از

اینها در ذات مقدّس الهی راه ندارد. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

پیام ها:

۱ راسخان در علم، به آینده و قیامت چشم دوخته اند. «إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ...» ۲ توجّه به حالات روحی در دنیا؛ «لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا» و پاسخگویی به اعمال در آخرت، نشانه‌ی دانشمندان واقعی است. «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ» ۳ روز قیامت، هم روز جمع است که مردم یک جا برای حسابرسی جمع می شوند؛ «جَامِعُ النَّاسِ» و هم روز فصل است که بعد از محاکمه، هر یک جداگانه به جایگاه خود می روند. «إِنَّ يَوْمَ الْفُضَيْلِ كَانَ مِيقَاتًا» (۱) ۴ راسخان در علم به قیامت یقین دارند، «لَا رَيْبَ فِيهِ» چون به وفای خداوند یقین دارند. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ (۱۰)

همانا کسانی که کفر ورزیدند، نه اموالشان و نه فرزندان‌شان در برابر (عذاب) خدا (در قیامت) هیچ به کارشان نمی آید و آنان خود هیزم و سوخت آتشند.

نکته ها:

«وَقُودٌ» به معنای ماده‌ی سوختنی است. وسیله‌ی آتش زایی دوزخ دو چیز است:

سنگ ها و انسان ها؛ «وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (۲) خصلت ها و افکار و اعمال، هویت انسان را دگرگون می کند و انسان به سوخت آتش تبدیل و خود عامل سوختن خود می شود.

غیر او هیچ کس، نه در دنیا و نه در آخرت، نیازهای واقعی انسان را تأمین نمی کند و انسان در هر حال به او نیازمند است.

ص: ۲۱

۱-۱. نبأ، ۱۷.

۲-۲. بقره، ۲۴.

۱ به مال و فرزند مغرور نشوید. دل‌بستگی به غیر خدا هر چه باشد، محکوم است. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ» ۲ کفر، انسان را از مدار انسانیت خارج و در حدّ اشیای مادی و طبیعی پایین می آورد. «أُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱]

اشاره

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۱۱)

(شیوه کفار) مانند روش فرعونیان و کسانی است که پیش از آنها بودند، آیات ما را تکذیب کردند، پس خداوند آنها را به (کیفر) گناهانشان بگرفت. و خدا سخت کیفر است.

پیام ها:

۱ بعد از بیان کلیات، بیان نمونه ها لازم است. «كَفَرُوا»، «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۲ تکیه بر قدرت مادی، مال و اولاد، شیوه ی فرعون است. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۳ تاریخ و تجربه ی گذشتگان، بهترین درس است. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ...» فرعون و آل فرعون که قهرمان قدرت و زور بودند، در برابر قهر خداوند نتوانستند لحظه ای مقاومت کنند، شما به این مال و قدرت اندک خود ننازید.

۴ گاهی نقش اطرافیان طاغوت از خود طاغوت کمتر نیست. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۵ گناه بد است، ولی بدتر از آن عادت به گناه و روحیه ی گناه است. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ...» ۶ خصلت ها، شیوه ها و اعمال و گناهان مشابه، جزا و پاداش مشابه دارد. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» ۷ عامل هلاکت امت ها، گناهان آنان بوده است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ» ۸ آنجا که گناه جزو روحیه و عادت شد، عقوبت پروردگار سخت است.

«كَذَّابٍ»

«شَدِيدُ الْعِقَابِ» ،

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲]

اشاره

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُخْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَ بئسَ الْمِهَادُ (۱۲)

به کسانی که کافر شدند بگو: به زودی شکست می خورید و به سوی جهنم رانده می شوید و چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

چنان که در تفاسیر مجمع البیان و کبیر و مراغی آمده است: وقتی مسلمانان در سال دوم هجری در جنگ بدر پیروز شدند، گروهی از یهود گفتند: این پیروزی نشانه ی صدق محمد صلی الله علیه و آله است، چون در تورات آمده است: او بر دشمنانش پیروز می شود. گروهی دیگر از یهود گفتند: عجله نکنید، شاید در جنگ های دیگر شکست بخورد. وقتی در سال سوم، جنگ احد پیش آمد و مسلمانان شکست خوردند، این گروه از یهودیان خوشحال شدند.

آیه نازل شد که زود قضاوت نکنید، در آینده ی نزدیک شما شکست می خورید.

طولی نکشید که مسلمانان، یهود بنی قریظه و بنی نضیر مدینه را درهم شکستند و در فتح مکه نیز مشرکان را از بین بردند.

پیام ها:

۱ دلداری مؤمنان و تهدید کفار، نشانه رهبری صحیح و ایمان به هدف است.

«قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ»

۲ یکی از معجزات قرآن، پیشگویی های صادق آن است. «سَتُغْلَبُونَ» ۳ حق، پیروز و کفر، محکوم به شکست است. «سَتُغْلَبُونَ» ۴ با شایعات و تبلیغات دشمن، برخورد کنید. «سَتُغْلَبُونَ» ۵ از شکست هایی نگران باشید که به جهنم منتهی می شود، و الا در هر جنگی احتمال شکست وجود دارد. «سَتُغْلَبُونَ وَ تُخْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ»

اشاره

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنِ الْتَمَّتْ فِتْنَةُ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلِهِمْ رَأَى الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ (۱۳)

به یقین در دو گروهی که (در جنگ بدر) با هم روبرو شدند، برای شما نشانه (و درس عبرتی) بود. گروهی در راه خدا نبرد می کردند و گروه دیگر که کافر بودند (در راه شیطان و هوس خود). کفار به چشم خود مسلمانان را دو برابر می دیدند (و این عاملی برای ترس آنان می شد) و خداوند هر کس را بخواهد به یاری خود تأیید می کند. همانا در این امر برای اهل بینش، پند و عبرت است.

نکته ها:

این آیه مربوط به جنگ بدر است که دو گروه مسلمانان و کفار در برابر یکدیگر قرار گرفتند. در این نبرد تعداد مسلمانان سیصد و سیزده نفر بود که هفتاد و هفت نفر از مهاجرین و دویست و سی و شش نفر از انصار بودند. پرچمدار مهاجرین حضرت علی علیه السلام و پرچمدار انصار سعد بن عباده بود. مسلمانان هفتاد شتر، دو اسب، شش زره و هشت شمشیر داشتند، ولی لشکر کفر بیش از هزار رزمنده و صد اسب سوار داشت. مسلمانان در آن جنگ با دادن بیست و دو شهید ۱۴ نفر از مهاجرین و ۸ نفر از انصار بر دشمن کافر با ۷۰ کشته و ۷۰ اسیر پیروز شدند.

جنگ بدر با پیش بینی قبلی انجام نشد. هدف، مصادره اموال کفار به تلافی مصادره ی اموال مسلمین مهاجر از مکه بود که به جنگ و برخورد نظامی انجامید.

«فِي فِتْنِ الْتَمَّتْ»

سؤال: در این آیه می خوانیم که کفار، مسلمانان را دو برابر دیدند؛ «يَرَوْنَهُمْ مِثْلِهِمْ» در حالی که در آیه ۴۴ سوره انفال می خوانیم: مسلمانان در چشم کفار کم جلوه کردند؛ «يَقَلُّكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ» چگونه چنین چیزی ممکن است؟ پاسخ: در آغاز جنگ، مسلمین را کم دیدند تا جرأت هجوم پیدا کنند و از کفار مکه

کمک نخواهند، ولی در هنگام جنگ، آنان را زیادی دیدند و خود را باختند.

بنا بر این کم دیدن و زیاد دیدن در دو مرحله و دو زمان بود، لذا تناقضی نیست. (۱)

پیام ها:

۱ هدف جنگ باید خدا و دین خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۲ رزمندگان مسلمان دارای یک هدف هستند. «فِي تَقَاتُلٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (ولی رزمندگان کافر هر کدام برای هدفی به جنگ آمده اند). ۳ آنجا که خدا بخواهد دیده‌ها، برداشت‌ها و افکار عوض می‌شود. با همین چشم همین جمعیت را دو برابر می‌بیند. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ» ۴ یکی از امدادهای غیبی، ایجاد رُعب در دل دشمنان است. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ» ، «وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ» ۵ جنگ بدر نشان داد که اراده خداوند بر اراده خلق غالب، و تنها امکانات مادی، عامل پیروزی نیست. «يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ» ۶ گرچه خداوند هر کس را بخواهد یاری می‌کند؛ «مَنْ يَشَاءُ» ولی شرط یاری آن است که مردم در مقام نصرت دین او بپاخیزند. (۲) «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۷ هدف از بیان تاریخ باید عبرت و پندگیری باشد. «لَعِبْرَةٌ» ۸ گرچه حوادث برای همه مایه‌ی پند و عبرت است؛ «كَانَ لَكُمْ آيَةً» ولی درس گرفتن از نشانه‌ها، بصیرت و بینش می‌خواهد. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ» ۹ کسانی که از جنگ بدر درس نگیرند، صاحب بصیرت نیستند. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ»

ص: ۲۵

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. در جای دیگر نیز می‌فرماید: «ان تنصروا الله ينصركم» محمد، ۷.

اشاره

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ (۱۴)

عشق و علاقه به زنان و فرزندان پسر و اموال زیاد از طلا و نقره و اسبان ممتاز و چهارپایان و کشتزارها که همه از شهوات و خواسته های نفسانی است، در نظر مردم جلوه یافته است، (در حالی که) اینها بهره ای گذرا از زندگانی دنیاست و سرانجام نیکو تنها نزد خداوند است.

نکته ها:

«الْقَنَاطِيرِ» جمع «قنطار» به معنای مال زیاد است و آمدن کلمه ی «الْمُقَنْطَرَةِ» به دنبال آن، برای تأکید بیشتر است. نظیر اینکه بگوییم: آلف و الوف، هزاران هزار.

«الْخَيْلِ» به معنای اسب و اسب سوار، هر دو آمده است و «الْمُسَوَّمَةِ» یعنی نشاندار.

اسب هایی که به خاطر زیبایی اندام و یا تعلیمی که می دیدند، دارای برجستگی های خاصی می شدند، به آنها «الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ» می گفتند.

جلوه کردن دنیا در نظر انسان، گاهی از طریق خیالات شخصی و گاهی از سوی شیطان و گاهی از جانب اطرافیان متملق صورت می گیرد. از طریق اوهام شخصی:

«يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱) و «فَرَأَاهُ حَسِينًا» (۲) و از سوی شیطان: «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاءُ لَهُمْ» (۳) و از طرف اطرافیان متملق «زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ» (۴) مصادیق جلوه های دنیا که در آیه ذکر شده، با توجه به زمان نزول آیه است و می تواند در هر زمانی مصادیق جدیدی داشته باشد. طلا و نقره، کنایه از ثروت اندوزی، و اسب کنایه از مرکب و وسیله ی نقلیه است.

سؤال: با اینکه خداوند زینت بودن مال و فرزند را پذیرفته است؛

ص: ۲۶

۱- ۱. کهف، ۱۰۴.

۲- ۲. فاطر، ۸.

۳- ۳. انعام، ۴۳.

۴- ۴. غافر، ۳۷.

«الْمَالُ وَالْبُنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱) پس چرا این آیه در مقام انتقاد است؟ پاسخ: زینت بودن چیزی، غیر از دل بستگی به آن است. در این آیه انتقاد از دل بستگی شدید است که از آن به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ» تعبیر می کند.

کلمه ی «الْبَنِينَ» شامل دختران نیز می شود، نظیر اینکه می گوئیم: عابرين محترم از پیاده رو حرکت کنند که شامل زنان عابرين نیز می شود.

امام صادق علیه السلام با استناد به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ...» فرمودند: مردم در دنیا و آخرت از چیزی بیشتر از زنان لذت نمی برند... اهل بهشت نیز بیش از هر چیز به نکاح تمایل دارند تا خوردنی ها و آشامیدنی ها. (۲)

این روایت دلیل تقدم «النساء» را بر دیگر موارد بیان می کند.

پیام ها:

۱ علاقه ی طبیعی به مادیات، در نهاد هر انسانی وجود دارد، آنچه خطرناک است فریب خوردن از زینت ها و جلوه های آن، و عدم کنترل دل بستگی هاست.

«زَيْنَ لِلنَّاسِ...»

۲ جلوه ی دنیا برای مردم عادی است، نه افراد فرزانه. (۳) «زَيْنَ لِلنَّاسِ» ۳ علاقه ی بیش از حد به زن و فرزند، بیش از هر چیز مایه ی دل بستگی انسان به دنیا می گردد. «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ وَالْبَنِينَ» ۴ مراقب باشیم که زینت ها و جلوه های دنیا، مقدمه ی غفلت از آخرت است.

«زَيْنَ لِلنَّاسِ»

«وَ اللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» ۵ یکی از عوامل بد عاقبت شدن، شیفتگی و دل بستگی به دنیا است. زیرا عاقبت نیکو تنها نزد خداست. «زَيْنَ لِلنَّاسِ»، «اللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

ص: ۲۷

۱- ۱. کهف، ۴۶.

۲- ۲. کافی، ج ۵، ص ۳۲۱.

۳- ۳. در نظر همسر فرعون که فرزانه ی تاریخ است، کاخ و طلای او بی ارزش است. «نَجْنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ». تحریم، ۱۱.

۶ یکی از شیوه های تربیتی، تحقیر مادیات و بیان عظمت معنویات است. «ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» ۷
بهترین راه برای کنترل علائق مخرب، مقایسه آن با الطاف جاودانه ی الهی است. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵]

اشاره

قُلْ أَ أَنْبِئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَمُ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (۱۵)

بگو: آیا شما را به بهتر از اینها (که محبوب شماست) خبر دهم؟ برای کسانی که تقوا داشته باشند، نزد پروردگارشان باغهایی (بهشتی) است که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است. برای همیشه در آنجا (بهره مند) هستند و همسرانی پاک (خواهند داشت) و رضا و خشنودی خداوند (شامل حالشان می شود) و خداوند به حال بندگان بیناست.

نکته ها:

در آخرین جمله از آیه قبل خواندیم که عاقبت نیک نزد خداوند است؛ «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» این آیه سیمایی از بهشت نیکوکاران را ترسیم می کند.

پیام ها:

۱ در دعوت مردم به حق، آنان را به مقایسه ی دنیا و آخرت دعوت کنیم. «قُلْ أَ أَنْبِئُكُمْ بِخَيْرٍ...» ۲ دوام و ثبات بهشت، و رضایت خداوند کجا و لذائد موقت و ناپایدار دنیا کجا؟ «ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»، «قُلْ أَ أَنْبِئُكُمْ» ۳ افراد با تقوا، شیفته ی زرق و برق دنیا نمی شوند. «متقین» در این آیه، در مقابل «لِلنَّاسِ» در آیه ی قبل بکار رفته است.

۴ ملاک رسیدن به نعمت های آخرت، تقوی است. «لِلَّذِينَ اتَّقَوْا»

۵ تشویق باید هماهنگ با خواسته های طبیعی و فطری باشد. «الْأَنْهَارُ»، «أَزْوَاجٌ»، «خَالِدِينَ» ۶ پاکدامنی و پاکیزگی، برترین ارزش است. «أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ» ۷ لذت های متقین تنها محدود به لذایذ مادی نیست، رضایت الهی بالاترین لذت معنوی است. «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ» ۸ ادعای تقوی را کم کنیم، خداوند بصیر و داناست. «وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِالْعِبَادِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶]

اشاره

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَفِنَا عَذَابَ النَّارِ (۱۶)

(پرهیزگاران) کسانی اند که می گویند: پروردگارا! براستی که ما ایمان آورده ایم، پس گناهان ما را ببخش و ما را از عذاب آتش حفظ فرما.

پیام ها:

۱ متقین، همواره در انابه و دعا هستند. «يَقُولُونَ» ۲ ایمان، زمینه ی عفو الهی است. «آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا» ۳ عفو، از شئون ربوبیت و لازمه ی تربیت است. «رَبَّنَا» «فَاغْفِرْ لَنَا» ۴ ترس از قهر و عذاب خداوند، از نشانه های تقواست. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ» ۵ به کارهای خوبتان اعتماد نکنید. با آنکه اهل تقوا هستید، باز هم از قهر الهی باید ترسید. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷]

اشاره

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ (۱۷)

(پرهیزگاران، همان) صابران و راستگویان و فرمان برداران فروتن و انفاق کنندگان و استغفار کنندگان در سحرها هستند.

نکته ها:

افراد با تقوی دارای ویژگی های ذیل هستند:

۱ صبر در برابر مشکلات، صبر بر ترک گناهان و صبر بر انجام واجبات.

۲ صداقت در گفتار و رفتار.

۳ خضوع و فروتنی در انجام دستورات، بدون غرور و خود برترینی.

۴ انفاق از هر چه خداوند به آنان روزی کرده است.

۵ مناجات های سحری و آمرزش خواهی از خداوند. آری! سحر مناسب ترین زمان برای دعاست. (۱)

در برخی روایات آمده است: اگر کسی یک سال به طور مداوم، در قنوت نماز شب هفتاد مرتبه استغفار کند، مشمول این آیه می شود. (۲)

ابی بصیر از امام صادق علیه السلام درباره ی «الْمُسْتَعْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» پرسید، حضرت فرمودند: رسول خدا صلی الله علیه و آله در نماز وتر هفتاد مرتبه استغفار می کرد. (۳)

مفضل بن عمر می گوید به امام صادق علیه السلام عرض کردم: نماز شب من فوت می شود و من بعد از نماز صبح آن را قضا می کنم؟ حضرت فرمودند: اشکالی ندارد، ولی آن را برای خانواده ات آشکار نکن، چون آن را سنت می پندارند و در این صورت عمل به گفتار خداوند: «الْمُسْتَعْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» را ابطال می کند. (۴)

پیام ها:

۱ هم رسیدگی به خلق، هم عبادت خالق. «وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَعْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» ۲ تقوا به معنای انزوا، بی خبری و گوشه گیری نیست، متقی باید جامع کمالات باشد. «الضَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَ...»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸]

اشاره

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۸)

ص: ۳۰

۱- ۱. امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از استغفار در سحر، نماز در آن وقت است. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. تفسیر اَطِيب البیان؛ من لا یحضره ج ۱، ص ۳۰۹.

۳- ۳. تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۲۰.

۴- ۴. مستدرک، حدیث ۳۲۵۹.

خدایی که همواره به عدل و قسط قیام دارد، گواهی داده که معبودی جز او نیست و فرشتگان و صاحبان دانش (نیز به یگانگی او گواهی داده اند) جز او که مقتدر حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

خداوند با ایجاد نظام واحد در هستی، بر یگانگی ذات خود گواهی می دهد، یعنی هماهنگی و نظم موجود در آفرینش، همه گواه بر حاکمیت قدرتی یگانه بر هستی است، چنان که در دعای صباح می خوانیم: «یا من دل علی ذاته بذاته» آفتاب آمد دلیل آفتاب گر دلیلت باید از وی رُخ متاب باقر علیه السلام فرمودند: مراد از «أُولُوا الْعِلْمِ» در آیه، انبیا و اوصیا هستند. (۱)

هر کجا تعدد هست، محدودیت نیز هست. خانه بی حد نمی تواند بیش از یکی باشد. اگر گفتیم: فلان چراغ، نور بی نهایت دارد، جایی برای چراغ دوم باقی نمی ماند. خدا بی نهایت است، زیرا اگر نهایت داشته باشد به نیستی برمی خورد و هیچ بی نهایی قابل تعدد نیست، لذا خداوند قابل تعدد نیست و او یکتاست.

پیام ها:

□
۱ شهادت عملی، بهترین نوع شهادت است. هماهنگی در میان آفریده ها، بهترین نمونه ی گواهی بر یکتایی خداست. «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۲ راه ایمان به خدا، علم است و علم واقعی، انسان را با سرچشمه هستی آشنا می کند. «وَأُولُوا الْعِلْمِ» ۳ دانشمندان، در کنار فرشتگان قرار می گیرند. «وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ» ۴ عدل الهی، در کنار توحید مطرح است. بر خلاف دیگر قدرتمندان که هر کجا احساس یکتایی و نداشتن رقیب و شریک کنند، زور می گویند، او یکتایی است که به پا دارنده ی عدل است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»، «قَائِمًا بِالْقِسْطِ»

ص: ۳۱

اشاره

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۱۹)

همانا دین (مورد پذیرش) نزد خداوند، اسلام (و تسلیم بودن در برابر فرمان خداوند) است و اهل کتاب اختلافی نکردند، مگر بعد از آنکه علم (به حقانیت اسلام) برایشان حاصل شد، (این اختلاف) از روی حسادت و دشمنی میان آنان بود و هر کس به آیات خداوند کفر ورزد، پس (بداند که) همانا خداوند زود حساب است.

پیام ها:

۱ ایمان به یگانگی، عدالت، عزت و حکمت خداوند (که در آیه قبل بود)، زمینه ی تسلیم شدن انسان است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» ۲ لازمه ی تسلیم بودن در برابر خداوند، پذیرش اسلام به عنوان آخرین دین الهی است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» ۳ تجاوز از مرزهای حق، سبب بروز اختلاف است. «وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ» ، «بَغْيًا» ۴ سرچشمه ی بسیاری از اختلافات مذهبی، حسادت ها و ظلم هاست؛ نه جهل و بی خبری. «مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» ۵ حسد، زمینه ی کفر است. «بَغْيًا» ، «وَمَنْ يَكْفُرُ» ۶ کتاب و علم، به تنهایی سبب نجات نمی گردند. «أُوتُوا الْكِتَابَ» ، «جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» ، «مَنْ يَكْفُرُ» ۷ کسانی که آگاهانه ایجاد اختلاف می کنند، بزودی سیلی می خورند. «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

اشاره

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (۲۰)

(از این رو) پس اگر با تو به گفتگو و ستیز و محاجّه برخاستند، (با آنها مجادله مکن و) بگو: من و پیروانم روی به خدا تسلیم کرده ایم. و به اهل کتاب (یهود و نصاری) و امّیین (مشرکان بی سواد مکّه) بگو: آیا شما هم (در برابر خدا) تسلیم شده اید، پس اگر تسلیم شدند و اسلام آوردند همانا هدایت یافته اند، و اگر سرپیچی کردند (نگران مباش، زیرا) وظیفه ی تو فقط رساندن دعوت الهی است، (نه اجبار و اکراه) و خداوند به حال بندگان بیناست.

نکته ها:

اینکه می گویند: سخن کز دل برآید، لا جرم بر دل نشیند، قانون کلی نیست. زیرا سخن پیامبر از دل بود، ولی بر دل کفّار نمی نشست. با آنکه حضرت از عمق دل می فرمود: «أَسْلَمْتُ وَجْهِي» من با تمام وجود تسلیم خدا هستم، اما گروهی اعراض می کردند؛ «وَإِنْ تَوَلَّوْا» محور اصلی دین، اسلام به معنای تسلیم حقّ بودن است که در آیه ی قبل و این آیه چهار بار مطرح شده است. «الْإِسْلَامُ»، «أَسْلَمْتُ»، «أَسْلَمْتُمْ»، «أَسْلَمُوا»

پیام ها:

۱ جدال و محاجّه، از خصلت های مخالفان انبیاست. «فَإِنْ حَاجُّوكَ» ۲ ابلاغ رسالت و استدلال آری، ولی ستیز با افراد لجوج ممنوع. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ» ۳ به مجادلات بی نتیجه و بیهوده، پایان دهید. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ» ۴ در گفتگوها، موضع خود و یاران خود را صریح اعلام کنیم. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ»، «وَمِنْ أَتَّبَعِنِ» ۵ پیروان واقعی پیامبر، کسانی هستند که تسلیم خدا باشند. «أَسْلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ» ۶ آنچه انسان را در برابر گفتگوهای مغرضانه حفظ می کند، اتصال به خداوند

است. «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ» ۷ انبیا با تمام وجود و با عشق و نشاط به خدا دل بسته اند. «وَجْهِيَ لِلَّهِ» ۸ توجّه رهبر، باید هم به افراد با فرهنگ باشد و هم به عوام مردم. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيَّانَ» ۹ کتاب های آسمانی، یک سند فرهنگی ارزشمند برای جوامع بشری است. در آیه مردم به دو دسته تقسیم شده اند؛ فرهنگیان و عوام. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيَّانَ» ۱۰ هدایت واقعی، در سایه ی تسلیم بودن در برابر خداوند است. «فَإِنْ أَسْلَمُوا فَكَلِمَاتٍ أَهْتَدَوْا» ۱۱ انسان در انتخاب راه آزاد است، نه مجبور. «فَإِنْ أَسْلَمُوا»، «وَإِنْ تَوَلَّوْا...» ۱۲ علم و کتاب به تنهایی کافی نیست، چه بسا علم باشد، ولی تسلیم نباشد.

«أُوتُوا الْكِتَابَ»

، «وَإِنْ تَوَلَّوْا» ۱۳ ما مأمور انجام وظیفه ایم، نه ضامن نتیجه. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ» ۱۴ خداوند از طریق پیامبران، با مردم اتمام حجت می کند. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِالْآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۲۱)

براستی کسانی که به آیات خداوند کفر می ورزند و پیامبران را به ناحق می کشند و کسانی از مردم را که فرمان به عدالت می دهند می کشند، پس آنان را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

در تفسیر کبیر و مجمع البیان و قرطبی می خوانیم: بنی اسرائیل در اول روز آنهم در یک ساعت، چهل و سه نفر از پیامبران الهی و یکصد و دوازده نفر از آمران به معروف را به درجه ی شهادت رساندند.

البته ناگفته پیداست که در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی که انبیا را شهید کنند نبودند، ولی چون زنده ها به کار نیاکان خود راضی بودند، خداوند در این آیه، کسانی را که به خاطر رضایت قلبی، شریک جرم نیاکان هستند، با خطاب «فَبَشِّرْهُمْ» مورد انتقاد و تهدید قرار داده است.

سؤال: از شرایط و جوب امر به معروف و نهی از منکر آن است که خطری در کار نباشد، ولی در این آیه از کسانی که برای نهی از منکر تا پای جان ایستاده اند، ستایش شده است، علت چیست؟ پاسخ: اولاً: شرایط افراد و نوع معروف و منکر تفاوت می کند؛ گاهی منکر، حکومت یزید است که امام حسین علیه السلام برای نهی از آن به کربلا- می رود و شهید می شود، می فرماید: هدف من از این حرکت و قیام، امر به معروف و نهی از منکر است، اما گاهی منکر در این حد نیست، بلکه گناهی است که باید میان خطر و مفسده ی گناه و از دست دادن مال و جان و آبرو مقایسه و با توجه به اهمیت و اولویت عمل کرد.

ثانیاً: شاید مراد از کسانی که در این آیه مورد ستایش قرار گرفته اند آنهایی باشند که خود پیش بینی شهادت نمی کردند، ولی ستمکاران آنان را به شهادت رساندند.

پیام ها:

۱ از اعتقادات انحرافی و کفرآمیز، اعمال خطرناکی همانند قتل و کشتار انبیا سر می زند. «يَكْفُرُونَ بِالْآيَاتِ الْاَلٰهِيَةِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ...» ۲ در شرایطی، اظهار حق لازم است؛ اگرچه به قیمت شهادت انبیا و اولیا باشد.

۳ دشمنان برای حق پوشی، دست به کشتن پیامبران می زنند. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ» ۴ گاهی طاغوت ها برای کشتن فرزندان با تبلیغات و شایعات و توجیهات، کار خود را حق جلوه می دهند. «بَغْيٍ حَقٌّ» ۵ نام کسانی که به عدالت دعوت می کنند و آمرین به معروف و ناهیان از منکر، در ردیف انبیا برده شده است. لذا کیفر قاتلان آنان نیز همچون قاتلان پیامبران است. «فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ»

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۲۲)

آنان کسانی هستند که اعمالشان در دنیا و آخرت تباه شده و هیچ یاورانی برای آنها نیست.

پیام ها:

۱ گاهی یک انحراف، تمام اعمال شخص را تباه می کند. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» ۲ برای گناهانی همچون پیامبرکشی، شفاعتی در کار نیست. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ (۲۳)

آیا ندیدی کسانی را که از کتاب آسمانی (تورات و انجیل) بهره ای داده شدند، چون به کتاب الهی دعوت می شوند تا میانشان حکم کند، (و به اختلافات پایان دهد) گروهی از آنان (باعلم و آگاهی) از روی اعراض روی بر می گردانند؟

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که زن و مردی از یهود، با داشتن همسر مرتکب زنا شدند.

آنان می بایست طبق قانون تورات سنگسار می شدند، ولی چون از اشراف بودند سعی بر این داشتند از اجرای دستور تورات بگریزند. آنها نزد پیامبر اسلام آمدند تا ایشان حکم کنند، آن حضرت نیز فرمان سنگسار داده و فرمودند: حکم اسلام نیز همانند حکم تورات است. آنها منکر حکم تورات شدند.

ابن صوریاء که از علمای یهود بود، از فدک به مدینه فراخوانده شد تا تورات را بخواند. ابن صوریاء چون از ماجرا با خبر بود، هنگام خواندن آیات تورات، دستش را روی جملاتی می گذاشت تا آیه ی سنگسار دیده نشود. عبد الله بن سلام که در آن روز از علمای یهود بود و در آن جلسه حضور داشت، ماجرا را فهمید و موضوع

را بر ملا کرد. (۱)

این آیه هشداری به مسلمانان است که مبدا شما هم مثل یهود به هنگام اجرای قانون قرآن، از دستور الهی رویگردان باشید و میان مردم تبعیض قائل شوید.

پیام ها:

۱ کتاب قانون و داوری و حکم، کتاب آسمانی است. «يُدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيُحْكَمَ» ۲ اسلام، دین انصاف و احترام به دیگران است. از علمای دیگر ادیان دعوت می کند تا کتاب خودشان را داور قرار دهند. «يُدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيُحْكَمَ» ۳ همه ی علمای اهل کتاب بد نبودند. «يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ» ۴ خطرناک تر از روی گردانی، قصد اعراض و لجاجت است. «يَتَوَلَّى»، «مُعْرِضُونَ» ۵ قانون باید در مورد همه ی افراد، بالسویه اجرا شود. (با توجه به شأن نزول)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۴]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَ غَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۴)

این (روی گردانی از حکم خدا) برای آن بود که اهل کتاب گفتند: هرگز آتش دوزخ جز چند روزی به ما نمی رسد. و این افتراها (و خیالبافی ها) آنان را در دینشان فریفته ساخت.

نکته ها:

در قرآن، بارها شعارهای پوچ و خیال های باطل یهود نقل شده است. آنها می گفتند: ما نژاد برتر و محبوب خداییم و در قیامت جز آن چهل روزی که اجداد ما گوساله پرست بودند، عذابی به ما نخواهد رسید. و همین خیالها سبب غرور و انحراف آنها شد. اسرائیل امروز نیز برتری نژادی خود را باور داشته و برای رسیدن به آن، از هیچ ظلمی خودداری نمی کند.

ص: ۳۷

۱- ۱). حکم اعدام و سنگسار زناکار، در سفر تثئیه باب ۲۲ و سفر لاویان باب ۲۰ آمده است.

پیام ها:

۱ سرچشمه اعراض، عقائد خرافی و بی اساس است. «هُم مُعْرِضُونَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ...» ۲ خود برترینی، چه بر اساس دین و چه بر اساس نژاد، ممنوع و محکوم است.

﴿لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ﴾

۳ احساس امتیّت و مصونیت در برابر کیفر، مایه ی گمراهی است. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ» ۴ یهود، قیامت و دوزخ را قبول و به گناهکاری خود اقرار داشتند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً» ۵ همه ی مردم در دادگاه الهی یکسان هستند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»، «عَرَّهْمُ فِي دِينِهِمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۵]

اشاره

فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۲۵)

پس (کسانی که گمان می کنند از قهر خداوند دورند)، چگونه خواهد بود حالشان، آن گاه که آنان را در روزی که شکی در آن نیست، گرد آوریم و به هر کس در برابر آنچه تحصیل کرده، پاداش یا کیفر داده شود و به آنان ستم نخواهد شد.

پیام ها:

۱ یاد قیامت باشید و خرافات را کنار بگذارید. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»، «فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ» ۲ کیفر و پاداش بر اساس عمل است، نه آرزو و گمان. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»، «وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ» ۳ هیچ عملی محو و نابود نمی شود، بلکه به صاحبش بر گردانده می شود.

«وُفِّيَتْ»

«مَّا كَسَبَتْ» ۴ دادگاه الهی بر اساس عدالت تشکیل می شود و هر کس به جزای خود می رسد.

«وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ»

«هُم لَا يُظْلَمُونَ»

اشاره

قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۶)
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 قُلْ لِلّٰهِ الْمُلْكُ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بگو: خداوند! تو صاحب فرمان و سلطنتی. به هر کس (طبق مصلحت و حکمت خود) بخواهی حکومت می دهی و از هر کس بخواهی حکومت را می گیری و هر که را بخواهی عزّت می بخشی و هر که را بخواهی ذلیل می نمایی، همه خیرها تنها به دست توست. همانا تو بر هر چیز توانایی.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از آنکه مکه را فتح نمود، وعده ی فتح ایران و روم را به مسلمانان داد. در آن موقع منافقان با تعجب به یکدیگر نگاه می کردند که این آیه نازل شد. گروهی از مفسران، نزول آیه را در موقع حفر خندق دانسته اند. آن زمان که پیامبر صلی الله علیه و آله کلنگ را بر سنگ زد و از آن جرقه ای برخاست، فرمود: من در این جرقه ها فتح کاخ های مدائن و یمن را از جبرئیل دریافت کردم.

منافقان با شنیدن این سخن، لبخند تمسخر می زدند که این آیه نازل شد.

آنچه در این آیه در مورد اعطای عزّت و ذلّت از جانب خداوند آمده، طبق قوانین و سنت اوست و بدون جهت و دلیل خداوند کسی را عزّت نمی بخشد و یا ذلیل نمی سازد. مثلاً در روایات می خوانیم: هر کس برای خداوند تواضع و فروتنی کند، خداوند او را عزیز می کند و هر کس تکبر نماید، خدا او را ذلیل می گرداند. (۱)

بنا بر این عزّت و ذلّت از خداست، ولی ایجاد زمینه های آن به دست خود ماست.

پیام ها:

۱ مالک واقعی تمامی حکومت ها خداست. مُلک برای غیر خدا، موقّتی و

ص: ۳۹

محدود است. «مَالِكِ الْمَلِكِ» ۲ اکنون که مالک اوست پس دیگران امانتداری بیش نیستند و باید طبق رضای مالک اصلی عمل کنند. «مَالِكِ الْمَلِكِ» ۳ اگر انسان مالک مُلک نیست چرا از داشتن آن مغرور و با از دست دادنش مأیوس شود! «مَالِكِ الْمَلِكِ» ۴ خداوند به هر کس که شایسته و لایق باشد، حکومت می دهد. همان گونه که به سلیمان، یوسف، طالوت و ذوالقرنین عطا نمود. «تُوْتِي الْمَلِكَ مَنْ تَشَاءُ» ۵ حکومت و حاکمیت، دلبستگی آور است. «نزع» به معنای کندن است و نشانه یک نوع دلبستگی است.

۶ عزّت و ذلّت به دست خداست، از دیگران توقّع عزّت نداشته باشیم. (۱) «تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ» ۷ توحید در دعا و عبادت یک ضرورت است. (۲) «بِيَدِكَ الْخَيْرُ» ۸ آنچه از اوست، چه دادن ها و گرفتن ها، همه خیر است، گرچه در قضاوت های عجولانه ی ما فلسفه ی آن را ندانیم. «بِيَدِكَ الْخَيْرُ» ۹ سرچشمه ی بدی ها عجز و ناتوانی است. از کسی که بر هر کاری قدرت دارد چیزی جز خیر سر نمی زند. «بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۷]

اشاره

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ تُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ تَزُوقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۲۷)

(خداوند!) تو شب را به روز و روز را به شب درآوری و زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون آوری و هر که را خواهی بی شمار روزی می دهی.

ص: ۴۰

۱- ۱. قرآن از کسانی که از غیر خدا عزّت می خواهند به شدّت انتقاد کرده و می فرماید: «أَيَّتَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» نساء، ۱۳۹.

۲- ۲. در مناجات شعبانیه می خوانیم: «الهی بیدک لا بید غیرک زیادتی و نقصی».

این آیه و آیه، قبل دوازده مرتبه نشانه های قدرت خدا را نام برده است تا روح توحید را در انسان شکوفا کند.

مراد از داخل کردن شب در روز و یا روز در شب، یا کم و زیاد شدن طول ساعات شب و روز در فصل های مختلف است و یا غروب و طلوع تدریجی. البته معنای اول روشن تر است.

نمونه قدرت نمایی خداوند در بیرون آوردن زنده از مرده، آفریدن سلول زنده از مواد غذایی بی جان است.

گاهی از کافران مرده دل، فرزندان مؤمن و زنده دل، و از مؤمنان زنده دل، فرزندان کافر و مرده دل ظاهر می شود (۱) که این یکی از مصادیق آیه است.

مراد از رزق بی حساب، رزق فراوان و بی شمار است، نه آنکه حسابش از دست او خارج باشد. و ممکن است مراد آن باشد که رزق او خارج از محاسبات شماسست، و او از راهی که گمان نمی برید رزق می دهد.

تفاوت مردم در رزق، یکی از حکمت های الهی است، تا مردم به یکدیگر نیازمند نبوده و تشکیل زندگی اجتماعی دهند و صفات سخاوت و ایثار و صبر و قناعت در آنان شکوفا شود. زیرا در صورت یکسان بودن، این صفات شکوفا نمی شود.

ایمّا اگر یکی نعمتی داشت و دیگری کمتر داشت یا نعمتی دیگر داشت، مردم برای جبران کمبودها دور هم جمع می شوند و صفات تعاون و سخاوت از طرف دارنده نعمت، و صفات قناعت و عفت و صبر از سوی نادار شکوفا می شود.

پیام ها:

۱ تغییرات شب و روز و پیدایش فصل ها یکی از برکات و الطاف الهی است.

«بَيِّدَكَ الْخَيْرُ»

«تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»

ص: ۴۱

۲ علاوه بر آفرینش، هر گونه تغییر و تدبیر به دست اوست. «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ» ۳ قدرت خداوند محدود نیست. او از مرده، زنده و از زنده، مرده خارج می سازد. «تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ» ۴ سرچشمه لطف الهی بی انتهاست. رزق بی حساب، یعنی برای سرچشمه رزق محدودیتی نیست. «تَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۸]

اشاره

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاهُ وَ يُحَذِّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۲۸)

نباید اهل ایمان، بجای مؤمنان، کافران را دوست و سرپرست خود برگزینند و هر کس چنین کند نزد خدا هیچ ارزشی ندارد، مگر آنکه از کفار پروا و تقیه کنید (و به خاطر هدف های مهم تر، موقتاً با آنها مدارا کنید) و خداوند شما را از (نافرمانی) خود هشدار می دهد و بازگشت (شما) به سوی خداوند است.

نکته ها:

با توجه به قدرت بی انتهای الهی در آیات قبل، جایی برای پذیرفتن سلطه کفار نیست. «بِيَدِكَ الْخَيْرُ»، «تُولِجُ اللَّيْلَ»، «لَا يَتَّخِذُ...» در این آیه سیمای سیاست خارجی، شیوه ی برخورد با کفار، شرایط تقیه و جلوگیری از سوء استفاده از تقیه بیان شده است.

تقیه، به معنای کتمان عقیده ی حق از ترس آزار مخالفان و ترک مبارزه با آنان به جهت دوری از ضرر یا خطر مهم تر است. تقیه، گاهی واجب و گاهی حرام است. قرآن در آیه ۱۰۶ سوره نحل، درباره ی تقیه سخنی گفته که شأن نزول آن عمار یاسر است.

پیام ها:

۱ پذیرش ولایت کفار از سوی مؤمنان، ممنوع است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ

(اگر مسلمانان جهان تنها به این آیه عمل می کردند الآن وضع کشورهای اسلامی این چنین نبود.) ۲ در جامعه اسلامی، ایمان شرط اصلی مدیریت و سرپرستی است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۳ ارتباط سیاسی نباید مُنْجَرَّ به سلطه پذیری یا پیوند قلبی با کفار شود. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۴ ارتباط یا قطع رابطه باید بر اساس فکر و عقیده باشد، نه بر اساس پیوندهای فامیلی، قومی و نژادی. «الْمُؤْمِنِينَ»، «الْكَافِرِينَ» ۵ هر کس به سراغ کفار برود، خداوند او را به حال خود رها و از امدادهای غیبی خود محروم می سازد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ» ۶ ارتباط ظاهری با کفار برای رسیدن به اهداف والاتر، در مواردی جایز است.

«إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاءً»

۷ تقیه، برای حفظ دین است. مبدا به بهانه ی تقیه، جذب کفار شوید و از نام تقیه سوء استفاده کنید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ» ۸ در مواردی که اصل دین در خطر باشد، باید همه چیز را فدا کرد و فقط باید از خدا ترسید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ» ۹ یاد معاد، بهترین عامل تقواست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» ۱۰ مبدا بخاطر کامیابی و رفاه چند روز دنیا، سلطه ی کفار را بپذیرید که بازگشت همه ی شما به سوی اوست. «وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۹]

اشاره

قُلْ إِنْ تَخْضَعُوا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبَدُّوهُ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۹)

بگو: اگر آنچه در سینه ها دارید پنهان سازید یا آشکارش نمایید، خداوند آن را می داند و (نیز) آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است می داند و خدا بر هر چیز تواناست.

ص: ۴۳

نکته ها:

آمدن این آیه به دنبال آیه ی تَقِيَّة، شاید اشاره به این باشد که مبدا به اسم تَقِيَّة، با کَفَّار پیوند پنهانی برقرار نمایید، بلکه بدانید خدا بر افکار و نیت شما آگاه است.

پیام ها:

۱ به کسانی که به اسم تَقِيَّة در صدد ارتباط با کَفَّار هستند، هشدار دهید. «قُلْ إِنَّ تَخْفُوا» ۲ سینه ی انسان، صندوق اسرار اوست. «تَخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ» ۳ علم خداوند به آشکار و نهان، به زمین و آسمان، یکسان است. «تَخْفُوا»، «تَبَيَّنُوا»، «يَعْلَمُهُ اللَّهُ» ۴ توجه به علم خداوند، مایه ی زنده شدن و جدان مذهبی و مانع گناه و توجیه آن است. «يَعْلَمُهُ اللَّهُ» ۵ از خدایی که به اسرار تمام آسمان ها آگاه است، چه چیز را می توان پنهان کرد؟ «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۶ قدرت مطلق خداوند، پشتوانه تهدید او نسبت به مخالفان است. «إِنَّ تَخْفُوا»، «وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۰]

اشاره

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحَضَّرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ (۳۰)

روزی که هر کس، هر کار نیکی انجام داده حاضر بیابد و هر چه بدی کرده، آرزو می کند ای کاش بین آن عمل و او فاصله ای دور می بود. و خداوند شما را از (مخالفت امرش) بر حذر می دارد و (در عین حال) خداوند به بندگان مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از علم و قدرت خداوند بود، این آیه نمونه ای از علم و

قدرت الهی را بیان می کند. این آیه شبیه آیه ۴۹ سوره کهف است که می فرماید:

در روز قیامت مردم تمام اعمال خود را در برابر خویش حاضر می یابند. در تفسیر برهان آمده است که امام سجّاد علیه السلام در هر جمعه در مسجد النبی هنگام موعظه، این آیه را برای مردم تلاوت می فرمود.

پیام ها:

۱ اعمال انسان محو نمی شود و در قیامت در برابر او حاضر می گردد. «مُخَضَّرًا» ۲ اعتقاد به حضور عمل در قیامت، مانع گناه است. «مُخَضَّرًا» ۳ گنهکاران، در قیامت از اعمال خود شرمند اند، اما چه سود؟ «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا» ۴ بسیاری از اعمالی که در دنیا مورد علاقه انسان است، در قیامت مورد تنفر او قرار خواهد گرفت. «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا» ۵ در روز قیامت، پشیمانی سودی ندارد و آرزوها نشدنی است. کلمه (لَوْ) در مورد آرزوهای نشدنی بکار می رود. «لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا» ۶ خدا پروایی، مانع گناه است. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ» ۷ سرچشمه ی هشدارهای الهی، محبت و رأفت اوست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ» ۸ بیم و امید در کنار هم نقش تربیتی دارند. امید، به تنهایی سبب غرور، و بیم از تنهایی، سبب یأس می شود. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ»، «وَ اللَّهُ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ» ۹ لطف و رأفت خداوند شامل حال همه ی بندگان است. «رَوْفٌ بِالْعِبَادِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۱]

اشاره

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۱)

(ای پیامبر!) بگو: اگر خداوند را دوست می دارید، پس مرا پیروی کنید، تا خدا نیز شما را دوست بدارد و گناهانتان را بر شما ببخشد و خداوند بسیار بخشنده و مهربان است.

درباره جایگاه پیامبر و لزوم اطاعت از او، در قرآن می خوانیم: «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۱) هر کس از پیامبر پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. و در جای دیگر: «إِنَّ الدِّينَ يُبَايِعُكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۲) بیعت با تو بیعت با خداست.

شخصی به امام صادق علیه السلام عرض کرد: جانم فدایت، ما فرزندان خود را به نام های شما و پدرانمان می نامیم، آیا برای ما مفید است؟ حضرت فرمودند: مگر دین غیر از محبت است، خداوند فرموده: «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» (۳)

پیام ها:

۱ هر ادعایی با عمل ثابت می شود. «(۴) إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» ۲ لازمه ی ایمان به خدا، پیروی از اولیای خداست. «فَاتَّبِعُونِي» (آری، اسلام منهای روحانیت واقعی، محکوم است). ۳ هر کس در عمل سست است، در حقیقت پایه ی محبت او سست است.

«تُحِبُّونَ»

، «فَاتَّبِعُونِي» ۴ در راه اصلاح جامعه، از عواطف کمک بگیریم. «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ» ۵ عمل، سخن و سکوت رسول خدا، حجت و قابل پیروی است. «فَاتَّبِعُونِي» ۶ پیامبر معصوم است، زیرا فرمان پیروی عام و بی چون و چرا برای غیر معصوم، حکیمانه نیست. «قُلْ» ، «فَاتَّبِعُونِي» ۷ اگر می خواهید خداوند شما را دوست بدارد، باید از سنت رسول الله پیروی کنید. «فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» ۸ انسان می تواند به جایی برسد که رضای او، رضای خدا و پیروی از او، پیروی از خدا باشد. «فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ»

ص: ۴۶

۱-۱. نساء، ۸۰.

۲-۲. فتح، ۱۰.

۳-۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۷.

۴-۴. کار با سعی است نی با ادعا لیس للانسان الا ما سعی

۹ امتیاز دین الهی بر قوانین بشری، وجود عنصر محبت، الگوی عملی و صلاحیت قانون گذار است. «تُحِبُّونَ»، «فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ» ۱۰ بهترین پاداش ها، پاداش معنوی است. محبوبیت نزد خدا و دریافت مغفرت، بهترین پاداش برای مؤمنان است. «يُحِبُّكُمُ اللَّهُ» ۱۱ نشانه ی دوستی، سرپوش گذاردن روی بدی ها و برخورد با عفو و رحمت است. «يُحِبُّكُمُ»، «يَغْفِرُ لَكُمْ» ۱۲ کارهای نیک، مایه ی آموزش گناهان است. «فَاتَّبِعُونِي»، «يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» ۱۳ اطاعت و پیروی از پیامبر، موجب دریافت عفو الهی است. «فَاتَّبِعُونِي»، «يَغْفِرُ لَكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۲]

اشاره

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ (۳۲)

بگو: خدا و رسول را اطاعت کنید. پس اگر سرپیچی کردند، (بدانید که) همانا خداوند کافران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علاوه بر آیات الهی، دستوراتی حکومتی داشت. دستوراتی که به تناسب زمان و مکان و افراد و شرایط تغییر می کرد. البته آنها نیز در پرتو وحی الهی بود، ولی در قرآن مطرح نگردیده بود و معنای اطاعت از رسول در کنار اطاعت خداوند، عمل به همان دستورات نبوی است.

پیام ها:

۱ رفتار و گفتار و کردار پیامبر حجت است، زیرا اطاعت از پیامبر در کنار اطاعت خداست. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۲ محبوب شدن یا منفور شدن در نزد پروردگار، به دست خود ماست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ» ۳ سرپیچی از فرمان پیامبر، برابر با کفر است. «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ»

اشاره

□
إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ (۳۳)

براستی که خداوند، آدم و نوح و خاندان ابراهیم و خاندان عمران را بر جهانیان برگزید.

نکته ها:

در آیه ی قبل، دستور اطاعت از رسول صادر شد، این آیه دلیل آن را گزینش خداوند حکیم می داند که بر اساس برتری آنان بر دیگر مردم در کمالات است.

برگزیدگی انبیا از طریق وحی، علم، ایمان و عصمت است. (۱)

□
امام باقر علیه السلام در باره ی «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ»، «ذُرِّيَّةً...» فرمودند: ما از آن برگزیدگان و باقیمانده ی آن عترت هستیم. (۲)

پیام ها:

۱ انسان ها همه در یک سطح نیستند و خدای حکیم، بعضی را برگزیده است تا مسئولیت سنگین رسالت را بر دوش آنان بگذارد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ» ۲ اولین انسان، پیامبر خدا بوده تا بشر هیچ گاه بدون هدایت نماند. «اصْطَفَىٰ آدَمَ» ۳ جریان بعثت، در طول تاریخ بشر استمرار داشته است. «اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا...» ۴ رسالت بعضی از انبیا، جهانی بوده است. «عَلَى الْعَالَمِينَ»

اشاره

□
ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۳۴)

فرزندانی که بعضی از آنان از (نسل) بعضی دیگرند (از پدران برگزیده زاده شده و در پاکی همانند یکدیگرند) و خداوند شنوای داناست.

ص: ۴۸

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۷.

۲- ۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۸.

۱ در طول تاریخ، دودمان نبوت از نسل پاکان بوده است. «اضِطْفِی» ، «عَلَى الْعَالَمِينَ ذُرِّيَّةً...» ۲ بعضی از ویژگی ها و کمالات از طریق وراثت منتقل می شود. «بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ» ۳ خداوند حتی بر گفتار و رفتار برگزیدگان خود نظارت دارد. «اضِطْفِی» ، «سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۵]

اشاره

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۵)

(بیاد آور) هنگامی که همسر عمران گفت: پروردگارا! همانا من نذر کرده ام آنچه را در رحم دارم، برای تو آزاد باشد (و هیچ گونه مسئولیتی به او نسپارم تا تمام وقت خود را صرف خدمت در بیت المقدس کند)، پس از من قبول فرما، که براستی تو شنوای دانایی.

نکته ها:

چنان که در تفاسیر و کتب روایی آمده است: دو خواهر به نام های «حَنَّهُ» و «اشیاع»، که اولی همسر «عمران» از شخصیت های برجسته بنی اسرائیل، و دومی همسر زکریای پیامبر بود، بچه دار نمی شدند. روزی «حَنَّهُ» زیر درختی نشسته بود، پرنده ای را دید که به جوجه هایش غذا می دهد. محبت مادرانه، آتش عشق به فرزند را در وجود او شعله ور ساخت، در همان حال دعا کرد و مستجاب شد. از سوی دیگر به شوهرش الهام شد که فرزندش از اولیای خدا خواهد بود و بیماران را شفا و مردگان را زنده خواهد کرد.

وقتی «حَنَّهُ» حامله شد، پیش بینی کرد آن فرزندی که کارهای خارق العاده انجام دهد، پسر خواهد بود، لذا نذر کرد که فرزندش خدمتکار بیت المقدس شود. اما چون نوزاد به دنیا آمد، دیدند دختر است. آنها فهمیدند که آن الهام الهی در مورد

خود مریم نبوده است، بلکه درباره فرزند او خواهد بود. (۱)

پیام ها:

۱ رشد معنوی زن تا آنجا بالا می رود که بعد از سالها انتظار، فرزند خود را نذر خدمت خانه خدا می کند. «امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ» ۲ افراد دوراندیش، قبل از تولد فرزند به فکر مسیر خدمات او نیز هستند.

«نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا»

۳ از خود بگذریم و تنها در راه خدا صرف کنیم. «نَذَرْتُ لَكَ» ۴ خدمت در مسجد به قدری ارزشمند است که اولیای خدا عزیزان خود را قبل از تولد نذر آن می کنند. «نَذَرْتُ لَكَ...» ۵ موضوع نذر، تاریخی بس طولانی در ادیان الهی دارد. «رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ» ۶ مادر، نوعی ولایت بر فرزند دارد. «نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي» ۷ میان گذشت از فرزند و برگزیدگی خداوند رابطه است. «اضِيءَ بَطْنِي»، «آلِ عِمْرَانَ»، «نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا» ۸ کسانی در خدمات دینی موفق ترند که تمام وجود خود را صرف خدمت نمایند، نه بخشی از وقت را. «مُحَرَّرًا» ۹ خدمت فرزند به مادر، حق طبیعی مادر و قابل گذشت است. «مُحَرَّرًا» ۱۰ اگر عزیزترین و محبوب ترین چیزها را می دهید، به فکر قبولی آن نیز باشید.

«فَتَقَبَّلْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۶]

اشاره

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَدُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (۳۶)

ص: ۵۰

پس چون فرزند را به دنیا آورد گفت: پروردگارا! من دختر زاده ام در حالی که خداوند به آنچه او زاده داناست و پسر مانند دختر نیست و من نامش را مریم نامیدم و من او و فرزندانش را از (شرّ) شیطان رانده شده، در پناه تو قرار می دهم.

نکته ها:

مادر انتظار داشت فرزندش پسر باشد، تا بتواند خدمتکار بیت المقدس شود، لذا چون نوزاد دختر به دنیا آمد، با حسرت گفت: پروردگارا! فرزند دختری زاده ام حال چگونه به نذر عمل کنم؟ اما خداوند برای تسلی خاطر این مادر می فرماید:

آن پسری که انتظارش را داشتی به خوبی این دختر نیست، زیرا این دختر دارای کمالاتی است و مادرِ پسری می شود که او نیز مایه ی برکت خواهد بود، پس بهره ی تو از نسل مبارک چندین برابر خواهد شد.

« مَرْيَمَ » به معنای «عابده» و «خادمه» است و این نام ۳۴ مرتبه در قرآن آمده است.

پیام ها:

۱ تمایلات انسان مهم نیست، مصلحت و خواست خداوند مهم است. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ» ۲ گاهی دختر در پاکی و پاکدامنی، به جایی می رسد که هرگز پسر به آن نمی رسد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى» ۳ حضرت مریم مقام والایی دارد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى» مراد از «كَالْأُنثَى» زن خاصی است.

۴ برای فرزندان خود، نام نیکو انتخاب نمایید. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ» ۵ مادر، حق نامگذاری فرزند خود را دارد. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا» ۶ تغییرات جزئی، شما را از خدا و اهداف عالی دور نکند. با اینکه فرزند بر خلاف تصوّر دختر شد، اما نام او را مریم که به معنای خادمه است گذاشت.

«سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ»

۷ قبل از هر چیز، به فکر سلامتی فرزند از شرّ شیطان باشید. «أَعِيذُهَا» ۸ تنها فرزندان بلافصل را در نظر بگیرید و با دوراندیشی، نسل های بعدی را نیز در نظر داشته باشید. «أَعِيذُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا» ۹ برای تأمین سعادت فرزند، تنها به تربیت خود متکی نباشیم، او را به خدا بسپاریم که توانایی های ما محدود و عوامل انحراف زیاد است. «أَعِيذُهَا بِكَ» ۱۰ مادر مریم، جایگاهی خاص دارد. از بیان نذر او، اخلاص او، نام گذاری او و استعاذه او این برداشت استفاده می شود. «نَذَرْتُ لَكَ»، «سَمَّيْتُهَا»، «أَعِيذُهَا بِكَ» ۱۱ شیطان، دشمن دیرینه نسل بشر است. «أَعِيذُهَا»، «مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۷]

اشاره

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسِينًا وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۳۷)

پس پروردگارش او را به پذیرشی نیکو پذیرفت و به رویشی نیکو رویاند و سرپرستی او را به زکریّا سپرد. هر گاه زکریّا در محراب عبادت بر مریم وارد می شد، خوراکی (شگفت آوری) نزد او می یافت. می پرسید: ای مریم این (رزق تو) از کجاست؟! مریم در پاسخ می گفت: آن از نزد خداست. همانا خداوند به هر کس که بخواهد بی شمار روزی می دهد.

نکته ها:

کسی که در راه خدا گام بر دارد، دنیای او نیز تأمین می شود. مادر مریم فرزندش را برای خدا نذر کرد، خداوند در این آیه می فرماید: هم جسم او را رشد دادیم و هم سرپرستی مانند زکریّا برای او قرار دادیم و هم مائده آسمانی بر او نازل کردیم.

رزق بی حساب، به معنای نداشتن حساب نیست، بلکه به معنای خارج بودن از

محاسبات عمومی است. «يَزُوقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» حضرت مریم از نظر ظاهری و جسمی، رشد کامل و خوبی داشت. «وَأُنْتَبِهُنَّ لِبَاتًا حَسَنًا» مادری همانند مریم، محل تربیتی مثل مسجد و سرپرستی همچون زکریای پیامبر و با تغذیه ای بهشتی، محصولش فرزندی چون عیسی می شود. عوامل مؤثر در تربیت عبارتند از:

روح پاک مادر. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ» جسم سالم. «لِبَاتًا حَسَنًا» تعلیم و تربیت الهی. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا» تغذیه پاک. «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا» در تاریخ آمده است: زمانی قحطی مدینه را فرا گرفت، روزی حضرت فاطمه علیها السلام مقداری نان و گوشت خدمت پیامبر آورد. پیامبر صلی الله علیه و آله پرسید: در زمان قحطی این غذا کجا بوده است؟ حضرت فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» پیامبر فرمود: خدا را شکر که تو را مانند مریم قرارداد. آن گاه پیامبر، حضرت علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام را جمع کرد و از آن غذا همگی خوردند و به همسایگان نیز دادند. (۱)

پیام ها:

۱ پذیرش دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا» ۲ قبولی خداوند درجاتی دارد. خداوند نذر مادر مریم را به بهترین وجه پذیرفت. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ» ۳ کسی که با اخلاص است، خداوند کارش را به نیکی می پذیرد. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ» ۴ مادر مریم نذر کرد کودکش خادم خانه خدا شود، خداوند در پاسخ، پیامبرش را خادم و متکفل این کودک قرار داد. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا» ۵ هر که تحت تکفل انبیا درآید، از شیطان دور می شود. «أُعِيدُهَا»، «مِنَ الشَّيْطَانِ»

ص: ۵۳

«وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا» ۶ عبادت، نباید موسمی و مقطعی باشد. «كَلَّمَا دَخَلَ» ۷ شرط تکفل، نظارت و تفحص است. «كَفَّلَهَا»، «دَخَلَ عَلَيْهَا»، «أَنِّي لَكَ هَذَا» ۸ عبادت، جنگ با شیطان و محلّ عبادت، محراب یعنی محلّ نبرد است. «دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ» ۹ رزق پاک در سایه ی عبادت است. «الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا» ۱۰ زن می تواند بدان مقام رسد که پیامبر خدا را به شگفتی وادارد. «أَنِّي لَمَكِّ هَذَا» ۱۱ صادر شدن کرامت از اولیای الهی، کار مشکلی نیست. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۱۲ نعمت ها را از او بدانید، نه از تلاش خود. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۱۳ خداوند می تواند خارج از اسباب مادی روزی بدهد. «هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۱۴ در شرایط و محیطی سالم، زن و مرد می توانند با هم سخن بگویند. «أَنِّي لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۸]

اشاره

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ (۳۸)

در این هنگام زکریا (که این همه کرامت و مائده آسمانی را دید) پروردگارش را خواند و گفت: پروردگارا! از جانب خود نسلی پاک و پسندیده به من عطا کن که همانا تو شنونده دعائی.

نکته ها:

چنان که قبلاً ذکر شد، مادر مریم با همسر زکریا خواهر بودند و هر دو عقیم و نازا.

مادر مریم با دیدن صحنه ی غذا دادن پرنده به جوجه هایش منقلب شد و به درگاه خدا دعا کرد، خداوند نیز به او مریم را عطا کرد. در اینجا هم وقتی حضرت زکریا مقام و مرتبه ی مریم را دید، از خداوند طلب فرزند نمود.

۱ حالات انسان و ساعات دعا، در استجاب آن مؤثر است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا» ۲ غبطه خوردن کمال، ولی حسد ورزیدن نقص است. زکریا علیه السلام با دیدن مقام مریم علیها السلام شیفته شد و غبطه خورد و دست به دعا برداشت. «هُنَالِكَ دَعَا» ۳ زن می تواند پیامبر خدا را تحت تأثیر قرار دهد. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا» ۴ مشاهده ی کمالات دیگران، زمینه ی درخواست کمالات و توجه انسان به خداوند است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا» ۵ درخواست فرزند و نسل پاک، سنت و روش انبیاست. «هَبْ لِي»، «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» ۶ ارزش ذریه و فرزندان، به پاکی آنهاست. «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» ۷ در دعا باید از خداوند تجلیل کرد. «إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۳۹]

اشاره

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصُورًا وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (۳۹)

پس در حالی که زکریا در محراب به نماز ایستاده بود، فرشتگان او را ندا دادند که خداوند تو را به (فرزندی به نام) یحیی بشارت می دهد که تصدیق کننده ی (حقانیت) کلمه الله (حضرت مسیح) است و سید و سرور، و خویشان دار (از زنان) و پیامبری از صالحان است.

نکته ها:

در تاریخ آورده اند که حضرت یحیی، ۶ ماه از حضرت عیسی بزرگ تر بود و چون در میان مردم به زهد و پارسایی معروف بود، ایمان او به پسر خاله ی خود حضرت عیسی، اثر عمیقی در توجه مردم به مسیح گذاشت. جالب آنکه معنای «عیسی» و «یحیی» یکی و هر دو به معنای «زنده ماندن» است.

بعضی «حَصُورًا» را به معنای ترک ازدواج یحیی به خاطر مسافرت های زیاد

دانسته اند، ولی امام باقر علیه السلام می فرماید: عفت باعث شد تا ازدواج نکند و از زنان کناره بگیرد. (۱)

پیام ها:

۱ دعای خالصانه از قلب پاک مستجاب می شود. «دَعَا زَكَرِيَّا»، «فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ» ۲ نماز، در ادیان پیشین نیز بوده است. «يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ» ۳ محراب مسجد، از قداست خاصی برخوردار است. محل نزول مائده آسمانی؛ «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا» استجاب دعا. «فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ»، «فِي الْمِحْرَابِ» ۴ نماز، زمینه ی نزول فرشتگان است. «فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ» ۵ اراده ی خداوند بر هر چیزی غلبه دارد. پیری پدر و عقیمی مادر، مانع فرزنددار شدن نیست. «أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى» ۶ گاهی نامگذاری افراد از طرف خداست. «يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى» ۷ فرزند از نعمت ها و بشارت های الهی است. «يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى» ۸ انبیا یکدیگر را تصدیق می کنند. «مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ» ۹ حضرت عیسی نشانه ای از قدرت خداست، نه فرزند خدا. «بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ» ۱۰ خداوند از آینده هر کس خبر دارد. «سَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا» ۱۱ عفت و کنترل تمایلات جنسی، مورد ستایش خداوند است. «حَصُورًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۰]

اشاره

قَالَ رَبُّ أَنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ (۴۰)

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری خواهد بود، در حالی که پیری من فرا رسیده و همسر من نازاست؟! (خداوند) فرمود: این چنین خداوند هر چه را بخواهد انجام می دهد.

ص: ۵۶

۱ در نو میدی بسی امید است. «أَنْتَى يَكُونُ لى غُلَامٌ»، «كَذَلِكَ اللّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ» ۲ در بیان ضعف ها از خود شروع كنیم. «بَلَّغْنَى الْكِبَرِ وَ امْرَأَتَى عَاقِرٌ» ۳ اراده ى خداوند، فوق وسائل و اسباب طبعى است. «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۱]

اشاره

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لى آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَ سَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكَارِ (۴۱)

(زكريا) گفت: پروردگارا! براى من نشانه اى قرار ده (تا علم من به يقين و اطمینان تبدیل شود. خداوند) فرمود: نشانه ى تو آن است كه تا سه روز با مردم سخن نگوئى، مگر از طريق اشاره. (البته به هنگام ذكر خدا زبانت باز مى شود. پس) پروردگار خود را (به شكرانه ى اين نعمت) بسيار ياد كن و هنگام شب و صبح او را تسبيح گوى.

پیام ها:

۱ خدایى كه مى تواند زبان را هنگام تكلم با مردم ببندد و هنگام ذكر خدا باز كند، مى تواند از پدرى پير و مادرى عقیم نیز فرزندى به دنيا بياورد. «كَذَلِكَ اللّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»، «أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ» ۲ انبیا، به دنبال رسيدن به مقام يقين و شهود هستند. «اجْعَلْ لى آيَةً» ۳ آنجا كه خداوند بخواهد، سبب را از كار مى اندازد و زبان قدرت حرف زدن را از دست مى دهد. «أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ» ۴ هر چه لطف الهى بیشتر مى شود بايد ياد او نیز بیشتر شود. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا» ۵ ذكر خدا هر چه بیشتر، بهتر. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا» ۶ در میان ذكرهاى خداوند، تسبيح جایگاه خاصى دارد. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ»، «وَ سَبِّحْ»

اشاره

وَ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اصْطَفَاكِ عَلَي نِسَاءِ الْعَالَمِينَ (۴۲)

و(بیاد آور) هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را برگزیده و پاک ساخته و بر زنان جهانیان برتری داده است.

نکته ها:

کلمه «اصطفی» هر جا همراه حرف «علی» باشد، به معنای مقدم بودن و سرآمد شدن است و هر جا بدون آن باشد، به معنای انتخاب است.

در تفاسیر المنار، قرطبی، مراغی، روح البیان و کبیر می خوانیم که سرآمد زنان جهان چهار نفرند: مریم، آسیه، خدیجه و فاطمه علیهم السلام. در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که مریم سرآمد زنان زمان خود بود، ولی فاطمه علیها السلام سرآمد زنان در طول تاریخ است. (۱) البته خداوند حکیم هر گاه شخصی را بر می گزیند، به جهت لیاقت ها و قابلیت های ویژه ی اوست.

پیام ها:

۱ فرشتگان، با غیر انبیا نیز سخن می گویند. «قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ» ۲ زن می تواند به مقام ولّیه اللّهی برسد و خداوند برای او پیام بفرستد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ» ۳ حضرت مریم، هم در کمالات برگزیده شد و هم بر سایر زنان برتری یافت. به همین جهت جمله «اصْطَفَاكِ» دوباره تکرار شده است.

۴ حضرت مریم معصوم بوده است. «طَهَّرَكِ» ۵ حضرت مریم الگوی زنان است. «اصْطَفَاكِ عَلَي نِسَاءِ الْعَالَمِينَ»

اشاره

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَ اسْجُدِي وَ ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ (۴۳)

ص: ۵۸

ای مریم! (به شکرانه این همه نعمت)، برای پروردگارت خضوع کن و سجده بجای آور و با رکوع کنندگان رکوع نما.

نکته ها:

در آیه ی قبل، خداوند سه کمال داده شده به مریم علیها السلام را یاد نمود: گزینش الهی؛ «اصْطَفَاكِ» تطهیر الهی؛ «طَهَّرَكِ» و سرآمد دیگران شدن؛ «اصْطَفَاكِ عَلَيَّ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ» در این آیه سه مسئولیت از او می خواهد: قنوت؛ «اقْتَبْتِي» سجده؛ «اسْجُدِي» و رکوع؛ «ارْكَعِي» پس هر نعمتی مسئولیتی را دنبال دارد.

پیام ها:

۱ افراد برجسته باید تواضع و عبادتشان بیشتر باشد. «يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي...» (برای اولیای خدا، عبادات ویژه ای سفارش شده است، همانگونه که برای پیامبر صلی الله علیه و آله نماز شب واجب بود). ۲ نماز، رکوع و سجود، بهترین راه شکر است. در آیه قبل برگزیدگی خداوند مطرح شد که سزاوار شکر است. «اصْطَفَاكِ»، «اقْتَبْتِي» ۳ عبادت باید تنها برای پروردگار باشد. «لِرَبِّكِ» ۴ عبادت، مایه ی تربیت انسان است. «لِرَبِّكِ» ۵ نماز جماعت و عبادت دسته جمعی، قبل از اسلام نیز بوده است. «مَعَ الرَّاْكِعِينَ» ۶ حضور زن در اجتماعات عبادی و اجتماعی که مردان نیز حضور دارند سفارش شده است. «مَعَ الرَّاْكِعِينَ» به شرط آنکه زنان، مریم گونه رفتار نمایند.

۷ منتخبین و برگزیدگان، باید همراه توده ها و در متن جامعه باشند، نه جدا و منزوی از مردم. «ارْكَعِي مَعَ الرَّاْكِعِينَ»

اشاره

ذَلِكَ مِنَ الْأَبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ (۴۴)

اینها از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم، حال آنکه تو نزد آنان نبودی، آن گاه که قلم های خود را (برای قرعه کشی) می افکندند تا (به وسیله قرعه معلوم شود که کدامیک) کفالت مریم را بر عهده بگیرد و نزد آنها نبودی آن گاه که (برای گرفتن سرپرستی مریم) با هم کشمکش می کردند.

نکته ها:

همانگونه که اشاره شد، پیش از تولد مریم مادرش نذر کرده بود که فرزندش خادم مسجد بیت المقدس باشد. لذا پس از تولد، نوزاد را در پارچه ای پیچیده به مسجد آورد و به بزرگان بنی اسرائیل گفت: این کودک نذر مسجد است. چون این مادر از خانواده ای بزرگ و محترم بود، بر سر گرفتن سرپرستی نوزاد، نزاع سختی (۱) در گرفت و بنا بر قرعه شد.

پیام ها:

۱ انبیا از طرف خدا بر گوشه ای از غیب آگاه می شوند. «مِنَ الْأَبَاءِ الْغَيْبِ» (۲) حکایت های قرآن، تنها از طریق وحی برای رسول خدا کشف شد و قبل از آن نه در کتابی بود و نه در سینه ای. «مِنَ الْأَبَاءِ الْغَيْبِ» ۳ یکی از راههای شناخت تاریخ پیشینیان، وحی است. «ذَلِكَ مِنَ الْأَبَاءِ الْغَيْبِ» ۴ یکی از راههای حل اختلاف، قرعه است. «يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ» (۳)

ص: ۶۰

۱- ۱). از تکرار جمله «مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ...» استفاده می شود که نزاع سخت بوده است.

۲- ۲). یکی از جلوه های اعجاز قرآن، گزارشات غیبی و نقل نهفته های تاریخ است.

۳- ۳). امام باقر علیه السلام فرمود: اولین کسی که مورد قرعه قرار داده شد مریم علیها السلام بوده، و این قرعه کشی در زمان یتیمی آن حضرت بوده است. (من لا یحضره، ج ۳، ص ۵۱؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۹۲).

۵ یک گذشت از مادر و این همه کرامت برای فرزند. (۱) «نَذَرْتُ» ، «أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ» ۶ بزرگان، در قبول مسئولیت های مقدس با هم رقابت می کنند. «أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۵]

اشاره

إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۴۵)

(بیاد آور) آن گاه که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را به کلمه و نشانه ای از سوی خویش به نام مسیح، عیسی پسر مریم، بشارت می دهد. او که در دنیا و آخرت آبرومند و از مقربان است.

نکته ها:

در قرآن، از حضرت عیسی به «کلمه» یاد شده است که در فرهنگ قرآن، به معنای «مخلوق» می باشد. نظیر آیه ۱۰۹ سوره کهف که می فرماید: «قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبُحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي» اگر دریاها برای نوشتن کلمات الهی مُرَّگَب شوند، دریاها تمام می شوند، ولی کلمات الهی به پایان نمی رسد.

وصف «وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» در قرآن تنها برای حضرت عیسی علیه السلام آمده و در مورد شخص دیگری این صفت گفته نشده است.

پیام ها:

۱ مقام زن بدانجا می رسد که خداوند از طریق فرشتگان با وی سخن می گوید.

«إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ»

۲ فرزند، نعمت است. «يُبَشِّرُكِ» ۳ عیسی فرزند خدا نیست، مخلوق خداست، ولی مخلوقی بس بزرگ و

ص: ۶۱

۱- ۱). مادر مریم با آنکه سالها صاحب فرزند نمی شد، ولی به خاطر نذری که کرده است از فرزند دلبندهش می گذرد، و در مقابل بزرگان بنی اسرائیل برای سرپرستی او سر و دست می شکنند.

ناشناخته. (۱) «بِكَلِمَةٍ مِنْهُ» ۴ خداوند برای اولیای خود قبل از تولدشان نامگذاری می کند. «اسْمُهُ الْمَسِيحُ» ۵ کسی که از مریم متولد شده و دوران جنینی را طی کرده است، چگونه می تواند فرزند خدا باشد؟ «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ» ۶ و جاهد دنیوی نیز یک ارزش است و کسب آن مانعی ندارد. «وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۶]

اشاره

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ (۴۶)

(آن فرزندی که به تو بشارت داده شد) در گهواره، (به اعجاز) و در میان سالی (به وحی) با مردم سخن می گوید و از شایستگان است.

نکته ها:

سخن گفتن در گهواره، هم پیش گویی از آینده و هم معجزه ی حضرت مسیح است که در گهواره با مردم سخن گفت. گفتگو در بزرگی، پیشگویی دیگری است که او تا بزرگی زنده خواهد بود. همان گونه که خبر از شایستگی و وارستگی او نیز یک پیشگویی و بشارت است.

پیام ها:

۱ کسی که می تواند به مریم، بدون داشتن همسر فرزند دهد، می تواند در گهواره، زبان کودک او را به سخن گفتن باز کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» ۲ آنجا که خدا بخواهد پاکدامنی را از اتهام پاک نماید، زبان بسته ی کودک را باز می کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» ۳ در کودکی نیز می توان پیام الهی را به دیگران رساند. (۲) «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» ۴ آنجا که خدا بخواهد، کودک همانند بزرگسالان سخن می گوید. «فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا»

ص: ۶۲

۱- ۱). «کلمه» به صورت نکره آمده که رمز عظمت و ناشناختگی است.

۲- ۲). بعضی امامان همچون امام جواد، امام هادی و امام زمان علیهم السلام در کودکی به مقام امامت رسیده اند.

۵ از مادری صالحه چون مریم، فرزندی مثل عیسی پدید می آید. «مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۷]

اشاره

قَالَ رَبِّ اُنِّي يَكُونُ لِي وُلْدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اَللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ (۴۷)

(مریم) گفت: پروردگارا! چگونه برای من فرزندی باشد، در حالی که هیچ انسانی با من تماس نداشته است؟ خداوند فرمود: چنین است (کار) پروردگار، او هر چه را بخواهد می آفریند. هر گاه اراده کاری کند، فقط به آن می گوید:

باش، پس (همان لحظه) موجود می شود.

نکته ها:

اراده ی خداوند سبب پیدایش و آفرینش موجودات است و می تواند بدون اسباب و وسیله مادّی نیز بیافریند. او سبب ساز و سبب سوز است، گاهی تأثیر چیزی را از آن می گیرد و گاهی به چیزی اثر می بخشد. پیدایش و بقا و آثار همه چیز بسته به اراده و خواست اوست.

خداوند در پاسخ زکریّا فرمود: «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ» و در جواب مریم فرمود: «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» شاید رمزش این باشد که فرزند برای بانوی بی شوهر شگفت آورتر از فرزند برای پیر مرد باشد.

پیام ها:

۱ ریشه سؤال و تعجب، اگر انکار و لجاجت نباشد مانعی ندارد. «اُنِّي يَكُونُ لِي وُلْدٌ» اولیای خدا نیز اراده خداوند در امور جهان را بر پایه ی اسباب و علل طبیعی می دانند و لذا اگر بشارت ویژه ای بر خلاف آن آمد، چگونگی آن را از خداوند می پرسند.

۲ آفرینش خداوند از راه غیر معمول، کار تازه ای نیست و عوامل طبیعی نیز منحصر در امور شناخته شده نیستند. «كَذَلِكَ»

۳ دست خداوند برای آفرینش باز است. آفریدن از راه اسباب طبیعی و غیر طبیعی برای خداوند یکسان است. «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» ۴ شرط آفرینش، اراده ی حتمی الهی است. «قَضَىٰ أَمْرًا»، «كُنْ فَيَكُونُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۸]

اشاره

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (۴۸)

و خداوند به او کتاب و حکمت و تورات و انجیل را می آموزد.

نکته ها:

در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم که مراد از تعلیم کتاب، آموزش خط و نوشتن است و مراد از حکمت، آگاهی بر مصالح و مفاسد اشیا و افعال و اخلاق و عقاید است، خواه آثار دنیوی باشد، خواه اخروی.

پیام ها:

۱ یکی از اصول و شرایط رهبری الهی، داشتن آگاهی های لازم است. آگاهی بر اساس علم و حکمت و کتب آسمانی. «يُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَ...» ۲ رهبر هر زمانی باید به حوادث و قوانین گذشته نیز آگاه باشد. خداوند به عیسی علیه السلام، تورات موسی علیه السلام را آموخت. «وَالتَّوْرَةَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۴۹]

اشاره

وَ رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أَبرئُ الْمَأْكَمَةَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أَحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبَيِّنُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ مَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۴۹)

و(عیسی را به) پیامبری به سوی بنی اسرائیل(فرستاد تا بگوید) که همانا من از سوی پروردگارتان برای شما نشانه ای آورده ام. من از گل برای شما

(چیزی) به شکل پرنده می سازم، پس در آن می دمم، پس به اراده و اذن خداوند پرنده ای می گردد. و همچنین با اذن خدا کور مادرزاد و مبتلایان به پیسی را بهبود می بخشم و مردگان را زنده می کنم و از آنچه می خورید و آنچه در خانه هایتان ذخیره می کنید به شما خبر می دهم، براستی اگر ایمان داشته باشید در این معجزات برای شما نشانه و عبرتی است.

نکته ها:

هر جا احساس خطر می شود باید توجه بیشتر در کار باشد. در زنده کردن مردگان، شفا دادن کوران و سایر بیماران، خطر انحراف عقیده و غلوّ وجود دارد، لذا در این آیه دو بار و در آیه ۱۱۰ سوره مائده، چهار مرتبه مسأله اذن خدا مطرح شده است.

رسالت عیسی علیه السلام که همراه با لطف یا قهر الهی بوده، مخصوص بنی اسرائیل است؛ «رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ولی نبوت او که مقام تبلیغ و ارشاد بوده، برای تمام مردم است. همانند حضرت موسی که به او خطاب می شود: «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ» (۱) ولی هنگامی که ساحران شهر، معجزه حضرت موسی را می بینند به او ایمان می آورند. بنا بر این حضرت موسی یک مأموریت ویژه نسبت به شخص فرعون داشت و مأموریت دیگر برای ارشاد عمومی همه ی مردم. (۲)

هر پیامبری باید معجزه ای داشته و معجزه اش نیز باید متناسب با شرایط و افکار مردم آن عصر باشد. امام رضا علیه السلام فرمود: عیسی علیه السلام در زمانی ظهور کرد که بیماری ها شیوع داشته و مردم به طیب نیاز داشتند. (۳) لذا معجزات آن حضرت در جهت شفای بیماران بود.

اگر ولی خدا از گل پرنده ای می سازد، پس زنده شدن مردگان در روز قیامت با قدرت الهی کار مشکلی نیست.

ص: ۶۵

۱- ۱. طه، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر المیزان ذیل آیه.

۳- ۳. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۰.

۱ معجزه، جلوه ای از ربوبیت خدا و در راستای هدایت و تربیت انسان هاست.

«جِئْتُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲ اولیای خداوند با اذن او قدرت تصرف و تغییر در نظام آفرینش را دارند. «فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ» ۳ انبیا علم غیب دارند و حتی به جزئیات زندگی مردم آگاهند. (۱) «أُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۰]

اشاره

وَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْ مِنَ التَّوْرَةِ وَ لِأَجَلٍ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَ جِئْتُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا (۵۰)

(عیسی فرمود:) من تصدیق کننده توراتی هستم که پیش روی من است و (آمده ام) تا برخی از چیزهایی که بر شما (به عنوان تنبیه) حرام شده بود برایتان حلال کنم. و از جانب پروردگارتان برای شما نشانه ای آورم. پس، از خداوند پروا و از من اطاعت کنید.

نکته ها:

در این آیه، احترام به قانون قبلی، بشارت به تخفیف تکلیف، تأکید به تقوای الهی و اطاعت از رهبری، مطرح شده است.

در آیه ۱۴۶ سوره انعام، خداوند می فرماید: به خاطر ستم یهودیان، آنان را تنبیه و هر حیوان ناخن دار را بر آنان تحریم کردیم و همچنین چربی و پیه گاو و گوسفند را جز مقداری که به استخوان و روده ها و کمر آنها چسبیده است، حرام ساختیم.

شاید مراد از حرام هایی که در این آیه با آمدن عیسی علیه السلام حلال می شود، همین

ص: ۶۶

۱- ۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: حضرت عیسی در سن هفت سالگی به آنچه مردم در خانه هایشان مصرف یا ذخیره می کردند، خبر می داد. بحار، ج ۱۴، ص ۲۵۱.

هر کجا بنای اصلاح و ارشاد باشد، باید نکاتی را مراعات کرد:

الف: اصول مشترکه و صحیح دیگران را پذیرفت. «مُصَدِّقًا» ب: حَتَّى الْمَقْدُورِ به مقدّسات آنان احترام گذاشت. «مِنَ التَّوْرَةِ»
ج: فضای باز و آزادی ها را بشارت داد. «لِأَجْلِ لَكُمْ» د: در چارچوب قوانین الهی حرکت کرد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»

پیام ها:

۱ پیامبران، یکدیگر را قبول دارند و تصدیق می کنند. «و مُصَدِّقًا...» ۲ دین، یک جریان است نه یک جرقه، و همه ی انبیا دارای هدفی واحد هستند.

«و مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ»

۳ وعده ی محرومیت زدایی، رفع محدودیت ها و اعطای آزادی های صحیح و معقول، رمز استقبال مردم است. «لِأَجْلِ لَكُمْ
بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» ۴ بعضی از محدودیت ها در ادیان سابق، جریمه ی موقت الهی بوده اند، نه حکم دائمی الهی. «لِأَجْلِ
لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» ۵ انبیا همان گونه که دارای ولایت تکوینی هستند و قدرت تصرف در هستی را دارند؛ «أَخْلَقُ
لَكُمْ» صاحب ولایت تشریحی نیز هستند و قانون وضع می کنند.

«لِأَجْلِ لَكُمْ...»

۶ تنها کسی حق دارد قانون را عوض کند که رسول خدا و دارای معجزه باشد.

بعد از جمله «لِأَجْلِ لَكُمْ» جمله «جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ» آمده است.

۷ معجزه از شئون ربوبیت الهی و برای هدایت و تربیت مردم است. «بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ» ۸ هر کس اهل تعصّب و تحجّر باشد و
تغییرات بجا را نپذیرد، تقوا ندارد. «لِأَجْلِ لَكُمْ»، «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ۹ لازمه ی تقوا، اطاعت از پیامبر است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

اشاره

إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۵۱)

به راستی که خداوند، پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که این راه مستقیم است.

نکته ها:

بر خلاف انجیل های تحریف شده کنونی، که از خداوند به عنوان پدر عیسی علیه السلام نام می برند، قرآن جمله ی «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ» را از زبان حضرت عیسی نقل می کند، تا با هر گونه تفکر غلط و ادعای الوهیت درباره حضرت عیسی مبارزه کند. زیرا خداوند، پروردگار عیسی و سایر مردم است.

حال که بناست راهی را طی کنیم، راه خدا و بندگی او را بپذیریم که راهی مستقیم و بدون انحراف است. در حالی که راههای دیگران دارای لغزشگاه ها، محدودیت ها و تابع هوس های درونی طاغوت هاست.

پیام ها:

۱ فلسفه ی عبادت ما، ربوبیت خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ» ۲ عیسی علیه السلام در مخلوق بودن و تحت تربیت بودن، همانند سایر مردم است. «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ» ۳ عبادت و بندگی خدا، راه مستقیم سعادت است. «فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

اشاره

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ إِشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۵۲)

پس چون عیسی از آنان (بنی اسرائیل) احساس کفر کرد، گفت: کیانند یاران من (در حرکت) به سوی خدا؟ حواریون (که شاگردان مخصوص او بودند) گفتند: ما یاوران (دین) خدا هستیم که به خداوند ایمان آورده ایم، و تو (ای عیسی!) گواهی ده که ما تسلیم (خدا) هستیم.

با اینکه بنی اسرائیل، زنده کردن مردگان و شفا دادن کوران را از حضرت عیسی علیه السلام دیدند، ولی باز هم لجابت ورزیده و کفر می گفتند، به گونه ای که به فرموده ی امام صادق علیه السلام، عیسی سخنان کفرآمیز آنان را می شنید. (۱)

«الْحَوَارِيُّونَ» جمع «حواری» به معنای تغییر دهنده مسیر است. حواریون، کسانی بودند که مسیر انحرافی مردم را رها و به راه حق پیوستند. (۲) تعداد آنان دوازده نفر بود و اسامی آنان در انجیل متی و لوقا آمده است. امام رضا علیه السلام فرمود: آنان افرادی بودند که هم خود را پاک و نورانی کردند و هم برای پاک کردن دیگران کوشیدند. (۳)

در کافی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: حواریون عیسی در مرحله عمل او را رها کردند، ولی حواریون ما انواع بلاها را به جان می خرند. (۴)

۱ هوشیاری در شناخت افکار و عقاید مردم، شرط رهبری است. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ» ۲ نفس عیسی، مرده را زنده می کند، کور مادر زاد را شفا می بخشد، امّا انسان های لجوج از آن بهره ای نمی برند. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ...» ۳ انبیا، گرفتار کفار لجوج بودند و یاران اندک داشتند. «أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ» ۴ بی تقوایی و عدم اطاعت از رهبری، نوعی کفر است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ»، «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ» ۵ شناخت نیروهای وفادار و سازماندهی و تمرکز آنان و جداسازی جبهه ی حق از باطل، برای رهبری و ادامه حرکت او ضروری است. «مَنْ أَنْصَرَّ إِلَى اللَّهِ» ۶ تجدید بیعت با رهبری، ارزش سیاسی، اجتماعی و دینی دارا. «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۱-۱. بحار، ج ۱۴، ص ۳۷۳.

۲-۲. التحقيق في كلمات القرآن.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. کافی، ج ۸، ص ۲۶۸.

۷ انبیا، مردم را برای خدا می‌خواهند، نه خود. «مَنْ أَنْصَرِيَ إِلَى اللَّهِ»، «نَحْنُ أَنْصَرُ إِلَى اللَّهِ» ۸ یاری کردن منادیان الهی، یاری خداوند است. «نَحْنُ أَنْصَرُ إِلَى اللَّهِ» ۹ سبقت در حمایت از رهبران دینی، دارای ارزش است. با اینکه حضرت عیسی طرفدارانی داشت، ولی خداوند از ایمان حواریون ستایش نموده، و این به خاطر سبقت و صراحت آنان است. «مَنْ أَنْصَرِيَ»، «نَحْنُ أَنْصَرُ إِلَى اللَّهِ» ۱۰ مقام تسلیم در برابر خداوند، پس از مرحله ایمان است. «آمَنَّا بِاللَّهِ»، «مُسْلِمُونَ» ۱۱ انبیا، شاهدان و گواهان در قیامت هستند. «وَ أَشْهَدُ بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۳]

اشاره

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ (۵۳)

پروردگارا! به آنچه نازل کرده ای ایمان آورده ایم و از پیامبر پیروی نمودیم، پس ما را در زمره گواهان بنویس.

نکته ها:

در عبارت «مَعَ الشَّاهِدِينَ» معنای حمایت است که در عبارت «مِنَ الشَّاهِدِينَ» نیست. نظیر تفاوت «بِآمَنُوا بِهِ»* و «بِآمَنُوا مَعَهُ»*. چون در آیه ی قبل حضرت عیسی به عنوان شاهد مطرح شد، پس با شاهدان بودن یعنی همراه و یاور انبیا بودن.

پیام ها:

۱ لازمه ی ایمان، اطاعت از پیامبر است. «آمَنَّا»، «وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ» ۲ ایمان به تمام دستورات الهی لازم است. «بِمَا أَنْزَلْتَ» ۳ از خداوند بخواهیم که ایمان ما را تثبیت کرده و ما را از حامیان انبیا قرار دهد.

«فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۴]

اشاره

وَ مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (۵۴)

و(دشمنان عیسی) تدبیر خود را(برای کشتن او)بکار بستند. خداوند نیز تدبیر خود را(برای حفظ او)بکار برد و خداوند بهترین تدبیر کننده است.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از مکر خدا، کیفر مکر است و گرنه او اهل مکر نیست. (۱)

گرچه آیه به یکی از سنت های الهی اشاره دارد، ولی با توجه به آیات قبل که حضرت عیسی کفر بنی اسرائیل را احساس کرد و با توجه به آیه بعد که خداوند عیسی علیه السلام را به آسمان بالا برد، استفاده می شود که مراد از مکر در اینجا، توطئه ی قتل حضرت عیسی است که گروهی در زمان آن حضرت برای خاموش کردن دعوت او نقشه ها کشیده و تدبیرها نمودند، حتی برای حبس و دستگیری و معرفی او جایزه تعیین و مقدمات اعدام و به دار آویختن او را فراهم کردند. اما خداوند نقشه ی آنها را نقش بر آب کرد و او را به بهترین شکل نجات داد.

پیام ها:

۱ خداوند، پشتیبان اولیای خویش است. «و مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ» ۲ تدبیر و حرکت انسان، مقدمه ی قهر یا لطف خداوند است. «و مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ» ۳ کیفرهای الهی، با جرم بشر تناسب و سنخیت دارد. «و مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ» ۴ اراده و تدبیر خدا، بالاتر از هر تلاش، حرکت و تدبیر است. «و اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۵]

اشاره

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قُمْ فَاخْلُفْ بَيْنَهُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۵۵)

(بیاد آور) هنگامی که خداوند فرمود: ای عیسی! من تو را (از زمین) برگرفته و به سوی خود بالا- می برم و تو را از کسانی که کافر شده اند، پاک می کنم و تا روز قیامت پیروان تو را بر کافران برتری خواهم داد. سپس بازگشت شما به سوی من است، پس در آنچه اختلاف می کردید، میان شما داوری خواهم کرد.

ص: ۷۱

نمونه عینی و عملی تدبیر الهی در برابر مکر دشمنان، در این آیه بیان شده است.

امام باقر علیه السلام فرمود: معراج حضرت عیسی علیه السلام، در شب ۲۱ ماه مبارک رمضان بوده است. (۱)

پیام ها:

۱ برای سایر انبیا نیز معراج بوده است. «رَافِعَكَ إِلَيْنِ» ۲ زندگی در میان کفار، مایه ی آلودگی، و دوری از آنها، مایه ی پاکی و طهارت است. «مُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ پیشگویی غیبی غلبه ی مسیحیت بر یهود، از معجزات قرآن است. «جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۴ پیروی از انبیا، رمز پیروزی است. «جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۵ جهانی بودن اسلام، منافاتی با وجود اقلیت های مذهبی در پناه اسلام ندارد. از عبارت «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» استفاده می شود که یهود و نصاری تا قیامت می باشند.

۶ بازگشت همه به سوی خداست و او داور بی چون و چراست. «إِلَى مَرْجِعِكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأَعْدَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۵۶) وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۵۷)

و اما گروهی که کافر شدند، در دنیا و آخرت به عذابی سخت عذابشان می کنم و برای آنها هیچ یاورانی نیست.

۵۷/۳ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

ص: ۷۲

و امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پاداش های آنها را (خدا) بطور کامل خواهد داد و خداوند ستمگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در تفسیر اُطیب البیان، نمونه ای از عذاب های دنیوی بنی اسرائیل، این گونه آمده است: ۳۷ سال پس از حضرت مسیح، شخصی به نام طیطوس که از قیصرهای روم بود، بر یهود مسلط شد و میلیون ها نفر از آنان را کشته و هزاران نفر را به اسارت گرفت. او دستور داد اموال آنان را به آتش کشیده و یا غارت کنند و اسیران آنها را طعمه ی درندگان کند.

در کنار تهدید کفار، تشویق اهل ایمان لازم است، چنان که در کنار ایمان، انجام کارهای نیک لازم است.

پیام ها:

۱ سروکار کفار با خود خداست. «فَاعْزِبْهُمْ» ۲ هر چه اتمام حجت بیشتر باشد، قهر خدا بر انکار کنندگان بیشتر خواهد بود.

کسانی که زنده کردن مرده را از عیسی می بینند، ولی ایمان نمی آورند، مستحق هر نوع عذابی هستند. «فَاعْزِبْهُمْ عَذَاباً شَدِيداً» ۳ گاهی خداوند در این دنیا نیز مجازات می دهد. «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۴ در برابر قهر خدا، هیچ قدرتی نمی تواند مانع باشد. «وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۵۸]

اشاره

ذَلِكَ تَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذُّكْرِ الْحَكِيمِ (۵۸)

۵۸/۳

(ای پیامبر!) آنچه بر تو می خوانیم، آیه ها و اندرز حکمت آمیز است.

پیام ها:

۱ برای رهبری صحیح و قاطع، نشانه های الهی و بیان محکم و مستدل لازم است. «الْآيَاتِ وَالذُّكْرِ الْحَكِيمِ»

ص: ۷۳

اشاره

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۵۹)

همانا مثل (آفرینش) عیسی نزد خداوند، همچون مثل (آفرینش) آدم است که او را از خاک آفرید و سپس به او فرمود: باش، پس موجود شد.

نکته ها:

گروهی از نصاری وارد مدینه شده و به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. آنان در گفتگو با پیامبر صلی الله علیه و آله ولادت عیسی علیه السلام را بدون داشتن پدر، نشانه و دلیل الوهیت او عنوان کردند. این آیه نازل شد و جواب آنان را چنین بیان نمود: اگر تولد بدون پدر، دلیل خدا یا فرزند خدا بودن است، خلقت حضرت آدم که مهم تر است، چون نه پدر داشت و نه مادر. پس چرا شما آدم را خدا یا فرزند خدا نمی دانید؟!

پیام ها:

۱ مخالفان را از همان راهی که پذیرفته اند، به حق دعوت کنیم. مسیحیان پذیرفته اند که آدم مخلوق خداست، با اینکه پدر و مادر نداشت. «مَثَلَ عِيسَى»، «كَمَثَلِ آدَمَ» ۲ استناد به تاریخ و تجربه های گذشته و ارائه نمونه های عینی بهترین راه دعوت است. «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ» ۳ قدرت خداوند در خلقت، محدود نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

اشاره

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۶۰)

حق، همان است که از جانب پروردگار توست، پس از تردید کنندگان مباش.

نکته ها:

کلمه ی «الْمُمْتَرِينَ» از «مریه» به معنای شک و تردید است. عین این آیه در سوره ی بقره آیه ۱۴۷ نیز آمده است. با این آیه روشن می شود که سخن حق و پایدار تنها از

جانب خدایی است که خود حقّ و ثابت است و گر نه از انسان هایی که در طوفان هوسها و غرایز ثباتی ندارند، قانون و سخن پایدار را نمی توان انتظار داشت.

پیام ها:

۱ بیان حق، رمز ربوبیت و تربیت است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ» ۲ ثبات و حَقّانیت، جز در راه خدا، کلام خدا و قانون خداوند، وجود ندارد.

«الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۳ تعداد زیاد مخالفان، تلاش و فعالیت آنان، و ثروت و تبلیغاتشان، نباید در حَقّانیت راه و عقاید ما تأثیر گذارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۱]

اشاره

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَنِسَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ (۶۱)

پس هر که با تو، بعد از علم و دانشی که به تو رسیده است، درباره او (عیسی) به ستیز و محاجّه برخیزد (و از قبول حقّ شانه خالی کند) بگو: بیائید پسرانمان و پسرانتان و زنانمان و زنانتان و خودمان را (کسی که به منزله خودمان است) و خودتان را بخوانیم، سپس (به درگاه خدا) مباحله و زاری کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.

نکته ها:

واژه ی «نَبْتَهِلْ» از ریشه ی «بتهال» به معنای باز کردن دست ها و آرنج ها برای دعا، به سوی آسمان است و این آیه به دلیل این واژه، به آیه ی مباحله معروف گشته است. مباحله، یعنی توجه و تضرّع دو گروه مخالف یکدیگر، به درگاه خدا و تقاضای لعنت و هلاکت برای طرف مقابل که از نظر او اهل باطل است. (۱)

ص: ۷۵

در تفاسیر شیعه و سنی و برخی کتب حدیث و تاریخ می خوانیم که در سال دهم هجری، افرادی از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله مأمور تبلیغ اسلام در منطقه نجران از بلاد یمن شدند. مسیحیان نجران نیز هیئتی را به نمایندگی از سوی خود برای گفتگو با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به مدینه گسیل داشتند. با وجود گفتگوهایی که میان آنان و پیامبر صلی الله علیه و آله رد و بدل شد، باز هم آنان بهانه جویی کرده و در حقیقت اسلام ابراز تردید می کردند. این آیه نازل شد و خطاب به پیامبر فرمود: به کسانی که با تو محاجه و جدال کرده، و از قبول حق شانه خالی می کنند، بگو: بیاید با فراخواندن فرزندان و زنان و خودمان، خدا را بخوانیم و با حالت تضرع و ابتهاج بر دروغگویان نفرین کنیم و هر نفرینی که دامن گروه مقابل را گرفت، معلوم می شود که راه او باطل است و با این وسیله به این گفتگو و جدال پایان دهیم.

□
هنگامی که نمایندگان مسیحیان نجران، پیشنهاد مباحله را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله شنیدند، به یکدیگر نگاه کرده و متحیر ماندند. آنان مهلت خواستند تا در این باره فکر و اندیشه و مشورت کنند. بزرگ نصاری به آنها گفت: شما پیشنهاد را بپذیرید و اگر دیدید که پیامبر با سر و صدا و جمعیتی انبوه برای نفرین می آید، نگران نباشید و بدانید که خبری نیست، ولی اگر با افراد معدودی به میدان آمد، از انجام مباحله صرف نظر و با او مصالحه کنید.

□
روز مباحله، آنها دیدند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله همراه با دو کودک و یک جوان و یک زن بیرون آمدند. آن دو کودک، حسن و حسین علیهما السلام و آن جوان، علی بن ابی طالب علیهما السلام و آن زن فاطمه ی زهرا علیها السلام دختر پیامبر صلی الله علیه و آله بودند.

اسقف مسیحیان گفت: من چهره هایی را می بینم که اگر از خداوند بخواهند کوه از جا کنده شود، کنده می شود. اگر این افراد نفرین کنند، یک نفر مسیحی روی زمین باقی نمی ماند. لذا از مباحله اعلام انصراف کرده و حاضر به مصالحه شدند. (۱)

ص: ۷۶

□
۱- ۱. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: سوگند به کسی که مرا پیامبر حق قرار داد، اگر مباحله انجام می گرفت، آن وادی آتش را بر آنان فرو می ریخت. تفسیر مجمع البیان؛ مناقب ابن مغازی، ص ۲۶۳.

این ماجرا، علاوه بر تفاسیر شیعه، در منابع معتبر اهل سنت نیز آمده است. (۱)

روز مباحله، بیست و چهارم یا بیست و پنجم ماه ذی الحجه بوده و محل آن در روزگار پیامبر صلی الله علیه و آله در بیرون شهر مدینه بوده که اکنون داخل شهر قرار گرفته و در آن محل، مسجدی به نام «مسجد الاجابه» ساخته شده است. فاصله ی این مسجد تا مسجد النبی تقریباً دو کیلومتر است. «اللهم ارزقنا زیارته و شفاعة» بر اساس روایتی در تفسیر المیزان، دعوت به مباحله مخصوص نصاری نبوده و پیامبر صلی الله علیه و آله از یهودیان نیز برای مباحله دعوت کردند.

مباحله، خاصّ زمان پیامبر صلی الله علیه و آله نبوده است، بلکه بر اساس برخی از روایات، دیگر مؤمنان نیز می توانند مباحله کنند. امام صادق علیه السلام در این باره دستوراتی داده اند. (۲)

سؤال: در این ماجرا تنها فاطمه زهرا علیها السلام حضور داشت، پس چرا قرآن کلمه ی جمع «نِسَاءً» را بکار برده است؟ پاسخ: در قرآن مواردی است که خداوند از یک نفر به صورت «جمع» یاد می کند، مانند آیه ۱۸۱ سوره آل عمران که یک نفر از روی توهین گفت: خدا فقیر است، ولی آیه به صورت جمع می فرماید: «الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» چنان که قرآن درباره حضرت ابراهیم علیه السلام می فرماید: ابراهیم یک امت است، با آنکه یک نفر بیشتر نبود.

گرچه پیامبر می توانست خود شخصاً نفرین کند و کاری به علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام نداشته باشد، ولی خدا و رسول، با این عمل به ما فهماندند که این

ص: ۷۷

۱- ۱. صاحب تفسیر المیزان در جلد سوّم صفحه ۲۵۷ آورده است که ماجرای مباحله را ۵۱ نفر از صحابه به اتفاق نظر نقل کرده اند. تفاسیر کبیر، آلوسی و مراغی ذیل آیه، در کتاب الکامل ابن اثیر جلد دوّم صفحه ۲۹۳، مستدرک حاکم جلد سوّم صفحه ۱۵۰، مسند احمد حنبل جلد اوّل صفحه ۱۸۵ و همچنین تفاسیر روح البیان، المنار و ابن کثیر و بسیاری از منابع شیعی و سنی دیگر، این واقعه را ضبط و نقل کرده اند. در کتاب احقاق الحق جلد سوّم صفحه ۴۶ نیز نام شصت نفر از بزرگان اهل سنت را آورده است که همگی گفته اند: این آیه در عظمت پیامبر و اهل بیت علیهم السلام اوست.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین ج ۱، ص ۳۵۱؛ اصول کافی، ج ۲، باب مباحله.

افراد، یاران و شریکان رسول خدا در دعوت به حق و هدف او هستند و همراه او آماده ی استقبال از خطر بوده و تداوم گر حرکت او می باشند.

پیام ها:

۱ اگر انسان ایمان به هدف داشته باشد، حاضر است خود و نزدیک ترین بستگانش را در معرض خطر قرار دهد. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۲ آخرین برگ برنده و سلاح برنده مؤمن، دعا است. «فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ» ۳ فرزند دختری، همچون فرزند پسر، فرزند خود انسان است. «أَبْنَاؤُنَا» بنا بر این امام حسن و امام حسین علیهما السلام فرزندان پیامبرند.

۴ زن و مرد در صحنه های مختلف دینی، در کنار همدیگر مطرحند. «نِسَاءَنَا» ۵ در دعا، حالات اهل دعا مهم است، نه تعداد آنها. گروه مباحله کننده پنج نفر بیشتر نبودند. «أَبْنَاؤُنَا»، «نِسَاءَنَا»، «أَنْفُسُنَا» ۶ علی بن ابی طالب علیهما السلام، جان رسول الله صلی الله علیه و آله است. «أَنْفُسُنَا» ۷ در مجالس دعا، کودکان را نیز با خود ببریم. «أَبْنَاؤُنَا» ۸ اهل بیت پیامبر علیهم السلام مستجاب الدعوه هستند. «أَبْنَاؤُنَا»، «نِسَاءَنَا»، «أَنْفُسُنَا» ۹ استمداد از غیب، پس از بکارگیری توانایی های عادی است. «نَبْتَهْلُ» ۱۰ کسی که منطقی و استدلال و معجزه، او را به پذیرش حق تسلیم نمی کند، باید با او مباحله کرد. «تَعَالَوْا»، «نَبْتَهْلُ» ۱۱ اگر مؤمنان محکم بایستند، دشمن به دلیل باطل بودنش عقب نشینی می کند.

«نَدْعُ»

«نَبْتَهْلُ» ۱۲ استدلال را باید با استدلال پاسخ داد، ولی مجادله و لجاجت باید سرکوب شود. «لَعْنَتُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۶۲ تا ۶۳]

اشاره

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۲) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ (۶۳)

ص: ۷۸

به راستی، داستانِ درستِ (زندگی مسیح) همین است و هیچ معبودی جز خداوند نیست و همانا خداست مقتدر حکیم.

۶۳/۳

پس اگر از حقّ روی گردان شدند، همانا خداوند به (کار و حال) مفسدین آگاه است.

نکته ها:

داستان هایی که بر سر زبان هاست، بر سه نوعند:

۱ رمان ها، افسانه ها و اساطیری که بر پایه خیال بوده و غیر واقعی هستند.

۲ داستان های تاریخی که گاهی راست و مستند و گاهی آمیخته با دروغ و امور نادرست هستند.

۳ رویدادهایی که از زبان وحی به ما رسیده اند، بر اساس حقّ هستند. داستان های قرآنی، همه از این نوع هستند و در آنها وهم، خیال، دروغ و نادرستی راه ندارد.

پیام ها:

۱ اگر قرآن نبود، چهره ی واقعی حضرت مسیح، آلوده با خرافات و مشوّه باقی می ماند. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصِيُّ صُ الْحَقُّ» ۲ تکرار شعار توحید و پایداری در برابر خرافات، لازم است. «مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ» ۳ هر داستانی درباره پیامبران، که با توحید منافات داشته باشد، ساختگی و باطل است. «لَهُوَ الْقَصِيُّ صُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ» ۴ روی گردانی انسان از کلام حق، نشانه ی اختیار اوست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا» ۵ اعراض از حق، نمونه ای از فساد است، و اعراض کننده مفسد می باشد.

«تَوَلَّوْا»

«بِالْمُفْسِدِينَ» ۶ علم خداوند به کارهای مفسدان، بزرگ ترین هشدار است. «عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ»

ص: ۷۹

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۶۴)

بگو: ای اهل کتاب! به سوی سخنی بیابید که میان ما و شما مشترک است. جز آنکه خداوند را نپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و بعضی از ما بعضی دیگر را بجای خدا ارباب نگیرد. پس اگر (از این پیشنهاد) سرباز زدند، بگوید: گواه باشید که ما مسلمان و تسلیم خدائیم.

نکته ها:

دعوت به سوی توحید و حق، لازم است. خواه با استدلال، خواه با مباحله و خواه از طریق دعوت به مشترکات.

در تفسیر مراغی آمده است: عدی بن حاتم بعد از اسلام آوردن، به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد: ما زمانی که مسیحی بودیم، هرگز یکدیگر را «رب» خود قرار نمی دادیم، پس مراد از جمله ی «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» چیست؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آیا علمای شما احکام خدا را تغییر نمی دادند؟ گفت: چرا! فرمودند:

پیروی از عالمی که قانون خدا را تغییر دهد، یک نوع بندگی و بردگی اوست.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید بر سر مشترکات، با اهل کتاب به توافق برسند. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...» ۲ باید در دعوت به وحدت، پیش قدم بود. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ» ۳ اگر به تمام اهداف حق خود دست نیافتید، از تلاش برای رسیدن به بعضی از آن خودداری نکنید. «تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...» ۴ یکی از مراحل تبلیغ، دعوت به مشترکات است. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ» قرآن می تواند محور مشترک خوبی برای دعوت باشد، زیرا هم تاریخ انبیا را دارد و

هم از تحریف به دور بوده است.

۵ در تبلیغ و دعوت دیگران، باید به عقاید حقّه و مقدّسات طرف مقابل، احترام گذارد. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ» ۶ یگانه پرستی و بیزاری از شرک، از مشترکات تمام ادیان آسمانی است. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ»، «أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» ۷ توحید، سبب تعالی انسان است. «تَعَالَوْا» در جایی بکار می رود که دعوت به رشد و بالا آمدن باشد. «تَعَالَوْا»، «أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» ۸ اطاعت بی چون و چرا از دیگر انسان ها، نشانه ی پذیرش نوعی ربوبیت برای آنها و یک نوع عبودیت برای ماست. در حالی که همه ی انسان ها با یکدیگر مساوی هستند. «لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» ۹ اندیشه ی آزاد و شخصیت مستقل، شعار قرآن است. «لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» ۱۰ اعراض و سرپیچی مخالفان نباید در اراده و ایمان ما اثر بگذارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ» ۱۱ هر مبلغی باید سرپیچی و اعراض مردم را پیش بینی کند تا مایوس نشود.

«فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا...»

۱۲ پس از استدلال و برهان، جدل را قطع کنید. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا...» ۱۳ بندگی خدا، نفی شرک و طرد حاکمیت غیر خداوند، از ویژگی های یک مسلمان واقعی است. «اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۵]

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۶۵)

ای اهل کتاب! چرا درباره ی ابراهیم گفتگو و نزاع می کنید؟ (و هر کدام او را پیرو آیین خود می دانید،) در حالی که تورات و انجیل، پس از او نازل شده است، چرا تعقل نمی کنید؟

ص: ۸۱

نکته ها:

هر یک از یهود و نصاری، ابراهیم علیه السلام را از خود می دانستند و به قدری بازار این ادعا داغ بود که قرآن در دو آیه ی بعد می فرماید: «مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا» این آیه برای پوچی ادعای آنها می گوید: چگونه شما ابراهیم را که قبل از تورات و انجیل بوده، تابع آن دو کتاب می دانید؟ کتابی که هنوز نازل نشده است، پیرو ندارد. آیا حاضر نیستید این مقدار هم فکر کنید که لا اقل حرف شما با تاریخ منطبق باشد.

پیام ها:

۱ هنگام موعظه، از القاب متین و عناوین فرهنگی مخاطبین استفاده شود. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ» ۲ علم و کتاب، از چنان ارزشی برخوردارند که منسوبین به آن نیز محترمند.

اهل کتاب، اهل قلم، اهل علم. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ» ۳ سعی نکنید با انتساب شخصیت ها به خود، حقانیت خود را اثبات کنید.

«لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ»

به جای نزاع در انتساب شخصیت های والا، از فکر آنان پیروی کنید.

۴ ادعاهای خود را مستند و هماهنگ با منطق و فطرت و تاریخ قرار دهید. «وَمَا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۶]

اشاره

«هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۶۶)»

هان (ای اهل کتاب!) شما همانان هستید که درباره (حضرت عیسی و) آنچه بدان علم داشتید محاجه و نزاع کردید، پس چرا درباره (ابراهیم و) آنچه بدان علم ندارید نزاع می کنید؟ در حالی که خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

این آیه تذکر و هشدار است به اهل کتاب، که شما در مورد آنچه بدان علم و آگاهی دارید، اشکال تراشی و سؤالات بی جا می کنید. با آنکه شما زندگی طبیعی حضرت عیسی و نیاز او به غذا و مسکن و لباس را دیده اید، ولی باز هم در مورد او به گفتگو نشستید. گروهی او را دروغگو و گروهی فرزند خدا می پندارید. (۱) و یا در شناخت محمد صلی الله علیه و آله که نشانه هایش در تورات و انجیل آمده و برای شما شناخته شده است، به بحث و گفتگو می پردازید. (۲) شما که درباره معلومات، اهل جدال و بحث هستید و به نقطه ی توافقی نمی رسید، دیگر چه کار به مسأله ای دارید که در مورد آن علم ندارید؟ مثل اینکه مذهب حضرت ابراهیم چه بوده است؟

پیام ها:

۱ افراد مغرور و لجوج را تحقیر کنید. «هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ» ۲ افراد لجوج، حتی در امور روشن به نزاع می نشینند. «حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ» ۳ اگر سرچشمه ی مباحثات، تحقیق باشد ارزش دارد، ولی اگر برای طفره رفتن باشد، مورد انتقاد است. «حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۷]

اشاره

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۶۷)

(بر خلاف ادعای یهودیان و مسیحیان،) ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی، بلکه او فردی حق گرا و تسلیم خدا بود و هرگز از مشرکان نبود.

نکته ها:

«حنف»، به معنای گرایش به حق است و در مقابل آن واژه ی «جنف»، معنی گرایش و تمایل به باطل را می دهد. بنا بر این «حنیف» به کسی گفته می شود که در مسیر

ص: ۸۳

۱- ۱. تفاسیر المیزان، فی ظلال، مراغی و المنار.

۲- ۲. تفاسیر مجمع البیان و قرطبی.

باشد، ولی بت پرستان آن را در مورد خود بکار می بردند و مشرکان نیز «حنفاء» خوانده می شدند.

این آیه، با آوردن کلمه ی «مُسْلِمًا» در کنار کلمه ی «حَنِيفًا»، هم دامن ابراهیم را از لوث شرک پاک کرده است و هم دامن این کلمه ی مقدّس را از لوث مشرکان. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر عبارت «حَنِيفًا مُسْلِمًا» فرمودند: «خالصا مخلصا لیس فیہ شیء من عباده الاوثان» یعنی ابراهیم شخصی خالص و برگزیده بود که در او ذره ای از پرستش بت ها نبود. (۲)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۸]

اشاره

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ (۶۸)

همانا سزاوارترین افراد به ابراهیم، کسانی هستند که از او پیروی کردند و (نیز) این پیامبر و کسانی که (به او) ایمان آورده اند، و خداوند سرور و سرپرست مؤمنان است.

نکته ها:

از این آیه معلوم می شود که نسبت ایمانی، فراتر و محکم تر از نسبت خویشاوندی است و افرادی که همفکر و هم خط و هم هدف باشند، به همدیگر نزدیک تر از کسانی هستند که در ظاهر قوم و خویشانند، ولی به لحاظ فکری و اعتقادی از همدیگر جدایند. امام صادق علیه السلام به یکی از یاران با وفایش فرمود:

«انتم و الله من آل محمد» به خدا سوگند که شما از آل محمد صلی الله علیه و آله هستید. و سپس آیه فوق را تلاوت فرمود. (۳) رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مورد سلمان فارسی فرمودند: «سلمان منا اهل البيت» (۴)

ص: ۸۴

۱-۱. حضرت علی علیه السلام فرمودند: دین ابراهیم همان دین محمد صلی الله علیه و آله بود. بحار، ج ۱۲، ص ۱۱.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۱۵..

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. بحار، ج ۱۰، ص ۱۲۳.

با اینکه آیه فرمود: نزدیک ترین مردم به ابراهیم، پیروان او هستند، لکن نام پیامبر اسلام و مسلمانان را جداگانه برد، تا بهترین نمونه ی پیروی را در وجود حضرت محمد صلی الله علیه و آله و مسلمانان، به دنیا نشان دهد.

در روایتی آمده است: «ان ولی محمد من اطاع الله و ان بعدت لحمته، و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت قرابته» (۱) دوست و طرفدار محمد صلی الله علیه و آله کسی است که خدا را اطاعت کند، هر چند به لحاظ فامیلی از او دور باشد و دشمن پیامبر کسی است که خدا را نافرمانی کند، هر چند با پیامبر نسبت و نزدیکی داشته باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا» در آیه، امامان و پیروان آنها هستند. (۲)

پیام ها:

۱ پیوند مردم با رهبر، پیوند مکتبی است، نه پیوند قبیله ای، زبانی، منطقه ای و نژادی. «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ» ۲ ملائکه قرب به انبیا، اطاعت از آنان است. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ» ۳ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و مسلمانان، در خط ابراهیم و هم مرام و هم هدف با او هستند. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ» ، «وَهَذَا النَّبِيُّ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۶۹]

اشاره

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۶۹)

گروهی از اهل کتاب دوست دارند که شما را گمراه کنند، ولی جز خودشان را گمراه نمی کنند و (این را) نمی فهمند.

نکته ها:

سیمای تهاجم فرهنگی و توطئه های دشمن برای بی دین کردن مسلمانان را در این آیه و سه آیه بعد می بینیم. این آیه خبر از کینه های مکتبی، آیه بعد خیر از

ص: ۸۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۱۶.

لجاجت و کفر، آیه هفتاد و یکم خیر از شیوه حق پوشی و کتمان آگاهانه، و آیه هفتاد و دوم خیر از تاکتیک فریبده ی دشمن می دهد که مجموعاً یک تهاجم فرهنگی برخاسته از باطن تاریک، بکارگیری شیوه های کتمان، زیر سؤال بردن و تضعیف و تزلزل عقاید توده ی مردم است.

پیام ها:

۱ خداوند، نقشه های دشمنان دین را افشا و آنان را رسوا می کند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۲ شناخت دشمن و برنامه های او، لازمه ی در امان ماندن از آسیب های احتمالی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۳ خطر تهاجم فکری و فرهنگی، جدی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۴ به اظهارات منافقانه ی مخالفان اعتماد نکنید، آنها قلباً خواستار انحراف شما هستند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...» ۵ در قضاوت ها، انصاف را فراموش نکنید. گروهی از اهل کتاب، چنین آرزویی دارند، نه همه ی آنها. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ» ۶ باید کاری کنید که دشمن آرزوی انحراف شما را به گور ببرد. کلمه «لَوْ» در موارد ناشدنی بکار می رود. «لَوْ يُضِلُّ لُونَكُمْ» ۷ کسانی که در صدد انحراف دیگران هستند، ابتدا خود مرتکب حيله، نفاق، کینه، تهمت و توطئه می شوند. «وَمَا يُضِلُّ لُونَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ» ۸ میل به انحراف دیگران، خود یک انحراف بزرگ اخلاقی است. «وَدَّتْ»، «وَمَا يُضِلُّ لُونَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۰]

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (۷۰)

ای اهل کتاب چرا به آیات خداوند (و نشانه های نبوت رسول خدا) کفر می ورزید، در حالی که خود (به درستی آن) گواهِید.

نکته ها:

ظاهراً این آیه به بشارت هایی نظر دارد که اهل کتاب در تورات و انجیل درباره حضرت محمد صلی الله علیه و آله خوانده بودند، ولی به خاطر حفظ موقعیت اجتماعی و منافع مادی، همه ی آن نشانه های الهی را نادیده گرفتند.

پیام ها:

۱ سؤال از وجدان، بهترین راه دعوت است. «لِمَ تَكْفُرُونَ...» ۲ دانستن تنها کفایت نمی کند، پذیرفتن نیز لازم است. «تَكْفُرُونَ»، «تَشْهَدُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۱]

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۷۱)

ای اهل کتاب! چرا حق را به باطل مشتبه می سازید و (یا) حق را کتمان می کنید، در حالی که خود (به حقانیت آن) آگاهید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی «وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» فرمودند: یعنی اهل کتاب به صفات ذکر شده برای پیامبر در تورات آگاهند، (ولی آن را کتمان می کنند). (۱)

بسیاری از تحریف گران، با نام اسلام شناس، مستشرق، مورخ و جهانگرد، در کتاب ها و ثبت مکان ها و زمان های تاریخی تصرف کردند و در دایره المعارف ها به عنوان محقق چنان سیمایی از اسلام ترسیم کردند که خواننده به فکر ایمان و تأمل در عقاید اسلامی نیفتد.

پیام ها:

۱ تلبیس، مشتبه کردن و کتمان حق، دو اهرم نیرومند دشمن برای ایجاد انحراف

ص: ۸۷

در بین مؤمنان است. در دو آیه قبل فرمود: «يُضِئَ لَكُمْ...» در این آیه می فرماید: «تَلْبِيسُونَ»، «تَكْتُمُونَ» ۲ کتمان حق، حرام و اظهار آن واجب است. «تَكْتُمُونَ الْحَقَّ...»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۲]

اشاره

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَيَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكُفِرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۷۲)

و گروهی از اهل کتاب گفتند: به آنچه بر مؤمنان نازل شده است، در آغاز روز ایمان آورید و در پایان روز کافر شوید، شاید (با این حيله آنها از اسلام) باز گردند.

نکته ها:

□ دوازده نفر از دانشمندان یهود، تصمیم گرفتند برای ایجاد تزلزل و تردید در مسلمانان، صبحگاهان نزد حضرت محمد صلی الله علیه و آله آمده و اظهار ایمان کنند، ولی در آخر روز از اسلام برگردند و بگویند: ما محمد و آیین او را دیدیم، ولی با آنچه در تورات و انجیل آمده است، مطابقت ندارد. آنها با این نقشه ی ماهرانه می خواستند به هم کیشان خود این طور وانمود کنند که اگر اسلام مکتب خوبی بود، اهل علم و کتاب از آن دست بر نمی داشتند، با این کار هم در مسلمانان تردید بوجود آورند و هم سایر یهودیان را از مسلمان شدن بازدارند. خداوند متعال نیز با نزول این آیه، نقشه ی آنان را برملا ساخت.

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: وقتی رسول خدا علیه السلام فرمان تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه را در هنگام نماز ظهر ابلاغ کردند، یهود گفتند: به آنچه در آغاز روز بوده ایمان آورید، ولی بدانچه در پایان روز آمده (تغییر قبله) کفر ورزید تا آنان از آن قبله باز گردند و به طرف بیت المقدس نماز بخوانند. (۱)

ص: ۸۸

۱ دشمنان برای انحراف مسلمانان، برنامه ریزی می کنند. در آیه ۶۹ خواندیم که اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف سازند، این آیه به نقشه ی آنان برای رسیدن به آن هدف می پردازد. «يُضِلُّواكُمْ»، «قَالَتْ طَائِفَةٌ» ۲ چه بسا گروهی با نام اسلام، در صفوف مسلمانان نفوذ کرده و از پشت خنجر بزنند، لذا باید هشیار بود. «آمَنُوا»، «وَ اكْفُرُوا»، «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۳ مسلمان نباید ساده اندیش و زودباور بوده و به هر اظهار ایمانی، اعتماد کند.

«آمَنُوا»

، «وَ اكْفُرُوا» ۴ خداوند در مراحل حساس، از اسرار و توطئه های دشمنان پرده برمی دارد.

«آمَنُوا»

، «وَ اكْفُرُوا» ۵ باید در مرحله ای از ایمان قرار بگیریم که بازگشت برخی مسلمانان از دین، مایه ی تزلزل ما نگردد. «وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۶ یکی از سیاست های دشمن، ایجاد ارتباط و سپس قطع آن، به منظور ایجاد تزلزل در جامعه است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۳]

اشاره

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۷۳)

(بزرگان یهود، برای جلوگیری از گرایش یهود به اسلام، به آنان می گفتند: جز به کسی که آیین شما را پیروی کند، ایمان نیاورید. (زیرا دین حق منحصر به ماست. ای پیامبر! به آنان) بگو: راه سعادت راهی است که خدا بنماید (و مانعی ندارد) که به امتی دیگر نیز همانند آنچه (از کتاب و شریعت) به شما داده شده، داده شود، تا در نزد پروردگار با شما احتجاج کنند. (همچنین ای پیامبر! به آنان) بگو: فضل و رحمت بدست خداست، او به هر که بخواهد عطا می کند و خداوند دارای رحمت وسیع و علم بی انتهاست.

اهل کتاب، از گرایش یهود به اسلام نگران بودند و برای پیشگیری از آن تبلیغ می کردند. «لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ»

پیام ها:

۱ دشمنان اسلام، در توطئه های خود سفارش به پنهان کاری می کنند و به غیر خود نیز اعتماد ندارند. «لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ» (۱) ۲ هدایت الهی، یک جریان مستمر در طول تاریخ بوده است و اختصاص به قوم خاصی ندارد. «إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ» ۳ تعصب و خود برترینی، یکی از آفت های دینداری است. «إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ» ۴ الطاف پروردگار، در انحصار گروه خاصی نیست. نبوت و هدایت، فضل الهی است که به هر کس بخواهد می دهد. «إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ» ۵ گزینش پیامبران از سوی خداوند، بر اساس علم اوست. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۴]

اشاره

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۷۴)

(خداوند) هر که را بخواهد به رحمت خویش اختصاص دهد و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

این آیه، تصوّر غلط یهود را که خداوند هیچ قومی را مانند یهود مورد لطف خویش قرار نمی دهد، نفی کرده و می فرماید: خداوند بهتر می داند چه کسی را عهده دار رسالت خویش بگرداند. او در میان بندگانش لایق ترین فرد را انتخاب نموده و مورد لطف خاص خویش قرار می دهد. خداوند، هم لطفش توسعه دارد و هم حکمتش انتخابگر است.

ص: ۹۰

اشاره

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِيَدِينَ لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيْنِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۷۵)

و از اهل کتاب کسانی هستند که اگر او را بر اموال بسیاری امین گردانی، به تو باز می گرداند و بعضی از آنان (به قدری نادرستند که) اگر او را بر دیناری امین گردانی، آن را به تو بر نمی گرداند، مگر آنکه (برای مطالبه آن) دائماً بالای سر او بایستی، این (خیانت در امانت)، به جهت آن است که گفتند: درباره ی امین (غیر اهل کتاب) هر چه کنیم بر ما گناهی نیست، در حالی که آنها آگاهانه بر خداوند دروغ می بندند.

نکته ها:

در روایات آمده است که امانت را به صاحبش بر گردانید، حتی اگر صاحب امانت، فاسق باشد. (۱)

پیام ها:

۱ در مورد مخالفان خود، انصاف را مراعات کنید و همه را خائن ندانید. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»، «يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ» ۲ امانتداری، ملاکی برای ارزشیابی افراد است. «يُؤَدُّهُ»، «لَا- يُؤَدُّهُ» ۳ ارزشهای اخلاقی، ثبات دارند. حفظ امانت، در نزد همه نیکو، و خیانت در آن، نسبت به هر کسی باشد زشت است. ردّ امانت، یک ارزش است، گرچه از یهود باشد. «يُؤَدُّهُ»، «لَا- يُؤَدُّهُ» ۴ قیام و مقاومت، برای گرفتن حقّ لازم است. «لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا»

ص: ۹۱

۵ استعمار، استحمار و نژادپرستی، ممنوع است. «لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ» ۶ یهود و نصاری، خود را اندیشمند، و مسلمانان را بی سواد و امی می پنداشتند.

«لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ»

۷ بالاتر از گناه، توجیه گناه است. یهود اموال مردم را به ناحق می خوردند و می گفتند: خداوند به این کار راضی است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۶]

اشاره

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۷۶)

آری، هر کس به عهد خویش وفا کند و تقوا داشته باشد، پس بی گمان خداوند پرهیزکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

وفای به عهد در تمام موارد زیر لازم است:

الف: عهدی که خداوند از طریق فطرت یا انبیا با انسان ها بسته است. (۱)

ب: عهدی که انسان با خدا می بندد. (۲)

ج: عهدی که انسان با مردم می بندد. (۳)

د: عهد رهبر با امت و بالعکس. (۴)

پیام ها:

۱ در برابر تفکرات غلط، موضع بگیرید. «بَلَىٰ» (۵) ۲ تقوی، انسان را از دروغ بستن به خدا و ضایع کردن حق مردم بیمه می کند.

«يَقُولُونَ»

«الْكَذِبَ»، «بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ»

ص: ۹۲

۲-۲). «وَمِنْهُمْ مَّنْ لَّعَاهَدَ اللَّهُ لَئِن آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ...» توبه، ۷۵.

۳-۳). «وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا...» بقره، ۱۷۷.

۴-۴). «الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ» انفال، ۵۶.

۵-۵). کلمه «بلی» غالباً در موردی بکار می رود که منطقی و تفکر قبلی را رد می کند.

۳ شعار، کار ساز نیست، عمل و تقوا لازم است. «أَوْفِي بَعْثِيهِ وَ اتَّقِي» ۴ وفای به عهد، از نشانه های تقواست. «أَوْفِي بَعْثِيهِ وَ اتَّقِي» ۵ وفای به عهد و تقوا، ملاک محبوبیت است، نه اهل کتاب بودن. «يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ ۗ (۷۷...Ÿ...ÙIeŸ)

همانا کسانی که پیمان خدا و سوگندهای خودشان را به بهای ناچیزی می فروشند، آنان برایشان نصیبی در آخرت نیست و خداوند در قیامت با آنها سخن نمی گوید و به آنان نیز نظر (لطف) نمی کند، آنها را (از گناه) پاک نمی سازد و برای آنان عذابی دردناک است.

نکته ها:

این آیه، کسانی را که پیمان شکنی می کنند، به پنج نوع قهر الهی تهدید می کند:

بی بهرگی در آخرت، محرومیت از خطاب الهی، محرومیت از نظر لطف الهی، محرومیت از پاکی از گناه و گرفتاری به عذاب دردناک.

در روایات شیعه و سنی آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا ایمان لمن لا امان له و لا دین لمن لا عهد له» کسی که مراعات امانت نکند، ایمان ندارد و آن کسی که به عهد خویش وفادار نباشد بی دین است. (۱)

در بعضی روایات آمده است که مراد از «بِعَهْدِ اللَّهِ»، حقایق مربوط به پیامبر اسلام در تورات است که به دست عالمان یهود تحریف گشته است.

مقایسه کنیم وضع کسانی را که از جانب خداوند به آنها سلام داده می شود؛ «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲) با کسانی که خدا هیچ سخنی با آنان نگوید؛ «لَا يُكَلِّمُهُمُ»

ص: ۹۳

۱-۱. تفسیر مراغی و نور الثقلین.

۲-۲. یس، ۵۸.

و اگر ناله ای سر دهند با جمله ی «اِحْسُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ» (۱) خفه می شوند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس با سوگند، مال و ثروت برادرش را به ناحق بخورد، مورد غضب الهی است. سپس این آیه را تلاوت نمودند. (۲)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از نگاه خداوند در قیامت؛ «لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ» نگاه رحمت است، (نه نگاه با چشم). (۳)

پیام ها:

۱ امانت مردم نزد انسان، عهد الهی است. در آیات قبل خواندیم که بعضی امانت مردم را بر نمی گردانند، در این آیه به جای امانت مردم، کلمه ی «بِعَهْدِ اللَّهِ» بکار رفته است.

۲ پیمان شکنی، از گناهان کبیره است. این نوع تهدید پی در پی، در باره هیچ گناهی در قرآن مطرح نشده است. «يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ»، «لَا خَلْقَ لَهُمْ...» ۳ سوگند دروغ، سبب محرومیت در قیامت می شود. «يَشْتَرُونَ»، «أَيْمَانِهِمْ» ۴ دنیاپرستی، ریشه ی پیمان شکنی است. «ثَمَنًا» ۵ بهای پیمان شکنی هر چه باشد، کم است. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۶ کیفرهای قیامت، متناسب با عملکرد خود ماست. بی اعتنائی ما به تعهدات الهی، سبب بی اعتنائی خدا به ماست. «لَا يُكَلِّمُهُمْ»، «لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ»، «لَا يُزَكِّيهِمْ» ۷ عذاب های اخروی، هم جسمی است و هم روحی. هم تحقیر است؛ «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» و هم شکنجه و مجازات. «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۷۸]

اشاره

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤْنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۷۸)

ص: ۹۴

۱-۱. مؤمنون، ۱۰۸.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۲۹۳.

و همانا از ایشان (اهل کتاب) گروهی هستند که زبان خود به خواندن کتاب (و دست نوشته ی خودشان چنان) می چرخاندند که شما گمان کنید آن از کتاب آسمانی است، در حالی که از کتاب نیست و می گویند: آن (چه ما می خوانیم) از جانب خداست، در حالی که از جانب خدا نیست و آنها آگاهانه بر خداوند دروغ می بندند.

نکته ها:

گناه علما و دانشمندان بی تقوا چند برابر است، زیرا:

الف: مردم را به اشتباه می اندازند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ» ب: به خداوند دروغ می بندند. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ج: تمام این حرکت ها را آگاهانه انجام می دهند. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

پیام ها:

۱ در قضاوت ها، انصاف داشته باشیم و همه را به یک دید نگاه نکنیم. «وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا...» ۲ حضور دانشمندان خائن در میان اهل کتاب، قطعی است. «لَفَرِيقًا» ۳ عوام فریبی و لفاظی، از گناهان دانشمندان است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ» ۴ نطق خوب، اگر در مسیر حق نباشد، وسیله ای برای انحراف است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ» ۵ گمراه کنندگان، مقدسات مذهبی و کتب آسمانی را دستاویز خود قرار می دهند. «بِالْكِتَابِ» ۶ التقاط، یکی از حربه های زهر آگین فرهنگی دشمن است. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ» ۷ اگر دشمن زمینه ی پذیرش انحراف را در شما ببیند، ادعاهای خطرناک تری مطرح می کند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ»، «يَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۸ بزرگ ترین خیانت به فرهنگ و عقیده ی انسان، تحریف آگاهانه و مغرضانه ی علما و خواص است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

اشاره

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ (۷۹)

هیچ (پیامبر و) بشری که خداوند به او کتاب و حکم و نبوت داده است، حق ندارد به مردم بگوید: به جای خدا، بندگان من باشید. بنا بر این (شما دانشمندان اهل کتاب به طریق اولی چنین حقی ندارید، بلکه باید) به خاطر سابقه ی آموزش کتاب و تدریسی که دارید، ربّانی باشید.

نکته ها:

امتیاز پیامبران بر دیگران آن است که هر قدر بر تعداد یاران و مقدار قدرتشان افزوده شود، مردم را بیشتر به بندگی خدا دعوت می کنند، و هرگز راه توحید را عوض نمی کنند و تأکید و هشدارشان بیشتر می شود. اما دعوت کننده های سودجو، در ابتدا با قیافه ای مقدّس مآبانه و دلسوزانه کار را شروع می کنند، ولی پس از رسیدن به مسند قدرت، استبداد و خودمحموری را پی ریزی می نمایند.

در روایات آمده است که به بردگان خود، «عبدی» نگویند، بلکه «فتی» بگویید و بردگان نیز به مولای خود «ربی» نگویند، بلکه «سیدی» بگویند. (۱)

اگر انبیا نباید پرستش بشوند، حساب دیگران روشن است. اگر مواهب معنوی عامل عبودیت نشود، حساب زرق و برق مادی روشن است.

«رَبَّانِيِّينَ» جمع «ربّانی» به کسی گفته می شود که پیوند او با خدا محکم باشد و در فکر اصلاح و تربیت دیگران باشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: دربارہ من دو گروه هلاک شدند: ۱ پیروان افراطی، که مرا از حدّ بشری بالا بردند. ۲ دشمنان بی انصاف، که پیامبری مرا قبول ندارند و من از هر دو گروه بیزارم. حضرت عیسی علیه السلام نیز این هشدار را برای پیروان خود

گوشزد کرده بود و نظیر این معنا را در نهج البلاغه از حضرت علی علیه السلام نیز شاهد هستیم. همچنین فرمودند: «لا ترفعونی فوق حقی فان الله تعالی اتخذنی عبدا قبل ان یتخذنی نبیا» مرا از آنچه هستم بالاتر نبرید، همانا خداوند پیش از آنکه مرا پیامبر قرار دهد، بنده آفریده است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره ی این آیه فرمودند: هیچ مرد وزن مسلمان، آزاد یا بنده ای نیست مگر آنکه حقّ واجبى از خداوند بر گردن اوست و آن اینکه قرآن را فراگیرد و در آن تفکر کند. (۲)

پیام ها:

۱ سوء استفاده از موقعیت، محبوبیت و مسئولیت، ممنوع است. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ» ۲ کتاب و حکمت و نبوت، انسان را از بشر بودن خارج نمی کند. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ» ۳ هدف انبیا، تنها نجات بشر از شرک نیست، بلکه رشد او تا مرحله ی ربّانی شدن است. «كُونُوا رَبَّانِيِّينَ» ۴ راه ربّانی شدن، علم دین و درس کتاب است، نه تصوّف و چله نشینی. (۳) «رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ...» ۵ اگر تعلیم و تعلّم و درس، انسان را ربّانی نکند، در واقع آن علم، علم نبوده است. (۴) «رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ...» ۶ علمای ربّانی، مفسران واقعی قرآن هستند. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» ۷ تعلیم و تدریس کتب آسمانی، باید همیشگی باشد. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ»، «تَدْرُسُونَ» ۸ معلّمی، شغل انبیاست. «تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ»

ص: ۹۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. مستدرک، ج ۴، ص ۳۲۳.

۳-۳. تفسیر فی ظلال القرآن.

۴-۴. تفسیر صافی.

اشاره

وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۸۰)

و(خداوند) به شما فرمان نمی دهد که فرشتگان و انبیا را ارباب خود قرار دهید، آیا ممکن است پس از آنکه تسلیم خدا شدید، او شما را به کفر فرمان دهد؟

پیام ها:

۱ هر گونه دعوت به شرک از سوی هر کس که باشد، ممنوع است. «و لا- یأمرکم أن تتخذوا...» ۲ کفر، تنها انکار خدا نیست؛ بلکه پذیرش هر گونه رب و مستقل دانستن هر مخلوقی، کفر است. «تتخذوا الملائکه و النبیین ارباباً أ یأمرکم بالکفر»

اشاره

وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَ أَقْرَضُكُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلَيَّ ذَلِكَمْ إِيضاً قَالُوا أَقْرَضْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۸۱) فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۸۲)

و(بیاد آور) هنگامی که خداوند از پیامبران (پیشین) پیمان گرفت که هر گاه به شما کتاب و حکمتی دادم، سپس پیامبری به سوی شما آمد که آنچه را با شماست تصدیق می کرد، باید به او ایمان آورید و او را یاری کنید. (سپس خداوند) فرمود: آیا به این پیمان اقرار دارید و بار سنگین پیمان مرا (بر دوش) می گیرید؟ (انبیا در جواب) گفتند: (بلی) اقرار داریم، (خداوند) فرمود: خود شاهد باشید و من هم با شما از جمله گواهانم.

پس کسانی که بعد از این (پیمان محکم)، روی برگردانند، آنان همان فاسقانند.

تفاوت مکتب انبیا، مانند تفاوت برنامه‌ی دو استاد یا دو استاندار است که در اصول مسائل علمی و سیاسی، دارای جهت واحدی هستند، ولی در مسائل جزئی، به جهت تفاوت‌های فردی دانش آموزان یا شرایط منطقه‌ای، برنامه‌های گوناگون ارائه می‌دهند. (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: خداوند از انبیای پیشین پیمان گرفت که مردم را به بعثت پیامبر اسلام و صفات او خبر و بشارت دهند و به آنان فرمان تصدیق آن حضرت را بدهند. (۲) امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «جاءکم رسولٌ مُصدِّقٌ» پیامبر اسلام است. (۳)

پیام ها:

۱ در مدیریت الهی، لازمه‌ی سپردن مسئولیت‌ها، گرفتن پیمان است. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ» ۲ هر جا کار سخت است، پیمان گرفتن لازم است. دست برداشتن از آئین و سنت موجود، و ایمان و حمایت از شخص نوظهور، ساده نیست. لذا خداوند میثاق می‌گیرد. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ...» ۳ آمدن پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله قطعی است، لذا از همه‌ی انبیا پیمان گرفته شده، نه بعضی از آنها. «مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ»، «جاءکم رسولٌ» ۴ جریان نبوت، مایه‌ی وحدت است، نه اسباب تفرقه و انشعاب. «رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ» ۵ انبیا دارای هدفی مشترک هستند. لذا پیامبران قبلی، آمدن انبیای بعدی را بشارت می‌دادند و نسبت به آنان پیمان ایمان و نصرت دارند، و پیامبران بعدی، انبیای قبل را تصدیق می‌کردند. «مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ»

ص: ۹۹

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۶ قدیمی ها، جدیدی ها را تحویل بگیرند، آنها را به مردم معرفی کنند و زمینه ی رشد بعدی ها را فراهم آورند. «لَتُؤْمِنَنَّ»، «لَتَنْصُرُنَّهُ» ۷ ایمان به تنهایی کفایت نمی کند، بلکه حمایت نیز لازم است. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۸ در میان انبیا، سلسله مراتب است و خاتم النبیین اشرف آنهاست، زیرا همه ی انبیا باید مؤمن به او و حامی او باشند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۹ وقتی انبیای پیشین موظف به ایمان و حمایت از پیامبر اسلام هستند، پس پیروان آنها نیز باید به او ایمان آورده و از او اطاعت کنند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۱۰ حمایتی ارزشمند است که از ایمان سرچشمه گرفته باشد. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۱۱ مهم، داشتن روح تسلیم و پذیرفتن حق است، چه بسا در عمل، شرایط لازم به وجود نیاید. انبیای قبل، زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را درک نکردند، ولی این روحیه را داشتند. (۱) «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ» ۱۲ پیمان شکن فاسق است. «فَمَنْ تَوَلَّى»، «هُمُ الْفَاسِقُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۳]

اشاره

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (۸۳)

پس آیا آنها جز دین خدا (دینی) می جویند؟ در حالی که هر که در آسمان ها و زمین است، خواه ناخواه فقط تسلیم اوست و به سوی او بازگردانده می شوند.

ص: ۱۰۰

۱- ۱). مثلاً شهید شدن یک مسأله است و آمادگی برای شهادت مسأله ای دیگر. چنان که خداوند نمی خواهد خون اسماعیل ریخته شود، ولی می خواهد ابراهیم آمادگی کامل برای قربانی کردن فرزند داشته باشد. ممکن است ما زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام را درک نکنیم، ولی انتظار ظهور، و عشق و علاقه و انس و آمادگی برای حضورش، مسأله ای است که در دهها آیه و روایت سفارش شده است.

موجودات آسمان ها و زمین، همگی تسلیم خدایند. حتی اگر در حال عادی این سرسپردگی را کتمان کنند، در حال احساس خطر به ناچار دل به او می سپارند.

مؤمنان با میل و رغبت تسلیم او هستند، ولی همگان در زمان احساس خطر یا مرگ یا مغلوب شدن در جنگ و یا درماندن در استدلال، تسلیم او می شوند. همه ذرات عالم، از کوچک ترین اتم تا بزرگ ترین کرات، همه تابع همان قانونی هستند که خداوند بر آنها حاکم کرده است و هر لحظه می تواند آن را تغییر دهد. (۱)

امام صادق علیه السلام در مورد این آیه فرمودند: زمانی که قائم علیه السلام قیام کند، تمام سرزمین ها شهادت «لا إله الا الله و محمد رسول الله» سر خواهند داد (۲).

پیام ها:

۱ انتخاب راه غیر خدا، با حرکت هستی سازگار نیست. «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ وَ لَهُ أَشْلَمَ» ۲ حقیقت دین، تسلیم است. «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ وَ لَهُ أَشْلَمَ...» ۳ انسان، دائماً در جستجوی راه و روشی است و گرایش به مکتب در نهاد او قرار دارد. (جمله «يَبْتَغُونَ» دلالت بر خواست و تمایل دائمی دارد.) ۴ اگر هستی تسلیم اوست، چرا ما تسلیم نباشیم؟ «لَهُ أَشْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» ۵ در آسمان ها موجودات با شعور هستند. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» (۳) ۶ اگر پایان کار ما اوست، چرا از همان اول رو به سوی او نکنیم؟ «إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ»

ص: ۱۰۱

۱-۱). هنگام نوشتن این جملات در یک لحظه بدون دلیل خاصی احساس کردم نصف سر و صورتم به شدت درد گرفت. قلم را زمین گذاشتم، دست بر سر و محل درد کشیدم، لحظاتی گذشت یک مرتبه آرام شدم، با خود گفتم: آری، تمام هستی در هر لحظه ای و به هر شکلی در دست خداست. حرکت هر برگی و نوشتن هر کلمه ای بدون اراده ی او ممکن نیست.

۲-۲). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۸۳.

۳-۳). پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: مراد از «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» ملائکه می باشند. در المثنوی، ج ۲، ص ۲۵۴.

اشاره

قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۸۴)

بگو: به خدا و آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (پیامبران از نسل یعقوب) نازل گردیده و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر، از طرف پروردگارشان داده شده (به همه ی آنها) ایمان آورده ایم و میان هیچ یک از آنها فرقی نمی گذاریم و ما تنها تسلیم (فرمان) او هستیم.

نکته ها:

این آیه، به غیر از یکی دو کلمه، کاملاً شبیه آیه ۱۳۶ سوره بقره است.

شکل کار اصل نیست، بلکه اصل، آن هدف غایی و نهایی است. در هر زمانی ممکن است شکل کار و دعوت انبیا فرق کند، مثلاً حضرت موسی به سراغ فرعون برود و یا حضرت سلیمان، فرمانروایی مانند بلقیس را دعوت کند، ولی هدف نهایی یکی است. درست مانند حرکت های گوناگون امامان معصوم علیهم السلام.

اگر از انبیای گذشته برای معرفی و یاری پیامبر آینده پیمان گرفته شده، پیامبر آینده نیز مأمور است به نمایندگی از تمام پیروانش، ایمان خود را نسبت به پیامبران گذشته اعلام نماید.

پیام ها:

۱ ایمان خود را اظهار کنید. «قُلْ» ۲ ایمان به انبیا، در کنار ایمان به خداوند است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ»، «وَالنَّبِيُّونَ» ۳ خدمات پیشینیان را نادیده نگیریم. «وَمَا أُنزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ»، «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ» ۴ آمدن انبیا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵ دین و هدایت الهی، همواره همراه بشر بوده است. انبیا همچون معلّمان یک مدرسه اند که به طور زنجیره ای مأمور ارشاد مردم هستند. «إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» ۶ تمام انبیا، دارای هدف واحد هستند. «لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ» ۷ برتری بعضی از انبیا بر برخی دیگر؛ «فَضَلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ» (۱) هرگز مانع ایمان ما به همه ی آنها نیست. «لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ» ۸ پیامبر اسلام، با اظهار ایمان خود به سایر انبیا، پیروان آنها را به وحدت دعوت می کند. «لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ» ۹ پیامبر اسلام، تسلیم مطلق حقّ است. «نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ» ۱۰ کسی که میان انبیا فرق بگذارد، در حقیقت تسلیم خدا نیست. «لَا نُفَرِّقُ»، «نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ» ۱۱ مؤمنان، هماهنگ با تمام موجودات، تسلیم خدا هستند. «لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، «وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۵]

اشاره

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۸۵)

و هر کس غیر از اسلام به سراغ دینی دیگر برود، پس هرگز از او قبول نمی شود و او در قیامت از زیانکاران خواهد بود.

نکته ها:

از جمله ی «يَبْتَغِ»، استفاده می شود که مراد آیه، کسانی هستند که اسلام به گوش آنها رسیده، ولی آن را رها کرده و به سراغ دیگر مکاتب رفته اند. این افراد در قیامت زیانکارند و دین آنها مورد پذیرش نیست.

با توجه به آیه ۸۱، پذیرش دین اسلام، میثاق خداوند از همه ی پیامبران پیشین

ص: ۱۰۳

است و لذا با آمدن پیامبر اسلام، غیر آن مورد قبول نیست. «فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ» در آیات گذشته، سیمایی از اصول مکتب اسلام ترسیم شد که خطوط کلی آن عبارتند از:

۱ از تمام انبیای پیشین پیمان گرفته شده تا به پیامبر بعدی ایمان آورند.

۲ تمام هستی تسلیم خداست و نمی توان غیر دین الهی را پذیرفت.

۳ پیروان اسلام، به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان دارند.

و در این آیه با صراحت اعلام می کند: هر کس غیر این دین را بپذیرد، قابل قبول نیست. آری، بعد از دعوت، استدلال، مباحله و اعلام همسویی با عقاید و کتب آسمانی دیگر، جای صراحت و بی پرده سخن گفتن است.

پیام ها:

۱ اسلام، ناسخ همه ادیان پیشین است. «وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ» ۲ رها کردن مکتبی جامع، مایه خسارتی ابدی است. «مَنْ يَتَّبِعْ»، «مِنَ الْخَاسِرِينَ» ۳ آخرت، جلوگاه خسارت های واقعی است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ» ۴ انتخاب اسلام، رمز و نشانه دورانیشی انسان است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۶]

اشاره

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۸۶)

چگونه خداوند هدایت کند گروهی را که بعد از ایمان و گواهی بر حقیقت رسول و آمدن معجزات و دلایل روشن بر ایشان، باز هم کافر شدند، و خداوند گروه ستمکاران را هدایت نمی کند.

پیام ها:

۱ هر چه دلایل هدایت، بیشتر و روشن تر باشد، کفر و بی اعتنایی به آنها خطرناک تر است. «كَيْفَ يَهْدِي»، «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۲ ایمان اولیه کافی نیست، تداوم ایمان و حسن عاقبت لازم است. زیرا خطر ارتداد، همواره انسان را تهدید می کند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ» ۳ گروهی از مسلمانان، در زمان پیامبر اکرم مرتد شدند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ» ۴ پشت کردن به حق، منطق و عقل، رسول و بینه، ظلم است و سبب خارج شدن از مدار الطاف الهی می گردد. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۵ سنت خدا آن است که ظالمان را هدایت نکند. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (جمله «لَا يَهْدِي» نشانه استمرار و سنت الهی است). ۶ توبه و بازگشت، برای مرتد بسیار مشکل است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»، «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي...» ۷ کافران ناآگاه، به هدایت نزدیک تر از کفار آگاهند. «جَاءَهُمُ البَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» ۸ برخورداری از هدایت الهی و یا محروم شدن از آن، بدست خودماست.

«لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۸۷ تا ۸۸]

اشاره

أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ أَنْ عَلَيهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (۸۷) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ (۸۸)

آنان (که با آن همه دلایل روشن و سابقه ی ایمان، مرتد شدند)، کیفرشان آن است که لعنت خدا و فرشتگان و عموم مردم بر آنان باشد.

آنها همواره مورد لعن (خدا و فرشتگان و مردم) هستند، نه عذاب از آنان کاسته شود و نه به آنها مهلت داده شود.

نکته ها:

شاید نفرین تمام مردم حتی کفار، به افراد مرتد، بدان جهت باشد که وجدان های آگاه و فطرت های سالم، این اعراض و کفر آگاهانه را محکوم می کند. شاید هم از

آن رو باشد که شعاعِ کفرِ آگاهانه، به نسله‌ها و عصرها سرایت کرده و افراد زیادی را در آتش خود می‌سوزاند.

مشابه این لعنت خدا و فرشتگان و مردم را در آیه ی ۱۵۹ سوره بقره نسبت به دانشمندانی که حقایق را کتمان می‌کنند، می‌خوانیم. بنا بر این گناه عالمی که کتمان حق کند و مرتدی که آگاهانه دست از ایمان بردارد، یکسان است.

پیام‌ها:

۱ ملائکه در برابر افکار و اعمال زشت انسان، واکنش نشان می‌دهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ...» ۲ مردم باید در برابر افراد مرتد و منحرف، عکس‌العمل نشان بدهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ»، «النَّاسِ» ۳ علم و آگاهی در مقدار و کیفیت عذاب الهی مؤثر است. «شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ»، «لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۸۹]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۸۹)

مگر کسانی که پس از آن، (از کفر و ارتداد) توبه نمایند و (کردار و افکار خود را) اصلاح نمایند، که همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته‌ها:

اگر شخص کافری مسلمان شود، قانون «الاسلام يجب ما قبله» تمام گذشته‌ها را پاک می‌کند، ولی اگر مرتدی توبه کند و بار دیگر مسلمان شود، باید همه‌ی وظایف بجا مانده را جبران کند و افکار و اعمال خود را اصلاح نماید، و نمازها و روزه‌های ترک شده را قضا کرده و بجای آورد.

ص: ۱۰۶

۱ راه توبه، بر همگان حتی از دین برگشتگان باز است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»، «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا» ۲ نشانه ی توبه واقعی، اصلاح مفاسد است. «تَابُوا»، «وَأَصْلَحُوا» ۳ خداوند نه تنها توبه را می پذیرد و گناهان را می بخشد، بلکه توبه کننده را نیز دوست می دارد و مورد رحمت قرار می دهد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ إِذْ دَاوُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ (۹۰)

البته کسانی که پس از ایمان آوردن، کافر شدند و سپس بر کفر خود افزودند، هرگز توبه ی آنها پذیرفته نخواهد شد و آنها همان گمراهانند.

نکته ها:

مرتدین و از دین برگشتگان دو نوعند:

الف: مرتد ملی، که پدر و مادر او هنگام انعقاد نطفه او کافر باشند، بعد از بلوغ اظهار کفر کند و سپس اسلام بیاورد و پس از آن مجدداً از اسلام دست بردارد.

چون این شخص مسلمان زاده نیست، مجازاتش خفیف و سبک است.

ب: مرتد فطری، که هنگام انعقاد نطفه او پدر یا مادرش مسلمان باشند، بعد از بلوغ اظهار اسلام کند و سپس از دین و آیین خویش دست بردارد و به اسلام پشت کند. این چنین شخصی مجازات سنگینی همانند اعدام را در پیش رو دارد.

گرچه راه توبه بر احدی بسته نیست، اما نباید گروهی از این توبه ی مقدس سوء استفاده کنند. کسانی که از ایمان خود دست برداشته و دائماً بر کفر و لجاجت خود می افزایند و جز لحظه ی مرگ یا غلبه ی مسلمین، حاضر به توبه نیستند، توبه این گونه افراد قابل قبول نخواهد بود، زیرا توبه آداب و شرایط و شیوه ای دارد که شامل حال اینها نمی شود.

۱ ایمانی ارزش دارد که تا پایان عمر تداوم داشته باشد. ایمانی که با کفر پایان پذیرد، کارساز نیست. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ» ۲ انسان مختار است، می تواند ایمان آورد و یا کفر ورزد. می تواند بر ایمان خود پایدار و یا در کفر خود پافشاری کند. می تواند توبه کند یا بر گناه اصرار بورزد.

«كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۳ هر یک از کمالات و یا انحرافات، قابل افزایش و یا کاهش است. ازدیاد علم مانند: «زِدْنِي عِلْمًا» (۱) افزایش هدایت: «زَادَهُمْ هُدًى» (۲) افزایش گمراهی: «ازْدَادُوا كُفْرًا» ۴ خداوند توبه پذیر است، ولی گروهی زمینه ها را از دست داده اند. جراح هر چقدر هم لایق باشد، تا زمینه ی پیوند در مریض نباشد کاری پیش نمی برد.

«لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

۵ اصرار و تداوم کفر، سبب محرومیت از پذیرفته شدن توبه است. «ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفْرًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۹۱)

همانا کسانی که کفر ورزیدند و در حال کفر (بدون توبه) مردند، اگر چه زمین را پر از طلا کرده و به عنوان فدیة و باز خرید (از عذاب) بدهند، هرگز از هیچ یک از آنان پذیرفته نمی شود. آنان را عذابی دردناک است و برایشان هیچ یاورى نیست.

ص: ۱۰۸

۱-۱. طه، ۱۱۴.

۲-۲. محمد، ۱۷.

نکته ها:

دنیا و آخرت تفاوت هایی دارند، از جمله:

۱ غم و اندوه در دنیا از انسان به دیگران سرایت می کند، ولی در آخرت چنین نیست.

۲ در دنیا، انسان می تواند با عذر یا کفاره یا دروغ یا حيله یا توبه یا ناله مشککش را حل کند، اما در آخرت چنین نیست.

۳ تلخی های دنیا قابل تخفیف است و اگر انسان با آن انس گرفت، از تلخی آن کاسته می شود، ولی در آخرت چنین نیست.

پیام ها:

۱ کافر مردن، بزرگ ترین خطر است. «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» و مسلمان مردن، آرزوی پیامبران است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲ در قیامت، مال دنیا بی ارزش است و ذره ای کارآیی ندارد. گرچه از جنس طلا و مقدار آن به اندازه ظرفیت زمین باشد، باز هم پیشیزی ارزش ندارد. «مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا» ۳ ایمان، ارزشی فراتر از تمام مادیات دارد. در قیامت تنها ایمان است که می تواند انسان را نجات دهد. «مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا» ۴ مرگ در حال کفر، زمینه ی شفاعت را از بین می برد. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۲]

اشاره

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۹۲)

هرگز به نیکی دست نمی یابید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید، (در راه خدا) انفاق کنید و بدانید هر چه را انفاق کنید، قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «الْبِرُّ» به خیر و برکت گسترده، و زمینی که برای کشت و زراعت و یا سکونت

مهیاست، گفته می شود. همچنین به گندم که غذای عموم انسان ها و انواع حیوانات است، «بر» گفته می شود.

با توجه به اشتقاق لغوی «بر» که به معنای توسعه در خیر است؛ در قرآن، ایمان و عمل صالح و جهاد و نماز و وفای به عهد، از نمونه های برّ معرفی شده اند. (۱) همگان توصیه شده اند که در انجام «بر» همدیگر را یاری کنند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» (۲) و در این آیه نیز می فرماید که شما هرگز به این گوهر گرانبها نمی رسید، مگر آنکه از آنچه دلپسند شماست و آن را دوست می دارید، انفاق کنید.

نمونه هایی از انفاق مؤمنان

۱ ابو طلحه انصاری، بیشترین درختان خرما را در مدینه داشت و باغ او محبوب ترین اموالش بود. این باغ که روبروی مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله واقع شده بود، آب زلالی داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله گاه و بی گاه وارد آن باغ می شد و از چشمه ی آن می نوشید.

این باغ زیبا و عالی، در آمد کلانی داشت که مردم از آن سخن می گفتند. وقتی آیه نازل شد که «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ...» او خدمت پیامبر رسید و عرض کرد: محبوب ترین چیزها نزد من این باغ است، می خواهم آن را در راه خدا انفاق کنم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: تجارت خوبی است، آفرین بر تو، ولی پیشنهاد من آن است که این باغ را به فقرا ی فامیل و بستگان خویش دهی. او قبول کرد و باغ را بین آنان تقسیم نمود. (۳)

۲ مهمانی بر ابو ذر وارد شد، ابو ذر گفت: چون من گرفتاری دارم، شما خودتان یکی از شتران مرا نحر و غذا تهیه کنید. آنها شتر لاغری را انتخاب کردند. ابو ذر ناراحت شد و پرسید: چرا شتر فربه و چاق را نیاوردید؟ گفتند: آن را برای نیاز آینده تو

ص: ۱۱۰

۱-۱. «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بَعْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» بقره، ۱۷۷.

۲-۲. مائده، ۲.

۳-۳. تفسیر کبیر و مجمع البیان؛ صحیح بخاری، ج ۲، ص ۸۱.

گذاشتیم. ابو ذر فرمود: روز نیاز من روز قبر من است. (۱)

۳ وقتی فاطمه زهرا علیها السلام را در شب عروسی به خانه شوهر می بردند، فقیری از حضرت پیراهن کهنه ای خواست. فاطمه زهرا علیها السلام به یاد این آیه «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» همان پیراهن نوی عروسیش را انفاق کرد.

۴ عبد الله بن جعفر، غلام سیاهی را دید که در باغی کارگری می کند، به وقت غذا سگی وارد باغ شد و در برابر غلام نشست. غلام لقمه ای به او داد، باز سگ با نگاه خود تقاضای غذا کرد، غلام غذای خود را لقمه لقمه به او داد تا تمام شد. از او پرسید: خودت چه می خوری؟ گفت: من امروز سهمی ندارم. پرسید: چرا این کار را کردی؟ گفت: این سگ از راه دور آمده و گرسنه بود. عبد الله از فتوت این غلام تعجب کرد. آن باغ و غلام را خرید، غلام را آزاد کرد و باغ را به او بخشید. (۲)

در احادیث ذیل این آیه می خوانیم که راه رسیدن به برّ، کمک به والدین است قبل از درخواست آنان، گرچه بی نیاز باشند. (۳)

امام صادق علیه السلام به مفضل بن عمر فرمود: از پدرم شنیدم که می فرمود: کسی که سال بر او بگذرد و از مال خود، کم یا زیاد به ما نرساند، خداوند روز قیامت به او نظر نمی کند، مگر آنکه او را ببخشد. ای مفضل! این تکلیفی است که خداوند آن را بر شیعیان لازم کرده آن گاه که در کتاب خود می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» پس ما برّ و تقوی و راه هدایت هستیم. (۴)

پیام ها:

۱ یگانه راه رسیدن به مقام نیکوکاران، انفاق خالصانه از امور مورد علاقه است، نه فقط ذکر و دعا. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» ۲ در مکتب اسلام، هدف از انفاق تنها فقرزدایی نیست، بلکه رشد انفاق کننده

ص: ۱۱۱

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر المنار، ج ۳، ص ۳۷۶ به نقل از احیاء العلوم.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۴-۴. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۸۲.

نیز مطرح است. دل‌کندن از محبوب‌های خیالی و شکوفا شدن روح سخاوت، از مهم‌ترین آثار انفاق برای انفاق‌کننده است. «لَنْ تَدَّالُوا الْبِرَّ» ۳ دل‌بستگی به دنیا سبب محروم شدن از رسیدن به مقام برّ است. «لَنْ تَدَّالُوا الْبِرَّ» ۴ سعادت فرد در سایه نگاه اجتماعی و کریمانه اوست. «لَنْ تَدَّالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا» ۵ بهترین چیز دوست‌داشتنی برای انسان «جان» است. پس شهدا که جان خود را در راه خدا می‌دهند، به بالا-ترین مقام برّ می‌رسند. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» ۶ آنچه را که خود دوست می‌داری انفاق کن، نه آنچه را که بینوایان دوست می‌دارند. زیرا ممکن است فقرا به جهت شدت فقر، به اشیای ناچیز نیز راضی باشند. «مِمَّا تُحِبُّونَ»، نه «مما یحبون» ۷ انسانی که تربیت الهی یافته، اسیر مال و ثروت نیست، بلکه حاکم بر آنهاست.

«تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۸ در انفاق، اصل کیفیت است، نه کمیت. «مِمَّا تُحِبُّونَ» ۹ اسلام، مکتب انسان دوستی است نه مال دوستی. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» ۱۰ در انفاق نه افراط و نه تفریط، تنها بخشی از آنچه را دوست داری، انفاق کن.

«مِمَّا تُحِبُّونَ»

۱۱ محبت به مال در نهاد هر انسانی هست: «مِمَّا تُحِبُّونَ» آنچه خطرناک است، شدت محبت است که مانع انفاق شود. «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۱) ۱۲ مهم انفاق است حتی اگر اندک باشد. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ» آری یک برگ زرد روی آب، می‌تواند کشتی صدها مورچه شود.

۱۳ حال که خداوند انفاق ما را می‌بیند، چرا در کم و کیف آن کوتاهی کنیم؟ بیایید بهترین‌ها را انفاق کنیم. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

ص: ۱۱۲

[سوره آل عمران (۳): آیات ۹۳ تا ۹۴]

اشاره

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنزَلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأَتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (۹۳) فَمَنْ إِفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۹۴)

۹۳/۳

همه ی غذاها و خوارکی ها برای بنی اسرائیل حلال بود، مگر آنچه را اسرائیل (یعقوب) پیش از نزول تورات بر خود حرام کرده بود، بگو: اگر راست می گویند (که اینها از قبل در تورات حرام بوده است)، تورات را بیاورید و آن را تلاوت کنید (تا ببینید بسیاری از چیزها را بدون نزول وحی از پیش خود، بر خودتان حرام کرده اید).

۹۴/۳

پس بعد از این، هر کسی بر خدا به دروغ افترا ببندد، آنان ستمگران هستند.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که بنی اسرائیل به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اشکال می کردند که اگر تعالیم او موافق تعالیم انبیای پیشین همچون ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام است، پس چرا گوشت و شیر شتر را حرام نمی داند؟! این آیه در جواب آنها نازل شد، که تمام غذاها برای بنی اسرائیل حلال بوده است و تنها حضرت یعقوب بعضی از غذاها را بر خود تحریم نموده بود. و دلیل این تحریم نیز چنان که در بعضی تفاسیر آمده، آن است که وقتی حضرت یعقوب گوشت شتر را استفاده می نمود، موجب ناراحتی جسمی او می شد، او از این غذا پرهیز می کرد (۱) و بنی اسرائیل گمان می بردند که این یک تحریم شرعی و ابدی است.

ص: ۱۱۳

«الطَّعَامِ» به چیزی گفته می شود که به ذائقه ی انسان طعم دارد و کلمه ی «حِلًّا» در برابر «عقد»، به معنای آزادی و رهایی است.

پیام ها:

۱ حلال بودن غذاها، یک اصل ثابت در ادیان آسمانی است. «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا» ۲ بدون دلیل و تحریم شرعی، حلال ها را حرام نپندارید. «حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ» ۳ بهترین نوع استدلال، استدلال بر اساس عقاید و کتاب آسمانی طرف مقابل است. «فَاتَّبَعُوا بِالتَّوْرَةِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۵]

اشاره

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۹۵)

(ای پیامبر!) بگو: خداوند راستگو است، پس از آیین ابراهیم حَقگرا پیروی کنید که او از مشرکان نبود.

نکته ها:

«حنیف» کسی است که از گمراهی فاصله گرفته و به هدایت و راه راست، روی آورده است.

پیام ها:

۱ اهل کتاب که خود را پیرو ابراهیم می دانند، باید موخّید باشند، زیرا او مشرک نبود. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ»، «وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۲ حق گرایی ابراهیم، آیین او را پایدار و استوار ساخت. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۶]

اشاره

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ (۹۶)

همانا اولین خانه ای که برای (عبادت) مردم مقرر شد، همان است که در سرزمین مکه است، که مایه ی برکت و هدایت جهانیان است.

«بَيْكَةً» به معنای محلّ ازدحام و اجتماع مردم است.

یکی از ایرادهای بنی اسرائیل این بود که چرا مسلمانان با توجه به قدمت بیت المقدس که هزار سال قبل از میلاد توسط حضرت سلیمان ساخته شده است، آن را کنار گذاشته و کعبه را قبله ی خود قرار داده اند. این آیه در پاسخ آنان می فرماید: کعبه از روز نخستین، اولین خانه عبادت بوده و قدمت آن بیشتر از هر جای دیگر است.

امام صادق علیه السلام با توجه به جمله ی «أَوَّلَ بَيْتٍ» فرمودند: چون مردم مکه بعد از کعبه گرد آن جمع شده اند، پس حقّ اولویّت با کعبه است و لذا برای توسعه ی مسجد الحرام می توان خانه های اطراف کعبه را به نفع حرم خراب کرد. (۱)

تفسیر المیزان می گوید: روایات «دحو الارض» (۲) بسیار است و هیچ دلیل علمی که مغایر آن باشد، پیدا نشده و با قرآن نیز مخالفتی ندارد.

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه خطبه ۱۹۲ می فرماید: خداوند تمام مردم را از آدم علیه السلام تا آخرین نفر با همین سنگ های کعبه آزمایش می کند. امام باقر علیه السلام فرمود:

حضرت آدم و سلیمان و نوح علیهم السلام نیز دور همین کعبه، حج انجام داده اند. (۳)

در قرآن، از کعبه تعابیر متعدّدی شده است که برخی از آنها را بازگو می کنیم:

۱ کعبه، اولین خانه است. «أَوَّلَ بَيْتٍ» ۲ مرکز پایداری و قیام مردم است. «فِيَّاماً لِلنَّاسِ» (۴) ۳ خانه آزاد بدون مالک است. «بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۵) ۴ محلّ تجمّع و خانه امن مردم است. «مَثَابَهُ لِّلنَّاسِ وَ أَمْنًا» (۶)

ص: ۱۱۵

۱- ۱. وسائل، ج ۱۳، ص ۲۱۷.

۲- ۲. «دَحْوُ الارض» به معنی گسترش زمین از زیر خانه کعبه است. کافی، ج ۴، ص ۱۸۹.

۳- ۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۰۰.

۴- ۴. مانده، ۹۷.

۵- ۵. حج، ۲۹.

۶- ۶. بقره، ۱۲۵.

۱ کعبه، اولین خانه ای است که برای عبادت و نیایش مردم بنا نهاده شده است.

«أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ»

۲ سابقه تاریخی معابد، یکی از ملاک های ارزشی آن است. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ...» ۳ خیر و برکت کعبه، تنها برای مؤمنان یا نژاد خاصی نیست، بلکه برای همگان است. «وُضِعَ لِلنَّاسِ» ۴ مردمی بودن برای کعبه، یک ارزش است. «وُضِعَ لِلنَّاسِ» ۵ کعبه، مایه ی هدایت مردم است. «هُدًى لِّلْعَالَمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۷]

اشاره

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (۹۷)

در آن (خانه) نشانه های روشن، (از جمله) مقام ابراهیم است و هر کس به آن درآید، در امان است و برای خدا بر عهده ی مردم است که قصد حج آن خانه را نمایند، (البته) هر که توانایی این راه را دارد. و هر کس کفر ورزد (و یا داشتن توانایی به حج نرود، بداند که) همانا خداوند از همه ی جهانیان بی نیاز است.

نکته ها:

مکه و کعبه، نمایشگاهی از قدرت و نشانه های الهی، و تاریخ آن مملو از خاطرات و سرگذشت هایی است که توجه به آنها درس آموز و عبرت انگیز می باشد. در ساختن آن ابراهیم علیه السلام بنیایی، و اسماعیل علیه السلام کارگری می کرده اند. سپاهیان فیل سوار ابرهه که به قصد ویرانی آن آمده اند، به قدرت الهی توسط پرندگان ابابیل نابود شده اند. دیوار آن به هنگام تولد علی علیه السلام برای مادرش شکافته می شود تا در داخل آن، نوزادی متولد شود که در آینده ای نه چندان دور، بت های داخل آن را فرو ریزد. بلال، برده سیاهپوست حبشی، در برابر چشمان حیرت زده

اشراف مکه بر بالای آن اذان می گوید و روزی نیز می رسد که آخرین حجت الهی به دیوار آن تکیه زده و ندای نجات انسان ها را سر می دهد و عالم را به اسلام دعوت می کند.

مکه، شهر امن الهی است که هر کس در آن وارد شود، در امان است. حتی اگر جنایتکار وارد مسجد الحرام شود، نمی توان متعرض او شد، تنها می توان او را در مضیقه قرار داد تا خود مجبور به خارج شدن شود. (۱)

در کنار کعبه، مقام ابراهیم است. به گفته روایات، مقام ابراهیم سنگی است که به هنگام ساختن کعبه و بالا بردن دیوارهای آن، زیر پای ابراهیم علیه السلام قرار داشت و اثر پای آن حضرت بر روی آن مانده است. بقای این سنگ و اثر پای آن، از قرن ها پیش از عیسی و موسی علیهما السلام با آن همه تغییر و تحوّل که در کعبه و اطراف آن در اثر حمله ها، سیل ها و خرابی ها بوجود آمده، خود نشانه ای از قدرت الهی است.

«حجّ» به معنای قصد همراه با حرکت است و «محجه» به راه صاف و مستقیم می گویند که انسان را به مقصد می رساند. حج در اسلام به معنای قصد خانه خدا و انجام اعمال مربوط به آن است.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: «تارك الحج و هو مستطیع کافر» هر توانمندی که حج را انکار و ترک کند، کافر است. و کسی که امروز و فردا کند تا بمیرد، گویا یهودی و نصرانی از دنیا رفته است. (۲)

استطاعت مالی برای حج، لازم نیست از خود انسان باشد، بلکه اگر کسی دیگری را میهمان کند، یا هزینه ی حج او را بپردازد، او مستطیع شده و حج بر او واجب است. (۳)

امام صادق علیه السلام درباره ی «آيَاتُ بَيِّنَاتٌ» فرمودند: مقصود مقام ابراهیم، حجر الاسود و حجر اسماعیل است. و از آن حضرت پرسیدند مراد از «مَنْ دَخَلَهُ»

ص: ۱۱۷

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۲۶.

۲-۲. من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۳۶۸؛ کافی، ج ۴، ص ۲۶۵.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۲۶۶.

کعبه است یا حرم؟ حضرت فرمودند: حرم. (۱)

شخصی از امام صادق علیه السلام درباره ی «مَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا» سؤال کرد: حضرت فرمودند: کسی که این خانه را قصد کند و بداند که این همان خانه ای است که خداوند رفتن به آن را فرمان داده، و اهل بیت علیهم السلام را نیز آن گونه که باید بشناسد، او در دنیا و آخرت در امان خواهد بود. (۲)

پیام ها:

۱ در خانه خدا، نشانه های روشن بسیار است. نشانه های قداست و معنویت، خاطرات انبیا از آدم تا خاتم، مطاف بودن برای انبیا و قبله گاه برای همه ی نمازگزاران. «فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ» ۲ ابراهیم علیه السلام مقامی دارد که جای پای او، به مکه ارزش داده است. «مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ» ۳ بر خلاف تفکر وهابیت، اگر جماد در جوار اولیای خدا قرار گیرد، قداست می یابد. «مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ» ۴ از امتیازات اسلام آن است که یک منطقه از زمین را منطقه ی امن قرار داده، تا ضعیف و قوی در کنار یکدیگر مجتمع شوند. «مَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا» ۵ واجبات، یک نوع تعهد الهی بر گردن انسان است. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ» ۶ حج، باید خالصانه و تنها برای خدا باشد. «لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ» ۷ تکلیف و وظیفه، به مقدار توان است. توان فرد از نظر مالی و بدنی، و فراهم بودن شرایط بیرونی. «مَنْ اشْتَرَطَ عَلَيْهِ سَبِيلًا» ۸ استطاعت شرط حج است. (۳) «مَنْ اشْتَرَطَ عَلَيْهِ سَبِيلًا» ۹ انکار حج و ترک آن، سبب کفر است. «وَمَنْ كَفَرَ» ۱۰ فایده ی انجام دستورات الهی، به خود انسان برمی گردد و گر نه خداوند نیازی به اعمال ما ندارد. «فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۱۸

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۲۳.

۲-۲. کافی، ج ۴، ص ۵۴۰.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۲۶۷.

۱۱ خداوند دعوت می کند، ولی منت نمی کشد. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ»، «وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۸]

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ (۹۸)

بگو: ای اهل کتاب، چرا به آیات خداوند کفر می ورزید، با آنکه خداوند بر اعمال شما گواه است.

پیام ها:

۱ سؤال همراه با توییح ولی با لحنی مؤذبانه، بهترین شیوه ی هشدار است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ» ۲ اگر خداوند را شاهد اعمال خود بدانیم، دست از مخالفت او بر می داریم.

«لِمَ تَكْفُرُونَ»

«وَاللَّهُ شَهِيدٌ» ۳ اهل کتاب، فعالیت های پنهانی علیه مسلمانان داشتند. «وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۹۹]

اشاره

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۹۹)

بگو: ای اهل کتاب! چرا کسانی را که ایمان آورده اند از راه خدا باز می دارید و می خواهید که آن (طریقه ی الهی) کج باشد، در حالی که خود شما گواهد (که راه آنان درست است) و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سؤال از کفر ورزی اهل کتاب بود؛ «لِمَ تَكْفُرُونَ» و در این آیه، انتقاد از اینکه اگر خودتان ایمان نمی آورید و به آیات الهی کفر می ورزید، به چه دلیل مانع رفتن دیگران در راه خدا می شوید؟! «لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

۱ اهل کتاب برای پیشرفت اسلام، مانع تراشی و اخلال گری می کنند. «لِمَ تَصُدُّونَ» ۲ کج نشان دادن اسلام، از راههای مبارزه با اسلام است. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا» ۳ دشمنان، هر لحظه برای انحراف شما تلاش می کنند. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا» ۴ دشمنان، بر حقانیت آیین شما آگاه و گواهند. «وَ أَنْتُمْ شُهَدَاءُ» ۵ سرچشمه ی فتنه، دانشمندان منحرفند. «وَ أَنْتُمْ شُهَدَاءُ» ۶ اگر بدانیم که لحظه ای از ما و رفتار ما غفلت نمی شود، دست از خطاکاری برمی داریم. «مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ (۱۰۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از گروهی از اهل کتاب اطاعت کنید، شما را بعد از ایمانتان به کفر باز می گردانند.

نکته ها:

در تفاسیر (۱) می خوانیم: شخصی از یهودیان به نام شاس بن قیس، وقتی صفا و صمیمیت مسلمانان مدینه مخصوصاً دو قبیله اوس و خزرج را دید بسیار ناراحت شد و با خود گفت: این دو قبیله روزگاری با هم جنگ می کردند، ولی حالا در سایه رهبری و مدیریت محمد صلی الله علیه و آله در کنار هم به صلح و صفا زندگی می گذرانند، اگر این وضع ادامه داشته باشد، کیان یهود در خطر است. او با برنامه ریزی، گروهی را با خود همراه و جوانی را در میان مسلمانان مأمور کرد تا با یادآوری خاطرات درگیری های «بغاث» محلی که بین دو قبیله جنگ واقع شده بود آنان را تحریک کند. این جوان با اجرای این برنامه، عواطف آنان را تحریک نموده و نزدیک بود که

ص: ۱۲۰

نزاع و درگیری سختی شعله ور شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله با سخنان آرامش بخش خویش به آنان هشدار داد و آنها را از توطئه ی دشمن با خبر ساخت. آنها سلاح را بر زمین گذاشته، یکدیگر را در آغوش گرفته و از عمل خود پشیمان شدند. به گفته ی مفسران، در این حادثه این آیه و دو آیه قبل نازل شد که متضمّن توبیخ و سرزنش اهل کتاب و هشدار به مسلمانان است.

پیام ها:

۱ پیروی از دانشمندان منحرف، سبب ارتداد است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا»، «يُرُدُّوْكُمْ» ۲ عمل، در عقیده اثر می گذارد. اطاعت از منحرفان، سر از انحراف عقیده در می آورد. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا»، «يُرُدُّوْكُمْ» ۳ چون اطاعت از کفار منجر به کفر می شود، پس تبری و برائت از آنان لازم است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا»، «يُرُدُّوْكُمْ» ۴ نتیجه پیروی از بیگانگان، کفر و سوء عاقبت است. «يُرُدُّوْكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ وَ مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۰۱)

و چگونه شما کفر می ورزید، در حالی که آیات خدا بر شما تلاوت می شود و رسول او در میان شماست و هر کس به (دین و کتاب) خدا تمسک جوید، پس قطعاً به راه مستقیم هدایت شده است.

پیام ها:

۱ زمینه های انحراف و کفر، یا فقدان راه است و یا فقدان راهنما. اما با وجود کتاب و سنت و قوانین و رهبر الهی دیگر انحراف چرا؟ «كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ...» ۲ وجود قانون به تنهایی برای جلوگیری از کفر و انحراف کفایت نمی کند، رهبر نیز لازم است. «وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ...»

ص: ۱۲۱

۳ تکیه و توکل به خداوند و استمداد از او، رمز مصونیت از تمام وسوسه ها و انحرافات است. «مَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ» ۴ راه اعتصام به خداوند، به روی هر کسی باز است. «وَمَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ...» ۵ رو کردن به هر کس و هر مقامی غیر از خداوند، انحراف است. «وَمَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۶ آنچه مهم تر از حرکت است، پیدا کردن راه مستقیم و حرکت در آن است.

«هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۷ هدایت، نتیجه ی قطعی اعتصام به خداوند است. «فَقَدْ هُدِيَ» ۸ اعتصام به خداوند، یک حرکت جدی توأم با انتخاب آگاهانه است که لازمه ی آن رهسپاری با اولیای خداست. (۱) «مَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۲]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید آن گونه که سزاوار تقوای اوست و نمیرید مگر اینکه مسلمان باشید.

نکته ها:

هر کمالی مثل ایمان، علم و تقوا دارای مراحل است. مرحله ی ابتدایی و مراحل بالاتر، تا مرحله کمال مطلق. در قرآن می خوانیم: «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۲) خدایا! دانش مرا زیاد کن. و یا در دعای مکارم الاخلاق می خوانیم: «بلغ بایمانی اکمل الایمان» خداوند! ایمان مرا به کمال برسان. در این آیه نیز می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» عالی ترین درجه تقوا را پیشه کنید.

ص: ۱۲۲

۱-۱. در زیارت جامعه کبیره، امام هادی علیه السلام می فرماید: «مَنْ اعْتَصَمَ بِكُمْ فَقَدْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ» پناه بردن و توسل به اولیای الهی، در حقیقت خود را در پناه و حمایت خدا قرار دادن است.

۲-۲. طه، ۱۱۴.

۱ مؤمن، هر روز باید مرحله ی بالاتری را بیسپاید. «آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» ۲ تقوای واقعی، در سایه ایمان به مبدأ و معاد است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» ۳ تقوا، رمز حسن عاقبت است. «اتَّقُوا اللَّهَ»، «تَمُوتُنَّ»، «مُسْلِمُونَ» ۴ ایمان آوردن کافی نیست، با ایمان ماندن لازم است. شروع کار خیلی مهم نیست، پایان کار مهم تر است. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۵ اسلام، نه تنها چگونه زیستن را به ما می آموزد، بلکه چگونه مردن را نیز به ما آموزش می دهد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۶ انسان در سرنوشت و عاقبت خود نقش دارد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» ۷ اسلام، هم به کیفیت تقوا توجه دارد و هم به تداوم آن تا پایان عمر. «حَقُّ تَقَاتِهِ وَ لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰۳)

و همگی به ریسمان خدا چنگ زبید و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آن گاه که دشمنان یکدیگر بودید، پس خداوند میان دلهایتان الفت انداخت و در سایه نعمت او برادران یکدیگر شدید، و بر لب پرتگاهی از آتش بودید، پس شما را از آن نجات داد. این گونه خداوند آیات خود را برای شما بیان می کند، شاید هدایت شوید.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: قرآن، حبل الله است. (۱) و از امام صادق علیه السلام نقل

ص: ۱۲۳

شده است که فرمود: «نحن حبل الله» ما اهل بیت، حبل الله هستیم. (۱) و در روایت دیگری آمده است: علی بن ابی طالب علیهما السلام حبل الله است. (۲)

تألیف دلها تنها به دست خداست. «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» قرآن خطاب به پیامبر می فرماید: «لَوْ أَنْفَقْتُ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتُ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» اگر همه ی سرمایه های زمین را خرج کنی نمی توانی بدون خواست او بین دلها ایجاد الفت نمایی. (۳)

پیام ها:

۱ وحدت و دوری از تفرقه، یک وظیفه ی الهی است. «وَ اعْتَصِمُوا» ۲ محور وحدت باید دین خدا باشد، نه نژاد، زبان، ملیت، و... «بِحَبْلِ اللَّهِ» ۳ از برکات و خدمات اسلام غافل نشوید. «إِذْ كُنْتُمْ أَغْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» ۴ وحدت، عامل اخوت است. «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا» ۵ اتحاد، نعمت بزرگ الهی است. (۴) «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ» ۶ تفرقه و عدوات، پرتگاه و گودال آتش است. «شَفَا حُفْرَهُ مِنَ النَّارِ» ۷ نعمت های خداوند، آیات او هستند. «وَ إِذْ كُنتُمْ أَكْفَارًا فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» ۸ یادآوری نعمت های الهی عامل عشق و زمینه ساز هدایت است. «وَ إِذْ كُنتُمْ كَافِرِينَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» ، «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۴]

اشاره

وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يُأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۰۴)

و از میان شما باید گروهی باشند که (دیگران را) به خیر دعوت نمایند و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان رستگارانند.

ص: ۱۲۴

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. انفال، ۶۳.

۴-۴. تفرقه، در ردیف عذاب های آسمانی و زمینی و یک مجازات الهی است. همچنین در اسلام دروغ گفتن برای ایجاد وحدت، جایز و راست گفتن تفرقه انگیز، حرام است.

نکته ها:

قرار گرفتن آیه مربوط به امر به معروف و نهی از منکر در میان دو آیه ای که دستور اتحاد و یکپارچگی می دهد، شاید از آن رو باشد که در نظام اجتماعی متفرق و از هم پاشیده، یا قدرت دعوت به خیر و معروف وجود ندارد و یا اینکه چنین دعوت هایی مؤثر و کارساز نیست.

امر به معروف و نهی از منکر، به دو صورت انجام می شود:

۱ به عنوان وظیفه ای عمومی و همگانی که هر کس به مقدار توانایی خود باید به آن اقدام نماید.

۲ وظیفه ای که یک گروه سازمان یافته و منسجم آن را به عهده دارد و با قدرت، آن را پی می گیرد. چنان که اگر راننده ای در خیابان خلاف کند، هم سایر رانندگان با چراغ و بوق به او اعتراض می کنند و هم پلیس راهنمایی برای برخورد قاطع با متخلف وارد صحنه می شود.

درباره امر به معروف و نهی از منکر، روایات بسیاری آمده که از نقل آنها صرف نظر و به این مقدار بسنده می کنیم که علی علیه السلام فرمود: اگر امر به معروف و نهی از منکر ترک شود، کارهای نیک و خیر تعطیل و اشرار و بیدان مسلط می شوند.

(۱)

پیام ها:

۱ در جامعه اسلامی، باید گروهی بازرس و ناظر که مورد تأیید نظام هستند، بر رفتارهای اجتماعی مردم نظارت داشته باشند. «وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ» ۲ اصلاح جامعه و جلوگیری از فساد، بدون قدرت منسجم و مسئول مشخص امکان ندارد. «مِنْكُمْ أُمَّةٌ» ۳ دعوت کننده ی به خیر و معروف باید اسلام شناس، مردم شناس و شیوه شناس باشد. لذا بعضی از امت این وظیفه را به عهده دارند، نه همه آنها. «مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

ص: ۱۲۵

۴ دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر، باید به صورت دائمی باشد، نه موسمی و موقتی. (۱) «يَدْعُونَ»، «يَأْمُرُونَ»، «يَنْهَوْنَ» ۵ امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است. اگر راه معروف‌ها باز شود، زمینه برای منکر کم می‌گردد. «يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۶ کسانی که برای رشد و اصلاح جامعه دل می‌سوزانند، رستگاران واقعی هستند و گوشه‌گیران بی تفاوت را از این رستگاری سهمی نیست. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ۷ فلاح و رستگاری، تنها در نجات و رهایی خود خلاصه نمی‌شود، بلکه نجات و رشد دیگران نیز از شرایط فلاح است. «يَأْمُرُونَ»، «يَنْهَوْنَ»، «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰۵)

و مانند کسانی نباشید که بعد از آنکه دلایل روشن برایشان آمد، باز هم اختلاف کرده و پراکنده شدند و آنان برایشان عذابی بزرگ است.

پیام‌ها:

۱ از تاریخ تلخ اختلافات پیشینیان، درس بگیریم. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ...» ۲ همیشه ریشه‌ی اختلافات جهل نیست، هوس‌ها نیز اختلاف برانگیز است.

«وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ»

۳ اختلاف و تفرقه، نه تنها قدرت شما را در دنیا می‌شکند، بلکه در قیامت نیز گرفتار عذاب جهنم می‌سازد. «لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷]

اشاره

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۱۰۶) وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۰۷)

ص: ۱۲۶

۱-۱. فعل مضارع، نشانه‌ی استمرار است.

قیامت) روزی (است) که صورت‌هایی سفید و نورانی، و صورت‌هایی سیاه می‌شوند. پس کسانی که روسیاه شدند، (از آنان سؤال می‌شود): آیا بعد از ایمانتان کفر ورزیدید؟ پس به خاطر کفرتان عذاب الهی را بچشید.

و اما آنان که روسفید شدند، غرق در رحمت خدا شده و در آن جاودانه اند.

نکته‌ها:

روسفیدی و روسیاهی در قیامت، در حقیقت تجسم همان حالات و روحيات انسان در دنیا است. کسانی که در دنیا ولایت خدا را پذیرفته‌اند، خداوند آنها را از ظلمات به نور می‌برد و در آن روز با چهره‌ای نورانی حاضر می‌شوند، ولی آنان که به ولایت طاغوت گردن نهاده‌اند، طاغوت‌ها آنان را از نور به ظلمات هوس و تفرقه و شرک و جهل سوق می‌دهند و در قیامت در سیاهی و تاریکی محسوس می‌شوند.

در قرآن شانزده مرتبه کفر بعد از ایمان، دو بار کفر بعد از اسلام، سه بار گوساله پرستی بعد از خداپرستی، و بیست و هفت مرتبه انکار بعد از علم و بینه، مطرح شده که همه‌ی این موارد نشان‌دهنده خطر ارتداد برای همه ما، و هشدار جدی است.

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

اشاره

تَلَمَّكَ آيَاتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ (۱۰۸) وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۱۰۹)

اینها آیات خداوند است که ما آن را به حق بر تو می‌خوانیم و خداوند هیچ ستمی را بر جهانیان نمی‌خواهد.

و آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، از آن خداست و بازگشت همه امور تنها به سوی خداست.

نزول آیات الهی بر پیامبر، بدون کم و کاست و براساس حق و حقیقت است.

همچنین عمل ها و عکس العمل ها، پاداش ها و کیفرهای امت ها، مطابق یک سری اصول و سنت های پایدار است. خداوند، نه بر بندگان تکلیف فوق طاقت می کند و نه در کیفر و پاداش، شرایط و استعدادها و توان افراد را یکسان می بیند، که اینها موجب ظلم می گردد.

ظلم را کسی روا می دارد که یا کمبود داشته باشد و یا نتواند از راه حق به مقصود خود نایل شود و یا از بدی و زشتی ستم غافل باشد، و بر خداوند سبحان هیچ یک از این موارد صادق نیست. خداوندی که همه چیز از اوست و بازگشت همه چیز نیز به سوی اوست، چه نیازی به ظلم کردن دارد؟!

پیام ها:

۱ نزول وحی بر پیامبر، حق است، نه ساخته ی ذهن و خیال او. «آیَاتُ اللَّهِ نَزَلَتْهَا عَلَیْكَ بِالْحَقِّ» ۲ روسفیدی و روسیاهی در قیامت، بازتاب عقاید و افکار و اعمال خود انسان هاست، نه ظلم خداوند. «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۰]

اشاره

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلدَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (۱۱۰)

شما بهترین امتی هستید که برای مردم ظاهر (و گزیده) شده اید. به خوبی ها فرمان می دهید و از بدی ها و زشتی ها، نهی می کنید و به خدا ایمان دارید. و اگر اهل کتاب (نیز به چنین آئین درخشانی) ایمان آورده بودند، قطعاً برایشان بهتر بود. برخی از آنان مؤمنند، ولی بیشترشان فاسق اند.

در آیه ی ۱۰۴ همین سوره، مرحله ی خاصّی از امر به معروف و نهی از منکر که توسط گروه ویژه و رسمی صورت می گرفت، بیان شد. در این آیه به مرحله عمومی که یک وظیفه همگانی است اشاره می شود.

پیام ها:

۱ بهترین اّمت بودن با شعار نیست، با ایمان و امر به معروف و نهی از منکر است. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»، «تَأْمُرُونَ...» ۲ در اّمتِ ساکت و ترسو خیری نیست. «خَيْرَ أُمَّةٍ»، «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۳ امر به معروف و نهی از منکر به قدری مهم است که انجام آن معیار امتیاز اّمت هاست. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» ۴ امر به معروف و نهی از منکر، در صورتی محقق می شود که مسلمانان به شکل یک اّمت باشند، یعنی حاکمیت داشته باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» ۵ مسلمانان مسئول اصلاح تمام جوامع بشری هستند. «أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» ۶ سفارش به خوبی ها بدون مبارزه با فساد، کم نتیجه است. «تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۷ هر یک از افراد اّمت باید امر به معروف و نهی از منکر کند. (یک دختر ۹ ساله نیز حقّ امر به معروف و نهی از منکر رئیس جمهور را دارد) «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۸ در امر به معروف، سنّ، منطقه، نژاد، سواد و موقعیت اقتصادی و اجتماعی نقشی ندارد. «خَيْرَ أُمَّةٍ»، «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۹ مسلمان باید از موضع قدرت امر و نهی کند، نه از روی خواهش و التماس.

«تَأْمُرُونَ»

۱۰ امر به معروف، مقدّم بر نهی از منکر است. «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ» ۱۱ امر و نهی می تواند مؤثر باشد که از ایمان مایه گرفته باشد. «تَأْمُرُونَ»، «تَنْهَوْنَ»، «تُؤْمِنُونَ»

۱۲ خداوند اهل کتاب را به اسلام دعوت می کند. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ» ۱۳ اسلام، ناسخ تمام ادیان است. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ» ۱۴ انسان، در انتخاب راه آزاد است. «مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۱]

اشاره

لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤْلُواكُمْ أَلَّا تُدْبَرُوا لَنْ يَضُرُّوكُمْ (۱۱۱)

آنها (اهل کتاب) جز آزاری اندک، هرگز به شما زیانی نخواهند رسانید و اگر با شما بجنگند، به شما پشت کرده و بگریزند، آن گاه هیچ یاری نشوند.

نکته ها:

این آیه، بشارت و تسلی برای مسلمانان است که شما در سایه ی ایمان، وحدت و امر به معروف بیمه می شوید. از تهدیدات دشمن نترسید که پیروزی با شماست و دشمن خوار و زبون است.

پیام ها:

۱ روحیه ها را باید تقویت کرد. «لَنْ يَضُرُّوكُمْ» ۲ مسلمانان، در سایه ی ایمان بیمه هستید. «لَنْ يَضُرُّوكُمْ» ۳ مخالفین شما برای نابودی شما تلاش می کنند، لکن تنها به گوشه ای از اهداف ایدایی خود می رسند. «إِلَّا أَذًى» ۴ کسی که ایمان ندارد، روحیه ی مقاومت ندارد. «يُؤْلُواكُمْ أَلَّا تُدْبَرُوا» ۵ قرآن، فرار و ضعف اهل کتاب در برابر مسلمانان را پیشگویی می کند. «إِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤْلُواكُمْ» ۶ کسانی پیروز می شوند و دشمن را فراری می دهند که در ایمان و امر به معروف ثابت قدم باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» ، «وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤْلُواكُمْ أَلَّا تُدْبَرُوا» ۷ فسق، زمینه ی ضعف در جبهه های جنگ است. «أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ» ، «وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ

۸ توان دشمن را تحقیر کنید. «وَإِنْ يُقَاتِلُواكُمْ يُولُوكُمْ الْأَدْبَارَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۲]

اشاره

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةُ أَيَّنَمَا تُفْقُوا إِلَّا- بِحِجْلِ مِنَ اللَّهِ وَ حِجْلِ مِنَ النَّاسِ وَ بِأَوْ بَعْضِ مِنَ اللَّهِ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسِيكَةُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ (۱۱۲)

(دشمنان شما به قدری ترسو و زبون هستند که) هر کجا یافت شوند، مَهْر ذَلَّت بر آنها خورده است، مگر آنکه به ریسمان (امان) الهی چنگ زنند (و از انحراف و فسق دست برداشته، ایمان آورند) و با مردم پیوندی برقرار کنند. آنها گرفتار خشم خدا گشتند و مَهْر بیچارگی بر آنها زده شد. این به خاطر آن بود که به آیات خدا کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند. این بدان سبب بود که عصیان ورزیده و تجاوز می کردند.

نکته ها:

چنان که در روایات آمده، این آیه در مورد قوم یهود است که به جهت نافرمانی حکم خدا و پیامبران، دچار غضب الهی گردیده و مَهْر ذَلَّت و مسکنت بر آنان زده شد. از جمله گناهان آنان کشتن پیامبران بوده است که طبق روایات، مراد از آن، کشتن با شمشیر نیست، بلکه افشای اخبار و اسرار آنان بوده که موجب سلطه ی قدرت های ستمگر و قتل آنان می گردیده است. (۱)

پیام ها:

۱ نتیجه ی کفر و پیامبرکشی، ذَلَّت و مسکنت است. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةُ»

ص: ۱۳۱

۲ یهود همیشه ذلیل است. گرچه گاهی سرخ تبلیغات و اقتصاد و سیاست را به دست می گیرد، امّا از نظر کرامت و عزّت و محبوبیت و امتیّت، بدترین جایگاه را دارد. (مثل افراد دزد و چاقو کشی که ایجاد دلهره کرده و درآمدهای کلانی به دست می آورند، ولی هرگز از جایگاه والایی برخوردار نیستند.) «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ» ۳ روحیه ی مؤمنان را با بیان وضع نکبت بار مخالفان تقویت کنید. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ» ۴ رمز عزّت دو چیز است: ایمانی از درون به قدرت الهی، ارتباطات حسنه ای از بیرون با امت ها و ملت ها. «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلِ مِنَ النَّاسِ» ۵ راه نجات یهود، یا ایمان آوردن به اسلام است؛ «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ» یا عقد قرارداد با مسلمانان. «حَبْلِ مِنَ النَّاسِ» ۶ عقیده، در عمل اثر دارد. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ» ۷ برای قوم یهود انبیای متعدّدی آمدند. «النَّبیین» ۸ نسبت به بزرگ ترین شخصیت ها نیز معیارها را فراموش نکنید. با اینکه پیامبر کشتی بزرگ ترین جنایت است، امّا کلمه «بَغَيْرِ حَقٍّ» رمز آن است که معیار، باطل است، نه شخص پیامبر. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ» ۹ گناه و تجاوز، زمینه ساز گناهان بزرگ تری همچون کفر و پیامبر کشتی می گردد.

ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا...

۱۰ آنچه از تجاوز و کفر بدتر است، اصرار بر کفر و تجاوز است. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۳]

اشاره

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَ هُمْ يَسْجُدُونَ (۱۱۳)

اهل کتاب همه یکسان نیستند، طایفه ای از آنها (به طاعت خدا) ایستاده، آیات الهی را در دل شب تلاوت می کنند و سر به سجده می نهند.

ص: ۱۳۲

این آیه و آیه بعد، صفات خوب گروهی از اهل کتاب را بیان می‌دارد که عبارت است از قیام به اطاعت خدا، تلاوت کتاب آسمانی، سجده، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کارهای خیر. شاید همین اعمال، بیانگر «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ» در آیه قبل باشد.

همانگونه که تلاوت قرآن برای مسلمین به همراه اقامه نماز مورد ستایش الهی است، (۱) تلاوت کتب آسمانی، همراه با عبادت و سجده برای اهل کتاب نیز مورد ستایش است. «يَتْلُونَ»، «يَسْتَجِدُونَ» خداوند در این آیه به ارزش علم، عمل، تداوم، نشاط و عشق و جهت داشتن اشاره کرده است. با کلمه «يَتْلُونَ» به علم، با کلمه «يَسْتَجِدُونَ» به عمل، با عبارت «أَنَاءَ اللَّيْلِ» به تداوم و با کلمه «قَائِمَةً» به عشق و نشاط و با عبارت «آيَاتِ اللَّهِ» به جهت اشاره کرده است.

پیام ها:

۱ خوبی و کمال را از هر گروه و طایفه ای که باشد، بپذیریم و بدان اقرار کنیم. در کنار انتقاد از دیگران، از خوبی های آنان غافل نشویم. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ» ۲ یکی از راههای جذب و دعوت دیگران، اقرار و اعتراف به کمالات آنان است. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ» ۳ عبادت، نیاز به همت، جدیت، عشق و آمادگی دارد. «أُمَّةٌ قَائِمَةٌ» ۴ تلاوت آیات خدا و سجده های شبانه، موجب ستایش خداوندی است.

«يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنَاءَ اللَّيْلِ»

۵ تلاوت آیات الهی و سجده به درگاه او، قیام به امر الهی است. «قَائِمَةٌ يَتْلُونَ» ۶ شب و بالاخص سحر، بهترین وقت برای مناجات است. «أَنَاءَ اللَّيْلِ»

ص: ۱۳۳

(۱- ۱). «أَنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَانْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ» فاطر، ۲۹.

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵]

اشاره

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يُؤْمَرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۱۴) وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (۱۱۵)

آنان به خدا و روز قیامت ایمان دارند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند و در کارهای خیر شتاب می ورزند و آنان از افراد صالح و شایسته هستند.

و آنچه از خیر انجام دهند، هرگز درباره آن ناسپاسی نبینند و خداوند به (حال) پرهیزکاران داناست.

نکته ها:

همان گونه که در سوره ی بقره آیه ۳، در کنار ایمان، نماز مطرح شده است، «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» در این آیه نیز در کنار ایمان، امر به معروف و نهی از منکر آمده است. «يُؤْمِنُونَ»، «يَأْمُرُونَ» شیوه ی قرآن آن است که امر به معروف را قبل از نهی از منکر می آورد. آری، اگر درهای معروف باز شود، راه منکر بسته می شود. ازدواج آسان، جلو فحشا را می گیرد. نماز، انسان را از فحشا و منکر باز می دارد. اشتغال صحیح می تواند مانع فسادهای اجتماعی گردد. شخصیت دادن به افراد، آنان را از سقوط به ابتدال باز می دارد.

صالحان کسانی اند که همگان آرزوی ملحق شدن به آنان را دارند: «الْحَقِيقِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) و هر مسلمانی در هر روز، پنج مرتبه به آنان سلام می کند. «السلام علينا و علی عباد الله الصالحین» در بینش الهی، هیچ عمل صالحی ضایع نمی شود. «فَلَنْ يُكْفَرُوهُ» البته چنان که در

ص: ۱۳۴

قرآن می خوانیم: «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۱) شرط قبولی، ایمان و تقواست، لذا در اینجا می فرماید: ما خود می شناسیم که متقین چه کسانیند که باید عملشان مورد قبول واقع شود.

پیام ها:

۱ امر به معروف و نهی از منکر، در ادیان دیگر نیز مطرح بوده است.

«أَهْلِ الْكِتَابِ»

«يَا مُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ» ۲ سجده های سحر باید همراه با امر و نهی در روز باشد. «يَسِرُّ جُدُونَ» ، «يَا مُرُونَ» ۳ سرعت در کار خیر، ارزش آن را بیشتر می کند. «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» ۴ سبقت و سرعت صالحان در نیکی ها، موسمی نیست دائمی است. «يُسَارِعُونَ» ۵ افراد صالح، کسانی هستند که با نشاط و شتاب، به سراغ هر کار خیری می روند، نه فقط بعضی از کارها. «الْخَيْرَاتِ» ۶ ایمان، عبادت، تلاوت، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کار خیر انسان را در زمره صالحان می برد. «أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۱۶) مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۷)

همانا کسانی که کافر شدند، هرگز اموالشان و اولادشان چیزی از (عذاب) خدا را از آنان دفع نخواهد کرد و آنها همدم آتشند، همواره در آن ماندگار.

ص: ۱۳۵

مَثَل آنچه در این زندگی دنیا انفاق می کنند، چون مَثَل بادی است که در آن سرما و یا گرمای شدیدی باشد، بر کشتزار قومی که بر خود ستم کرده اند بوزد، پس آن را از بین ببرد. خداوند به آنان ستم نکرده است، بلکه آنان به خویشتن ستم می کنند.

نکته ها:

بارها قرآن اعلام کرده که نه مال، نه فرزند، نه خویشان، نه همسر، نه دوست، نه مولا و نه هیچ چیز دیگر، در برابر قهر خدا ذرّه ای کارساز نیست.

کلمه ی «صِرٌّ» به معنای گرما و سرمای سوزان است. (۱)

بودجه هایی که کفّار در راه باطل صرف می کنند، همچون بذریاشی در کشتزاری است که با یک باد سوزان نابود می شود. از ابتدای اسلام تا کنون، هر گونه توطئه، تهاجم و تبلیغات علیه اسلام با شکست روبرو شده و دین الهی هر روز رشد و گسترش یافته است و سرانجام پیروزی با اسلام است.

پیام ها:

۱ عقیده، در عمل مؤثر است. کفر، سبب محرومیت از برکات انفاق می گردد.

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا»

«مَثَلٌ مِّمَّا يُنْفِقُونَ» ۲ یکی از عوامل حوادث و بلاهای طبیعی، گناهان بشر است. «رِيحٌ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا» ۳ گناه، کارهای نیک را نابود می کند. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكْتَهُ» ۴ قهر خداوندی ظلم نیست، بلکه بازتاب عملکرد خود انسان هاست. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

ص: ۱۳۶

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةَ مِن دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ
 أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ (۱۱۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از غیر خودتان همراز نگیرید. آنان در تباهی شما کوتاهی نمی کنند، آنها رنج بردن شما را دوست دارند. همانا کینه و دشمنی از (گفتار) دهانشان پیداست و آنچه دل‌هایشان در بردارد، بزرگتر است. به تحقیق ما آیات (روشنگر و افشاگر توطئه های دشمن) را برای شما بیان کردیم اگر تعقل کنید.

نکته ها:

کلمه ی «بِطَانَةٌ» به لباس زیر گفته می شود که به «بطن» و شکم می چسبد. این کلمه، کنایه از محرم اسرار است. کلمه ی «خَبَالًا» به معنای نابودی فکر و عقل است.

کلمه ی «عنت» به معنی سختی و رنج، و کلمه ی «یألون» به معنی کوتاهی کردن در انجام کاری است.

دشمن برای ما چه آرزو می کند؟

اگر به واژه ی «ود» در قرآن بنگریم، آرزوهای دشمنان را درباره خود در می یابیم:

۱ او می خواهد ما از سلاح و سرمایه ی خود غافل باشیم. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ» (۱) ۲ او از ما سازش و نرمش می خواهد. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۲) ۳ او برای ما رنج و فشار و زحمت می خواهد. «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» ۴ او برای ما ارتداد و بازگشت از دین را می خواهد. «وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا» (۳)

ص: ۱۳۷

۱-۱. نساء، ۱۰۲.

۲-۲. قلم، ۹.

۳-۳. بقره، ۱۰۹.

۱ بیگانگان را محرم اسرار خویش قرار ندهیم. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِّنْ دُونِكُمْ» وجود مستشاران خارجی در کشورهای اسلامی، ممنوع است.

۲ رازداری، یک وظیفه ی قطعی است. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِّنْ دُونِكُمْ» ۳ هر مسلمانی هم که مصداق «دُونِكُمْ» باشد، نباید محرم اسرار قرار گیرد، زیرا در میان مسلمانان نیز افراد فتنه جو و جاسوس، کم نیستند. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِّنْ دُونِكُمْ...» ۴ ملاک دوستی و روابط صمیمانه ی مسلمانان با سایر جوامع باید ایمان باشد.

«لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِّنْ دُونِكُمْ»

۵ جامعه ی اسلامی، برتر از جامعه ی غیر اسلامی است. «دُونِكُمْ» بجای «غیرکم» نشان آن است که غیر مسلمانان، دون و پائین اند. «مِنْ دُونِكُمْ» ۶ اولین حرکت و خطر دشمن، تهاجم فرهنگی است. دشمن در ضربه زدن به فکر و اندیشه کوتاهی نمی کند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» ۷ دشمنان با روشهای گوناگون با ما برخورد می کنند: ۱ فساد. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» ۲ فشار. «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» ۳ نفاق. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ» ۸ دشمنان خود را بشناسید و هشیار باشید، آنان ذرّه ای در توطئه و فتنه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» ۹ اوامر و نواهی الهی، دلیل و فلسفه دارد. اگر شما را از روابط صمیمانه با دشمنان نهی می کند، به خاطر آن است که آنان در توطئه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا تَتَّخِذُوا»، «لَا يَأْلُونَكُمْ» ۱۰ از کوزه همان برون تراود که در اوست. از دشمن انتظاری جز بغض و کینه نیست. «قَدْ يَدَّتِ الْبُغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» ۱۱ دشمنان خود را از تبلیغات آنان بشناسید. «قَدْ يَدَّتِ الْبُغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» ۱۲ روابط صمیمی با دشمن توطئه گر، نشانه ی بی عقلی است. برخورد با صفا، با

افراد بی صفا، کم عقلی است. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»، «إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ» ۱۳ خداوند به درون همه آگاه است و نقشه های دشمنان اسلام را افشا می کند.

«وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»

۱۴ دشمنان شما منافق هستند، ظاهر و باطنشان یکی نیست. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ» ۱۵ خداوند با معرفی روحیات دشمن، با شما اتمام حجت کرده است. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ» ۱۶ مؤمن بودن مسأله ای است و عاقل بودن مسأله دیگر، لذا در این آیه خداوند به مؤمنان می فرماید: کفار را محرم اسرار خود قرار ندهید، اگر عقل دارید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، «إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۱۹]

اشاره

هَاتَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱۱۹)

هان(ای مسلمانان)! این شمايید که آنان را دوست می دارید، ولی آنها شما را دوست نمی دارند، در حالی که شما به همه ی کتاب ها(ی آسمانی)ایمان دارید (ولی آنها به کتاب شما ایمان نمی آورند). و هر گاه با شما دیدار کنند(منافقانه) می گویند: ما ایمان آوردیم، و چون(با هم) خلوت کنند، از شدت خشم بر شما، سر انگشتان خود را می گزند. بگو: به خشمتان بمیرید، همانا خداوند به درون سینه ها آگاه است.

پیام ها:

۱ تشخیص روحیات دشمن و انگیزه های حقیقی خود، بسیار دقیق است، به همین جهت در صدر آیه، کلمه ی «ها» برای هشدار و تنبیه آمده است.

۲ دوستی باید دو جانبه باشد و گر نه مایه ی ذلت و خودباختگی و احساس

ص: ۱۳۹

حقارت است. «تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ» ۳ مسلمان به تمام کتب آسمانی پیشین ایمان دارد، گرچه دیگران به قرآن ایمان نیاورند. «تُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ» ۴ به هر اظهار ایمانی اطمینان نکنید. «قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا...» ۵ گمان نکنید محبت شما، دشمنان کینه توز را نسبت به شما دلگرم می کند.

«تُحِبُّونَهُمْ»

«عَصُوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ» ۶ انگیزه های درونی، بازتاب بیرونی دارد. در آیه قبل: «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» در این آیه «عَصُوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ» ۷ دشمن نسبت به شما غضب ندارد، غیظ دارد. غیظ در مواردی بکار می رود که ظرف انسان از غضب پر شده باشد. «مِنَ الْغَيْظِ» ۸ یکی از امدادهای الهی، افشای روحیه های دشمن برای مسلمانان است، تا اغفال نشوند و هوشیار باشند. «وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»، «وَإِذَا خَلَوْا عَصُوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ...» ۹ دشمنان خود را تحقیر کنید. «مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ» ۱۰ گاهی مسائل روانی چون حسد و کینه، انسان را تا سرحد مرگ پیش می برد.

«مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ»

۱۱ برخورد اسلام با منافقان مودی، شدیدتر از کافران یک رنگ است. «إِذَا لَقَوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا»، «مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ» ۱۲ گاهی اعلان نفرت و نفرین لازم است. کافران کینه توز و منافقان حيله گر شایسته ی نابودی هستند. «مُوتُوا بَغْيِظِكُمْ» ۱۳ به بهانه ی جذب کفار، به آنها محبت نکنید، زیرا گاهی انگیزه ی واقعی محبت، طمع یا ترس و یا خودباختگی است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» ۱۴ خداوند به اسرار دلها آگاه است. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» اگر باور کنیم که خداوند همه چیز را می داند، کمتر دست به حيله

و فریب

ص: ۱۴۰

می‌زنیم. منافقان توطئه‌گر نیز بدانند که خداوند عملکرد آنان را می‌داند و به موقع پاسخ خواهد داد.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۰]

اشاره

إِنْ تَمَسَسِيكُمْ حَسَبَهُ تَسْوُهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ
(۱۲۰)

اگر خوبی به شما رسد، آنان را غمگین سازد و اگر بدی به شما رسد، آنها بدان شادمان می‌شوند و اگر (در برابرشان) صبر کنید و پرهیزکار باشید، حيله‌ی بدخواهانه‌ی آنان هیچ آسیبی به شما نرساند. همانا خداوند به آنچه انجام می‌دهند احاطه دارد.

نکته‌ها:

این آیه راه شناخت دوست و دشمن را بیان می‌کند، که بهترین راه آن، توجه به روحیات و عکس‌العمل آنها در مواقع کامیابی و یا ناکامی مسلمانان است. در سیاست خارجی نیز توجه به محکوم کردن‌ها، تأییدها، تبریک و تکذیب‌ها، و انواع کمک‌ها و تبلیغات، لازم است.

در آیات قبل، به مسلمانان سفارش نمود که دشمنان را نه همراه بگیرند و نه دوست. این آیه می‌فرماید: این برخورد ممکن است تاوان سختی داشته باشد و آنان بر علیه شما توطئه کنند، بنا بر این شما باید اهل صبر و تقوا باشید، تا حيله‌های آنان ضربه‌ای به شما نزنند.

پیام‌ها:

۱ حسادت دشمنان به قدری است که اگر اندک خیری به شما برسد، ناراحت می‌شوند. «إِنْ تَمَسَسِيكُمْ حَسَبَهُ تَسْوُهُمْ» ۲ راه نفوذ دشمن، یا ترس و طمع ماست و یا بی‌پروایی و بی‌تقوایی ما، که صبر

و تقوا، راه خنثی کردن آنهاست. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ» ۳ در برابر حسودانی که از رشد ما ناراحتند، چاره ای جز صبر و تقوا نیست. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ» ۴ خداوند با افشای روحيات دشمن، به مسلمانان هم روحيه می دهد و هم بيدار باش. «إِنْ تَمَسَّكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ»، «لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۱]

اشاره

وَ إِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۲۱)

و (بياد آر) هنگامی که بامدادان (برای جنگ احد) از نزد خانواده ات بیرون شدی (تا) مؤمنان را در مراکزی برای جنگیدن جای دهی، و خداوند (به گفتار و کردار شما) شنوا و داناست.

نکته ها:

سیمایی از جنگ احد سال دوم هجری، کفار قریش با دادن هفتاد کشته و هفتاد اسیر در جنگ بدر شکست خورده و به مکه بازگشتند. ابو سفیان گفت: بر کشته ها گریه نکنید، تا عقده ها خالی نشود و کینه ها باقی بماند. همگی شعار انتقام سر دهید و من نیز تا انتقام نگیرم با همسر همبستر نخواهم شد.

سال بعد، کفار مکه با سه هزار سوار و دو هزار پیاده و تجهیزات کامل به قصد جنگ با مسلمین به سوی مدینه حرکت کردند. عباس عموی پیامبر که تا آن روز اسلام نیاورده بود و در مکه زندگی می کرد، به خاطر علاقه و محبت زیادی که به پیامبر داشت، ماجرای حرکت و حمله ی کفار را در نامه ای محرمانه توسط مردی از قبیله بنی غفار نزد پیامبر فرستاد. همین که رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله از ماجرا با خبر شد، گروهی را از مدینه برای کسب اطلاعات بیشتر به سوی مکه فرستاد.

مأموران در بازگشت، حرکت قوای کفار به سرکردگی ابو سفیان را تأیید کردند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز جمعه جلسه ای تشکیل داده و با مسلمانان در این مورد مشورت فرمودند. در این جلسه دو نظریه مطرح شد:

۱ در مدینه بمانیم و در کوچه ها سنگر بگیریم تا همه بتوانند به ما کمک کنند.

۲ از مدینه خارج شده و در بیرون شهر بجنگیم.

نظریه ی دوم که همراه با حماسه و اظهار شجاعت بود، جوانان را جذب و طرفداران بیشتری پیدا کرد و در نتیجه رأی بر آن شد که از شهر خارج شوند. با اینکه نظر مبارک شخص پیامبر صلی الله علیه و آله ماندن در شهر بود، ولی به احترام احساسات جوانان، از رأی خود صرف نظر کرد. پس پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همراه یک نفر برای آماده کردن اردوگاه از شهر مدینه خارج شده و محلی را در دامنه کوه احد که شرایط نظامی خوبی داشت، برگزید. آن گاه پیامبر در خطبه های نماز جمعه مردم را از ماجرا مطلع فرموده و پس از نماز با هزار نفر از مهاجرین و انصار رهسپار اردوگاه جنگ شدند. فرمانده این جنگ شخص رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند. حضرت چند پرچم را برافراشتند که بعضی بدست مهاجرین و بعضی بدست انصار سپرده شد.

□
حرکت از مدینه تا اردوگاه احد پیاده بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله از اصحاب در طی حرکت سان می دیدند و صفوف را منظم می فرمودند. پیامبر در بازدید از صفوف، افراد تازه ای را دیده و سؤال فرمودند: شما کیستید؟ گفتند: ما از یهودیان مدینه هستیم که برای کمک به شما آمده ایم. حضرت با کمی تأمل فرمودند: برای جنگ با مشرک، از مشرک کمک نمی گیریم. و به همین دلیل از هزار نفر لشکر اسلام سیصد نفر کم شدند. البته بعضی گفته اند که همه ی این سیصد نفر، یهودی نبودند بلکه مسلمانانی مانند عبد الله بن ابی هم بودند که چون حرکت مسلمانان با رأی آنان مبنی بر سنگر گرفتن در شهر موافق نشده بود، در میان راه جدا شدند. (۱)

□
پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را با هفتصد نفر در احد اقامه کردند، و عبد الله بن جبیر را

ص: ۱۴۳

□
۱-۱. در کتاب فروغ ابدیت، تألیف حضرت آیت الله سبحانی، جلد دوم، ص ۳۸ و تاریخ پیامبر اسلام، تألیف آقای دکتر آیتی، ص ۲۸۵، در این باره تفاوت هایی دیده می شود.

با پنجاه نفر از تیراندازان ماهر، مأمور حفظ دهانه ی حسّاس کوه قرار داده و سفارش فرمودند که هرگز این منطقه را خالی نکنید.

ابو سفیان نیز خالد بن ولید را همراه با دویست نفر سرباز مأمور نمود تا هر گاه نگهبانان از دهانه کوه غفلت نمایند، از پشت سر به سپاه اسلام حمله ور شوند.

□
سرانجام دو لشکر در برابر یکدیگر صف آرایی کردند. ابو سفیان به نام بت ها و زنان زیبا، و رسول خدا صلی الله علیه و آله به نام خداوند متعال، سپاه خود را تشویق می کردند.

□
از لشکر مسلمانان فریاد الله اکبر، و از سپاه کفر صدای دُف و نی بلند بود.

جنگ که شروع شد، مسلمانان با یک حمله ی سریع لشکر قریش را درهم شکستند و سپاه کفر پا به فرار گذاشته و مسلمانان آنها را تعقیب نمودند. بعضی از مسلمانان به خیال شکست قطعی کفار سرگرم جمع آوری غنائم شدند و نگهبانان دهانه ی کوه نیز بر خلاف سفارشات اکید رسول الله صلی الله علیه و آله به طمع جمع آوری غنائم، منطقه ی تحت حفاظت خود را رها کردند. در این هنگام خالد بن ولید با دویست نفر سپاه خود که در کمین بودند، از فرصت استفاده نموده و از پشت به سپاه اسلام حمله کردند.

ناگهان مسلمانان خود را در محاصره کفار دیدند. حمزه عموی گرامی پیامبر شهید شد و جز افراد معدودی که پروانه وار گرد وجود مبارک رسول الله بودند، بقیه مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

در این جنگ نقش علی بن ابی طالب علیهما السلام از همه ی افراد بیشتر بود، به نحوی که شمشیر آن حضرت شکست و پیامبر صلی الله علیه و آله شمشیر خود را که ذو الفقار نام داشت به آن حضرت داد و علی علیه السلام از ایشان حفاظت می کرد. در این جنگ شصت ضربه و زخم بر پیکر مبارک علی علیه السلام وارد شد. امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله جبرئیل را در میان زمین و آسمان دید که می گوید: «لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار» یکی از کفار مکه به نام ابن قمعه، سرباز فداکار اسلام مصعب را به خیال اینکه او پیامبر است، شهید کرد و فریاد زد: به لات و عزی سوگند که محمد کشته شد. کفار

به شهادت رسول خدا مطمئن شده و راه مکه را در پیش گرفته و جنگ را رها کردند و عملاً این شعار به نفع مسلمانان تمام شد. در این میان مسلمانان نیز با شنیدن شایعه شهادت رسول خدا با ترس و وحشت پا به فرار گذاشته و بعد از با خبر شدن از زنده بودن پیامبر بازگشته و از آن حضرت عذرخواهی کردند. در این جنگ هفتاد تن از مسلمانان شهید و عده ی زیادی نیز مجروح شدند. (۱)

پیام ها:

۱ روزهای حساس گذشته را فراموش نکنیم و به عنوان سند تجربه، بیاد آوریم.

«وَ إِذْ عَدَوْتَ...»

۲ در آستانه جنگ باید از خانواده دل کند. «وَ إِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ...» ۳ برنامه ریزی های فنی، جغرافیایی و طبیعی عملیات نظامی، باید قبل از حمله ی دشمن صورت گیرد. «وَ إِذْ عَدَوْتَ»، «تُبَوِّئُ» ۴ فرماندهی جنگ و انتخاب پایگاه ها و مناطق استراتژیک دفاعی، به عهده ی شخص پیامبر و رهبر مسلمانان است. «تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۲]

اشاره

إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۲۲)

آن گاه که دو گروه از شما بر آن شدند که (در جنگ) سستی نمایند، اما خداوند ولی آنان بود (و به آنان کمک کرد که از این فکر باز گردند)، پس مؤمنان تنها به خدا توکل کنند.

نکته ها:

دو گروه از مسلمانان به نام های «بنو سلمه» از قبیله ی اوس و «بنو حارثه» از قبیله ی خزرج، تصمیم گرفتند که از شرکت در جنگ احد خودداری کنند. دلیل سستی

ص: ۱۴۵

این دو گروه را عوامل متعددی ذکر کرده اند:

۱ ترس از دشمن که بیش از مسلمانان بودند.

۲ ناراحتی از اینکه چرا در مقام مشورت به رأی ما توجه نشد و به جای دامنه احد، در شهر سنگر نگرفته اند.

۳ ایراد به اینکه چرا پیامبر اجازه نداد یهودیان هم پیمان، به آنان کمک کنند. ولی خداوند با لطف خود این دو گروه را از افتادن به دام گناه و فرار از میدان جنگ نگهداشت و آنان را در ولایت خود حفظ کرد. (۱)

پیام ها:

۱ خداوند از تصمیمات ما آگاه است و پیامبرش را از افکار مردم آگاه می سازد.

«إِذْ هَمَّتْ»

۲ روزهای سخت و تجربه از آنها را فراموش نکنید. «إِذْ هَمَّتْ» ۳ همه ی کسانی که به جبهه جنگ می روند یکسان نیستند. «طَائِفَتَانِ»، «أَنْ تَفْشَلَا» ۴ وجود عناصر سست بنیاد در جبهه ها، عامل شکست و خطر است. «تَفْشَلَا» ۵ اگر انسان تحت ولایت خدا نباشد، سست می شود. «أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَ لِيُهِمَا» ۶ خداوند مؤمنان را به حال خود رها نمی کند و در مواقع حساس دست آنان را می گیرد. «وَ اللَّهُ وَ لِيُهِمَا» ۷ فکر گناه، اگر به مرحله ی عمل نرسد، انسان را از تحت ولایت الهی خارج نمی کند. «هَمَّتْ»، «وَ اللَّهُ وَ لِيُهِمَا» ۸ یگانه داروی سستی، توکل بر خداست. که این دارو تنها در دست مؤمنان است. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» ۹ توکل بر خداوند، عامل پیروزی است. «هَمَّتْ»، «أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَ لِيُهِمَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ»

ص: ۱۴۶

اشاره

وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲۳)

و همانا خداوند شما را در جنگ بدر در حالی که ناتوان بودید یاری کرد، پس از خداوند پروا کنید، باشد که سپاس گزاری نمائید.

نکته ها:

کلمه «أَذِلَّةٌ» یا به معنی کمبود نیروی انسانی مؤمنان در بدر است و یا به معنای کمبود ساز و برگ جنگی و تدارکات است. یادآوری کمبودها در بدر، اشاره به توانمندی آنان در مقایسه با جنگ احد است.

در سه آیه قبل خواندیم که صبر و تقوا، انسان را بیمه می کند و در این آیه نمونه عملی آن را مجاهدان بدر معرفی می کند. در آیه ی قبل نیز سخن از توکل بود و مجاهدان بدر نمونه عملی توکل هستند. این آیه خطاب به مسلمانان می فرماید:

شما که در بدر نصرت خدا را دیدید، چرا در احد به فکر سستی افتادید؟!

پیام ها:

۱ امدادهای غیبی را در میدان های کارزار فراموش نکنید. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ» ۲ نصرت الهی، نشانه ی ولایت الهی بر مؤمنان است. «وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا» ، «وَلَقَدْ نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ» ۳ به خداوند توکل کنیم که نصرت او را در صحنه های جنگ دیده ایم. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ» ، «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ» ۴ امدادهای الهی سرنوشت جنگ را معین می کند، نه عوامل طبیعی. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» ۵ هر کس طالب نصرت الهی است، باید تقوا پیشه کند. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ» ، «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ۶ شکر امدادهای الهی آن است که تقوای الهی پیشه کنیم. «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ، «تَشْكُرُونَ»

اشاره

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ (۱۲۴)

و(بیاد آور) هنگامی که به مؤمنان می گفتی: آیا شما را کفایت نمی کند که پروردگارتان شما را به سه هزار فرشته ی فرود آمده یاری کند؟

پیام ها:

۱ یکی از وظایف رهبری، امیدوار کردن مردم و توجه دادن آنها به امدادهای غیبی است. «إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۲ امیدواری به لطف خداوند برای یک رزمنده ضروری است. «أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ» ۳ ملائکه به فرمان خداوند در خدمت مؤمنان قرار می گیرند. «يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ» ۴ در جهان بینی الهی، زندگی انسان ها با جهان فرشتگان مرتبط است. «يُمَدَّكُمْ...» ۵ امدادهای الهی، بر اساس ربوبیت اوست. «يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ» ۶ یکی از اسباب امدادهای الهی در جبهه ها، نزول فرشتگان است. «يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»

اشاره

بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَٰذَا يُضِدِّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ (۱۲۵)

البته اگر صبر و مقاومت کنید و پرهیزگاری نمایید (گرچه) دشمنان با خشم و خروش بر شما بتازند، پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته مخصوص مدد می رسانند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از نزول سه هزار فرشته ی امداد رسان بود و در این آیه، سخن از پنج هزار فرشته ی مخصوص، و این در صورت صبر و تقوای رزمندگان است.

ذکر تعداد فرشتگان، نشان می دهد که قدرت آنان محدود است. همان گونه که از

کلمه ی «مُنزَلِينَ» فهمیده می شود که فرشتگان تحت امر خدا هستند و از پیش خود کاری انجام نمی دهند. و از کلمه «مُسَوِّمِينَ» استفاده می شود که فرشتگان امدادی، نیروهای ویژه ای هستند. در صحیفه ی سجّادیه، امام زین العابدین علیه السلام در سلام خود به فرشتگان، برای هر دسته از فرشتگان، مأموریت خاصی را بیان می کند. (۱)

پیام ها:

۱ استقامت و تقوا، عامل نزول فرشتگان و امدادهای غیبی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا»، «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ» ۲ امدادهای الهی، اختصاص به زمان پیامبر ندارد. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا»، «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ» ۳ مقاومت همراه با تقوا ارزش دارد و گرنه لجاجت و یکدندگی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا» ۴ از دشمن غافل نشویم که هجوم او خشمگینانه و خروشان است. «يَأْتُوَكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ» ۵ هر گاه هجوم دشمن بر اهل تقوا شدید باشد، خداوند نیز بر امدادهای خود می افزاید. «يَأْتُوَكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ»، «بِخَمْسِيهِ الْآلِفِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَ مَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ ۖ وَ لَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ ۚ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۱۲۶)

و خداوند این (نزول فرشتگان) را جز مژده و بشارتی برای شما قرار نداد، تا دلهای شما بدان آرام گیرد و (بدانید که) هیچ پیروزی نیست مگر از جانب خداوند عزیز و حکیم.

پیام ها:

۱ آرامش و امید، نیاز رزمندگان در جبهه هاست. «بُشْرَىٰ لَكُمْ وَ لَتَطْمَئِنَّ» ۲ تمام مقدمات مادی، علمی، روانی و انسانی، بدون اراده ی خداوند کاری از

ص: ۱۴۹

پیش نمی برند. «وَمَا النَّصِيرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» ۳ قدرت خداوند همراه با حکمت اوست. لذا ممکن است در مواردی به دلایل خاصی مسلمانان نیز شکست بخورند. «اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۲۷]

اشاره

لَيَقْطَعَنَّ طَرْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتُهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ (۱۲۷)

(امدادهای الهی برای آن بود) تا بعضی از کفار را ریشه کن کند یا ناکام و ذلیلشان گرداند که ناامید برگردند.

نکته ها:

کلمه ی «طَرْفًا» به معنای انتهای یک چیز است، نه گوشه ی آن. بنا بر این آیه می فرماید: امدادهای غیبی ما برای آن است که ریشه ی بعضی از کفار قطع شود.

البته بعضی مفسران، «طَرْفًا» را به معنای اشراف گرفته اند. یعنی هدف جنگ بدر، نابودی اشراف کفار بود. نظیر آیه ی «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۱) ناامیدی بر دو گونه است؛ اگر کسی از اول ناامید باشد می گویند: «یأس» دارد، ولی اگر بعد از امیدواری، ناامید شود می گویند: «خائب» است. (۲)

جنگ در اسلام، گاه دفاعی است و برای خنثی کردن تهاجم دشمن و گاه ابتدایی و آغازگرانه است.

پیام ها:

۱ سران کفر، یا باید به کلی ریشه کن شوند و یا خوار و ذلیل و مأیوس گردند. با برخورد های ضعیف و موسمی و موضعی که به ریشه ی کفر لطمه نمی زند، دل خوش نباشید. «لَيَقْطَعَنَّ طَرْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۲ وحدت و قدرت و سیاست و مدیریت مسلمانان، باید به نوعی باشد که دشمن به ناامیدی کشیده شود. «فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ»

ص: ۱۵۰

۱-۱. توبه، ۱۲.

۲-۲. تفسیر اطیب البیان و التحقیق فی کلمات القرآن.

اشاره

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ (۱۲۸)

هیچ امری (از هدایت یا کیفر مردم) در اختیار تو نیست. (تنها خداوند است که) یا لطف خود را بر آنها برمی گرداند یا عذابشان می کند، زیرا آنان ستمکارند.

نکته ها:

وقتی رهبری امت صداقت کامل دارد، اینگونه عمل می کند که حتی آیاتی را که از او سلب مسئولیت می کند، با کمال صداقت و شهامت برای مردم باز می خواند، که خداوند فرمود: تو کاره ای نیستی. در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم که در جنگ احد هنگامی که دندان پیامبر شکست و خون جاری شد، حضرت فرمود:

چگونه این مردم رستگار خواهند شد؟ آیه نازل شد که تو مسئول رستگاری مردم نیستی، ممکن است در آینده مورد عفو قرار بگیرند و ممکن است به حال خود رها شده و مجازات شوند.

پیام ها:

۱ عفو یا عذاب بدست خداوند است. شفاعتِ اولیا هم بدون اذن او صورت نمی گیرد و هرگز پیامبران از پیش خود در برابر خداوند استقلالی ندارند.

«لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ»

۲ راه توبه حتی برای فراریان از جبهه حق و یا کفّاری که بزرگ ترین صدمه را به مسلمانان زده اند، بسته نیست. «أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ» ۳ عذاب مردم بخاطر ظلم و ستم خودشان است. «يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ»

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲۹)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. او (طبق حکمت خود) هر کس را بخواهد می بخشد و هر کس را بخواهد عذاب می کند و خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

این آیه تأکیدی بر آیه قبل است که مجازات یا عفو، تنها به دست خداوند است.

زیرا آفرینش و حاکمیت تمام هستی در دست اوست. جالب اینکه در آیه، افراد مورد قهر یا لطف معین نمی شوند، تا غرور یا یأس برای کسی پیدا نشود و همه در حالت خوف و رجا باشند. ناگفته پیداست که عفو یا عذاب، بر اساس حکمت الهی و وابسته به زمینه هایی است که انسان در خود و یا جامعه بوجود می آورد.

پیام ها:

۱ حقّ عفو یا کیفر، تنها بدست کسی است که حاکمیت آسمان ها و زمین برای اوست. «لِلّهِ مَمَّا فِي السَّمَاوَاتِ»، «يَغْفِرُ»، «وَّ يُعَذِّبُ» در نظام الهی، اصل بر عفو و مغفرت است. «يَغْفِرُ» بر «يُعَذِّبُ» مقدم شده است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ مِثْلًا مِمَّا كُنْتُمْ يَتَّقُونَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۳۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! ربا (و بهره ی پول) را با افزودن های مکرر نخورید، از خدا روا کنید تا شاید رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه همراه با هشت آیه ی بعد، در میان آیات جنگ احد قرار گرفته است.

شاید این امر به این جهت باشد که مسائل اخلاقی و اقتصادی، در یک نظام دفاعی مؤثر است. جامعه ای که افرادش اهل اخلاص و ایثار، و سبقت در کارهای خیر، و اطاعت از رهبر باشند، در جنگ هم موفق خواهند بود، ولی جامعه ی پول

پرست و بخیل و نافرمان و مصرّ بر ارتکاب گناه، یقیناً شکست خواهد خورد.

آیات تحریم ربا، در چند مرحله و به صورت تدریجی نازل شده است. گام اول، انتقاد از رباخواری یهود بود: «وَ أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَ قَدْ نُهِوا عَنْهُ» (۱) گام دوم این آیه است که منع از ربای چندین برابر می کند و در گام سوم، اسلام حتی یک درهم ربا را تحریم و به منزله ی جنگ با خدا معرفی کرده است.

پیام ها:

۱ ایمان، زیر بنای عمل به دستورات است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ۲ قبل از تحریم ربا، نمونه های زشت و برجسته آن تحریم شد. «أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً» ۳ رعایت تقوی در مسائل اقتصادی بشدت لازم است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ، «اتَّقُوا اللَّهَ» ۴ رستگاری با رباخواری بدست نمی آید، بلکه با تقوا حاصل می شود. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ، «وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» ۵ رباخوار، نه در دنیا رستگار است، (به خاطر تشدید اختلافات طبقاتی که منجر به تفرقه و کینه ی محرومان و انفجار آنها می شود) و نه در آخرت. (به خاطر گرفتاری به قهر خداوند). «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ، «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۱]

اشاره

وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (۱۳۱)

و از آتشی که برای کافران آماده شده است. پرهیزید.

پیام ها:

۱ رباخواری یک نوع کفر است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ، «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» ۲ مسلمان رباخوار، همان عذابی را می بیند که برای کافر فراهم شده است.

«أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»

۳ دوزخ، برای کافران فراهم شده و اگر مسلمانانی گرفتار آن شوند، بخاطر تشابه

ص: ۱۵۳

عملی آنان با کفار است. «أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» ۴ دوزخ هم اکنون موجود است. «أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» همانگونه که بهشت برای نیکوکاران آماده است. «وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۱)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۲]

اشاره

□
وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۳۲)

و خدا و رسول را اطاعت کنید، شاید مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

□
دلیل شکست مسلمانان در جنگ احد، نافرمانی از دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود.

زیرا آن حضرت فرموده بود که منطقه حفاظتی واقع در میان درّه های کوه احد را رها نکنند، ولی دسته محافظان بخاطر طمع ورزی و جمع آوری غنائم جنگی بر خلاف دستور، منطقه را رها کردند و دشمن از همان منطقه به مسلمانان ضربه زد.

پیام ها:

□
□
۱ دستورات و فرامین حکومتی پیامبر صلی الله علیه و آله، همچون فرمان خدا واجب الطاعه است. «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۲ رباخواری، عصیان و طغیان در برابر خدا و رسول است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» ، «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۳ کسی که بخاطر اطاعت از فرمان خدا و رسول، دست از رباخواری بردارد و به مردم رحم کند، مورد رحمت قرار خواهد گرفت. «أَطِيعُوا» ، «تُرْحَمُونَ» ۴ پیروی از خدا و رسول، رمز نجات از دوزخ است. «اتَّقُوا الدَّارَ» ، «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۵ نتیجه ی پیروی از خدا و رسول، به خود انسان برمی گزیند گردد، نه به خدا و رسول.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

ص: ۱۵۴

۶ اطاعت از خدا، بی پاداش نیست، بلکه وسیله و بستر دریافت رحمت اوست.

«أَطِيعُوا»

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» ،

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۳]

اشاره

وَ سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (۱۳۳)

برای نیل به آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که وسعت آن به قدر آسمان ها و زمین است و برای پرهیزکاران آماده گردیده، بشتابید.

نکته ها:

گروهی از دانشمندان اسلامی، عقیده دارند که بهشت و دوزخ هم اکنون وجود دارند و یکی از دلایل آنان همین آیات «أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ» یا «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» است.

آمرزش گناه، کار الهی است و مراد از سرعت به سوی مغفرت، سرعت به سوی کاری است که مغفرت را بدنبال داشته باشد.

در این آیه، کلمه ی «عرض» به معنای وسعت است، نه کلمه ای در برابر طول.

حضرت علی علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: «سارعوا الی اداء الفرائض» به انجام تکالیف الهی سرعت کنید. (۱)

پیام ها:

۱ سرعت در کار خیر، ارزش آن را بالا می برد. «سَارِعُوا» ۲ اوّل بخشیده شدن، سپس بهشت رفتن. «مَغْفِرَةٍ» ، «جَنَّةٍ» ۳ آمرزش گناه مردم، از شئون ربوبیت الهی است. «مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ» ۴ سرعت در توبه، لازم است. «سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ» ۵ لازمه ی سرعت به سوی بهشت متّین، قرار گرفتن در زمره ی متّین است.

«جَنَّةٍ»

«أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ» ،

ص: ۱۵۵

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۳۴)

(مؤمنان) کسانی هستند که در راحت و رنج انفاق می کنند و خشم خود را فرو می برند و از (خطای) مردم می گذرند، و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

این آیه، بدنبال محکوم کردن ربا در آیات قبل، از انفاق و عفو و گذشت و تعاون تمجید می کند.

یک واقعه ی تاریخی

آورده اند: روزی یکی از خدمتکاران امام سجاد علیه السلام در موقع شستشوی سر و صورت آن حضرت، ظرف آب از دستش افتاد و سر امام علیه السلام را زخمی کرد. امام به او نگاهی کرد. او دریافت که امام ناراحت شده است. بلافاصله گفت: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»، امام فرمود: «من خشم خود را فرو بردم. او دوباره گفت: «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»، امام فرمود: «ترا عفو کردم. او گفت: «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» امام فرمود: «تو در راه خدا آزاد هستی. (۱)»

امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ بنده ای نیست که خشم خود را فرو ببرد، مگر آنکه خداوند عزت او را در دنیا و آخرت فزونی بخشد. خداوند فرمود: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»، «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» این پاداش فرو بردن آن خشم است. (۲)

پیام ها:

۱ تقوا، از انفاق جدا نیست. «أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ...» ۲ انفاق، سخاوت می خواهد نه ثروت. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ» ۳ نه در حال رفاه از محرومان غافل باشیم، و نه در تنگدستی بگوییم که ما خود

ص: ۱۵۶

۱-۱. تفسیر مجمع البیان و روح البیان.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۱۱۰.

گرفتاریم. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ» ۴ متَّقین محکوم غرایز نیستند، آنان حاکم و مالک خویشانند. «الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ» ۵ تقوا، از سعه ی صدر جدا نیست. «وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» ۶ متَّقی، منزوی نیست، بلکه با مال و اخلاق خوب خود، با مردم معاشرت می کند. «يُنْفِقُونَ»، «الْكَاطِمِينَ»، «الْعَافِينَ» ۷ در عفو خطا کار، ایمان او شرط نیست. «وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» ۸ کسی که می خواهد محبوب خدا شود باید از مال بگذرد و خشم و غضب را فرو برد. «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» ۹ انفاق به محرومان و گذشت از خطای مردم، از مصادیق احسان و نیکو کاری است. «يُنْفِقُونَ»، «الْكَاطِمِينَ»، «الْعَافِينَ»، «الْمُحْسِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۵]

اشاره

وَ الَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۱۳۵)

(افراد با تقوا) کسانی هستند که هر گاه کار زشتی انجام دهند و یا به خویشان ستم کنند، خدا را یاد کرده و برای گناهان خود استغفار می کنند. و جز خدا کیست که گناهان را ببخشد؟ و (متَّقین) چون به زشتی گناه آگاهند بر انجام آنچه کرده اند، پافشاری ندارند.

نکته ها:

بعضی مفسران، مراد از «فاحِشَةً» را زنا و مراد از «ظلم» را سایر گناهان دانسته اند و بعضی دیگر مراد از «فاحِشَةً» را گناهان کبیره و «ظلم» را گناهان صغیره دانسته اند.

در روایات می خوانیم که بی توجهی به گناهان گذشته و ترک توبه از آنها، به

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی این آیه نازل شد، ابلیس همه ی یاران خود را جمع کرد و چاره جویی نمود. شیاطین پیشنهاداتی دادند که پذیرفته نشد، و سواس خناس گفت: من چاره می کنم! گفتند: چگونه؟ گفت: به آنها وعده می دهم و به آرزوها گرفتارشان می کنم تا دچار گناه شوند و وقتی گرفتار شدند، استغفار را از یاد آنها می برم. (۲)

پیام ها:

۱ گاهی از افراد متقی نیز گناه صادر می شود. «لِلْمُتَّقِينَ»، «الَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً» ۲ خطرناک تر از انجام گناه، غفلت از گناه و بی توجهی به زشتی آن است. متقین اگر هم گناه کنند، بلافاصله استغفار می نمایند. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»، «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا» ۳ نشانه ی تقوا، توبه فوری از گناه است. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»، «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا» ۴ یاد خدا، رمز توبه است. «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا» ۵ تا یاد خدا در دل گناهکار زنده است، می تواند در مدار متقین وارد شود. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»، «ذَكَرُوا اللَّهَ» ۶ گناه، ظلم به خویشان است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» ۷ تنها خداوند است که گناهان را می بخشد. «وَمَنْ يَعْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ» ۸ متقی کسی است که اصرار بر گناه نداشته باشد. زیرا اصرار بر گناه، نشانه ی سبک شمردن آن و غفلت از یاد خداست. «وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَيَّ مَا فَعَلُوا» ۹ اصرار آگاهانه بر گناه، سبب محرومیت از مغفرت الهی است. «وَمَنْ يَعْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ يُصِرُّوا»

ص: ۱۵۸

۱-۱. «هو ان يذنب الذنب فلا يستغفر الله و لا يحدث نفسه بتوبه فذلك الاصرار». کافی، ج ۲، ص ۲۸۷.

۲-۲. وسائل، ج ۱۱، ص ۶۶.

اشاره

أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (۱۳۶)

پاداش آنان (متقین) از طرف پروردگارشان، مغفرت و باغ هایی است که از زیر درختان آنها نهرها جاری است و برای همیشه در آن (باغ ها) هستند و چه نیکوست پاداش اهل عمل.

نکته ها:

آمدن کلمات «لِلْمُتَّقِينَ»، «الْمُحْسِنِينَ» و «الْعَامِلِينَ» در پایان سه آیه پی در پی، نشانگر آن است که تقوا یک حالت انزوا و عزلت و تنها کیفیت روحی نیست، بلکه حضور در صحنه، همراه با عمل و احسان است.

پیام ها:

۱ تا انسان از گناه پاک نشود، شایستگی ورود به بهشت را ندارد. «مَغْفِرَةٌ»، «جَنَّاتٌ» ۲ عفو و مغفرت خداوند، برای تربیت انسان است. «مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ۳ تنها با آرزو نمی توان به الطاف خداوند رسید، بلکه کار و عمل لازم است.

«نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

اشاره

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (۱۳۷)

به یقین پیش از شما سنت هایی بوده (و سپری شده) است. پس در روی زمین گردش کنید و بنگرید که سرانجام تکذیب کنندگان چگونه بوده است.

نکته ها:

این آیه به اهمیت جامعه شناسی و کشف اصول عزت و ذلت جوامع اشاره دارد.

سنت هایی که در اقوام پیشین وجود داشته، از این قبیل است:

الف: حق پذیری و نجات آنها.

ب: تکذیب حق و هلاک آنها.

ج: آزمایشات الهی برای آنها.

د: امدادهای غیبی برای اهل حق.

ه: فرصت و مهلت به ستمگران.

و: مقاومت مردان خدا و رسیدن به اهداف.

ز: توطئه کفار و خنثی سازی آن از جانب خداوند.

پیام ها:

۱ قوانین و سنت های ثابتی بر تاریخ بشر حاکم است که شناخت آن، برای امروز بشر مفید است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ» ۲ تاریخ گذشتگان، چراغ راه زندگی آیندگان است. «فَسِيرُوا» ، «فَانظُرُوا» ۳ جهانگردی هدفدار و بازدید توأم با اندیشه، بهترین کلاس برای تربیت انسان هاست. «فَسِيرُوا» ، «فَانظُرُوا» ۴ شما با سایر امت ها فرقی ندارید. عوامل عزت یا سقوط همه یکسان است.

«فَسِيرُوا»

، «فَانظُرُوا» ۵ شناخت رفتار و پایان کار پیشینیان در انتخاب راه مفید است. «فَسِيرُوا» ، «فَانظُرُوا» ۶ با آگاهی از تاریخ گذشته، می توانید آینده ی راه خود را پیش بینی کنید.

«فَسِيرُوا»

، «فَانظُرُوا» ۷ حفظ آثار باستانی برای عبرت آیندگان، لازم است. «فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ» ۸ بررسی و تحقیق در تحولات تاریخ، لازم است. «فَسِيرُوا» ، «فَانظُرُوا» ۹ در مطالعه ی تاریخ جلوه ها مهم نیست، پایان کار مهم است. «فَسِيرُوا» ، «فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ» ۱۰ کیفرهای الهی تنها مربوط به قیامت نیست، گاهی در همین دنیا قهر الهی به سراغ گردنکشان می آید. «عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

ص: ۱۶۰

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۸]

اشاره

هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَ مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ (۱۳۸)

این (قرآن) برای همه ی مردم بیانی روشنگر، ولی برای متقین (وسیله ی) هدایت و پندآموزی است.

نکته ها:

کلمه ی «هَذَا» یا اشاره به آیات ۱۳۰ تا ۱۳۷ است و یا اشاره به سنت ها و عبرت های تاریخ در آیه ی قبل است.

پیام ها:

۱ قرآن، قابل فهم برای همه ی مردم، در هر عصری است. «بَيَانٌ لِلنَّاسِ» ۲ قرآن، برای همه ی مردم، در همه زمان ها و مکان هاست. «لِلنَّاسِ» ۳ جهانگردی هدفدار، از عوامل هدایت است. «فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ»، «هُدًى» ۴ با آنکه قرآن برای عموم مردم است، ولی تنها افراد پرهیزگار و متقی پند پذیر هستند. «مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ» ۵ روحیه ی افراد در استفاده و بهره از آیات الهی مؤثر است. «لِّلْمُتَّقِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۳۹]

اشاره

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳۹)

و اگر مؤمن هستید، سستی نکنید و غمگین مباشید که شما برترید.

نکته ها:

بعد از جنگ احد که به خاطر عدم اطاعت از فرماندهی، بر قوای اسلام شکست وارد شد، مسلمانان روحیه خود را از دست دادند، این آیه نازل شد که مبادا با شکست خود را ببازید، بلکه با ایمان خود را تقویت کنید که برتری با شماست.

پیام ها:

۱ شکست موضعی در یک جنگ، نشانه ی شکست نهایی مسلمانان نیست.

«وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ»

۲ رهبر باید روحیه ها را تقویت کند. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ...» ۳ اگر به ایمان و اطاعت برگردید، در جنگ ها به پیروزی خواهید رسید. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۴ در سایه ی ایمان، می توان بر همه جهان غالب شد. «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۵ پیروزی و شکست ظاهری ملاک نیست، برتری به خاطر عقاید صحیح و تفکر سالم اصل است. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ۶ در جهان بینی مادی، عامل پیروزی سلاح و تجهیزات است، ولی در بینش الهی، عامل پیروزی ایمان است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۰]

اشاره

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَ تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَاوَلَهَا بَيْنَ النَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۱۴۰)

اگر (در جنگ احد) به شما جراحی می رسد، پس قطعاً به گروه کفار نیز (در جنگ بدر) زخمی همانند آن رسیده است. و ما روزها (ی شکست و پیروزی) را در میان مردم می گردانیم تا خداوند (با امتحان) کسانی را که ایمان آورده اند، معلوم دارد و از شما گواهانی (بر دیگران) بگیرد و خداوند ستمگران را دوست نمی دارد. (گرچه گاهی به ظاهر پیروز شوند)

نکته ها:

این آیه ضمن دلداری به مسلمانان، واقعیتی را بیان می کند و آن اینکه اگر شما به منظور حق و برای هدفی الهی متحمل ضرر جانی شده اید، دشمنان شما نیز کشته و مجروح داده اند. اگر شما امروز در احد پیروز نشده اید، دشمنان شما نیز دیروز در بدر شکست خورده اند، پس در سختی ها بردبار باشید.

گرچه معمولاً کلمات «شُهَدَاءُ»، «B شَهِيدٌ*» و «B شَاهِدٌ*» در قرآن به معنای «گواه» است،

لکن به دلیل شأن نزول و مسأله جنگ و موضوع زخم و جراحت در جبهه، اگر کسی کلمه ی «شُهَدَاءُ» را در این آیه به «کشته شدگان در راه خدا» معنی کند، راه دوری نرفته است.

مسلمانان با توجه به موارد ذیل باید روحیه داشته باشند:

الف: «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» شما بلند مرتبه اید.

ب: «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ» دشمنان شما نیز زخمی شده اند.

ج: «تِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا» این روزهای تلخ سپری می شود.

د: «وَلْيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» خدا مؤمنان واقعی را از منافقان باز می شناساند.

ه: «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ» خداوند از شما گواهانی را برای آینده تاریخ می گیرد.

و: «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» خداوند مخالفان شما را دوست ندارد.

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمودند: از روزی که خداوند آدم را آفرید، قدرت و حکومت خدایی و شیطانی در تعارض با یکدیگر بوده اند، اما دولت کامل الهی با ظهور حضرت قائم علیه السلام تحقق می یابد. (۱)

پیام ها:

۱ مسلمانان نباید در صبر و بردباری از کفار کمتر باشند. «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ» ۲ حوادث تلخ و شیرین، پایدار نیست. «تِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ» ۳ در جنگ ها و فراز و نشیب های زندگی، اهل ایمان از مدعیان ایمان باز شناخته می شوند. «لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۴ خداوند از شما شهیدانی، کشته ی راه حق گرفت تا به آسانی از دین خدا دست برندارید. «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ» ۵ خداوند از خود شما گواهانی گرفت که چگونه نافرمانی از رهبری موجب شکست می شود. «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ»

ص: ۱۶۳

۶ پیروزی موقت کفار، نشانه محبت خداوند به آنان نیست. «اللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» ۷ حرکت و جریان های تاریخی به اراده ی خداوند است. «نداولها»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۱]

اشاره

وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ (۱۴۱)

و(فراز و نشیب های جنگ برای آن است) تا خداوند افراد مؤمن را پاک و خالص، و کافران را(به تدریج) محو و نابود گرداند.

نکته ها:

کلمه ی «تمحیص» به معنای پاک نمودن از هر گونه عیب، و «یَمْحَقَ» به معنای کم شدن تدریجی است.

گویا خداوند در احد می خواست نقاط ضعف مسلمانان را به آنان نشان دهد تا به فکر اصلاح و جبران نقایص بیفتند و برای حرکت های بعدی آمادگی لازم را داشته باشند. گاهی شکست های سازنده و بیدارگر، از پیروزی های خواب آور مطلوب تر است.

پیام ها:

۱ جنگ، میزانی است برای شناسایی افراد پاک از اشخاص پوک. «لِيُمَحِّصَ اللَّهُ» ۲ برای اهل ایمان، شکست یا پیروزی سعادت است. زیرا یا شهادت، یا تجربه، یا غلبه بر دشمن را به دست می آورد. «لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ رشد و شکوفایی ایمان، محو و سرنگونی کفر، به مرور زمان و در طول تاریخ به دست می آید. (۱) «لِيُمَحِّصَ» ، «يَمْحَقَ» ۴ آینده ی تاریخ به سوی محو و نابودی کفر است. «يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ» ۵ شکست امروز مهم نیست، پایان کار اصل است. «وَ يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ»

ص: ۱۶۴

۱- ۱). «لِيُمَحِّصَ» دلالت بر استمرار و «يَمْحَقَ» معنای تدریج را با خود دارد.

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ (۱۴۲)

آیا گمان دارید که (با ادعای ایمان) وارد بهشت شوید، در حالی که هنوز خداوند مجاهدان از شما و صابران را معلوم نساخته است؟

نکته ها:

این آیه، به جهاد و صبر و مقاومت مؤمنان اشاره می کند. زیرا راه بهشت از طریق صبر و جهاد است. قرآن می فرماید: «سَيَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) سلام بر شما اهل بهشت، بخاطر صبر و مقاومتی که داشتید. در این تعبیر لطفی است، نمی گوید سلام بر شما بخاطر حج و روزه و یا خمس و زکات، زیرا انجام هر عملی نیازمند صبر و پایداری است.

پیام ها:

۱ از امیدها و آرزوهای باطل دست برداریم. «أَمْ حَسِبْتُمْ» ۲ ایمان قلبی کافی نیست، تلاش و عمل نیز لازم است. بهشت را به بها دهند نه بهانه. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ...» ۳ کلید بهشت، صبر و جهاد است. صبر در برابر مصیبت، معصیت و انجام عبادت و حضور در جبهه ی جهاد اکبر و جهاد اصغر. «وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ» ۴ صبر و مقاومت، همراه با جهاد لازم است. زیرا شروع جنگ و ادامه ی آن و عوارض و آثار بعد از جنگ، همه و همه نیازمند صبر و بردباری است.

«جَاهِدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ»

اشاره

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۱۴۳)

ص: ۱۶۵

همانا شما مرگ (و شهادت) را (پس از جنگ بدر) پیش از آنکه با آن روبرو شوید سخت آرزو می کردید، پس آن را (در جنگ احد) دیدید، ولی (ناخوشایند به آن) نگاه می کردید.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آورده اند: پس از جنگ بدر که مسلمانان پیروز شدند و عده ای نیز به شهادت رسیدند، برخی از افراد می گفتند: ای کاش ما نیز در جنگ بدر در راه خدا به شهادت می رسیدیم. ولی همانها در سال بعد در جنگ احد پا به فرار گذاشتند که در این آیه مورد انتقاد و سرزنش قرار گرفته اند.

در زیارت شهدای کربلا می گوئیم: ای کاش ما با شما بودیم و به شهادت می رسیدیم. هیچ فکر کرده ایم که در مقام عمل، ما چه می کنیم؟! خوش بود گر محک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد

پیام ها:

۱ فریب آرزوهای خود را نخورید و به هر شعار و شعاردهنده ای اطمینان نکنید.

«وَلَقَدْ كُنتُمْ»

، «فَقَدْ رَأَيْتُمْوهُ...» ۲ در میدان عمل، مردان آزموده می شوند. «رَأَيْتُمْوهُ» ، «وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۴]

اشاره

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ (۱۴۴)

و محمد جز پیامبری نیست که پیش از او نیز پیامبران (دیگری آمده و) در گذشته اند. (بنا بر این مرگ برای انبیا نیز بوده و هست،) پس آیا اگر او بمیرد و یا کشته شود، شما به (آئین) گذشتگان خود بر می گردید؟ و هر کس به عقب

برگردد، پس هرگز هیچ ضرری به خداوند نمی زند و خداوند بزودی پاداش شاکران را خواهد داد.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است: وقتی در جنگ احد از سوی کفار سنگی بر پیشانی پیامبر اصابت کرد و خون جاری شد، صدایی بلند شد که محمد کشته شد. برخی نیز به اشتباه شهادت مصعب را شهادت پیامبر پنداشتند. این شایعه موجب شادی و روحیه گرفتن کفار شد و جمعی از مسلمانان متزلزل پا به فرار گذاشتند. برخی نیز به فکر گرفتن امان از ابو سفیان فرمانده کفار افتادند. در برابر این گروه، مسلمانانی با صدای بلند فریاد می زدند: اگر محمد هم نباشد راه محمد و خدای محمد باقی است، فرار نکنید.

(۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: حساب قتل از مرگ جداست، و هر شهیدی در آینده تاریخ برگشته و دوباره خواهد مرد. زیرا قرآن می فرماید: (۲) «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» (۳)

پیام ها:

۱ وظیفه پیامبر، ابلاغ پیام خداست. ما هستیم که باید راهش را ادامه دهیم. «وَ مَا إِلَّا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ» ۲ مگر با مرگ انبیای قبل، پیروانشان از دین برگشتند؟! «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ...» ۳ جامعه ی اسلامی باید چنان تشکل و انسجامی داشته باشد که حتی رفتن رهبر به آن ضربه ای نزند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ»

ص: ۱۶۷

۱-۱. زمانی به نوشتن این آیه رسیدم که بنیانگذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی قدس سره به ملکوت اعلی پیوست و در تشییع پیکر ایشان حدود ده میلیون نفر در تهران شرکت کردند. مسلمانان ایران بر اساس همین آیه بر پیمان خود استوار ماندند و با انتخاب رهبری عادل و فقیه؛ «آیه الله خامنه ای» با امام و آرمان های بلند او تجدید بیعت نمودند.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۱۱۳.

۳-۳. انبیاء، ۳۵.

۴ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز تابع سنت های الهی و قوانین طبیعی همچون مرگ و حیات است. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ» ۵ انتشار شایعه، از حربه های دشمن است. «مَاتَ أَوْ قُتِلَ» (با توجه به شأن نزول) ۶ عمر پیامبر محدود است، نه راه او. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ» ۷ فردپرستی ممنوع. راه خدا که روشن شد، آمد و رفت افراد نباید در پیمودن خط الهی ضربه وارد کند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ» ۸ ایمان خود را چنان ثابت و استوار سازید که حوادث تاریخ آن را نلرزاند.

«أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

۹ دست برداشتن از خط انبیا، سقوط و عقب گرد است. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ أَغْقَابِكُمْ» ۱۰ کفر مردم، ضرری برای خداوند ندارد. «فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ» ۱۱ مقاومت در راه حق، بهترین نوع شکر عملی است که پاداشش با خداست.

«سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۵]

اشاره

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَيَجْزِي الشَّاكِرِينَ (۱۴۵)

هیچ کس جز به فرمان خدا نمی میرد، (و این) سرنوشتی است تعیین شده. و هر کس پاداش دنیا را بخواهد از آن به او می دهیم، و هر کس پاداش آخرت را بخواهد از آن به او می دهیم، و بزودی سپاسگزاران را پاداش خواهیم داد.

پیام ها:

۱ با فرار از جنگ، از مرگ نمی توانید فرار کنید. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ أَغْقَابِكُمْ»، «مَا كَانَ لِنَفْسٍ» ۲ مرگ، به دست ما نیست، «كِتَابًا مُؤَجَّلًا» ولی اراده و هدف به دست ماست.

«وَمَنْ يُرِدْ...»

ص: ۱۶۸

۳ حال که دنیا و آخرت در برابر ماست، مسیر ابدیت و رضای خالق را ادامه دهیم. «مَنْ يُرِدْ»، «نُؤْتَهُ مِنْهَا» ۴ هر نوع انگیزه و عملی بازتاب و عکس العمل مخصوصی دارد. در هر مسیری گام نهیم به مقصدی خاص خواهیم رسید. «مَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا»، «وَمَنْ يُرِدْ...»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۶]

اشاره

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرًا مِمَّا وَهَبُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ (۱۴۶)

و چه بسیار پیامبرانی که همراه آنان خداپرستان بسیاری جنگیدند، پس برای آنچه در راه خدا به آنان رسید، نه سستی کردند و نه ناتوان شدند و تن به ذلت ندادند و خداوند صابران را دوست دارد.

نکته ها:

«رِبِّيُونَ» جمع «ربی» بر وزن «ملی» به کسی گفته می شود که ارتباط و پیوند او با خدا محکم و در دین، دانشمند و مقاوم و با اخلاص باشد. (۱)

پیام ها:

۱ تاریخ انبیا همراه با مبارزه است. «وَكَأَيِّنْ...» ۲ هنگام احساس ضعف، از زندگی راد مردان تاریخ و مقاومت آنان درس بگیرید. «وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ» ۳ جنگ و جهادی حق است که زیر نظر رهبر الهی باشد. «قَاتَلَ مَعَهُ» (۲) ۴ تعداد مجاهدان عالم و عارف در تاریخ بسیار است. «كَأَيِّنْ»، «رِبِّيُونَ كَثِيرًا» ۵ گرچه همه ی مجاهدان عزیزند، ولی رزمندگان عارف و عالم حساب دیگری دارند. «رِبِّيُونَ»

ص: ۱۶۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. در دعای ماه رمضان می خوانیم: «اللَّهُمَّ ارزُقْنَا قِتْلًا فِي سَبِيلِكَ تَحْتَ رَايَةِ نَبِيِّكَ مَعَ أَوْلِيَائِكَ»

۶ ایمان به خدا، سرچشمه‌ی مقاومت است. «رَبِّيُونَ»، «فَمَا وَهَنُوا» ۷ مشکلات نباید عامل سستی و ضعف شود، بلکه باید عامل حرکت و تلاش جدیدی گردد. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ» ۸ آنچه به انسان روحیه می‌دهد و تحمیل مشکلات را آسان می‌کند، در راه خدا بودن آنهاست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۹ فشارها، مردان خدا را وادار به تسلیم نمی‌کند. «وَمَا اسْتَكَانُوا» ۱۰ هر چند در بدر پیروز شدید، ولی راه آینده‌ی شما مسلمانان، راه جهاد و مبارزه است، پس باید صبور و مقاوم باشید. (با توجه به آیات قبل و بعد) ۱۱ رزمندگان بصیر، نه از درون روحیه خود را می‌بازند؛ «فَمَا وَهَنُوا» و نه توان رزمی خود را از دست می‌دهند؛ «وَمَا ضَعُفُوا» و نه در اثر فشارها تسلیم می‌شوند. «وَمَا اسْتَكَانُوا» ۱۲ انجام وظیفه و پایداری بر حق مهم است، پیروز بشویم یا نشویم. آیه می‌فرماید: «وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» و فرمود: «يُحِبُّ الْفَاتِحِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۷]

اشاره

وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبَّتْ أقدامَنَا وَأَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۱۴۷)

و کلام آنها (رزمندگان مخلص و آگاه) جز این نبود که گفتند: «پروردگارا گناهانمان و زیاده روی هایمان را در کارمان ببخش و گامهای ما را استوار بدار و ما را بر گروه کافران یاری ده.»

پیام ها:

۱ یکی از عوامل شکست در جنگ، گناه و اسراف است. رزمندگان مخلص، با استغفار این موانع پیروزی را از بین می‌برند. «اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَ إِسْرَافَنَا» ۲ شکست خود را به قضا و قدر و یا دیگران نسبت ندهید، به قصورها و تقصیرهای خود نیز توجه داشته باشید. «ذُنُوبَنَا وَ إِسْرَافَنَا»

۳ اوّل استغفار، بعد استنصار. ابتدا طلب آمرزش کنید، سپس از خداوند پیروزی بخواهید. «اغْفِرْ لَنَا»، «وَ انصُرْنَا» ۴ بجای تسلیم در برابر دشمن، در پیشگاه خداوند اظهار ذلّت نمایید. «وَ مَا اسْتَكَانُوا»، «رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا...» ۵ صحنه های جهاد و جنگ، انسان را به سوی دعا و استغفار می کشاند. «وَ مَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا» ۶ مردان خدا، نصرت و یاری خدا را برای نابودی کفر می خواهند، نه برای کسب افتخار خود. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ» ۷ بر لطف خداوند تکیه کنید، نه بر نفرت خود. «رَبِّيُونَ كَثِيرٌ»، «رَبَّنَا»، «انصُرْنَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۴۸]

اشاره

فَاتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الْبِرِّ وَ حَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۴۸)

پس خداوند پاداش دنیا و پاداش نیک آخرت را به آنان عطا کرد و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

ممکن است مراد از پاداش دنیوی رزمندگان، ثابت قدمی و پیروزی، و مراد از ثواب اخروی آنان، مغفرت گناهان باشد.

پیام ها:

۱ میان پاداش های دنیوی و اخروی تفاوت فراوان است. «وَ حَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ» در بهره های دنیوی، تلخی هایی نیز وجود دارد، ولی ثواب آخرت، به تمامی نیکی و خیر است.

۲ دعا، جهاد، صبر، استغفار، ایمان و توکل به خداوند که در آیات قبل آمده بود، از عوامل محبوبیت نزد خداوند است. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

ص: ۱۷۱

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ (۱۴۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از کسانی که کفر ورزیدند اطاعت کنید، شما را به آئین گذشتگان کافرتان بر می گردانند، پس به خسارت و زیانکاری باز خواهید گشت.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه می خوانیم که در جنگ احد، وقتی که مسلمانان شکست خوردند، رهبر منافقان عبد الله بن ابی فریاد زد: به برادران مشرک ملحق شوید و همان بت پرستی را ادامه دهید. (۱)

پیام ها:

۱ خطر ارتداد و انحراف در کمین مؤمنان است. «الَّذِينَ آمَنُوا»، «يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ» ۲ در فراز و نشیب ها، مراقب تبلیغات و وسوسه های دشمن باشید، مبادا کم کم به آنان گرایش پیدا کنید. «إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ کفر پس از ایمان، ارتجاع و سقوط است. «عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ»، «خَاسِرِينَ» ۴ خسارت واقعی، به هدر دادن سرمایه های ایمانی، فکری و روحی است، از دست دادن بهشت و گرفتن دوزخ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ» ۵ شکست در میدان جنگ خسارت نیست، شکست اعتقادی و ارتداد، خسارتی بس بزرگ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ»

اشاره

بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ (۱۵۰)

(از آنها که دوستدار شما نیستند پیروی نکنید، بلکه خداوند مولای شماست و او بهترین یاوران است.)

ص: ۱۷۲

نکته ها:

در آیه قبل سخن از اطاعت کفار بود، نه مولی گرفتن آنان، که این آیه می گوید:

خداوند مولای شماست، پس معلوم می شود هر کس کفار را اطاعت کند، در حقیقت آنان را مولی گرفته است.

انگیزه ی ارتداد و اطاعت از کفار، کسب عزت و قدرت است. قرآن در این آیه و آیاتی نظیر آن، این خیال واهی را رد می کند و می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۱) و «فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۲)

پیام ها:

۱ ولایت و اطاعت، در خداوند منحصر است. «بَلِ اللَّهِ مَوْلَاكُمْ» ۲ ولی گرفتن خداوند، سبب پیروزی شماست. «مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۱]

اشاره

سَنَلِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ (۱۵۱)

بزودی در دل‌های کسانی که کفر ورزیدند، بیم خواهیم افکند، زیرا چیزی را با خدا شریک کرده اند که بر (حقیقت) آن (خداوند) دلیلی نازل نکرده است و جایگاه آنان آتش دوزخ است و چه بد است جایگاه ستمگران.

نکته ها:

پس از شکست مسلمانان در احد، ابو سفیان و لشکریانش که هنوز در اطراف مدینه بودند، گفتند: مسلمان ها نابود شدند و باقیمانده آنان گریختند، خوب است باز گردیم و آنها را ریشه کن کنیم. ولی خداوند آن چنان رعبی در دل آنان افکند که مانند شکست خوردگان به مکه باز گشتند، چون نگران حمله مسلمانان بودند. (۳)

ص: ۱۷۳

۱-۱. بقره، ۱۶۵.

۲-۲. یونس، ۶۵.

۳-۳. مناقب، ج ۱، ص ۱۲۶.

۱ خداوند، مسلمانان را با القای ترس بر قلب دشمن یاری می کند. «سَيُنْفِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» ۲ تکیه به غیر خدا، شرک و عامل ترس است. همان گونه که ایمان و یاد خدا عامل اطمینان می باشد. «الرُّعْبُ بِمَا أَشْرَكُوا» ۳ مشرک، بر ادعای شرک برهان ندارد. «لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا» ۴ اصول عقاید باید بر اساس منطق و استدلال باشد. «لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا» ۵ برهان، نوری الهی است که بر دلها نازل می شود و مشرکین این نور را ندارند.

«لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۶ شرک، ظلم است. لذا پایان آیه می فرماید: «بِسْمِ مَثْوَى الظَّالِمِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۲]

اشاره

وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ عَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَ لَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۱۵۲)

و قطعاً خداوند وعده ی خود را (مبنی بر پیروزی شما در جنگ احد) محقق گرداند، زیرا که دشمن را با خواست او می کشتید، تا آنکه سست شدید و در کار (جنگ و تقسیم غنائم) به نزاع پرداختید و از (دستور پیامبر) نافرمانی کردید، با آنکه خداوند (پیروزی و) آنچه را (از غنائم) که محبوب شما بود به شما نشان داده بود. برخی از شما خواهان دنیایند (و غنائم جنگی)، و برخی خواهان آخرت (و شهادت در راه خدا). پس آن گاه خداوند شما را از (تعقیب) آنان منصرف ساخت (و پیروزی شما به شکست انجامید)، تا شما را بیازماید، ولی از (خطای) شما در گذشت و همانا خداوند نسبت به مؤمنان، صاحب فضل و بخشش است.

مسلمانان در سال دوّم هجری، در جنگ بدر پیروز شدند و خداوند وعده داده بود که در جنگ های آینده نیز پیروز می شوند. در سال بعد که جنگ احد واقع شد، پیامبر صلی الله علیه و آله پنجاه نفر مسلح را برای حفاظت از درّه ها و کوه ها نصب کرد. چون جنگ شروع شد، در آغاز مسلمانان حمله کرده و نفس دشمن را گرفته و آنها را شکست دادند، اما متأسفانه در بین آن پنجاه نفر که مسئول حفاظت از کوه بودند، اختلاف شد، عده ای گفتند: پیروزی ما قطعی است، پس به سراغ جمع غنائم برویم و عده ای کمی هم چنان سنگرها را حفظ کردند. دشمن شکست خورده، از همان منطقه ای که بدون محافظ مانده بود حمله کرد و این بار مسلمان ها ضربه ی سنگینی خوردند و شهدای بسیاری دادند، تا آنجا که جان پیامبر در معرض خطر قرار گرفت و بسیاری از مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

پس از پایان جنگ، مسلمانان از پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد می کردند که مگر خدا به ما وعده ی پیروزی نداده بود، پس چرا شکست خوردیم؟ این آیه پاسخ می دهد که وعده ی خدا راست بود، ولی سستی و نزاع و نافرمانی عامل شکست شما شد.

پیام ها:

۱ معنای تحقق وعده های خدا، نادیده گرفتن سنت های الهی نیست. نصرت خداوند تا زمانی است که شما به وظیفه عمل کنید. «لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ»، «إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَارَعْتُمْ» ۲ از جمله عوامل شکست، سستی، نزاع و عدم اطاعت از فرماندهی است.

«فَشِلْتُمْ وَ تَنَارَعْتُمْ»

، «وَ عَصَيْتُمْ» ۳ افراد برای هدف های متفاوت جنگ می کنند. بعضی برای دنیا می جنگند و بعضی برای آخرت. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ» ۴ پایداری در نبرد، حفظ وحدت و اطاعت، نشانه ی آخرت خواهی رزمندگان است. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۵ جزای کسی که بجای شکر نعمت پیروزی، به اختلاف و نافرمانی و سستی دامن زند، شکست است. «صَرَفَكُم عَنْهُمْ» ۶ عامل شکست های بیرونی، درونی است. شما در درون سست و نافرمان شدید، لذا در بیرون شکست خوردید. «فَشَلَلْتُمْ»، «صَرَفَكُم عَنْهُمْ» ۷ شکست ها، وسیله ی آزمایش الهی هستند. «لِيَبْتَلِيَكُمْ» ۸ هنگام تخلف و شکست نیز از لطف خدا مأیوس نشوید. «عَفَا عَنْكُمْ» ۹ ایمان، بستر و زمینه ی دریافت فضل خاص خداوند است. «عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» ۱۰ مؤمن را به خاطر یک خلاف نباید از صفوف اهل ایمان خارج دانست، بلکه باید از یک سو هشدار داد و از سوی دیگر با تشویق دلگرمش کرد. «عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۳]

اشاره

إِذْ تُصَيِّرُ بَدُونَ وَلَا تُلَوِّنَ عَلِيٍّ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لَكِنَّا لَكَنَّا وَتَحَزُنُوا عَلَيَّ مَا فَاتَكُم وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۵۳)

(به خاطر بیاورید) هنگامی که (در جنگ احد به هنگام فرار، از کوه) بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید، (در حالی که) پیامبر شما را از پشت سرتان فرا می خواند (که به جای خود برگردید). پس به سزای آن، خداوند غمی بر غم هایتان افزود تا دیگر بر آنچه (از غنائم) از کفتان رفته یا (از آسیب و زخم) بر سرتان آمد، اندوه نخورید و (بدانید که) خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

درباره جمله ی «فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ» تفسیرهای گوناگونی مطرح شد است از جمله:

۱ خداوند به لطف خود، غم پسندیده ی پیروزی کفار بر مسلمانان را جایگزین

غم ناپسند از دست دادن غنائم ساخت.

۲ خداوند به سزای غمی که بر دل پیامبر و ادار کردید، شما را دچار غم و اندوه فراوان کرد.

۳ خداوند به سزای فرار از جنگ و نافرمانی پیامبر، غم های فراوانی را یکی پس از دیگری بر شما وارد کرد.

بر اساس روایات، تسلط خالد بن ولید بر مسلمانان موجب افزایش اندوه آنان از شکست در جنگ احد گردید. (۱)

پیام ها:

۱ نتیجه ی سستی، اختلاف و عدم اطاعت از فرماندهی؛ فرار و سراسیمگی در جبهه ی نبرد است. «حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ» ، «إِذْ تُضْعِدُونَ» ۲ یاد نقاط ضعف، مایه ی بهره گیری از تجربه هاست. «إِذْ تُضْعِدُونَ» ۳ هنگام خطر، انسان عادی جز خودش به فکر دیگری نیست. «لَا تَلُؤُونَ عَلَيَّ أَحَدٍ» ۴ فریاد رهبر، در افراد ترسو و سست ایمان تأثیر گذار نیست. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ» ۵ اظهار علاقه، در روز آسایش مهم نیست؛ همدلی و همراهی در روزهای سختی نشانه ی دوستی واقعی است. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...» ۶ آنجا که همه فرار می کنند، رهبر باید در صحنه بماند و فراریان را فراخواند.

«وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...»

۷ یک لحظه غفلت و کوتاهی در انجام وظیفه، موجب هجوم ناگواری های پی در پی می شود. «غَمًّا بَغْمًا» ۸ از ناگواری های گذشته درس بگیرید و دیگر بر از دست دادن اموال دنیا و یا چشیدن مصیبت ها، اندوه نخورید. «لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَيَّ مَا فَاتَكُم وَ لَا مَا أَصَابَكُمْ»

ص: ۱۷۷

اشاره

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ وَ طَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَيْنَا مَضْجِعِهِمْ وَ لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَ لِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱۵۴)

سپس (خداوند) به دنبال آن غم، آرامشی (به گونه‌ی) خوابی سبک بر شما فرو فرستاد که گروهی از شما را فراگرفت (و با آن، خستگی و اضطراب از تن شما بیرون رفت. این آرامش برای کسانی بود که از فرار خود در احد ناراحت و تائب بودند)، ولی گروه دیگر که هم‌تشان (حفظ) جان خودشان بود و به (وعده‌های) خدا همچون دوران جاهلیت گمان ناحق داشتند، (به طعنه) می گفتند: آیا چیزی از امر (نصرت الهی) با ماست؟ بگو:

براستی که امر (پیروزی) همه اش بدست خداست. آنها در دل‌های خود چیزی را مخفی می کنند که برای تو آشکار نمی کنند، می گویند: اگر در تصمیم گیری (برای شیوه جنگ)، حقی برای ما بود، ما در اینجا کشته نمی شدیم. (به آنان) بگو: اگر در خانه هایتان نیز بودید، آنهایی که کشته شدن بر آنها مقرر شده بود، به سوی قتلگاه خود روانه می شدند و (حادثه احد) برای آن است که آنچه را در سینه‌های شماست، خدا بیازماید و آنچه را در دل دارید، پاک و خالص گرداند و خداوند به آنچه در سینه هاست داناست.

پیام‌ها:

۱ خداوند به خاطر تخلفات و اختلافات در جنگ احد، شما را تنبیه کرد، ولی رها نکرد. «ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ»، «أَمَنَةً» ۲ خداوند در اوج حوادث تلخ، به دل‌های مؤمنان آرامش می بخشد. «بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً»

۳ خواب، مایه ی آرامش و هدیه ای الهی است. «أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ»، «تَعَسَّأً» ۴ روحیات، اعتقادات، باورها و تحلیل های همه ی رزمندگان یکسان نیست.

﴿طَائِفَةٌ﴾

، «وَ طَائِفَةٌ...» ۵ در بند خود بودن، مایه ی بد گمانی به وعده های الهی است. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» ۶ حتی در شرایط بحرانی و شکست ها نیز به خدا و وعده های او سوء ظن نبرید.

﴿وَ طَائِفَةٌ﴾

، «يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ» ۷ سوء ظن به وعده های خدا، از عقاید جاهلیت است و حقیقت ندارد. «يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» ۸ خودمحوری و رفاه طلبی، انسان را از مدار رضای خداوند خارج می کند. «قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ» ۹ پندار اینکه مسلمانان حتی در صورت سستی و اختلاف و نافرمانی نباید شکست بخورند، پنداری جاهلانه است. «ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» ۱۰ افراد ضعیف الایمان، شکست خود را به عدم نصرت الهی نسبت می دهند.

﴿يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا﴾

۱۱ طرح سؤالاتی که موجب تضعیف روحیه ی رزمندگان می شود، ممنوع است.

﴿هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ﴾

۱۲ در برابر ایجاد وسوسه ها و تردیدها، قاطعیت لازم است. «قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ» ۱۳ مسلمانان رفاه طلب و خود محور، دائماً در درون نگرانند. «يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ» ۱۴ آنهایی که به خود فکر می کنند، توقع قبول نظراتشان را در تصمیم گیری ها دارند. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ»، «يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ...» ۱۵ از مقدرات حتمی، امکان فرار نیست. «لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ...» ۱۶ اعتقاد به مقدرات حتمی پروردگار، به انسان آرامش می دهد. «لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ

عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ»

۱۷ حوادث تلخ و شکست در جبهه ها، یکی از راههای شناسایی روحیه ها و درجات ایمان در افراد است. «لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ» ۱۸ حوادث تلخ و شیرین، صحنه ای برای تجلی روح و فکر شماست، و گر نه خداوند همه ی روحیه ها و افکار را از قبل می داند. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۵]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۱۵۵)

همانا کسانی از شما که روز برخورد دو سپاه (در احد، از جنگ) روی برگرداندند (و فرار کردند)، جز این نبود که شیطان به خاطر بعضی از کردار (ناپسند) شان آنها را لغزاید و البته خداوند از آنها گذشت، براستی که خداوند آمرزنده ی بردبار است.

نکته ها:

آیه در مورد فرار بعضی از مسلمانان در جنگ احد است. چنان که در تفاسیر آمده است؛ در جنگ احد جز سیزده نفر که پنج نفر آنان از مهاجرین و هشت نفر از انصار بودند، همه فرار کردند. در مورد نام این سیزده نفر، جز علی علیه السلام اختلاف است که چه کسانی بودند.

در جنگ احد مسلمانان چهار گروه شدند: ۱ شهدا ۲ صابران ۳ فراریان که مورد عفو قرار گرفتند ۴ منافقان.

پیام ها:

۱ یکی از علل فرار از جنگ، گناه است. «تَوَلَّوْا»، «بِغَضٍ مَّا كَسَبُوا» ۲ گناه، میدان را برای وسوسه های شیطان باز می کند. «اسْتَزَلَّهُمْ»، «بِغَضٍ مَّا كَسَبُوا» ۳ خطا کار را نباید برای همیشه طرد کرد و در کیفر او شتاب کرد. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

ص: ۱۸۰

۴ خداوند گنهکاران را می بخشد، پس شما آنان را ملامت نکنید. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۶]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۵۶)

ای کسانی که ایمان آوردید! مانند کسانی که کفر ورزیدند نباشید که درباره ی برادران خود، که به سفر رفته یا رزمنده بودند، گفتند: اگر نزد ما بودند نمی مردند و کشته نمی شدند. (بلکه با دلگرمی به جبهه بروید) تا خداوند آن (شجاعت و شهادت طلبی شما) را در دل‌های کفار (و منافقان) مایه ی حسرت (رسیدن به هدفشان) قرار دهد و خداوند (است که) زنده می کند و می میراند و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱ دشمن پس از پایان جنگ، دست به شایعات دلسرد کننده می زند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا» اگر رزمندگان نزد ما می ماندند کشته نمی شدند.

۲ دشمن در لباس دلسوزی و حسرت، سمپاشی می کند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا» ۳ کسی که زندگی مادی هدف او است، مرگ و شهادت را خسارت می داند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا» ۴ منافق کافر است، چون گویندگان این سخنان منافقان بودند، ولی قرآن از آنها به «كَالَّذِينَ كَفَرُوا» یاد می کند.

۵ مرگ و حیات، از مقدرات الهی است، نه آنکه مربوط به جنگ و سفر باشد.

﴿وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾

۶ ایمان به مقدرات الهی، هراس انسان را برطرف می کند. مبادا به امید زنده

ماندن، از زیر بار جهاد شانه خالی کنید. چه بسیار افرادی که در جنگ ها بوده اند، ولی زنده مانده اند و بر عکس کسانی که به جبهه نرفته و جوان مرگ شده اند. «وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ» ۷ خداوند بصیر و آگاه است، مواظب حالات و افکار و اعمال خود باشید. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۷]

اشاره

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ (۱۵۷)

و اگر در راه خدا کشته شوید و یا بمیرید (زیان نکرده اید، زیرا) آمرزش و رحمت خداوند از آنچه (آنان در طول عمر خود) جمع می کنند، بهتر است.

نکته ها:

خداوند با بیان دو نکته، به شایعات دلسرد کننده ی منافقان که در آیه ی قبل مطرح شد پاسخ می دهد:

الف: مرگ و حیات بدست اوست. جبهه نرفتن، طول عمر را کم نمی کند.

ب: کسی که در راه خدا گام بردارد، بمیرد یا شهید شود، برنده است. زیرا او عمر داده، ولی مغفرت و رحمت گرفته است، پس چیزی را نباخته است.

کسانی که در راه سفر به جبهه، یا در راه تحصیل علم، یا سفر برای حج و زیارت، تبلیغ و ارشاد و سایر اهداف مقدس از دنیا بروند، مشمول رحمت و مغفرت الهی خواهند بود.

پیام ها:

۱ در جهان بینی الهی، مرگ و شهادت در راه خدا، از همه ی دنیا و جمع کردنی های آن بهتر است. «وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ...» ۲ مهم در راه خدا بودن است، خواه به شهادت بیانجامد یا مرگ. «قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ

اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ...»

۳ اول باید بخشیده شد، سپس رحمت الهی را دریافت نمود. کلمه ی «لَمَغْفِرَةً» قبل از کلمه «رَحْمَةً» آمده است.

۴ مغفرت و رحمت نتیجه ای ابدی دارد، ولی مال و ثروت آثارش موقت است.

«لَمَغْفِرَةً مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةً خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۸]

اشاره

وَ لَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ (۱۵۸)

و اگر بمیرید یا کشته شوید، قطعاً به سوی خداوند برانگیخته می شوید.

نکته ها:

در این آیه عبارت «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» نیامده است، تا بگوید: محشور شدن همه ی کسانی که بمیرند یا کشته شوند در هر راهی که باشند، به سوی خداست. اکنون که مرگ برای همه حتمی است و حشر همه در محضر خداوند نیز حتمی است، پس چرا بهترین نوع رفتن را با رضایت پذیرا نباشیم؟ اگر مرگ و شهادت، هر دو بازگشت به سوی خداست، پس دیگر نگرانی از شهادت چرا؟ امام حسین علیه السلام می فرمایند: فان تكن الأبدان للموت انشئت فقتل امرء في الله بالسيف افضل اگر بدن‌ها برای مرگ آماده شده اند، پس شهادت مرد در راه خدا با شمشیر بهترین مرگ است. (۱)

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۵۹]

اشاره

فَبِمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (۱۵۹)

ص: ۱۸۳

(ای رسول ما!) پس به خاطر رحمتی از جانب خدا (که شامل حال تو شده)، با مردم مهربان گشته ای و اگر خشن و سنگدل بودی، (مردم) از دور تو پراکنده می شدند. پس از (تقصیر) آنان در گذر و برای آنها طلب آمرزش کن و در امور با آنان مشورت نما، پس هنگامی که تصمیم گرفتی (قاطع باش و) بر خداوند توکل کن. برآستی که خداوند توکل کنندگان را دوست می دارد.

نکته ها:

گرچه محتوای آیه دستورات کلی است، لکن نزول آیه درباره ی جنگ احد است.

زیرا مسلمانانی که در جنگ احد فرار کرده و شکست خورده بودند، در آتش افسوس و ندامت و پشیمانی می سوختند. آنان اطراف پیامبر را گرفته و عذرخواهی می نمودند، خداوند نیز با این آیه دستور عفو عمومی آنان را صادر نمود.

کلمه ی «شور» در اصل به معنی مکیدن زنبور، از شیره ی گل هاست. در مشورت کردن نیز انسان بهترین نظریه ها را جذب می کند. مولوی می گوید: کاین خردها چون مصابیح، انور است بیست مصباح، از یکی روشتر است.

پیام ها:

۱ نرمش با مردم، یک هدیه ی الهی است. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ» ۲ افراد خشن و سختگیر نمی توانند مردم داری کنند. «لَا تَنْفُضُوا مِنْ حَوْلِكَ» ۳ نظام حکومتی اسلام، بر مبنای محبت و اتصال به مردم است. «حَوْلِكَ» ۴ رهبری و مدیریت صحیح، با عفو و عطوفت همراه است. «فَاعْفُ عَنْهُمْ» ۵ خطاکارانِ پشیمان و گنهکارانِ شرمنده را بپذیرید و جذب کنید. «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ» ۶ ارزش مشورت را با ناکامی های موسمی نادیده نگیرید. (۱) «وَ شَاوِرْهُمْ»

ص: ۱۸۴

۱- ۱. هر چند نتیجه ی مشورت در جنگ احد، مبنی بر مبارزه در بیرون شهر، به شکست انجامید، ولی این قبیل موارد نباید ما را از اصل مشورت و فواید آن باز دارد.

۷ در مشورت پیامبر، تفقد از نیروها، شکوفایی استعدادها، شناسایی دوستان از دشمنان، گزینش بهترین رأی، ایجاد محبت و علاقه و درس عملی برای دیگران نهفته است. «وَ شَاوِرْهُمْ» ۸ ظلمی را که به تو کردند، عفو کن؛ «فَاعْفُ عَنْهُمْ» برای گناهی که نسبت به خدا مرتکب شدند، طلب آمرزش کن؛ «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ» در مسائل سیاسی اجتماعی، آنان را طرف مشورت خود قرار ده. «وَ شَاوِرْهُمْ» ۹ استغفار پیامبر درباره ی امتش، به دستور خداست. پس مورد قبول نیز هست.

«وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۰ مشورت، منافاتی با حاکمیت واحد و قاطعیت ندارد. «وَ شَاوِرْهُمْ»، «فَإِذَا عَزَمْتَ» ۱۱ در کنار فکر و مشورت، توکل بر خدا فراموش نشود. «فَتَوَكَّلْ» ۱۲ ابتدا مشورت و سپس توکل، راه چاره ی کارهاست، خواه به نتیجه برسیم یا نرسیم. «شَاوِرْهُمْ»، «فَتَوَكَّلْ»، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۰]

اشاره

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۶۰)

اگر خداوند شما را یاری کند، هیچ کس بر شما غالب نخواهد شد و اگر شما را خوار کند، پس چه کسی است که بعد از آن بتواند شما را یاری کند؟ (بنا بر این) مؤمنان فقط باید بر خداوند توکل کنند.

نکته ها:

در آیه قبل سفارش به توکل شد و در این آیه، دلیل توکل بر خدا را چنین مطرح می کند که عزت و ذلت تنها به دست اوست. در حدیث آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: توکل بر خدا چیست؟ گفت: اینکه بدانی مخلوق، سود و زیانی به تو نمی رساند و از غیر خدا

کاملاً مایوس شوی. اگر انسان به این درجه رسید، جز برای خدا کار نمی کند و از غیر خدا نمی هراسد و جز به خدا امید ندارد و این حقیقت توکل است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: هر گاه میان انسان و گناه، مانعی حائل نشد و انسان گرفتار معصیت گردید، این خذلان الهی است. (۲)

پیام ها:

۱ پیروزی های طبیعی تحت الشعاع عوامل دیگر واقع می شوند، امّا نصرت و امداد الهی تحت الشعاع قرار نمی گیرد. «إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ» ۲ پیروزی و شکست هر دو با اراده ی خداوند است. «يَنْصُرْكُمْ»، «يَخْذُلْكُمْ» ۳ ایمان، از توکل بر خدا جدا نیست. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۱]

اشاره

وَ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَ مَنْ يَغُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۶۱)

و هیچ پیامبری را نسزد که خیانت کند و هر کس خیانت کند، آنچه را که (در آن) خیانت نموده روز قیامت به همراه آورد، سپس به هر کس پاداش کامل آنچه کسب کرده، داده شود و آنها ستم نبینند.

نکته ها:

شاید این آیه، پاسخی به آنان باشد که به خاطر جمع غنایم، منطقه حفاظتی احد را رها کردند. آنها به گمان اینکه از سهم غنیمت محروم نشوند، هشدارهای فرمانده خود را که می گفت: سهم شما محفوظ است و از نظر رسول خدا صلی الله علیه و آله دور نخواهد بود، نادیده گرفتند. این آیه می فرماید: پیامبر در سهم شما از غنیمت خیانت نخواهد کرد، پس مطمئن باشید و به وظیفه ی خود عمل کنید.

امام باقر علیه السلام فرمودند: جنس به سرقت رفته، در دوزخ در برابر چشم خائن

ص: ۱۸۶

۱-۱. بحار، ج ۷۱، ص ۱۳۸.

۲-۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۲۳.

مجسم، و به او گفته می شود به آتش داخل شو و آن را خارج کن. (۱)

غش، تقلب، غصب و خیانت از موارد «غَلَّ» است. شخصی که مسئول جمع آوری زکات بود، خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید و گفت: این مقدار از اموالی که جمع کرده ام زکات است و مربوط به شماست و این مقدار نیز هدایای مردم به خود من است. حضرت بالای منبر رفت و فرمود: آیا اگر این شخص در خانه اش می نشست کسی به او هدیه می داد؟! به خدا سوگند او با همین اموال حرام در قیامت محشور خواهد شد. (۲)

آنجا که به انبیا بدین می شوند، شما چه انتظاری نسبت به خودتان دارید؟! از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: رضایت مردم به دست نمی آید و زبانشان قابل کنترل نیست. (۳)

پیام ها:

۱ نه تنها پیامبر اسلام، بلکه همه ی انبیای الهی امین هستند. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ...» نبوت با خیانت سازگار نیست. کسی که می خواهد امین تربیت کند باید خود اهل خیانت نباشد. گرچه در بین رهبران غیر الهی، اهل خیانت کم نیست.

۲ هیچ کس حتی انبیا، از سوء ظن مردم به دور نیست. «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ» (ضعف ایمان از یک سو و حب دنیا از سوی دیگر، انسان را وادار می کند به انبیا سوء ظن برد). ۳ از حریم انسان های پاک و اولیای خدا دفاع کنید. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ...» ۴ آوردن مال حرام در قیامت، نوعی مجازات است. و چه سخت است که در قیامت، در برابر انبیا، شهدا و همه ی مردم، انسان را همراه با مالی که خیانت کرده بیاورند. «يَأْتِ بِمَا غُلَّ» ۵ یاد قیامت، بازدارنده از خیانت است. «يَأْتِ بِمَا غُلَّ»

ص: ۱۸۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۶ خیانت، خیانت است و مقدار آن مهم نیست. کلمه «ما» در جمله ی «يَأْتِ بِمَا غَلَّ» شامل کم و زیاد هر دو می شود.

۷ قیامت صحنه ای است که نیکان، حسنات خود را می آورند، «جَاءَ بِالْحَسَنَةِ» (۱) و خائنین خیانت های خود را به همراه دارند.

«يَأْتِ بِمَا غَلَّ» ۸ خداوند عادل است. هم جزا را کامل می دهد و هم ذره ای افراط نمی کند.

«وَهُمْ لَا يُظَلَّمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۶۲ تا ۱۶۳]

اشاره

أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۱۶۲) هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ (۱۶۳)

آیا کسی که در پی خشنودی خداوند است، مانند کسی است که به خشم و غضب خدا دچار گشته و جایگاه او جهنم است؟ و چه بد بازگشتگاهی است.

آنان نزد خداوند (دارای) درجاتی هستند و خداوند به آنچه انجام می دهند، بیناست.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است که وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور حرکت به سوی احد را صادر کردند، منافقان به بهانه های مختلف در مدینه ماندند و گروهی از مسلمانان ضعیف الایمان نیز از آنها پیروی کرده و در جبهه حاضر نشدند.

در آیه ی ۱۵۵ خواندیم که خداوند کسانی را که از جبهه فرار کرده و پشیمان شدند می بخشد، اما این آیه می فرماید: مرفهان و منافقان بهانه گیر را نمی بخشد.

در آیاتی از قرآن این تعبیر آمده است که برای مؤمنان درجاتی است: «لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (۲)، «لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى» (۳) اما در این آیه می فرماید: خود مؤمنان

ص: ۱۸۸

۱-۱. انعام، ۱۶۰.

۲-۲. انفال، ۴.

۳-۳. طه، ۷۵.

درجات می شوند. همان گونه که انسان های پاک همچون علی بن ابی طالب علیهما السلام ابتدا طبق میزان حرکت می کنند و سپس خود آنان میزان می شوند، ابتدا دور محور می گردند، سپس خود آنان محور حق می شوند.

پیام ها:

۱ هدف مجاهدان واقعی، بدست آوردن رضای خداست، نه پیروزی و غنائم و خودنمایی. «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ...» ۲ در جامعه اسلامی، نباید مجاهدان و مرفهان یکسان دیده شوند. (با توجه به شأن نزول) «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ»، «كَمَنْ بَاءَ...» ۳ روی گردانی از جبهه و جنگ، بازگشت به غضب خداست. «كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطِ» ۴ خشنودی یا خشم الهی باید تنها ملاک عمل یک مسلمان باشد. «رِضْوَانَ اللَّهِ»، «بِسَخَطِ مِنَ اللَّهِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۴]

اشاره

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۱۶۴)

همانا خداوند بر مؤمنان منت گذاشت که در میان آنها پیامبری از خودشان برانگیخت، تا آیات او را بر آنها تلاوت کند و ایشان را پاک کرده و رشد دهد و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد، هر چند که پیش از آن، قطعاً آنها در گمراهی آشکار بودند.

نکته ها:

«من»، به معنای سنگی است که برای وزن کردن اشیا بکار می رود. و اعطای هر نعمت سنگین و گرانبهایی را منت گویند. اما سنگین و بزرگ جلوه دادن نعمت های کوچک، ناپسند است. بنا بر این بخشیدن نعمت بزرگ، نیکو ولی بزرگ

جلوه دادن نعمت های کوچک، ناپسند است. (۱)

بعثت انبیا از میان مردم دارای برکاتی است:

الف: مردم سابقه او را می شناسند و به او اعتماد می کنند.

ب: الگوی مردم در اجرای دستورات و فرامین الهی هستند.

ج: درد آشنا و شریک در غم و شادی مردمند.

د: در دسترس مردم هستند.

هم چنان که از فرمایشات حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه استفاده می شود، در دوره جاهلیت مردم نه فرهنگ سالم داشتند و نه از بهداشت بهره مند بودند.

برادر ایشان، جعفر طیار نیز در هجرت به حبشه، در برابر نجاشی اوضاع دوره جاهلی را چنین ترسیم می کند: «کنا اهل الجاهلیه نعبد الاصنام و نأكل الميتة و نأتی الفواحش و نقطع الارحام و نسیء الجوار، يأكل القوی منا الضعیف حتی بعث الله رسولا...» ما بت پرستانی بودیم که در آن روزها مردارخوار و اهل فحشا و فساد بودیم، با بستگان قطع رابطه و با همسایگان بد رفتاری می کردیم، قدرتمندان ما حقوق ناتوانان را پایمال می کردند تا اینکه خداوند پیامبرش را مبعوث کرد.... (۲)

پیام ها:

۱ بعثت انبیا، بزرگ ترین هدیه ی آسمانی و نعمت الهی است. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ» ۲ گرچه بعثت برای همه ی مردم است، ولی تنها مؤمنان شکرگزار این نعمت هستند و از نور هدایت بهره می گیرند. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» ۳ انبیا، مردمی بودند. «مَنْ أَنْفَسِهِمْ» ۴ تلاوت آیات قرآن، وسیله ی تزکیه و تعلیم است. «يَتْلُوا»، «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمْ» ۵ تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمْ» ۶ تزکیه و تعلیم در رأس برنامه های انبیاست. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمْ»

ص: ۱۹۰

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. کامل التاریخ، ج ۲، ص ۸۰.

۷ رشد و خودسازی باید در سایه ی مکتب انبیا و آیات الهی باشد. (ریاضت ها و رهبانیت هایی که سرچشمه اش آیات الهی و معلّمش انبیا نباشند، خود یک انحراف است). «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ» ۸ برای شناخت بهتر نعمت بعثت انبیا، به تاریخ مردمان قبل از آنان باید مراجعه کرد. «إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۹ در محیطهای گناه آلود و گمراه نیز می توان کار کرد. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ»، «وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۰ در مکتب انبیا، پرورش روحی و آموزش فکری، در کنار بینش و بصیرت مطرح است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۵]

اشاره

أَوَلَمْ أَصَابْتُكُمْ مُصِيبَةً قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا قُلْتُمْ أَنِي هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۶۵)

آیا چون مصیبتی (در جنگ احد) به شما رسید که دو برابرش را (در جنگ بدر) به آنها (دشمن) وارد ساخته بودید، گفتند: این مصیبت از کجاست؟ (و چرا به ما رسید؟) بگو: آن از سوی خودتان است. قطعاً خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

مسلمانان که در احد هفتاد کشته دادند و شکست خوردند، از پیامبر می پرسیدند: چرا ما شکست خوردیم؟ خداوند خطاب به پیامبرش می فرماید که به آنها بگو: شما دو برابر این تعداد را در سال قبل، در جنگ بدر، به دشمن ضربه وارد کردید. شما از آنها هفتاد کشته و هفتاد اسیر گرفتید، به علاوه شکست امسال به خاطر تفرقه و سستی و اطاعت نکردن خودتان از فرماندهی بوده است.

پیام ها:

۱ هنگام قضاوت، تلخی ها و شیرینی ها را با هم در نظر بگیرید. تنها شکست

ص: ۱۹۱

احد را نبینید، پیروزی بدر را هم یاد کنید. «قَدْ أَصَيْبْتُمْ مِثْلَهَا» ۲ در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به سراغ عوامل درونی و روحی و فکری خود بروید، سپس عوامل دیگر را پیگیری کنید. «قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» ۳ خداوند بر هر چیزی قادر است، ولی ما باید شرایط لازم و لیاقت بهره برداری را به دست آوریم. «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ... إِنَّ اللَّهَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ۴ گمان نکنید که تنها مسلمان بودن برای پیروزی کافی است، تا در هر شکستی کلمه ی «چرا و چطور» را بکار ببرید، بلکه علاوه بر ایمان، رعایت اصول و قوانین نظامی و سنت های الهی لازم است. «قُلْتُمْ أَنِّي هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۶]

اشاره

وَ مَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ التَّقِي الْجَمْعَانِ فَيَاذَنِ اللَّهُ وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۶۶)

و آنچه روز مقابله ی دو گروه (کفر و ایمان در احد) به شما وارد شد، به اذن خدا بود (تا شما را آزمایش کند) و مؤمنان را مشخص کند.

نکته ها:

خداوند برای هر کاری، علتی را مقرر کرده است و هر یک از شکست و پیروزی دلیلی دارند. علت شکست شما در احد این بود که سست شده و ناهماهنگی کردید و برای جمع آوری غنائم حرص ورزیدید، که در آیه قبل فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» این آیه می فرماید: هر یک از انتخاب های شما، میان اتحاد یا تفرقه، جدی بودن یا سست شدن، در مدار اراده ی الهی است. اوست که به شما قدرت انتخاب می دهد و هر راهی برگزینید، به همان نتیجه اش می رسید. «مَا أَصَابَكُمْ»، «فَيَاذَنِ اللَّهُ»

پیام ها:

۱ شکست ها و پیروزی ها، به اراده ی خداوند محقق می شود که همان سنت های اوست. «فَيَاذَنِ اللَّهُ»

۲ حوادث تلخ و شیرین، میدان آزمایش و شناسایی انسان هاست. «لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۷]

اشاره

و لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ (۱۶۷)

و چهره ی منافقان معلوم شود، (کسانی که چون) به آنها گفته شد: بیایید شما (هم مثل دیگران) در راه خدا بجنگید و یا (لا اقل از حریم خود) دفاع کنید، گفتند:

اگر (فنون) جنگی را می دانستیم، حتماً از شما پیروی می کردیم. آنها در آن روز، به کفر نزدیک تر بودند تا به ایمان. با دهانشان چیزی می گویند که در دلشان نیست و خداوند به آنچه کتمان می کنند آگاه تر است.

نکته ها:

برای جمله ی «لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا» سه معنا شده است:

الف: حرکت شما برای احد در خارج از شهر، جنگ برابر نیست، بلکه یک نوع خودکشی است و لذا ما این را جنگ نمی دانیم و شرکت نمی کنیم.

ب: ما اگر فنون نظامی می دانستیم شرکت می کردیم.

ج: ما یقین داریم که جنگی رخ نخواهد داد و لذا شرکت در جبهه ضرورتی ندارد.

پیام ها:

۱ جبهه ی جنگ، چهره منافقان را افشا می سازد. «و لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا» ۲ رهبر باید مردم را برای مقابله با دشمن بسیج کند. «تَعَالَوْا قَاتِلُوا» ۳ جهاد، گاهی ابتدایی و برای برداشتن طاغوت هاست و گاهی دفاعی و برای حفظ جان و مال مسلمانان است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا» ۴ انگیزه ها و درجات و ارزش آنها متفاوت است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا»

ص: ۱۹۳

۵ دفاع از وطن و جان، یک ارزش است. «أَوْ اذْفَعُوا» ۶ منافقان، موضع گیری های خودشان را توجیه می کنند. «لَوْ نَعْلَمُ فِتْلًا لَا تَبِعْنَاكُمْ» ۷ سر باز زدن از جبهه، نشانه ی کفر است. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ» ۸ ایمان انسان در شرایط و زمان های مختلف فرق می کند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ» ۹ همه ی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله عادل نبودند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ» ۱۰ خداوند در باره ی منافقان، هم تهدید می کند و هم افساگری. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ»، «يَقُولُونَ يَا قُورَيْشٍ أَهْمَمْنَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ» ۱۱ آنچه در احد برای همه کشف شد، گوشه ای از نفاق بود، بخش بیشترش را خدا می داند. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۸]

اشاره

الَّذِينَ قَالُوا لِيَا خَوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قَاتَلُوا قُلُوبًا فَادْرُؤْا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۶۸)

منافقان کسانی هستند که (بعد از پایان جنگ احد، دست به تبلیغات یأس آور زده و در حالی که خود از جنگ سر باز زده و در خانه های) خود نشسته اند و در حق برادران خود گفتند: اگر از ما پیروی می کردند کشته نمی شدند. به آنان بگو: اگر راست می گوئید، مرگ را از خودتان باز دارید.

پیام ها:

۱ منافقان به هنگام حرکت مردم به جبهه ها، در خانه ها می نشینند. «وَقَعَدُوا» ۲ منافقان، روحیه ی خانواده های شهدا را تضعیف می کنند. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قَاتَلُوا» ۳ منافقان، خود را رهبر فکری دیگران می دانند. «لَوْ أَطَاعُونَا» ۴ در جهان بینی منافقان، اصالت با زندگی مادی و رفاه است. «وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قَاتَلُوا» ۵ ایمان به مقدر بودن مرگ، سبب شجاعت و پذیرش رفتن به جبهه است و در

بینش منافقان، شهادت و سعادت اخروی جایگاه ندارد. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا» ۶ باید با تبلیغات سوء منافقان برخورد کرد. «قُلْ فَادْرؤْا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ» ۷ انسان نمی تواند مرگ را از خود دفع کند. «فَادْرؤْا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ» ۸ مرگ به دست خداست، جبهه یا خانه در مرگ نقش اصلی را ندارند. «فَادْرؤْا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۶۹]

اشاره

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (۱۶۹)

و هرگز گمان مبر آنها که در راه خدا کشته شده اند، مرد گانند؛ بلکه آنها زندگانی هستند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند.

نکته ها:

ما بر مبنای قرآن که شهیدان را زنده می داند، به شهدای راه اسلام و خصوصاً شهدای کربلا سلام کرده، با آنان حرف می زنیم و توسل می جوئیم.

ابو سفیان در پایان جنگ احد با صدای بلند فریاد می زد: این هفتاد کشته ی مسلمانان در احد، به عوض هفتاد کشته ی ما در جنگ بدر. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کشته های ما در بهشت جای دارند، ولی کشتگان شما در دوزخند. (۱)

نکاتی پیرامون شهید و شهادت

۱ در روایات آمده است که شهید، هفت ویژگی اعطایی از جانب خداوند دارد:

اولین قطره ی خونس، موجب آرمزش گناهایش می گردد. سر در دامن حورالعین می نهد. به لباس های بهشتی آراسته می گردد. معطر به خوش بوترین عطرها می شود. جایگاه خود را در بهشت مشاهده می کند. اجازه ی سیر و گردش در تمام بهشت به او داده می شود. پرده ها کنار رفته و به وجه خدا نظاره می کند. (۲)

ص: ۱۹۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. وسائل، ج ۱۱، ص ۱۰.

۲ پیامبر صلی الله علیه و آله از شخصی شنید که در دعا می گوید: «اسئلك خیر ما تسئل» خدایا! بهترین چیزی که از تو درخواست می شود به من عطا کن، فرمود: اگر این دعا مستجاب شود، در راه خدا شهید می شود. (۱)

۳ در روایت آمده است: بالا-تر از هر نیکی، نیکوتری هست، مگر شهادت که هر گاه شخصی شهید شود، بالا-تر از آن خیری متصور نیست. (۲)

۴ در روز قیامت، شهید مقام شفاعت دارد. (۳)

۵ از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: در قیامت لغزش های شهید به خودش نیز نشان داده نمی شود. (۴)

۶ شهادت صف اول حمله و خط شکن، مقامشان برتر است. (۵)

۷ مجاهدان از درب مخصوص وارد بهشت می شوند (۶) و قبل از همه به بهشت می روند (۷) و در بهشت جایگاه مخصوصی دارند. (۸)

۸ تنها شهید است که آرزو می کند به دنیا بیاید و دوباره شهید شود. (۹)

۹ بهترین و برترین مرگ ها، شهادت است. (۱۰)

۱۰ هیچ قطره ای محبوب تر از قطره ی خونی که در راه خدا ریخته شود، در نزد خداوند نیست. (۱۱)

۱۱ در قیامت، شهید سلاح به دست، با لباس رزم و بوی خوش به صحنه می آید و فرشتگان به او درود می فرستند. (۱۲)

۱۲ امامان ما شهید شدند. بسیاری از انبیا و رهروان و پیروان آنان نیز شهید شدند.

«وَكَأَيُّنَ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرًا» (۱۳)

«يَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ» (۱۴)

ص: ۱۹۶

۱-۱. مستدرک، ج ۲، ص ۲۴۳.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۶۱.

۳-۳. بحار، ج ۲، ص ۱۵.

۴-۴. وسائل، ج ۱۱، ص ۹.

۵-۵. میزان الحکمه.

۶-۶. بحار، ج ۹۷، ص ۸.

- ٧-٧. بحار، ج ٩٧، ص ١١.
- ٨-٨. تفسير نور الثقلين، ج ٢، ص ٢٤١.
- ٩-٩. كنز العمال، ج ٤، ص ٢٩٠.
- ١٠-١٠. بحار، ج ١٠٠، ص ٨.
- ١١-١١. وسائل، ج ١١، ص ٦.
- ١٢-١٢. بحار، ج ٩٧، ص ١٣.
- ١٣-١٣. آل عمران، ١٤٦.
- ١٤-١٤. بقره، ٦١.

۱۳ حضرت علی علیه السلام با داشتن دهها فضیلت اختصاصی، تنها وقتی که در آستانه‌ی شهادت قرار گرفت فرمود: «فزت و رب الكعبه» او اول کسی بود که ایمان آورد، جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابید، برادر پیامبر شد، تنها خانه او به مسجد پیامبر درب داشت، پدر امامان و همسر زهرا علیها السلام بود. بت شکن بود، ضربت روز خندق او، از عبادت ثقلین افضل شد. اما در هیچ یک از موارد مذکور نفرمود: «فزت» ۱۴ علی علیه السلام می فرمود: قسم به خدایی که جان فرزند ابو طالب در دست اوست، تحمّل هزار ضربه شمشیر در راه خدا، آسان تر از مرگ در رختخواب است. (۱)

۱۵ علی علیه السلام در جنگ احد ناراحت بود که چرا به شهادت نرسیده است تا اینکه مژده شهادت در آینده را از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله دریافت نمود.

۱۶ شهید مطهری در کتاب حماسه حسینی می نویسد: سخاوتمند، هنرمند و عالم؛ مال، هنر و علم خود را که بخشی از وجود اوست جاودانه می کند، اما شهید، خودش را جاودانه می کند. (۲)

۱۷ در عالم حیوانات نیز گوسفند مرده بی ارزش است، گوسفندی که به سوی قبله و با نام خدا ذبح شود، ارزش دارد.

۱۸ همان گونه که کور، مفهوم بینایی را درک نمی کند، زندگان دنیا حیات شهدا را درک نمی کنند.

۱۹ وقتی انفاق مال در راه خدا، قابلیت رشد تا هفتصد برابر و بیشتر را دارد، دادن خون و جان، در راه خدا چگونه است؟

پیام ها:

۱ شهادت، پایان زندگی نیست، آغاز حیات است. بسیاری از زندگان مرده اند، ولی کشتگان راه خدا زنده اند. «بَلْ أَهْلَاءُ» ۲ شهادت، باختن و از دست دادن نیست؛ بلکه یافتن و به دست آوردن است.

ص: ۱۹۷

۱- ۱. نهج البلاغه.

۲- ۲. حماسه حسینی، ج ۳، ص ۴۰.

«يُزْرَقُونَ» ۳ کشته شدن، آن گاه ارزشمند است که در راه خدا باشد. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۴ تصوّر هلاکت و یا خسارت برای شهید، تفکری انحرافی است که باید اصلاح شود. «لَا تَحْسَبَنَّ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۰]

اشاره

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۷۰)

آنان بخاطر آنچه خداوند از فضلش به آنها داده، شادمانند و به کسانی که به دنبال ایشانند، ولی هنوز به آنها ملحق نشده اند، مژده می دهند که نه ترسی بر آنها است و نه غمی خواهند داشت.

نکته ها:

در روایات آمده است: مؤمنان واقعی که قرآن و اهل بیت پیامبر علیهم السلام را با هیچ کتاب و رهبر دیگری عوض نمی کنند، مشمول بشارت این آیه هستند. همچنین استفاده می شود که زندگی برزخی یک زندگی واقعی دارای رزق و حیات و شادی و بشارت است. و مراد از آن تنها باقی ماندن نام نیک در تاریخ نیست.

پیام ها:

۱ شادی شهدا به الطاف الهی است، نه عملکرد خودشان. «فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ» ۲ شهدا الطاف الهی را تفضّل الهی می دانند، نه پاداش خون خود. «مِنْ فَضْلِهِ» ۳ شهدا از همزمان خود دل نمی کنند و آینده خوب را به آنها بشارت می دهند.

«يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ»

۴ شهدا زندگی جمعی دارند، به یکدیگر ملحق می شوند و در انتظار ملحق شدن دیگران هستند. «يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ» ۵ علاقه به سعادت دیگران و ملحق شدن آنان به کاروان عزّت و شرف، یک

ارزش است. «وَيَسْتَبِشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا» ۶ کامیابی شهدا، همیشگی است و هرگز غم از دست دادن نعمتی را ندارند.

«أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۱]

اشاره

يَسْتَبِشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۷۱)

به نعمت و فضل خدا و اینکه خداوند پاداش مؤمنان را تباه نمی کند، (آیندگان را) مژده می دهند.

پیام ها:

۱ در عالم برزخ، بشارت و شادمانی وجود دارد. «يَسْتَبِشِرُونَ» ۲ شهدا به نعمت و فضلی می رسند که برای ما شناخته نیست. کلمه «بِنِعْمَةٍ» و «فَضْلٍ» نکره آمده است.

۳ پاداش عملکرد مؤمنان، بیمه شده است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ» ۴ وعده ی تضمین پاداش، انگیزه عمل است. «لَا يُضِيعُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۲]

اشاره

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۷۲)

آنان که دعوت خدا و رسول را (برای شرکت دوباره در جهاد علیه کفار) پذیرفتند، با آنکه جراحاتی به آنان رسیده بود، برای نیکوکاران و پرهیزکاران آنها، پاداش بزرگی است.

نکته ها:

کفار قریش، پس از پیروزی در احد بسوی مکه بازگشتند. در بین راه به این فکر افتادند که چه بهتر است به مدینه بازگردیم و باقیمانده مسلمانان را نیز از بین

بیریم، تا کار اسلام یکسره شود. این خیر به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید. آن حضرت فرمان بسیج داد و فرمود: شرکت کنندگان در احد حرکت کنند. مسلمانان آماده شدند.

ابو سفیان وقتی از بسیج عمومی مسلمانان آگاه شد، گمان کرد که لشکر تازه نفسی مهیا شده است تا شیرینی پیروزی احد را بر کام آنان تلخ کند، لذا از حمله ی مجدد منصرف شد و به سرعت به طرف مکه حرکت نمود.

در تاریخ می خوانیم که در جنگ احد حضرت علی علیه السلام بیش از شصت زخم و جراحت برداشت، ولی لحظه ای دست از یاری پیامبر برنداشت. در تفسیر کنز الدقائق آمده است که این آیه درباره ی حضرت علی علیه السلام و نه نفر دیگر نازل شده است.

پیام ها:

۱ مؤمنان واقعی، در سخت ترین شرایط نیز دست از یاری اسلام بر نمی دارند.

«اسْتَجَابُوا»

، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۲ شرکت مجروحان در جبهه، مایه ی تشویق و تقویت روحیه افراد سالم است.

«اسْتَجَابُوا»

، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۳ اطاعت از رسول خدا، همچون اطاعت از خداست. «اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» ۴ شرکت مجروحان در جبهه، نشانه ی وفاداری و عشق و معرفت کامل آنان به مکتب و رهبر و هدف است. «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۵ گاهی شرایط جنگ به گونه ای است که حتی مجروحان نیز باید حاضر شوند.

«اسْتَجَابُوا»

، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۶ هر چه عمل دشوارتر باشد، قابل ستایش بیشتری است. «اسْتَجَابُوا» ، «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ۷ حضور در جبهه و مجروح شدن، اگر همراه با تقوی نباشد بی ارزش است.

«لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا»

۸ برخی از اصحاب پیامبر که در جبهه هم شرکت کرده اند، از سلامت فکر و

تقوی دور شدند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا» ۹ رزمنده ای قابل ستایش است که:

الف: از جنگ خسته نشود. «اسْتِجَابُوا»، «مَنْ بَعِدَ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ» ب: اهل کار نیک باشد. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ» ج: از فرمان خدا و رسول تخلف نکند. «وَ اتَّقُوا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۳]

اشاره

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ (۱۷۳)

مؤمنان کسانی هستند که (چون) مردم (منافق) به ایشان گفتند: بی شک مردم (کافر مکه) بر ضد شما گرد آمده (و بسیج شده) اند، پس از آنان بترسید، (آنها به جای ترس) بر ایمانشان بیافزود و گفتند: خداوند ما را کفایت می کند و او چه خوب نگهبان و یآوری است.

نکته ها:

عوامل تبلیغاتی دشمن و برخی از مردمان ساده اندیش و ترسو، به رزمندگان و مجاهدان تلقین و نصیحت می کنند که دشمن قوی است و کسی نمی تواند حریف آنان بشود، پس بهتر است درگیر جنگ نشوید. اما مسلمانان واقعی، بدون هیچ ترس و هراسی، با آرامش خاطر و با توکل به خداوند، به آنان پاسخ می گویند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: تعجب می کنم از کسی که می ترسد، چرا به گفته ی خداوند «حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ» پناه نمی برد. (۱)

پیام ها:

۱ در برابر تبلیغات توخالی دشمن نهراسید. «فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» ۲ در جبهه ها، مواظب افراد نفوذی دشمن باشید. «فَاخْشَوْهُمْ»

ص: ۲۰۱

۳ قوی ترین اهرم در برابر تهدیدات دشمن، ایمان و توکل به خداست. «حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ» ۴ مؤمن وقتی در گرداب بلا قرار می گیرد، توکل و اتصال خود را با خدا بیشتر می کند. «فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» ۵ هم حرکت و تلاش لازم است، هم ایمان و توکل. «اسْتَجَابُوا»، «حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۴]

اشاره

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّسَهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ (۱۷۴)

پس (این مجروحینی که برای بار دوم آماده دفاع شدند؛ بدون رخ دادن عملیاتی) با نعمت و فضل خداوند (به مقر خود) بازگشتند، در حالی که هیچ گزندی به آنها نرسید و (هم چنان) از رضای پروردگار پیروی کردند و خداوند صاحب فضل بزرگی است.

نکته ها:

پس از آنکه مجروحان جنگ احد، به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بار دیگر برای دفاع از اسلام بسیج شده و تا منزلگاه حمره الاسد در تعقیب دشمن رفتند، دشمنان از آمادگی و روحیه ی مسلمانان به هراس افتاده، از هجوم مجدد منصرف شده و بازگشتند. این آیه در تقدیر از رزمندگان مجروح و مخلص جنگ احد است.

پیام ها:

۱ حرکت در مسیر انجام وظیفه، همراه با توکل به خدا، سبب تبدیل مشکلات به آسانی می شود. «فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ...» ۲ چه بسیار کسانی که در راه خدا، به استقبال خطر رفته و سالم برگشته اند. «لَمْ يَمَسَّسَهُمْ سُوءٌ» ۳ برای مردان خدا اصل رضایت الهی است، نه شهادت. «لَمْ يَمَسَّسَهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا

ص: ۲۰۲

۴ فضل بزرگ خدا، نصیب شرکت کننده در جبهه است. «وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۵]

اشاره

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَ خَافُونَ إِيَّانَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۷۵)

این شیطان است که دوستان خویش را (از قدرت کفار) می ترساند، پس اگر ایمان دارید از آنان نترسید و فقط از (مخالفت) من بترسید.

پیام ها:

۱ هر گونه شایعه ای که مایه ی ترس و یأس مسلمانان گردد، شیطانی است. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» ۲ شیوه ی ارباب و تهدید، سیاست دائمی قدرت های شیطانی است. «يُخَوِّفُ» ۳ افراد ترسوی میدان های نبرد، یار شیطان و تحت نفوذ شیطانند. «يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» ۴ مؤمنان شجاع، از ولایت شیطان دورند. «الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» ۵ ترس از خدا، زمینه ی فرمان پذیری و ترس از غیر خدا، زمینه ی فرمان گریزی است. «فَلَا تَخَافُوهُمْ وَ خَافُونَ» (با توجه به آیات قبل) ۶ مؤمن واقعی از غیر خدا نمی ترسد و می داند که ایمان از شجاعت جدا نیست.

«وَ خَافُونَ إِيَّانَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۶]

اشاره

وَلَا يَخْزِيكَ الَّذِينَ يَسُؤُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِزًّا فِي الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۷۶)

و (ای پیامبر!) کسانی که در کفر می شتابند، ترا اندوهگین نکنند. آنان هرگز به خداوند ضرری نمی زنند. خداوند خواسته است که برای آنها هیچ بهره ای در قیامت قرار ندهد و برای آنان عذابی بزرگ است.

گویا شرکت کنندگان در جنگ احد، از همدیگر می پرسیدند: حال که ما شکست خوردیم و کفار پیروزمندانه به مکه برگشتند، چه خواهد شد؟ آیه در پاسخ آنان می فرماید: ناراحت نباشید، این مهلت الهی است تا پیمان کفرشان پر شود و دیگر حظی در آخرت نداشته باشند.

پیام ها:

۱ آرامش خود را حفظ کنید، که تلاش های کفار در محو اسلام بی اثر است.

﴿لَا يَحْزُنُكَ﴾

﴿إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ﴾ ۲ کفر انسان ها، اندک ضرری به ساحت قدس خدا نمی زند. ﴿لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾ ۳ حضور در میدان کفر، انسان را از قابلیت توبه و دریافت رحمت الهی محروم می کند. ﴿أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ﴾ ۴ مهلت دادن به کفار، سنت الهی است، نه آنکه نشانه ی ناآگاهی و یا ناتوانی خداوند باشد. ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ﴾ ۵ محرومیت انسان در آخرت، ناشی از عملکرد او در دنیاست. ﴿يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ﴾ ، ﴿أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ﴾ ۶ هم فضل الهی بزرگ است و هم قهر او. (در دو آیه قبل، نسبت به مجروحانی که به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله به جبهه رفتند، از فضل عظیم الهی بشارت داد و در این آیه نسبت به کفار سرسخت، عذاب عظیم را یادآور می شود). ﴿لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۷]

اشاره

﴿إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (۱۷۷)

قطعاً کسانی که ایمان را با کفر معامله کردند، هرگز به خداوند ضرری نمی رسانند و برای آنان عذاب دردناکی است.

نکته ها:

در قرآن مسأله ی خرید و فروش و سود و زیان سرمایه عمر، بارها تکرار شده است. قرآن، دنیا را بازار می داند و مردم را فروشنده و عقاید و اعمال انسان را در طول عمر، کالای این بازار. در این بازار، فروش اجباری است ولی انتخاب مشتری با انسان است. یعنی ما نمی توانیم آنچه را داریم، از قدرت و عمل و عقیده رها بگذاریم، ولی می توانیم مسیر عقاید و کردار را سودبخش یا زیان آور قرار دهیم.

در قرآن از عده ای ستایش شده که جان خود را با خدا معامله می کنند و در عوض بهشت و رضوان می گیرند، و از عده ای انتقاد شده که بخاطر انحراف و انتخاب سوء یا سودی نمی برند؛ «فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۱) و یا دچار خسارت می شوند؛ «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» و در بعضی از آیات همچون آیه ی فوق، کسانی که ایمان خود را با کفر معامله می کنند، تحقیر می شوند و در مقابل به مؤمنان دلداری داده می شود که ارتداد آنها، به خدا و راه خدا هیچ ضرری نمی زند.

پیام ها:

۱ سرمایه اصلی انسان، ایمان و یا زمینه های فطری ایمان است. «اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ» ۲ در یک انقلاب عقیدتی و فرهنگی، از ریزش های جزئی نگران مباشید.

«اشْتَرُوا الْكُفْرَ»

«لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۷۸]

اشاره

وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ خَيْرًا لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (۱۷۸)

و کسانی که کافر شدند، مپندارند مهلتی که به آنان می دهیم برایشان خوب است، همانا به آنان مهلت می دهیم تا بر گناه(خود) بیفزایند و برای آنان عذابی خوارکننده است.

ص: ۲۰۵

قرآن، واژه ی «گمان نکنید» را بارها خطاب به کفار و منافقین و افراد سست ایمان بکار برده، و این بخاطر آن است که این افراد از واقع بینی و تحلیل درست و روشن ضمیری لازم محرومند. آنها آفرینش را بیهوده، شهادت را نابودی، دنیا را پایدار، عزت را در گرو تکیه به کفار و طول عمر خود را مایه ی خیر و برکت می پندارند که قرآن بر همه ی این پندارها قلم بطلان کشیده است.

اهل کفر، داشتن امکانات، بدست آوردن پیروزی ها و زندگی در رفاه خود را نشان شایستگی خود می دانند، در حالی که خداوند آنان را به دلیل آلودگی به کفر و فساد، مهلت می دهد تا در تباهی خویش غرق شوند.

در تاریخ می خوانیم که وقتی یزید امام حسین علیه السلام را به شهادت رساند، خاندان آن حضرت را همراه زینب کبری علیها السلام به اسارت به شام بردند. یزید در مجلس خود با غرور تمام خطاب به حضرت زینب گفت: «دیدید که خدا با ماست»، حضرت در پاسخ او، این آیه را خواند و فرمود: من ترا پست و کوچک و شایسته هر گونه تحقیر می دانم. هر آنچه می خواهی انجام بده، ولی به خدا سوگند که نور خدا را نمی توانی خاموش کنی. آری، برای چنین افراد خوشگذرانی، عذاب خوار کننده آماده شده، تا عزت خیالی و دنیایی آنان، با خواری و ذلت در آخرت همراه باشد.

مجرمان دو گونه اند: گروهی که قابل اصلاحند و خداوند آنها را با موعظه و حوادث تلخ و شیرین، هشدار داده و بیدار می کند، و گروهی که قابل هدایت نیستند، خداوند آنها را به حال خویش رها می کند تا تمام قابلیت های آنان بروز کند. به همین جهت امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود: مرگ برای کفار یک نعمت است، زیرا هر چه بیشتر بمانند زیادتر گناه می کنند.

(۱)

حضرت علی علیه السلام درباره ی «إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيُزَادُوا إِثْمًا» فرمود: چه بسیارند کسانی که

ص: ۲۰۶

احسان به آنان (از جانب خداوند)، استدراج و به تحلیل بردن آنان است و چه بسیارند کسانی که به خاطر پوشانده شدن گناه و عیوبشان، مغرورند و چه بسیارند افرادی که به خاطر گفته های خوب درباره آنان مفتون شده اند. خداوند هیچ بنده ای را به چیزی همانند «املاء» مبتلا نکرده است. (۱)

پیام ها:

۱ کفر، مانع شناخت حقیقت است. «لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا...» ۲ کوتاه یا بلند بودن عمر و زمان رفاه، بدست خداست. «نُمَلِي لَهُمْ»، «نُمَلِي لَهُمْ» ۳ همه ی انسان ها دنبال خیر هستند، لکن بعضی در مصداق اشتباه می کنند.

«لَا يَحْسِبَنَّ»

«خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ» ۴ مهلت های الهی، نشانه ی محبوبیت نیست. «لَا يَحْسِبَنَّ»، «خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ» ۵ نعمت ها به شرطی سودمند هستند که در راه رشد و خیر قرار گیرند، نه شرّ و گناه. «إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ لِيُزِدُوا إِثْمًا» ۶ طول عمر مهم نیست، بهره از عمر مهم است. «إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ» امام سجاد علیه السلام در دعای مکارم الاخلاق چنین می فرماید: خدایا! اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد شد، آن را کوتاه بگردان.

۷ زود قضاوت نکنید، پایان کار و آخرت را نیز به حساب بیاورید. «إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ خَيْرٌ»، «وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ» ۸ رفاه و حاکمیت ستمگران، نشانه ی رضای خداوند از آنان نیست. چنان که دلیلی بر سکوت ما در برابر آنان نمی باشد. «نُمَلِي لَهُمْ»، «لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ» ۹ عذاب های آخرت، انواع و مراحل متعدّد دارد. «عَذَابٌ أَلِيمٌ» در آیه قبل، و «عَذَابٌ مُّهِينٌ» در این آیه.

ص: ۲۰۷

اشاره

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۷۹)

خداوند بر آن نیست که (شما) مؤمنان را بر آن حالی که اکنون هستید رها کند، مگر اینکه (با پیش آوردن آزمایش های پی در پی،) ناپاک را از پاک جدا کند. و خداوند بر آن نیست که شما را بر غیب آگاه سازد، ولی از پیامبران، هر که را بخواهد (برای آگاهی از غیب) بر می گزیند، پس به خدا و پیامبران ایمان آورید و (بدانید) اگر ایمان آورده و تقوا پیشه کنید، پس برای شما پاداش بزرگی خواهد بود.

نکته ها:

این آیه، آخرین آیه درباره ی جنگ احد است که می فرماید: جهان یک آزمایشگاه بزرگ است و چنین نیست که هر کس ادعای ایمان کند رها شود و در جامعه به طور عادی زندگی کند، بلکه شکست ها و پیروزی ها، برای شناخته شدن نهان انسان هاست. بعضی مؤمنان خواستار آگاهی از غیب و نهان انسان ها بودند و می خواستند از طریق غیب منافقان را بشناسند، نه از طریق آزمایش که این آیه می فرماید: راه شناخت، آزمایش است نه غیب، و شناسایی خوب و بد، از طریق آزمایش های تدریجی صورت می گیرد. چون اگر به علم غیب، افراد بد و خوب شناخته شوند، شعله ی امید خاموش و پیوندهای اجتماعی گسسته و زندگی دچار هرج و مرج می شود.

پیام ها:

۱ خداوند، کفار را به حال خود رها می کند؛ «نُعَلِي لَهُمْ لِيُزَادُوا إِثْمًا» ولی مؤمنان را رها نمی کند. «مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ»

۲ جداسازی پاک از پلید، از سنت های الهی است. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ» ۳ ایمان و کفر افرازد، از امور درونی و غیبی است که باید از طریق آزمایش ظاهر شود، نه علم غیب. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ» ۴ زندگی با مردم باید بر اساس ظاهر آنان باشد، آگاهی بر اسرار مردم، زندگی را فلج می کند. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ» ۵ علم غیب، مخصوص خداست و فقط به بعضی از پیامبران برگزیده اش، آن هم در حد اطلاع بر غیب نه تمام ابعاد آن، بهره ای داده است. «لِيُطْلِعَكُمْ» ۶ هر چند زندگی باید به نحو عادی سپری شود، ولی خدا به افرادی علم غیب را عطا می کند. «وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ» ۷ درجات انبیا یکسان نیست. «يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ» ۸ خداوند علم غیب را به کسانی می دهد که از جانب او صاحب رسالتی باشند.

«وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ»

۹ ایمان قلبی باید همراه با تقوای عملی باشد. «تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا» ۱۰ طیب و پاکی اصالت داشته و پایدار است، ولی خبث عارضی و رفتنی است.

«يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ»

جدا کردن ناپاک از پاک، نشانه عارضی بودن ناپاک است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۰]

اشاره

«وَ لَا يَخْسَى بِنَ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» (۱۸۰)

و کسانی که نسبت به (انفاق) آنچه خداوند از فضلش به آنان داده، بخل می ورزند، گمان نکنند که (این بخل) برای آنان بهتر است، بلکه آن برایشان بدتر است. به زودی آنچه را که بخل کرده اند در روز قیامت، (به صورت) طوقی بر گردنشان آویخته می شود. و میراث آسمان ها و زمین مخصوص خداست و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

۱ واقع بین باشید و از خیال و گمان انحرافی دوری کنید. «لَا يَحْسَبَنَّ» ۲ مال که از آن تو نیست، پس بخل چرا؟ «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» ۳ سرچشمه ی بخل، ناآگاهی و تحلیل غلط از خیر و شر است. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ»، «خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ» ۴ یکی از وظایف انبیا، اصلاح بینش و تفکر انسان هاست. «لَا يَحْسَبَنَّ»، «هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ» ۵ حب دنیا، شرور را نزد انسان خیر جلوه می دهد. «لَا يَحْسَبَنَّ»، «هُوَ خَيْرًا» ۶ در قیامت، برخی جمادات نیز محشور می شوند. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۷ معاد، جسمانی است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۸ قیامت، صحنه ی ظهور خیر و شر واقعی است. «هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۹ انسان، در تصرف اموال خود آزاد مطلق نیست. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۱۰ قیامت، صحنه ی تجسم عمل است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» در حدیث آمده است: هر کس زکات مال خود را ندهد، در قیامت اموالش به صورت مار و طوقی بر گردنش نهاده می شود. (۱)

۱۱ زمان برپایی قیامت، دور نیست. «سَيُطَوَّقُونَ» ۱۲ اسیر مال شدن در دنیا، موجب اسارت در آخرت است. «سَيُطَوَّقُونَ» ۱۳ بدترین نوع شکنجه، شلاق خوردن از دست محبوب هاست. آنچه را در دنیا بخل ورزیده ایم، همان مایه ی عذاب ما می شود. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» ۱۴ خداوند هم صاحب میراث ماندگار دنیاست و هم نیازمند انفاق ما نیست.

پس دستور انفاق، برای سعادت خود ماست. «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۱۵ وارث واقعی همه چیز و همه کس خداست. ما با دست خالی آمده ایم و با

ص: ۲۱۰

دست خالی می رویم، پس بخل چرا؟ «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

[سوره آل عمران (۳): آیات ۱۸۱ تا ۱۸۲]

اشاره

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (۱۸۱) ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ (۱۸۲)

همانا خداوند سخن کسانی را که گفتند: خدا فقیر است و ما توانگریم، شنید. به زودی این سخن آنان، و به ناحق کشتن آنان پیامبران را، خواهیم نوشت و به آنان خواهیم گفت: بچشید عذاب آتش سوزان را.

آن (عذاب) به سبب دست آورد قبلی خودتان است و همانا خداوند نسبت به بندگان، ستمگر نیست.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله نامه ای به یهود بنی قینقاع نوشت و آنان را به ایمان، نماز، زکات و انفاق، دعوت کرد. وقتی این نامه به دست دانشمند یهودیان به نام «فتحاص» در محل تدریس او رسید، رو به شاگردان و حاضران کرد و با استهزا گفت: طبق این دعوت، خدا فقیر است و ما غنی هستیم. او از ما قرض می خواهد و وعده ی ربا و اضافه می دهد! یهودیان زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله چون به رفتار نیاکان خود در مورد قتل انبیا راضی بودند، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز می دهد. «وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ» امام باقر علیه السلام درباره ی این آیه فرمودند: کسانی که امام را نسبت به آنچه به او می دهند فقیر می دانند، نظیر کسانی هستند که می گویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» (۱)

ص: ۲۱۱

۱ خدا همه ی گفته ها را می شنود، پس هر حرفی را بر زبان نیاوریم. «لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ» ۲ جهل و غرور، مرز و نهایت ندارد، تا آنجا که بشر ناتوان نیازمند می گوید:

خداوند فقیر است و ما غنی هستیم. «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» ۳ احساس غنا و بی نیازی، زمینه ی سرپیچی از فرامین الهی و استهزای آنهاست.

«نَحْنُ أَغْنِيَاءُ»

۴ برخی کوتاه فکر، گمان می کنند ریشه ی دستورات الهی نیاز است. «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» ۵ همه ی گفتارها و کردارها ثبت می شود. «سَيَنْكُتُ مَا قَالُوا وَ قَتَلَهُمْ» ۶ گناه یاره ی خداوند، هم سنگ گناه کشتن انبیاست. «قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ»، «وَ قَتَلَهُمُ الْأَنْبِيَاءُ» ۷ ملاک ارزیابی گفتار و کردار، از هر کس که باشد، حق است. حتی کشتن پیامبران چون ناحق است مورد کیفر واقع می شود. «قَتَلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ» ۸ انسان در انجام عمل آزاد است، لذا کارها به خود او نسبت داده می شود.

«قَدَمْتُ أَيْدِيكُمْ»

۹ پاداش و کیفر الهی، بر طبق عدالت و بر اساس اعمال آزادانه و آگاهانه خود انسان است. «ذَلِكَ بِمَا قَدَمْتُ أَيْدِيكُمْ» ۱۰ کیفرهای الهی، ظلم خدا بر بشر نیست، بلکه ظلم بشر بر نفس خویشتن است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ» ۱۱ اگر خداوند افراد بخیل و قاتلان انبیا را مجازات نکند، به فقرا و انبیا ظلم کرده است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۳]

اشاره

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عٰهَدَ اِئْتِنَا اَلَا نُوْمِنَ لِرَسُوْلِ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبٰنٍ تَاْكُلُهٗ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنٰتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ (۱۸۳)

کسانی که گفتند: همانا خداوند از ما پیمان گرفته که به هیچ پیامبری ایمان نیاوریم، مگر آنکه (به صورت معجزه) یک قربانی برای ما بیاورد، که آتش (صاعقه آسمانی) آن را بخورد! بگو: (این حرف ها بهانه است)، بی گمان پیامبرانی پیش از من، با دلائل روشن و (حتی) با همین (پیشنهادی) که گفتید، برای شما آمدند، پس اگر راست می گوئید چرا آنان را کشتید؟

نکته ها:

برخی برای فرار از قبول اسلام، بهانه تراشی نموده و می گفتند: خداوند از ما تعهد گرفته تنها به پیامبری ایمان بیاوریم که حیوانی را قربانی کند و صاعقه ی آسمانی آن قربانی را در برابر چشم مردم بسوزاند، تا به پیامبری او یقین کنیم. این آیه نازل شد تا پیامبر صلی الله علیه و آله به آن بهانه تراشان لجوج بگوید: اگر شما راست می گوئید، چرا به پیامبران قبل از من که علاوه بر انواع معجزات، آنچه را شما درخواست می کنید به شما عرضه کردند، ایمان نیاوردید؟ امام صادق علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: میان یهودیان بهانه جوی زمان پیامبر اسلام و یهودیانی که انبیا را می کشتند، پانصد سال فاصله بوده است، اما به خاطر رضایت آنان بر قتل نیاکان، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز داده است. (۱)

در تورات، کتاب اول پادشاهان، باب ۱۸ جمله ۳ و ۴، ماجرای به شهادت رساندن انبیای بنی اسرائیل آمده است. همچنین در سفر لاویان، باب ۹ جمله ی دوم، موضوع قربانی قوج آمده است.

پیام ها:

۱ فرار از پذیرش حق را با عناوین مذهبی توجیه نکنید. «إِنَّ اللَّهَ عٰهَدَ اِلَيْنَا اَلَا نُوْمِنَ» ۲ یهود، موسی را آخرین پیامبر نمی دانستند، بلکه می گفتند: عهد خدا با ما آن بوده است که پیامبر بعدی، چنین و چنان باشد. «عٰهَدَ اِلَيْنَا»، «يٰۤاَيُّهَا بَقْرٰبَانِ»

ص: ۲۱۳

(۱-۱). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۲۸؛ کافی، ج ۲، ص ۴۰۹. (به نقل از تفسیر راهنما)

۳ انسانی که روحیه ی استکباری پیدا کرد، هم به خدا تهمت می زند؛ «إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا» و هم تسلیم هیچ پیامبری نمی شود؛ «أَلَا- نُؤْمِنُ لِرُسُولٍ» و هم توقع دارد که معجزه ها، مطابق تمایلات و خواست های او باشد. «حَتَّىٰ يَأْتِينَا بَقُرْبَانٍ» ۴ قربانی حیوان، تاریخی بس طولانی دارد. «...بِقُرْبَانٍ» ۵ سوابق هر گروه و ملتی، بهترین گواه بر صدق یا کذب ادعای آنهاست.

﴿جَاءَ كُمْ﴾

، «بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ» ۶ بهانه تراشی مخالفان، در طول تاریخ شبیه هم است. «وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ» ۷ استدلال و احتجاج پیامبر با یهود، به تعلیم خداوند بود. «قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ» ۸ گاهی برای اثبات یا حقیقت یک امر یا مصلحت مهم تر باید اموالی فدا شود.

آری، اگر مالی آتش گرفت ولی چشمی بیدار و یا دلی روشن شد، اسراف نخواهد بود. «قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ» ، «بِالَّذِي قُلْتُمْ...» ۹ رضایت بر گناه نیاکان، سبب شریک شدن در جرم آنان است. «فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۴]

اشاره

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ (۱۸۴)

(بنا بر این) پس اگر تو را تکذیب کردند (چیز تازه ای نیست، زیرا) انبیای قبل از تو نیز که همراه با معجزات و نوشته ها و کتاب روشنگر آمده بودند، تکذیب شدند.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ گذشتگان، روحیه ی صبر و مقاومت را در انسان بالا می برد.

«فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ»

۲ تمام انبیا، مخالفانی داشته اند. «كُذِّبَ رُسُلٌ» ۳ حرکت انبیا در طول تاریخ، یک حرکت فرهنگی، فکری و اعتقادی بوده است. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ» ۴ معجزات پیامبران متنوع بوده اند، ولی اصول همه ی ادیان یکی بوده است.

ص: ۲۱۴

کلمه ی «بِالْبَيِّنَاتِ» جمع، ولی «الْكِتَابِ» مفرد آمده است.

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۵]

اشاره

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعٌ
الْغُرُورِ (۱۸۵)

هر کسی چشونده ی مرگ است. و بی گمان روز قیامت پاداش های شما به طور کامل پرداخت خواهد شد. پس هر کس از آتش بر کنار شد و به بهشت وارد گشت، قطعاً رستگار است و زندگانی دنیا، جز مایه ی فریب نیست.

نکته ها:

این آیه به پیامبر و دیگر مصلحان که مورد آزار و اذیت و تکذیب کفار قرار می گیرند، روحیه ی صبر و مقاومت می بخشد، زیرا می فرماید: همه می میرند و لجاجت ها موقتی است و پاداش تحمل این مشکلات را خداوند بی کم و کاست عطا می کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» فرمودند: همه ی اهل زمین و آسمان می میرند و فقط ملک الموت و حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل باقی می مانند، سپس ملک الموت مأمور می شود که روح آنان را نیز بگیرد و تنها خود باقی می ماند و خداوند به او خطاب می کند که بمیر، او نیز می میرد. (۱) و همچنین آن حضرت فرمودند: کسی که مرگ را نچشیده و کشته شده، به دنیا برگردانده می شود تا مرگ را بچشد. (۲)

پیام ها:

۱ مرگ در راه است، پس این همه لجاجت و استکبار در برابر حق، برای چه؟ «كَذَّبُوكَ»، «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

ص: ۲۱۵

۱-۱. کافی، ج ۳، ص ۲۵۶.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۲۰۲.

۲ مرگ، عدم نیست، یک امر وجودی است که قابل چشیدن است، راه انتقال از دنیا به آخرت است. «ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» ۳ گناهان و عوامل سوق دهنده به دوزخ، دارای جاذبه هایی است که باید انسان با نیروی ایمان و عمل صالح خود را برهانند. «زُخْرَجَ عَنِ النَّارِ» ۴ جزای کامل در آخرت است، و پاداش های دنیوی بی ارزش. «تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، «مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۶]

اشاره

لَتَبْلُؤَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيراً وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۱۸۶)

قطعاً شما در اموال و جان های خویش آزمایش خواهید شد و از کسانی که پیش از شما کتاب (آسمانی) داده شده اند و از کسانی که شرک ورزیده اند، آزار بسیاری می شنوید و اگر صبوری و پرهیزگاری پیشه کنید، پس قطعاً آن (صبر، نشانه ی) عزم استوار شما در کارهاست.

نکته ها:

وقتی مسلمانان از مکه به مدینه مهاجرت کردند، مشرکان دست تجاوز به اموال آنان گشودند، چنان که به هر کس نیز دست می یافتند، او را مورد آزار قرار می دادند.

از طرف دیگر، در مدینه هم یهودیان به آنها زخم زبان می زدند و حتی برخی با کمال بی شرمی برای زنان و دختران مسلمان، غزل سرایی کرده و یا آنها را هجو می نمودند. سردمداری این جریان با شخصی به نام کعب بن اشرف بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور قتل وی را صادر نمود. این آیه ضمن تسلی خاطر دادن به مسلمانان، از آنان می خواهد در برابر آزار دشمنان صبر و تقوی پیشه کنند که مایه ی استواری آنان در ایمان می گردد.

امام رضا علیه السلام پرداخت زکات را یکی از مصادیق آزمایش در اموال دانستند که در

پیام ها:

۱ آزمایش، یک سَنَّتِ جَدَى الهی است، خود را آماده کنیم. (حرف لام در اوّل و حرف نون مشدّد در آخر «لَتَبْلُوَنَّ» نشانه ی جدّی بودن مسئله است.) ۲ یاد مرگ و زودگذری دنیا، مسائل را برای انسان آسان می کند. «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»، «لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ» ۳ بیشترین ابزار آزمایش، مال و جان است. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» ۴ علاوه بر پذیرش خطر جان و مال، باید خود را برای شنیدن انواع نیش ها و تحقیرها آماده کرد. «وَلَتَشِيعَنَّ...» ۵ شنیدن تحقیر و هجو، و آزار دیدن از دشمن، یکی از وسایل آزمایش است.

«لَتَبْلُوَنَّ»

«وَلَتَسْمَعَنَّ»، «أَذَى كَثِيرًا» ۶ برای رسیدن به اهداف مقدّس، گاهی باید همه گونه سختی را تحمّل کرد.

ضربه به مال، جان، حیثیت و آبرو. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ»، «أَذَى كَثِيرًا» ۷ انتظار زخم زبان از مخالفان، سبب آمادگی مسلمانان است. «لَتَسْمَعَنَّ...» ۸ مخالفان اسلام در ضربه زدن به مسلمان ها، وحدت در هدف و گاهی وحدت در شیوه دارند. «لَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ»، «وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» ۹ دشمن به کم قانع نیست. «أَذَى كَثِيرًا» ۱۰ صبر و تقوی در کنار هم رمز موفقیت است. استقامت بدون تقوا، در افراد لجوج نیز پیدا می شود. «نَصِرُوا وَتَّقُوا» ۱۱ صبر و تقوی، ملازم یکدیگرند. کلمه ی «ذَلِكَ» مفرد است، در حالی که به صبر و تقوی که دو چیزند، اشاره دارد.

ص: ۲۱۷

اشاره

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ ۖ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَّسَ مَا يَشْتَرُونَ
(۱۸۷)

و(به یاد آور) زمانی که خداوند از کسانی که به آنان کتاب(آسمانی) داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید آن را برای مردم بیان کنید و کتمانش نکنید، پس آنها آن(عهد) را پشت سر خویش انداختند و به بهای کمی مبادله کردند، پس چه بد معامله ای کردند.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت که آنچه درباره ی حضرت محمد صلی الله علیه و آله در تورات و انجیل آمده است برای مردم بگویند و کتمان نکنند. (۱)

اگر امروز میلیون ها مسیحی، یهودی و مجوسی در دنیا هست، همه به سبب سکوت نابجای دانشمندان آنهاست. به گفته ی صاحب تفسیر اُطیب البیان، بیش از شصت مورد بشارت اسلام و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در عهدین آمده است، ولی دانشمندان اهل کتاب همه را رها کرده اند.

پیام ها:

۱ خداوند برای هدایت مردم، از دانشمندان پیمان مخصوص گرفته است. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ» ۲ بیان حقایق باید به نوعی باشد که چیزی برای مردم مخفی نماند. «لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» ۳ وظیفه ی دانشمندان، تبیین کتاب آسمانی برای مردم است. «لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ»

ص: ۲۱۸

۴ انگیزه ی سکوت دانشمندان از بیان حق، رسیدن به مال و مقام و یا حفظ آن است. «وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۵ علم به تنهایی برای سعادت و نجات کافی نیست، بی اعتنایی به مال و مقام نیز لازم است. «أوتُوا الْكِتَابَ»، «اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۶ هر چه در برابر کتمان آیات الهی گرفته شود اندک است. «...اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۷ عمل به دین و تعهدات الهی ارزش والا دارد. اگر به هر مقام و مالی برسیم، ولی آن را از دست بدهیم باخته ایم. «ثَمَنًا قَلِيلًا فِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۸]

اشاره

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۸۸)

گمان مبر کسانی که به آنچه کرده اند، شادمانی می کنند و دوست دارند برای آنچه نکرده اند ستایش شوند، مبنی است که آنها از عذاب الهی رسته اند، (زیرا) برای آنها عذابی دردناک است.

نکته ها:

مردم سه دسته اند:

۱ گروهی که کار می کنند و انتظار پاداش یا تشکر از مردم ندارند. «لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكْرًا» (۱) گروهی که کار می کنند تا مردم بدانند و ستایش کنند. «رِثَاءَ النَّاسِ» (۲) گروهی که کار نکرده، انتظار ستایش از مردم دارند. «يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا...» از مواردی که غیبت جایز است، در مورد کسی است که ادعای مقام یا تخصص یا مسئولیتی را می کند که صلاحیت آن را ندارد. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا» برای اینکه این تمایل نابجا ستایش بدون عمل کور شود، در اسلام هر گونه

ص: ۲۱۹

۱-۱. انسان، ۹.

۲-۲. نساء، ۳۸.

تملق و چاپلوسی منع شده است.

پیام ها:

۱ رذایل اخلاقی، همچون عجب و غرور و انتظار تملق از مردم، هلاکت قطعی را به دنبال دارد. «يَفْرَحُونَ»، «يُحِبُّونَ»، «فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَفَازِهِ» ۲ قرآن، هر گونه تحلیل و تفسیر نابجا را نسبت به هر کس و هر موردی محکوم می کند. (۱) «لَا تَحْسَبَنَّ»، «فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ» ۳ خداوند نه تنها برای رفتار، بلکه برای خواسته های خیر و شر انسان نیز حساب باز می کند. (۲) «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا»، «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ آنچه خطرش بیشتر است، توقع حمد است، نه توقع شکر و مدح. زیرا در حمد، نوعی ستایش آمیخته با پرستش نهفته است. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا» ۵ گنهکار ممکن است پشیمان شده، توبه کند و نجات یابد، ولی افراد مغرور، حتی در صدد توبه بر نمی آیند، لذا امیدی به نجات آنان نیست. «فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَفَازِهِ مِنَ الْعَذَابِ» ۶ کسانی که در دنیا گرفتار اوهام خودپرستی و اسیر زندان «متیت» هستند، در قیامت نیز اسیر و گرفتار عذاب الهی اند. «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۸۹]

اشاره

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۸۹)

و حکومت آسمان ها و زمین برای خداست و خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

حکومت خداوند نسبت به جهان، حقیقی است نه اعتباری، چون وجود و بقای

ص: ۲۲۰

۱- ۱. آیاتی که با کلمات «لا تحسبن»، «لا يحسبن»، «أفحسبتم» آغاز شده، بیانگر همین معناست.

۲- ۲. در جای دیگر نیز نسبت به کسانی که دوست دارند فحشا در جامعه رواج یابد وعده ی عذاب می دهد. «يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ»، «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» نور، ۱۹.

هر چیز تنها بدست اوست. برای ایجاد می فرماید: «كُنْ فَيَكُونُ» (۱) و برای محو می فرماید: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۲) حکومت خداوند دائمی و همیشگی است، ولی حکومت های غیر الهی چند صباحی بیش نیست. «تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَّوْلَهَا بَيْنَ النَّاسِ» (۳) آری، این نوع حکومت حقیقی و دائمی تنها در انحصار خداوند است. «وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

پیام ها:

۱ در قرآن هر جا سخن از حاکمیت الهی است، آسمان ها قبل از زمین مطرح شده و این نشانگر وسعت و عظمت آسمان هاست. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۲ بسیاریند افرادی که حکومت در دست آنهاست، ولی نمی توانند به خواسته های خود جامه ی تحقق ببوشانند، ولی خداوند هم حکومت دارد و هم بر هر کاری قادر است. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ»، «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۰]

اشاره

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ (۱۹۰)

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز، نشانه هایی (از علم، رحمت، قدرت، مالکیت، حاکمیت و تدبیر خداوند) برای خردمندان است.

نکته ها:

در تفاسیر فخر رازی، قرطبی و مراغی آمده است: از عایشه پرسیدند: بهترین خاطره ای که از رسول خدا صلی الله علیه و آله به یاد داری چیست؟ گفت: تمام کارهای پیامبر شگفت انگیز بود، اما مهم تر از همه برای من، این بود که رسول خدا شبی در منزل من استراحت می کرد، هنوز آرام نگرفته بود که از جا برخاست، وضو گرفت و به

ص: ۲۲۱

۱-۱. بقره، ۱۱۷.

۲-۲. فاطر، ۱۶.

۳-۳. آل عمران، ۱۴۰.

نماز ایستاد و بقدری گریه کرد که جلو لباسش تر شد، بعد به سجده رفت و به اندازه ای گریه کرد که زمین تر شد. صبح که بلال آمد سبب این همه گریه را پرسید، فرمود: دیشب آیاتی از قرآن بر من نازل شده است. آن گاه آیات ۱۹۰ تا ۱۹۴ سوره آل عمران را قرائت کرد و فرمود: وای بر کسی که این آیات را بخواند و فکر نکند.

□
در تفسیر کبیر فخر رازی و مجمع البیان از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره قبل از نماز شب این آیات را می خواند. و در احادیث سفارش شده است که ما نیز این آیات را بخوانیم.

در تفسیر نمونه از «نوف بکالی» صحابه ی خاصّ حضرت علی علیه السلام نقل شده است که شبی خدمت حضرت علی علیه السلام بودم. امام از بستر بلند شد و این آیات را خواند. سپس از من پرسید: خوابی یا بیدار؟ عرض کردم بیدارم. فرمود: خوشا به حال کسانی که آلودگی های زمین را پذیرا نگشتند و در آسمان ها سیر می کنند.

کلمه «الْأَلْبَابِ» جمع «لب» به معنای عقل خالص و دور از وهم و خیال است.

پیام ها:

۱ آفرینش جهان، هدفدار است. «خَلَقِ السَّمَاوَاتِ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ۲ هستی شناسی، مقدمه ی خداشناسی است. «خَلَقِ السَّمَاوَاتِ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» برگ درختان سبز، در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است، معرفت کردگار ۳ اختلاف ساعات شب و روز در طول سال، در نظر خردمندان تصادفی نیست.

□
«وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ لآيَاتٍ»

۴ قرآن، مردم را به تفکر در آفرینش ترغیب می کند. «خَلَقِ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ۵ هر که خردمندتر است باید نشانه های بیشتری را دریابد. «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ۶ آفرینش، پر از راز و رمز، و ظرافت و دقت است که تنها خردمندان به درک آن راه دارند. «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»

اشاره

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِي مَآءٍ وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (۱۹۱)

(خردمندان) کسانی هستند که ایستاده و نشسته و (خوابیده) بر پهلو یاد خدا می کنند و در آفرینش آسمان ها و زمین اندیشه می کنند (و از عمق جان می گویند): پروردگارا! این هستی را باطل و بی هدف نیافریده ای، تو (از کار عبث) پاک و مزرهی، پس ما را از عذاب آتش نگهدار.

نکته ها:

به فرموده ی امام باقر علیه السلام، افراد سالم، نماز را ایستاده و افراد مریض، نشسته و افراد عاجز، به پهلو خوابیده، به جا آورند.

(۱)

پیام ها:

۱ نشانه ی خردمندی، یاد خدا در هر حال است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِي مَآءٍ وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ» ۲ اهل فکر، باید اهل ذکر باشند. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ»، «وَيَتَفَكَّرُونَ» ۳ ایمان بر اساس فکر و اندیشه ارزشمند است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» ۴ ایمان و اعتراف با تمام وجود ارزش دارد. نباید به اعتراف زبانی اکتفاء کرد.

«يَتَفَكَّرُونَ»

«رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ...» ۵ ذکر و فکر، همراه یکدیگر ارزش است. متأسفانه کسانی ذکر می گویند، ولی اهل فکر نیستند و کسانی اهل فکر هستند، ولی اهل ذکر نیستند. «يَذْكُرُونَ»، «يَتَفَكَّرُونَ» ۶ آنچه سبب رشد و قرب است، ذکر و فکر دائمی است نه موسمی. «يَذْكُرُونَ» و

ص: ۲۲۳

فعل مضارع اند که نشان استمرار است.

۷ شناختِ حسی طبیعت کافی نیست، تعقل و تفکر لازم است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۸ کسی که در آفرینش آسمان ها و زمین فکر کند، پی می برد که خالق هستی، پروردگار ما نیز هست. «يَتَفَكَّرُونَ»، «رَبَّنَا» ۹ آفرینش بیهوده نیست، گرچه همه اسرار آن را درک نکنیم. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» ۱۰ اول تعقل و اندیشه، سپس ایمان و عرفان، آن گاه دعا و مناجات. «يَتَفَكَّرُونَ»، «رَبَّنَا»، «فَقِنَا» ۱۱ اگر هستی بیهوده و باطل نیست، ما هم نباید بیهوده و باطل باشیم. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا»، «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» ۱۲ هستی هدفدار است، پس هر چه از هدف الهی دور شویم به دوزخ نزدیک می شویم. «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» ۱۳ قبل از دعا، خدا را ستایش کنیم. «سُبْحَانَكَ فَقِنَا...» ۱۴ ثمره ی عقل و خرد، ترس از قیامت است. «لِأُولِي الْأَلْبَابِ»، «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۲]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (۱۹۲)

پروردگارا! هر که را تو (بخاطر اعمال بدش) به دوزخ افکنی، پس بی شک او را خوار و رسوا ساخته ای و برای ستمگران هیچ یاورانی نیست.

نکته ها:

از امام باقر علیه السلام درباره ی «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» سؤال کردند، حضرت فرمودند:

یعنی آنها امامانی ندارند تا آنان را به نام بخوانند، (و از آنان شفاعت کنند). (۱)

ص: ۲۲۴

۱ آتش قیامت سخت است، امّا نزد اولواالالباب که خواهان کرامت انسان هستند خواری و رسوایی قیامت، دردناک تر از آن است. «مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ» ۲ ستمگران، از شفاعتِ دیگران محروم هستند. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۳]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ (۱۹۳)

پروردگارا! همانا ما دعوت منادی ایمان را شنیدیم که (می گفت): به پروردگارتان ایمان بیاورید، پس ایمان آوردیم. پروردگارا! پس گناهان ما را بیامرز و زشتی های ما را بپوشان و ما را با نیکان بمیران.

نکته ها:

شاید مراد از «ذنوب» گناهان کبیره باشد و مراد از «سیئات» گناهان صغیره، چنان که در آیه ی شریفه «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ...» (۱) «سیئات» در برابر «کبائر» آمده است. و ممکن است مراد از «سیئات» آثار گناه باشد.

در برابر خردمندانی که دعوت ایمان را اجابت کرده و می گویند: «سَمِعْنَا»، افرادی هستند که نسبت به این دعوت بی اعتنایی می کنند و در قیامت با حسرت تمام می گویند: «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲)

پیام ها:

۱ خردمندان، آماده ی پذیرش حق هستند و در کنار پاسخگویی به ندای فطرت، به ندای انبیا، علما و شهدا پاسخ می دهند. «إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ...» ۲ استغفار و اعتراف، نشانه ی عقل است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ»، «رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا»

ص: ۲۲۵

۱-۱. نساء، ۳۱.

۲-۲. ملک، ۱۰.

۳ از آداب دعا که زمینه‌ی عفو الهی را فراهم می‌کند، توجه به ربوبیت الهی است. «رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا» ۴ ایمان، زمینه‌ی دریافت مغفرت است. «فَاَمَّا رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا» ۵ دیگران را در دعای خود شریک کنیم. «فَاعْفُرْ لَنَا» ۶ پرده پوشی و عفو، از شتون ربوبیت و از شیوه‌های تربیت است. «رَبَّنَا»، «كَفَّرْنَا» ۷ مرگ انسان با اراده الهی است. «تَوَفَّنَا» ۸ خردمندانِ دوراندیش، مرگ با نیکان را آرزو می‌کنند و به فکر حسن عاقبت هستند. «تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ» ۹ ابرار مقامی دارند که خردمندان آرزوی آن را می‌کنند. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ»، «تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۴]

اشاره

رَبَّنَا وَ آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ (۱۹۴)

(خردمندان می‌گویند: پروردگارا! آنچه را به واسطه‌ی پیامبران به ما وعده داده‌ای، به ما مرحمت فرما و ما را در روز قیامت خوار مساز، که البته تو خلاف وعده انجام نمی‌دهی.

نکته‌ها:

در این چند آیه، خداوند متعال مسیر رشد خردمندان و اولواالالباب را این‌گونه ترسیم می‌کند: یاد خدا، فکر، رسیدن به حکمت، تسلیم انبیا شدن، استغفار، خوب مردن، در انتظار الطاف الهی و نجات از رسوایی و خواری.

در آیات قبل ایمان خردمندان به خداوند و قیامت مطرح بود و در این آیه ایمان به نبوت نیز مطرح شده است. «مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ» تکرار «رَبَّنَا» در سخنان اولواالالباب، نشان شیفتگی آنان به ربوبیت الهی است.

اولواالالباب، هم عزت دنیا را می‌خواهند و هم عزت آخرت را. جمله‌ی «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ» مربوط به دنیاست که خداوند وعده نصرت به اهل حق داده

است: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا» (۱) و جمله ی «وَلَا تُخْزِنَا» مربوط به عزّت در آخرت است.

پیام ها:

۱ وفای به وعده، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبَّنَا وَ آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا» ۲ گرچه خداوند به وعده های خود وفا می کند، لکن ما نیز باید دعا کنیم. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا» ۳ خردمندان به همه ی انبیا و همه وعده های الهی ایمان دارند. «مَا وَعَدْتَنَا عَلَي رُسُلِكَ» ۴ نهایت آرزوی خردمندان، رسیدن به الطاف الهی و نجات از دوزخ و رسوایی در قیامت است. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَي رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۵ بیم و امید باید در کنار هم باشد. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا»، «وَلَا تُخْزِنَا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۱۹۵]

اشاره

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ (۱۹۵)

پس پروردگارشان دعای آنان را مستجاب کرد (و فرمود:) که من عمل هیچ صاحب عملی از شما را، خواه مرد یا زن، (گرچه) همه از یکدیگرید، تباه نمی کنم (و بی پاداش نمی گذارم). پس کسانی که هجرت کرده و از خانه هایشان رانده شده و در راه من آزار و اذیت دیده، جنگیده و کشته شدند، قطعاً من لغزش هایشان را می پوشانم و در باغ هایی که نهرها از زیرشان جاری است، واردشان می کنم. (این) پاداشی است از طرف خدا، و پاداش نیکو تنها نزد خداست.

ص: ۲۲۷

۱ دعای قلبی، استجاب قطعی دارد. دعایی که همراه با یاد دائمی خدا؛ «يَذْكُرُونَ» فکر؛ «يَتَفَكَّرُونَ» و ستایش خدا باشد، «سُبْحَانَكَ» قطعاً مستجاب می شود. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ رَبُّهُمْ» ۲ دعای اهل فکر و ذکر، سریعاً مستجاب می شود. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ» ۳ استجاب دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ رَبُّهُمْ» ۴ در جهان بینی الهی، هیچ عملی بدون پاداش نیست. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ» ۵ دعائی مستجاب می شود که همراه با عمل و تلاش دعا کننده باشد، گرچه خود دعا نیز نوعی عمل است. «فَاسْتَجِبْ لَهُمْ» ، «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ» ۶ عمل و عامل هر دو مورد توجهند. حُسن فعلی و حُسن فاعلی هر دو مد نظر هستند. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ» ۷ پاداش عمل تنها به مؤمنان داده می شود، چرا که اعمال کفار حبط می گردد.

«عَمَلٌ عَامِلٍ مِنْكُمْ»

۸ در بینش الهی، مرد و زن در رسیدن به مقام والای انسانی برابر هستند. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» ۹ جنس مرد برتر از زن نیست. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ» ۱۰ در جامعه اسلامی، همه ی مسلمانان از یکدیگرند. «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ» ۱۱ تا گناهان و عیوب محو نشود، کسی وارد بهشت نمی شود. «لَمَّا كَفَرْنَا» ، «لَمَّا دَخَلْنَاهُمْ» ۱۲ هجرت، جهاد، تبعید و متحمل آزار شدن در راه خدا؛ وسایل عفو خداوند هستند. «هَاجِرُوا» ، «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ» ، «لَمَّا كَفَرْنَا عَنْهُمْ...» ۱۳ علاقه به وطن، یک حق پذیرفته شده قرآنی است و گرفتن این حق، ظلم است. «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ» ۱۴ در پیمودن راه خدا؛ هجرت، تبعید، شکنجه و جهاد و شهادت لازم است.

۱۵ گرچه شهادت بالاترین مرتبه است، ولی مقاومت در برابر آزار و اذیتهای دشمن، نیاز به صبر بیشتری دارد، لذا کلمه ی «فِي سَبِيلِي» در کنار «أَوْذُوا» آمده است. آری، جانبازان معلولین جبهه، بیش از شهدا باید صبر و تحمل کنند.

۱۶ به خاطر بعضی لغزشها، افراد را طرد نکنیم. در این آیه، خردمندانی که حتی از اولیای خدا و اهل بهشتند، سابقه ای از لغزش دارند، ولی خداوند آنها را می پوشاند. «لَا كُفْرَانَ» ۱۷ عنایت و توجه مخصوص خداوند، برای خردمندان مؤمن است. «لَا أُضِيعُ»، «لَمَّا كُفِرْنَا»، «لَمَّا دَخَلْنَاهُمْ...» همه ی این فعلها به صیغه متکلم وحده آمده است. به علاوه کلمه ی «رَبُّهُمْ» نشانه ی عنایت خاص خداوند به اولوالالباب است.

۱۸ در وعده های خداوند، ذره ای شک و تردید نکنید. تمام وعده ها با تأکید بیان شده است. «أَنْبِيَّ»، «لَا كُفْرَانَ»، «لَمَّا دَخَلْنَاهُمْ» ۱۹ هر پاداشی ممکن است با تغییر مکان و زمان ارزش خود را از دست بدهد، اما پاداش های الهی مطابق فطرت و خلقت انسان است و هرگز از ارزش آن کاسته نمی شود. «جَذَابٍ تَجْرِي مِّنْ...» ۲۰ نهرهای بهشت، هم از پای درختان آن جاری است؛ «جَذَابٍ تَجْرِي مِّنْ تَحْتِهَا» و هم از زیر جایگاه مسکونی بهشتیان. «مِنْ تَحْتِهَا» ۲۱ مغفرت و بهشت، ثوابی عمومی است، ولی آن ثوابی که در شأن لطف خدا و مؤمنان است، ثواب دیگری است که فقط نزد خداست و ما از آن خبر نداریم.

□
«وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

□
۲۲ پاداش های الهی برای مردم به طور کامل قابل وصف نیست، همین اندازه بدانیم که از هر پاداشی بهتر است. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ» ۲۳ پاداش های الهی، همراه با انواع کرامت هاست. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

اشاره

لَا يَغْرَنُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ (۱۹۶) مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَا لَهُمْ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (۱۹۷)

رفت و آمد کفار در شهرها ترا فریب ندهد.

(بهره ی آنها از این رفت و آمدها) متاع ناچیزی است، سپس جایگاه ابدی آنان جهنم است که بد جایگاهی است.

نکته ها:

مشرکان مکه و یهودیان مدینه به خاطر مسافرت های تجارتي، سر و سامان داشتند، ولی مسلمانان به خاطر هجرت به مدینه و رها کردن مال و دارایی و زندگی خود در مکه، و همچنین محاصره ی اقتصادی، در فشار و تنگنا بودند. این آیه مایه ی تسلی آنهاست.

در روایتی از حضرت علی علیه السلام آمده است: «ما خیر بخیر بعدها النار» (۱) خیر و خوشی هایی که به دنبال آن آتش باشد، ارزشی ندارند. لذت های کوتاه مدت و عذاب ابدی برای کافران، ولی سختی های موقت و آرامش و آسایش ابدی از آن مؤمنان است.

پیام ها:

۱ انبیا نیز نیاز به هشدار دارند، تا در معرض تأثیر پذیری قرار نگیرند. «لَا يَغْرَنُّكَ» ۲ اعزام هیأت های سیاسی، اقتصادی، نظامی، تشکیل جلسات و مصاحبه ها از سوی دشمن، شما را فریب ندهد. «لَا يَغْرَنُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ کامیابی های مادی هر اندازه باشد، محدود و ناچیز است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ» ۴ کامیابی های کافران، نشانه ی حقانیت و محبوبیت آنان نیست. «مَا لَهُمْ جَهَنَّمَ»

ص: ۲۳۰

اشاره

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا (۱۹۸)

لکن برای کسانی که نسبت به پروردگارشان پروا داشته باشند، باغ‌هایی است که نهرها از زیر درختانش جاری است. آنان برای همیشه در آنجا هستند و این پذیرایی (اولیه) از جانب خداوند است، ولی آنچه در نزد خداست برای نیکان بهتر است.

نکته‌ها:

واژه ی «نُزُلًا» به نخستین چیزی که با آن از مهمان پذیرایی می‌کنند، اطلاق می‌شود. مانند شربت و میوه. گویا با این تعبیر می‌فرماید: در برابر رفت و آمدهای تجاری کفار، شما از مدار تقوی و ایمان خارج نشوید، زیرا باغ‌های بهشت، مقدمه‌ی پذیرایی شما خواهد بود، نه اصل آن.

پیام‌ها:

۱ نعمت‌های دنیوی نسبت به نعمت‌های اخروی بی‌ارزش است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»، «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ» ۲ تلاش و رفت و آمد برای کسب دنیا، با حفظ تقوی و توجه به منافع اخروی مانعی ندارد. «لَا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ»، «لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۳ توجه به نعمت‌های بهشت‌جاودان، سبب گرایش به تقوی و فریفته‌نشدن به بهره‌های قلیل دنیا است. «اتَّقُوا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ» ۴ مقام ابرار بالاتر از متقین است. «اتَّقُوا»، «لَهُمْ جَنَّاتٌ»، «وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا»

اشاره

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۱۹۹)

و همانا بعضی از اهل کتاب، کسانی هستند که به خداوند و آنچه به شما نازل شده و آنچه به خودشان نازل شده، خاشعانه ایمان می آورند. آیات الهی را به بهای اندک معامله نمی کنند. آنها هستند که برایشان نزد پروردگارشان پاداش است. همانا خداوند سریع الحساب است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند که این آیه درباره کسانی از اهل کتاب نازل شده است که به اسلام گرویدند. آنها عبارت بودند از چهل نفر از اهل نجران، سی و دو نفر از حبشه و هشت نفر از روم. (۱) اما بعضی دیگر از مفسران گفته اند که آیه درباره ی نجاشی، پادشاه حبشه است که در سال نهم هجری در ماه رجب وفات یافت.

وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله مطلع شد، به مردم فرمود: یکی از برادران شما در خارج از حجاز وفات یافته، حاضر شوید تا به پاس خدمات او بروی نماز بخوانیم.

پرسیدند: او کیست؟ فرمود: نجاشی. آن گاه مسلمانان به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله به قبرستان بقیع رفته بر او نماز گزارند. (۲)

پیام ها:

۱ باید انصاف را مراعات کرد و از خوبان اهل کتاب ستایش نمود. «وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ...» ۲ هر مکتبی، ریزش و رویش دارد. اگر گروهی ایمان نمی آورند و حقایق را کتمان می کنند، در عوض گروهی با خشوع ایمان می آورند. «إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ» ۳ ایمانی ارزش دارد که خاشعانه، «خاشعین» و جامع باشد. «مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ» و پایدار بوده و با مادیات تغییر نیابد. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

ص: ۲۳۲

۱-۱. تفسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی.

۲-۲. تفسیر در المنثور، ج ۲، ص ۴۱۶.

۴ هر بهایی در برابر دین فروشی پرداخت شود، کم و ناچیز است. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

[سوره آل عمران (۳): آیه ۲۰۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۲۰۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر مشکلات و هوسها) استقامت کنید و (در برابر دشمنان نیز) پایدار باشید (و دیگران را به صبر دعوت کنید) و از مرزها مراقبت کنید و از خداوند پروا داشته باشید، شاید که رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه، صبر در برابر انواع حوادث و مصائب را توصیه می کند؛ در مرحله ی اول در برابر ناگواری های شخصی و هوسها صبر کنید. «اصْبِرُوا» در مرحله ی دوم در برابر فشارهای کفار، مقاومت بیشتر کنید. «صَابِرُوا» در مرحله ی سوم در حفظ مرزهای جغرافیایی از هجوم دشمن، حفظ مرزهای اعتقادی و فکری، از طریق مباحثات علمی و حفظ مرز دلها، از هجوم و سوسه ها بکوشید. «رَابِطُوا» کلمه ی «رَابِطُوا» از ریشه ی «رَبَطَ» به معنای بستن چیزی در مکانی است. به کاروانسرا نیز به این دلیل رُباط می گویند که کاروان ها در آنجا اتراق کرده و مال التجاره و اسب و شترها را در آنجا نگه می دارند. همچنین به قلبی که محکم و بسته به لطف خدا باشد، رُباط گفته می شود. کلمات «ارتباط»، «مربوط» و «رباط» ریشه ی واحدی دارند.

در روایات، «رَابِطُوا» به معنای انتظار اقامه ی نماز آمده است. (۱) گویا مسلمانان دل و جان خود را با پیوندی که در نماز ایجاد می کنند، محکم می سازند.

ص: ۲۳۳

امام صادق علیه السلام فرمود:

«اصبروا علی الفرائض» در برابر واجبات صبر کنید.

«صابروا علی المصائب» در برابر مشکلات صبر کنید.

«و رابطوا علی الأئمه» از پیشوایان خود دفاع کنید. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «اصبروا علی الصلوات الخمس و صابروا علی قتال عدوکم بالسیف و رابطوا فی سبیل الله لعلکم تفلحون» بر نمازهای شبانه روزی پایداری کنید و در جهاد با دشمن، فعال و در راه خدا با یکدیگر هماهنگ باشید تا رستگار شوید. (۲)

پیام ها:

۱ در سایه ی ایمان، به کمالات می رسید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صَابِرُوا...» ۲ تا در مشکلات فردی صابر نباشید، نمی توانید در برابر دشمنان دین مقاومت کنید. ابتدا «اصْبِرُوا» سپس «صَابِرُوا» ۳ از دیگران عقب نمانید، اگر کفار در کفر خود مقاومت می کنند، کشته می دهند و مال خرج می کنند، شما نیز در راه خدا با جان و مال پایداری کنید. «صَابِرُوا» ۴ مسلمانان باید مشکلات یکدیگر را تحمل کنند، و یکدیگر را به صبر سفارش کنند. «صَابِرُوا» ۵ اسلام، دین ارتباط است. ارتباط با مردم، خدا و پیامبران. «رَابِطُوا» ۶ صبر و مصابره و مرابطه باید جهت دار باشد و در مسیر تقوی و رضای الهی قرار گیرد، و گرنه کفار هم این امور را دارند. «صَابِرُوا وَ رَابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ اسلام دین جامعی است، صبر و تقوی در کنار توجه به مرزها بیان شده است.

«اصْبِرُوا»

«رَابِطُوا» ۸ تقوی، مرتبه ای بالاتر از ایمان است. «آمَنُوا»، «وَ اتَّقُوا» ۹ صبر، زمینه ی رسیدن به سعادت و پیروزی است. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

ص: ۲۳۴

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۸۱.

۲- ۲. در المنثور، ج ۲، ص ۴۱۸.

سیمای سوره نساء

این سوره یکصد و هفتاد و شش آیه دارد و در مدینه نازل شده است. محتوای آن، دعوت به ایمان و عدالت، عبرت از امت های پیشین، قطع رابطه ی دوستانه با دشمنان خدا، حمایت از یتیمان، احکام ازدواج و ارث، لزوم اطاعت از رهبر الهی، هجرت، جهاد در راه خدا و... است. و از آنجا که سی و پنج آیه ی اول این سوره، پیرامون مسائل خانوادگی است، به سوره ی نساء (زنان) نام گذاری شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره النساء (۴): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا (۱)

۱/۴

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید، آن کس که شما را از یک نفس آفرید و همسرش را نیز از (جنس) او آفرید و از آن دو، مردان و زنان بسیاری را (در روی زمین) پراکنده ساخت و از خدایی که (با سوگند) به او از یکدیگر درخواست می کنید، پروا کنید. و (نسبت) به ارحام نیز تقوا پیشه کنید (و قطع رحم نکنید) که خداوند همواره مراقب شماست.

نکته ها:

امیر المؤمنین علی علیه السلام فرمودند: صله ی رحم کنید، گرچه با سلام دادن باشد، خداوند فرمود: «وَاتَّقُوا اللَّهَ»، «وَالْأَرْحَامَ...» (۱)

پیام ها:

۱ آغاز سوره ی خانواده، با سفارش به تقوا شروع شده است، یعنی بنیان خانواده، بر تقواست و مراعات آن بر همه لازم است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا» ۲ خلقت و تربیت انسان، هر دو به دست خداست، پس پروا و اطاعت هم باید

ص: ۲۳۸

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۵۰.

از او باشد. «اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» ۳ همه ی انسان ها از یک نوعند، پس هر نوع تبعیض نژادی، زبانی، اقلیمی و...

ممنوع است. «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» ۴ زن و مرد در آفرینش وحدت دارند و هیچکدام از نظر جنسیت بر دیگری برتری ندارند. «خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا» ۵ همه ی انسان ها در طول تاریخ، از یک پدر و مادرند. «بَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا...» روایات درباره ی ازدواج فرزندان آدم دو نوع است، آنچه با قرآن هماهنگ است، روایاتی است که می گوید فرزندان آدم با یکدیگر ازدواج کردند. (۱)

۶ در مسائل تربیتی، تکرار یک اصل است. «اتَّقُوا رَبَّكُم»، «اتَّقُوا اللَّهَ» ۷ رعایت حقوق خانواده و خویشاوندان، لازمه ی تقواست. «اتَّقُوا اللَّهَ»، «وَالْأَرْحَامَ» امام باقر علیه السلام فرمود: قرابت دلبستگان پیامبر صلی الله علیه و آله را باید با مودت مراعات کرد. (۲)

[سوره النساء (۴): آیه ۲]

اشاره

وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا (۲)

و اموال یتیمان را به آنان (باز) دهید و اموال بد (خودتان) را با اموال خوب (یتیمان) تبدیل نکنید و اموال آنان را با اموال خود نخورید، همانا این (تصرفاتِ ظالمانه) گناهی بزرگ است.

پیام ها:

۱ اموال یتیمان را باید به آنان پس داد، هر چند خود ندانند یا فراموش کنند. «آتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ» ۲ اسلام، حامی طبقه ی محروم و ضعیف است. «الْيَتَامَىٰ»

ص: ۲۳۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بحار، ج ۲۳، ص ۲۵۷.

۳ کودکان یتیم، حق مالکیت دارند. «أَمْوَالَهُمْ» ۴ ممانعت، تبدیل و کاستن از مال یتیم، گناه بزرگ است. «إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا» ۵ گناهان، کبیره و صغیره دارند. «حُوبًا كَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳]

اشاره

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا (۳)

و اگر می ترسید که عدالت را درباره ی (ازدواج با) دختران یتیم مراعات نکنید، (از ازدواج با آنان صرف نظر نمایید و) با زنان دلخواه (دیگر) ازدواج کنید، دو تا، سه تا، یا چهار تا. پس اگر ترسیدید که (میان همسران) به عدالت رفتار نکنید، پس یک همسر (کافی است) یا (به جای همسر دوم از) کنیزی که مال شماست (کام بگیرید، گرچه کنیز هم حقوقی دارد که باید مراعات شود) این نزدیک تر است که ستم نکنید.

نکته ها:

بعضی مردان، دختران یتیم را برای تکفل و سرپرستی به خانه می بردند، بعد هم با آنان، با مهریه ی کم ازدواج کرده و به آسانی هم آنان را طلاق می دادند. آیه نازل شد که اگر از بی عدالتی بیم دارید، با زنان دیگر ازدواج کنید. آیه ی قبل، درباره ی رعایت عدالت در اموال یتیمان بود، این آیه، فرمان عدالت در ازدواج با دختران یتیم است.

درباره ی حکمت تعدد زوجات، می توان به موارد زیر اشاره نمود:

الف: تلفات مردها در جنگ ها و حوادث بیشتر است و زنانی بیوه می شوند.

ب: جوانان، کمتر حاضرند با بیوه ازدواج کنند.

ج: همه ی زنان بیوه و بی همسر، تقوای کافی و قدرت کنترل خود را ندارند.

د: زنان در هر ماه، مدتی عذر دارند و مسائل زناشویی تعطیل است.

نتیجه آنکه برای حفظ حقوق بیوه ها طبق شرایطی مرد می تواند همسر دوّم بگیرد تا مشکل هر دو طرف حل شود.

سؤال: در این آیه مسئله ی بی عدالتی به صورت مشکوک بیان شده است: «إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا»[□]، اما در آیه ۱۲۹ همین سوره می فرماید: «لَنْ تَشِيتَظِعُوا» که شما قدرت آن را ندارید، این دو آیه را چگونه می توان جمع نمود؟ پاسخ: در مسائل مادی مانند لباس، مسکن، خوراک و هم خوابی باید عادل باشید و اگر می ترسید عادل نباشید برنامه دیگری را برای خود تنظیم کنید، ولی در آیه ۱۲۹ می فرماید: شما هرگز قدرت بر عدالت ندارید که مراد عدالت در علاقه و تمایلات قلبی است چون علاقه در اختیار انسان نیست تا بتواند آن را یکسان تقسیم کند. این پاسخ با استفاده از حدیثی از امام صادق علیه السلام می باشد. (۱)

پیام ها:

۱ اسلام، حامی محرومان، به ویژه یتیمان و بالایخص دختران یتیم است، آن هم در مسأله ی عفت و زناشویی و پرهیز از سوء استفاده از آنان. «...فِي الْيَتَامَى»[□] ۲ لازم نیست برای ترک ازدواج با یتیمان، یقین به بی عدالتی داشته باشیم، احتمال و ترس از آن هم کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ»[□] ۳ در انتخاب همسر، می توان سراغ ایتم رفت، مگر آنکه خوف بی عدالتی باشد.

«إِنْ خِفْتُمْ»

، «فَأَنْكِحُوا»[□] ۴ در انتخاب همسر، تمایل قلبی یک اصل است. «طَابَ لَكُمْ»[□] ۵ اسلام، با تعدّد همسر برای مرد، فی الجمله موافق است. «فَأَنْكِحُوا»[□] ، «مَنْثَى وَ ثُلَاثَ وَ رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ»[□] ، «فَوَاحِدَةً»[□] ۶ تعدّد زوجات، هم محدود به چهار همسر است و هم مشروط به مراعات ه است. (۲) «فَأَنْكِحُوا»[□] ، «رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ»[□] ، «فَوَاحِدَةً»[□]

ص: ۲۴۱

۱-۱. وسائل، ج ۲۱، ص ۳۴۵.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۴۳۹؛ کافی، ج ۵، ص ۳۶۳.

اشاره

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَهُ فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا (۴)

و مهر و کابین زنان را به صورت هدیه و با رغبت بدهید و اگر با میل و رغبت خویش چیزی از آن را به شما بخشیدند، آن را حلال و گوارا مصرف کنید.

نکته ها:

کلمه ی «نِحْلَهُ» به گفته ی راغب اصفهانی، از «نحل» به معنای زنبور عسل است.

چون زنبور عسل به مردم عسل می بخشد و توقعی هم ندارد، به هدیه هم «نِحْلَهُ» گفته می شود. البته بعضی مفسرین «نحله» را به معنای «دین» گرفته اند. یعنی مهریه، دین و بدهی قطعی مرد است.

در حدیث است: بهترین اموال خویش را برای سه مصرف قرار دهید:

۱ مهریه. ۲ حج. ۳ کفن. اگر بهترین اموال را صرف مهریه کنید، فرزندان شما صالح می شوند. (۱)

پیام ها:

۱ پرداخت مهریه به زن حق او و الزامی است. «وَآتُوا النِّسَاءَ...» ۲ مهریه، نرخ زن نیست، بلکه نشانه ی صداقت مرد در علاقه و دوستی به همسر است. «صَدُقَاتِهِنَّ» ۳ زن، مالک مهریه ی خود است. پدر و بستگان زن، حق گرفتن مهریه ی او را برای خود ندارند. (۲) «آتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ» ۴ مهریه، بهای زن نیست، بلکه هدیه ی مرد به همسرش می باشد. «نِحْلَهُ»

ص: ۲۴۲

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان ذیل آیه.

۲-۲. چون در جاهلیت و بعضی اقوام، مهریه زن را پدر یا بستگان می گرفتند، خداوند در قرآن، ابتدا نام گیرنده را برد و فرمود: «وَآتُوا النِّسَاءَ» مهریه را به خود زن بدهید و نفرمود: «وآتوا صدقات النساء» مهریه زنان را بپردازید، تا گیرنده هر که بتواند باشد.

۵ زن، در گرفتن یا بخشیدن مهریه، آزاد و مستقل است. «فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ» ۶ مال گوارا، مالی است که صاحبش آن را با طیب خاطر و رضایت ببخشد. «فَإِنْ طَبِنَ»، «هَنِيئًا» ۷ رضایت ظاهری کافی نیست. رضایت قلبی لازم است. بخشش های اکرایی، اجباری و یا رودربایستی اعتبار ندارد. «طَبِنَ»، «نَفْسًا» ۸ مهر و هبه، از اسباب مالک شدن است. «صَدَقَاتِهِنَّ»، «فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ» ۹ زنان تحت تأثیر عواطف همه ی مهر خود را نبخشند. «شَيْءٍ مِنْهُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۵]

اشاره

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا وَرِزْقًا فِيهَا وَكُسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا (۵)

و اموال خود را که خداوند وسیله ی برپایی زندگی شما قرار داده، به دست سفیهان ندهید (ولی) رزق و مخارج آنان را از درآمد آن بدهید و آنان را بپوشانید و با آنان سخن شایسته و نیکو بگویید.

نکته ها:

در روایات، افراد شرابخوار و فاسق، سفیه خوانده شده اند. (۱) پس اموال عمومی نباید در دست چنین افرادی قرار گیرد، زیرا مال، قوام جامعه است و سپردن هر گونه مقام و مسئولیت مالی به این افراد، خیانت به جامعه است.

امام صادق علیه السلام به شخصی فرمودند: مال خود را حفظ کن، چون مال موجب قوام دین تو است. و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا...» (۲) امام باقر علیه السلام درباره ی معنای «السُّفَهَاءَ» فرمودند: مقصود کسی است که به او اطمینان نداری. (۳)

ص: ۲۴۳

۱-۱. کافی، ج ۵، ص ۲۹۹.

۲-۲. وسائل، ج ۷، ص ۱۲۶.

۳-۳. وسائل، ج ۱۶، ص ۳۶۹.

۱ سفیه، از تصرف در مال خود ممنوع است. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ» ۲ مالی که سبب برپا ماندن جامعه است، نباید در اختیار سفیه باشد. «أَمْوَالِكُمْ الَّتِي»، «فِي مَاءٍ» ۳ حاکم شدن سفیه حتی بر اموال خود، ضربه ی اقتصادی به جامعه است و جامعه نست به اموال شخصی افراد حق دارد. «أَمْوَالِكُمْ» به جای «اموالهم» ۴ در برخوردها، به مصالح اقتصادی جامعه و رشد فکری افراد باید توجه کرد، نه عواطف و ترخم های گذرا. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالِكُمْ» ۵ مال و ثروت، قوام زندگی و اهرم نظام است. «جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِي مَاءٍ» ۶ سرمایه نباید را کد بماند. اموال یتیمان و سفیهان هم، باید در مدار تولید و سوددهی قرار گیرد و از درآمدش زندگی آنان بچرخد، نه از اصل مال.

«وَأَرْزُقُوهُمْ فِيهَا»

به جای «منها» ۷ به ابعاد روحی و شخصیت محرومان باید توجه کرد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» ۸ ممنوع کردن افراد از تصرف در اموالشان، واکنش دارد. چاره ی آن برخورد و سخن نیکوست. «قَوْلًا مَعْرُوفًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶]

اشاره

وَإِتْلُوا آيَاتِي حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْغِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا (۶)

و یتیمان را بیازمایید، تا هنگامی که به (سن بلوغ و ازدواج) برسند، پس اگر در آنان رشدی (فکری) یافتید، اموالشان را به ایشان برگردانید و آن را به اسراف و شتاب، از (بیم) اینکه بزرگ شوند (و اموالشان را از شما بگیرند) مصرف نکنید. و هر (قیم و سرپرستی) که بی نیاز است، عفت به خرج دهد (و از

گرفتن حق الزحمه ی امور یتیمان چشم ببوشد) و آن که نیازمند است، به مقدار متعارف (در برابر نگهداری از مال یتیم) می تواند ارتزاق کند. پس هر گاه اموالشان را به آنان رد کردید، (افرادی را) بر آنان گواه و شاهد بگیرید. (این گواهی برای حفظ حقوق یتیمان است، و گر نه) خدا برای محاسبه کافی است.

پیام ها:

آیین نامه ی پرداخت اموال یتیمان ۱ یتیمان را پیش از بلوغ، از نظر رشد اقتصادی، آزمایش کرده و با کارآموزی و یاد دادن روش دادوستد آنان را رشد دهید. «و ابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ...» ۲ یتیم، زیر نظر ولی خود، حق تصرف در مال خود را دارد. لازمه ی عمل به «و ابْتَلُوا»، آن است که یتیم زیر نظر ولی خود تصرف کند، تا آزمایش شود.

۳ برای در اختیار داشتن سرمایه، علاوه بر بلوغ جنسی، بلوغ اقتصادی و اجتماعی هم لازم است. «إِذَا بَلَغُوا النُّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «آنستُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» این است که بتوانند مال خود را حفظ کند. (۱)

۴ در سپردن اموال یتیم به او، حدس و گمان کافی نیست. باید اطمینان به رشد داشته باشید. «آنستُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» ۵ مالکیت، همواره همراه با جواز تصرف نیست. یتیم مالک هست، اما تا رشد نیابد، حق تصرف ندارد. «فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» ۶ افراد متمکن، خدمات اجتماعی را بدون چشمداشت انجام دهند. «مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسِّرْ يَخْفُ» ۷ در گرفتن حق الزحمه، حد متعارف را در نظر بگیرید. «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» به مقداری است که شکم

ص: ۲۴۵

خود را سیر کند. (۱)

۸ هم اموال یتیمان را حفظ کنید، هم با شاهد گرفتن و جلوگیری از اختلافات و تهمت های آینده، آبروی خود را حفظ کنید. «فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ» ۹ گواهی مردم، برای حفظ عزت دنیاست و گواهی خدا برای عزت آخرت.

«وَ كَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا»

۱۰ گواه گرفتن در جامعه، نزاع را خاتمه می دهد، ولی حساب قیامت هم چنان پابرجاست. «وَ كَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷]

اشاره

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا (۷)

برای مردان، از آنچه پدر و مادر و نزدیکان، (پس از مرگ) بر جای گذاشته اند سهمی است، و برای زنان (نیز) از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان بر جای گذاشته اند، سهمی است، خواه (مقدار مال) کم باشد یا زیاد، سهمی معین و مقرر است.

پیام ها:

۱ زنان همانند مردان حق ارث دارند و دین، حافظ حقوق آنان است. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ»، «لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ» ۲ ارث، از اسباب مالکیت است. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ» ۳ خویشاوندی که نزدیک تر است، در ارث مقدم تر است. «الْأَقْرَبُونَ» ۴ تقسیم عادلانه ی میراث، مهم است، نه مقدار آن. «قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ» ۵ سهم ارث، تغییر ناپذیر است. «نَصِيبًا مَّفْرُوضًا»

ص: ۲۴۶

اشاره

وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا (۸)

و اگر هنگام تقسیم (ارث) خویشاوندانی (که ارث نمی برند) و یتیمان و مستمندان حاضر شدند، پس چیزی از آن مال به آنان روزی دهید و با آنان پسندیده سخن بگوئید.

نکته ها:

از اینکه کلمه ی «أُولُو الْقُرْبَىٰ» در کنار «الْيَتَامَىٰ» و «الْمَسَاكِينُ» آمده، معلوم می شود که مراد از بستگان، بستگانی هستند که فقیرند و به طور طبیعی ارث نمی برند، و سفارش عاطفی آخر آیه نیز این معنا را تأیید می کند.

پیام ها:

۱ به نگاه ها، حضورها و توقعات طبیعی محرومان توجه کنید. «وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ» ۲ اموال ارثی را مخفیانه تقسیم نکنید، تا امکان حضور دیگران هم باشد. «حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ» ۳ در تقسیم ارث، علاوه بر افرادی که سهم مشخص دارند، به فکر محرومان و یتیمان نیز باشید. «نَصِيْبًا مَّفْرُوضًا»، «فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ» ۴ با هدایای مالی و زبان شیرین، از کینه ها و حسادت ها، پیشگیری و پیوندهای خانوادگی را مستحکم تر کنید. «فَارْزُقُوهُمْ»، «قُولُوا» ۵ هدایای مادی، همراه با محبت و عواطف معنوی باشد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»

اشاره

وَ لِيُخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (۹)

و کسانی که اگر پس از خود فرزندان ناتوانی به یادگار بگذارند، بر (فقر آینده) آنان می ترسند، باید (از ستم درباره یتیمان مردم نیز) بترسند. از خداوند پروا کنند و سخنی استوار گویند.

به گفته ی روایات، خوردن مال یتیم، هم بازتاب دنیوی دارد و هم اخروی. در دنیا خسارت به اولاد می رسد، که در این آیه مطرح شده و در آخرت، عذاب دوزخ دارد که در آیه ی بعد مطرح شده است. (۱)

ممکن است مراد آیه، نهی از انفاق و وصیت های غیر متعادل باشد، بدین معنا که: مبادا با داشتن کودکان خردسال و ضعیف، همه ی اموال خود را وقف یا انفاق کنید و پس از مرگ، اولاد خود را در فقر و بدبختی رها سازید. (۲) و ممکن است خطاب آیه به کسانی باشد که فرزندان عقب افتاده دارند، تا آینده ی آنان را با برنامه ریزی تأمین کنند. (۳)

در رسیدن به خیر یا شرّ، میان نسل ها ارتباط است، زیرا آثار عمل محدود به عمر ما نیست، شرّ کار پدر به فرزند می رسد و به عکس، اولاد از آثار کار نیک پدر بهره مند می شود. داستان موسی و خضر و مرّت دیواری که گنج یتیم را در خود داشت، از نمونه های آن است که قرآن درباره آن می فرماید: «كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» (۴)

پیام ها:

۱ باید خود را جای دیگران گذاشت، تا دردها را بهتر درک کرد. با یتیمان مردم چنان رفتار کنیم که دوست داریم با یتیمان ما آن گونه رفتار شود. «تَرْكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا» ۲ هر که آتشی روشن کند، دودش به چشم خودش می رود. ظلم امروز به ایتم مردم، به صورت سنّت در جامعه در می آید و فردا دامن یتیمان ما را هم می گیرد. «وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا...» ۳ در شیوه های تبلیغی، باید از عواطف و فطریّات هم استفاده کرد. «ذُرِّيَّةً ضِعَافًا»

ص: ۲۴۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۴-۴. کهف، ۸۲.

۴ نه خیانت در اموال یتیمان، نه خشونت در گفتار با آنان. «فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لِيَقُولُوا...» ۵ یتیمان، در کنار لباس و خوراک، به محبت و عاطفه و ارشاد هم نیاز دارند.

«وَلِيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلُونَ سَعِيرًا (۱۰)

همانا، آنان که اموال یتیمان را به ستم می خورند، در حقیقت، آتشی را در شکم خود فرو می برند و بزودی در آتشی افروخته وارد خواهند شد.

نکته ها:

علامه طباطبایی این آیه را دلیل بر تجسم اعمال در قیامت دانسته است، زیرا قرآن می فرماید: مال یتیم به صورت آتش می شود و خورنده ی آن را می سوزاند.

پیام ها:

۱ چهره ی واقعی خوردن مال یتیم در دنیا، به صورت خوردن آتش در قیامت آشکار خواهد شد. «يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ»، «يَأْكُلُونَ»، «نَارًا»، حضور در منزل ایتام و خوردن از مال آنان، در صورتی که مایه ی ضرر و زیان به آنان نباشد، اشکالی ندارد. «يَأْكُلُونَ»، «ظُلْمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱]

اشاره

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَ لِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُّسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَّرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُّسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّيهُ بِهَا أَوْ دَيْنٍ أَوْ دِينِ آبَائِكُمْ وَ أَبْنَائِكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۱)

خداوند درباره (ارث) فرزندانان به شما سفارش می کند، برای پسر مانند سهم دو دختر است، پس اگر وارثان از جنس زن و بیش از دو نفر باشند، دوسوم میراث، سهم آنان است و اگر یکی باشد، نصف میراث از آن اوست. و برای هر یک از پدر و مادر (میت)، یک ششم میراث است، اگر میت، فرزندی داشته باشد. اما اگر فرزندی نداشته و پدر و مادر، تنها وارث او باشند، مادر یک سوم می برد (و باقی برای پدر است) و اگر متوفی برادرانی داشته باشد، مادرش یک ششم می برد. (البته تقسیم ارث) پس از عمل به وصیتی است که او (متوفی) سفارش کرده یا پرداخت بدهی اوست. شما نمی دانید پدران و پسرانان، کدامیک برایتان سودمندترند. این احکام، از سوی خدا واجب شده است، همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گرچه دریافتی ارث زن نصف مرد است، ولی بهره گیری اش دو برابر مرد است.

فرض کنید مقدار موجودی ۳۰ باشد که دختر ۱۰ و پسر ۲۰ می برد، ولی دختر به خاطر آنکه تعهدی ندارد، سهم خود را پس انداز می کند و برای مخارج زندگی از سهم پسر که ۲۰ بود بهره مند می شود. پس نیاز خود را از سهم مرد تأمین کرده و سهم خود را ذخیره دارد. بنا بر این دختر در گرفتن نصف می گیرد، ولی در بهره گیری کاملاً تأمین است.

در حدیثی از امام جواد علیه السلام آمده است: هیچگونه هزینه فردی و اجتماعی بر عهده زن نیست، علاوه بر آنکه هنگام ازدواج مهریه می گیرد، ولی مرد هم مهریه می دهد، هم خرج زن را عهده دار است. زن بی هیچ مسئولیتی سهم ارث دریافت می کند و حقّ پس انداز دارد ولی در بهره گیری، از همان سهم مرد بهره می گیرد. (۱)

احکام ارث، در تورات نیز بیان شده (۲) و در انجیل آمده است که مسیح گفت: من نیامده ام تا احکام تورات را تغییر دهم.

ص: ۲۵۰

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تورات، سفر اعداد، باب ۲۷، آیه ۱۱۸.

عرب جاهلی، زنان و کودکان را از ارث محروم می کرد، ولی اسلام برای هر یک از فرزندان و همسر، متناسب با نیازهای آنان سهم الارث قرار داد.

رسیدن ارث به فرزند، انگیزه ی فعالیت بیشتر است. اگر انسان بداند که اموالش به فرزندش نمی رسد، چندان تحرّک از خود نشان نمی دهد. در فرانسه، هنگامی که قانون ارث لغو شد، فعالیت های اقتصادی ضعیف شد.

بیشتر بودن سهم فرزندان متوفّی از والدین او، شاید برای آن است که والدین، سال های پایانی عمر را می گذرانند و نیاز کمتری دارند. اگر متوفّی برادر نداشت، سهم مادر یک سوّم، و اگر داشت یک ششم، و باقی برای پدر است. شاید بدان جهت که مخارج برادران متوفّی معمولاً به عهده ی پدر است، نه مادر.

امام صادق علیه السلام فرمود: پرداخت بدهی میت بر انجام وصیت او مقدم است (۱). چنان که اگر وصیت او خلاف شرع باشد نباید عملی شود. (۲)

شخصی از اینکه زنش دختر زاییده بود، نگران بود. امام صادق علیه السلام این قسمت از آیه را برای او تلاوت فرمود که: «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا» (۳)

پیام ها:

۱ اسلام، آیین فطرت است. آن گونه که وجود فرزند، تداوم وجود والدین است و خصوصیات و صفات جسمی و روحی آنان به فرزند منتقل می شود، اموال هم باید به فرزند منتقل گردد. «يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ» ۲ وصیت که حقّ خود انسان است، بر حقوق وارثان مقدم است. «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ» ۳ حقوق مردم، بر حقوق وارثان و بستگان مقدم است. «مِنْ بَعْدِ»، «دَيْن» ۴ در تفاوت سهم ارث بستگان، حکمت هایی نهفته است که ما نمی دانیم. سهم ارث، بر اساس مصالح واقعی بشر استوار است، هر چند خود انسان بی توجه

ص: ۲۵۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۰، ص ۲۰۱ و تفسیر قمی، ج ۱، ص ۶۵.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

باشد. «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا» ۵ علم و حکمت، دو شرط ضروری برای قانونگذاری است. احکام ارث، بر علم و حکمت الهی استوار است. «فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ»، «عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲]

اشاره

و لَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَرْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَ لَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ تُوَصُّونَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّتِهِ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ (۱۲)

و برای شما (مردان) نصف ارثی است که همسرانتان به جا گذاشته اند، اگر آنان فرزندی نداشته باشند، (هر چند از شوهر دیگر) ولی اگر برای آنان فرزندی باشد، سهم شما یک چهارم از میراث است، البته پس از عمل به وصیتی که کرده اند یا ادای دینی که دارند و (امّا اگر شوهر از دنیا رفت) سهم زنان یک چهارم از چیزی است که به جا گذاشته اید، البته اگر فرزندی نداشته باشید، ولی اگر فرزندی داشته باشید (اگر چه از همسر دیگر) سهم همسران یک هشتم از چیزی است که بر جای نهاده اید. (این تقسیم) پس از عمل به وصیت یا پرداخت دینی است که دارید و اگر مرد یا زنی که از او ارث می برند کلاله باشد (یعنی والدین و فرزندی نداشته باشد) و برای او برادر و خواهر باشد، برای هر یک از آنان یک ششم است و اگر آنان (خواهر و برادر) بیش از یکی باشند، همه آنان در یک سوم، به تساوی شریکند، (البته) پس از انجام وصیت میت یا ادای دین او، بی آنکه وصیت، ضرر به وارث داشته باشد. این، سفارشی از سوی خداست و خداوند، دانا و بردبار است.

در آیه گذشته، ارث فرزندان و والدین مطرح بود، در این آیه، ارث زن و شوهر و برادر و خواهر مادری مطرح است. البته احکام ارث را باید به کمک روایات اجرا کرد، چون فروع و شاخه های زیادی دارد، که در آیات قرآن نیامده است.

لفظ «كَلَامًا» دو بار در قرآن آمده است؛ یکی در این آیه و دیگری در آخرین آیه ی همین سوره. این کلمه در لغت به معنای احاطه است، فامیلی که انسان و فرزند انسان را احاطه کرده اند. «اکلیل»، نیز تاجی است که سر را احاطه می کند. کُلّ، عددی است که اعداد دیگر را احاطه کرده است.

این کلمه در بحث ارث دو معنی دارد:

۱ برادران و خواهرانِ مادری میت، که در این آیه به کار رفته است.

۲ برادران و خواهرانِ پدر و مادری یا پدری میت، که مراد آیه آخر است.

گرچه پرداخت بدهی، بر انجام وصیت مقدم است، لکن چون در عمل، انجام وصیت سخت تر است، خداوند در آیه، اول عمل به وصیت را آورده، بعد پرداخت بدهی را. (۱)

در حدیث آمده است: وصیت به ثلث مال، زیاد است، سعی کنید وارثان شما بهره ی بیشتری از ارث ببرند، تا همه بی نیاز باشند. و ضرر رسانی در وصیت از گناهان کبیره است. و عمل به وصیتی که به ضرر وارث باشد الزامی نیست. (۲)

اگر مردی چند همسر داشت، یک هشتم یا یک چهارم ارث، میان آنان به طور یکسان تقسیم می شود.

دیون و بدهی های متوفی، هم شامل دیون الهی است، مثل حج، خمس، زکات و کفاره، و هم شامل دیون مردمی است. (۳)

ص: ۲۵۳

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱ پرداخت بدهی مردم، آن قدر مهم است که در این دو آیه، چهار بار مطرح شده است. «مَنْ بَعْدَ وَصِيَّتِهِ»، «أَوْ دَيْنٍ» (۱) ۲ داشتن فرزند اگر چه از همسر دیگر سهم هر یک از زن و شوهر را به نصف کاهش می دهد، تا فرزندان نیز از متوفی سهم ببرند، خواه فرزند دختر باشد یا پسر. «فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَوَلَدٌ» ۳ در وصیت برای خود، باید حال وارثان را مراعات کرد، تا به آنان زیان نرسد.

«غَيْرَ مُضَارًّا»

۴ اسلام، نه فقط ضرر رسانی در زندگی، بلکه زیان رساندن پس از مرگ را نیز مردود می داند. «غَيْرَ مُضَارًّا» ۵ تقسیم الهی ارث، هم عالمانه است و هم اگر تخلف کردید، خداوند در قهر خود حلیم است و شتابی ندارد. «وَصِيَّتِهِ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳]

اشاره

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۳)

آن (چه گفته شد)، حدود و مقررات الهی است و هر کس از خدا و رسولش پیروی کند خداوند او را به باغهایی وارد می کند که از زیر درختانش نهرها جاری است، آنان همیشه در آن می مانند، و این است کامیابی و رستگاری بزرگ.

پیام ها:

۱ احکام ارث، از حدود الهی است، پس نباید از مرز آن گذشت. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ» ۲ اطاعت از رسول خدا به منزله ی اطاعت از خداست. «يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

ص: ۲۵۴

۱ - ۱. در احادیث آمده است: در قیامت، تمام گناهان شهید بخشیده می شود، مگر دین و بدهی او. میزان الحکمه، حدیث

۹۷۷۶.

۳ سعادت و رستگاری، در گرو حرکت در مسیر الهی است، نه کام‌گیری بیشتر از ارث. «ذَلِكَ الْفَوْزُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴]

اشاره

وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ (۱۴)

و هر کس خدا و رسولش را نافرمانی کند و از حدود الهی تجاوز نماید، خدا او را وارد آتشی می‌کند که همیشه در آن می‌ماند و برای او عذابی خوارکننده است.

پیام‌ها:

۱ آنان که به وصیت‌نامه عمل نمی‌کنند، یا بدهی متوفی را نمی‌پردازند، یا با انکار حق یا ندادن سهم بعضی وارثان، سعی در تصاحب اموال می‌کنند، برای همیشه در عذاب و قهر الهی اند. «تَلْعَكَ حُدُودُ اللَّهِ»، «يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ» ۲ ملاک سعادت و شقاوت، اطاعت یا نافرمانی نسبت به خدا و رسول اوست، نه چیز دیگر. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ»، «وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ» ۳ نافرمانی رسول خدا، نافرمانی خداست. «يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» ۴ نافرمانی مستمر، سبب خلود است. «مَنْ يَعِصِ اللَّهَ»، «يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا» «يَعِصِ» فعل مضارع و رمز استمرار است.

۵ متجاوزان به حقوق دیگران، در ردیف کفار، گرفتار عذاب جاویدان می‌شوند. «خَالِدًا فِيهَا» ۶ قهر خدا، هم عذاب جسمی دارد، هم خواری روحی. «عَذَابٌ مُهِينٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵]

اشاره

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا (۱۵)

ص: ۲۵۵

و از زنان شما کسانی که مرتکب زنا شوند، پس چهار نفر از میان شما (مردان مسلمان) را بر آنان شاهد بگیرید، پس اگر شهادت دادند، آن زنان را در خانه‌ها (ی خودشان) نگاه دارید، تا مرگشان فرارسد، یا آنکه خداوند، راهی برای آنان قرار دهد (و قانون جدیدی بیاورد).

نکته‌ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از راه دیگر که خداوند قرار می دهد، حدود الهی و سنگسار و شلاق است. (۱)

بعضی آیه را شامل مساحقه و همجنس گرایی زنان نیز گرفته و از مجمع البیان روایتی را از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده اند که مؤید آن است. (۲)

در روایتی می خوانیم که مسئله ی حبس در خانه نسبت به زن زناکار، در جاهلیت نیز بوده و اسلام در آغاز آن را پذیرفته است، ولی بعد از تقویت اسلام مسئله از حبس به اجرای حدّ تبدیل شده است. (۳)

پیام‌ها:

۱ برای حفظ آبرو و شرف دیگران، اسلام برای اثبات زنا، چهار شاهد مقرر کرده است، و حتی اگر سه شاهد گواهی دهند، هر سه شلاق می خورند، ولی برای اثبات قتل، دو شاهد کافی است. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ» ۲ شاهد بر زنا، هم باید مرد باشد و هم مسلمان، تا در اثبات جرم، دقت لازم صورت گیرد. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ» ۳ گواهی بر زنا واجب نیست. «فَإِنْ شَهِدُوا» ۴ در قضاوت به علم خود قناعت نکنیم، گواهی لازم است. «فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُمْ» ۵ کیفر زن زناکار، حبس در «خانه» است، نه زندان های عمومی، که ممکن است

ص: ۲۵۶

۱-۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۵۳.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. وسائل، ج ۲۸، ص ۶۱.

فساد بیشتر بیاموزد. «فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ» ۶ حبس زن در خانه، برای آنست که افراد جامعه را فاسد نکند و از ازدواج محروم بماند و میدانی لذت پیدا نکند. «فَأَمْسِكُوهُنَّ» ۷ برای سالم سازی و پاکسازی جامعه، حبس مجرم لازم است. «فَأَمْسِكُوهُنَّ» ۸ حبس ابد، کیفر زنان شوهرداری بوده است که مرتکب زنا شده اند. «حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ» البتّه این حکم موقت بوده تا کیفر تازیانه و سنگسار کردن مطرح شود. «أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶]

اشاره

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا فَإِنَّ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا (۱۶)

و آن دو نفری از شما که سراغ فحشا و زنا روند (زن یا مرد زناکار و بدون همسر) هر دو را آزار دهید (و بر آنان حدّ جاری کنید). پس اگر توبه کرده و خود را اصلاح کردند، از آنان در گذرید (زیرا) خداوند توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

برای این آیه در تفاسیر، معانی گوناگونی گفته شده است، ولی معنای فوق، از تفسیر نمونه گرفته شده است. البتّه معنای دیگری نیز به ذهن می رسد و آن اینکه:

هر گاه دو مرد تصمیم به انجام فاحشه (لواط) بگیرند، ولی فقط کارهای مقدماتی را انجام دهند، به نحوی که اطمینان به انجام آن در آینده است، شما از باب نهی از منکر، آن دو را تنبیه و تعزیر و تهدید کنید. اگر شرمنده شده و دست کشیدند و گذشته را جبران کردند، شما هم از آنان بگذرید، که خدا توبه پذیر و رحیم است.

طبق این معنی کلمه ی «الَّذَانِ» به معنای دو مرد آمده، نه یک مرد و یک زن که از باب تغلیب باشد، و «فَأَذُوهُمَا» به معنای آزار و تنبیه است، نه اجرای حدّ. توبه و اصلاح هم به معنای صرف نظر واقعی است، نه اینکه قبل از صدور حکم قاضی توبه کنند. «يَأْتِيَانِيَا» را هم می توان به معنای انجام مقدمات قریب الوقوع فحشا

گرفت و این در عرف رایج است که کاری را به کسی نسبت دهند که در آستانه ی انجام آن است. مثل اینکه به شخصی که افراد را به مهمانی دعوت کرده و مشغول تهیه مقدمات است، می گویند فلانی مهمانی می کند، یا مهمان دارد. (و الله العالم) توبه ی زناکار و صرف نظر نمودن از اجرای حد درباره او، تا وقتی است که کار به دادگاه و اقامه ی شهود و صدور حکم نرسیده باشد، و گر نه پس از صدور حکم، توبه مانع اجرای آن نمی شود.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷]

اشاره

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۷)

بی گمان (پذیرش) توبه بر خدا، برای کسانی است که از روی جهالت کار بد می کنند، سپس زود توبه می کنند. پس خداوند توبه ی آنان را می پذیرد و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

این آیه به گوشه ای از شرایط قبولی توبه اشاره می کند. از جمله آنکه:

الف: گناه، از روی نادانی و بی توجهی به عواقب گناه باشد، نه از روی کفر و عناد.

ب: زود توبه کند، پیش از آنکه گناه او را احاطه کند، یا خصلت او شود، یا قهر و عذاب الهی فرا رسد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر گناهی که انسان مرتکب شود گرچه آگاهانه باشد در حقیقت جاهل است، زیرا خود را در خطر قهر الهی قرار داده است. (۱)

پیام ها:

۱ پذیرفتن توبه ی واقعی، از حقوقی است که خداوند برای مردم، بر عهده ی خودش قرار داده است. «التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۲۵۸

۲ علمی که در برابر هوس ها و غرائز پایدار نباشد، جهل است. «يَعْمَلُونَ»، «بِجَهَالِهِ» ۳ تا گناه زیاد نشده، توبه آسان است. در این آیه می خوانیم: «يَعْمَلُونَ الشُّوءَ» که مراد انجام یک گناه است، ولی در آیه ی بعد می خوانیم: «يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ» که مراد گناهان زیاد است که توبه از آن مشکل است.

۴ خداوند، گناهکاران را به توبه ی فوری تشویق می کند. «يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ» ۵ سرعت در توبه، کلید قبولی آن است. «يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ» ۶ توبه باید واقعی باشد، اگر تظاهر به توبه کنیم خدا می داند. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا» ۷ پذیرش عذر گناهکاران بی عناد، مطابق با حکمت است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۸]

اشاره

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۸)

و پذیرش توبه، برای کسانی که کارهای زشت می کنند تا وقتی که مرگ یکی از آنان فرارسد، آن گاه می گوید: همانا الان توبه کردم، نیست. و نیز برای آنان که کافر بمیرند، بلکه برای آنان عذاب دردناک مهیا کرده ایم.

پیام ها:

۱ توبه در حال اختیار و آزادی ارزش دارد، نه در حال اضطرار یا مواجهه با خطر. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ»
۲ اصرار بر گناه، توفیق توبه را از انسان می گیرد. کلمه ی «يَعْمَلُونَ» نشانه استمرار و کلمه ی «السَّيِّئَاتِ» به معنای تعدد و تکرار گناه است.

۳ توبه را نباید به تأخیر انداخت. چون زمان مرگ معلوم نیست و توبه هنگام معاینه ی مرگ، پذیرفته نمی شود. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ...»
۴ هنگام خطر و مرگ، فطرت خداشناسی انسان آشکار می شود. «إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ»

۵ کافر مردن و بد عاقبتی، همه ی اعمال نیک و از جمله توبه را تباہ و حبط می کند. «يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا (۱۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! برای شما حلال نیست که زنان را به اکراه به ارث برید و بر آنان سخت نگیرید تا بعضی از آنچه را به آنان بخشیده اید، خود ببرید، مگر آنکه مرتکب فحشاء آشکار شوند و با آنان به نیکویی رفتار کنید و اگر از همسرانتان خوشتان نیامد چه بسا شما چیزی را خوش نداشته باشید، ولی خداوند، خیر فراوان در آن قرار داده باشد.

نکته ها:

بر خلاف سنت جاهلیت، که گاهی زن نیز به ارث برده می شد، ممکن است آیه اشاره به این باشد که تنها اموال قابل ارث است و همسر متوفی، ارث کسی نیست. او خودش می تواند بعد از فوت شوهرش، همسر دیگری انتخاب کند.

پیام ها:

۱ اسلام، مدافع حقوق زن است. «لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا» ۲ باز پس گرفتن مهریه با زور، حرام است. «لَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ» ۳ تنها در صورتی که زن در معرض بی عفتی باشد، مرد حق سخت گیری دارد. «لَا تَعْضُلُوهُنَّ»

«إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ» ۴ با زنان باید خوش رفتاری کرد. «عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» ۵ مرد، سنگ زیرین آسیای زندگی است و باید با خوش رفتاری، بر سختی ها

شکیبا باشد. خطاب آیه به مرد است «لَا تَعْضُوهُنَّ» ، «عَاشِرُوهُنَّ» ۶ بسیاری از خیرات، در لابلائی ناگواری های زندگی است. «يَجْعَلُ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا...» ۷ حلّ مشکلات خانواده و داشتن حلم و حوصله، برای سعادت فرزندان، بهتر از جدایی و طلاق است. «فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرًا» ۸ همیشه خیر و شرّ ما همراه با تمایلات ما نیست، چه بسا چیزی را ناخوشایند داریم، ولی خداوند خیر زیاد در آن قرار داده باشد. زیرا انسان به همه ی مصالح خویش آگاه نیست. «فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا» ، «فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۰]

اشاره

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَ بِهَتَانَا وَ إِنَّمَا مُبِينًا (۲۰)

و اگر خواستید همسری بجای همسری انتخاب کنید و مال فراوانی به آنان داده باشید، از او چیزی مگیرید. آیا می خواهید با بهتان و گناه آشکار، آن را بازپس گیرید؟!

نکته ها:

«قِنطَارًا» به معنای مال زیاد است که مانند پل و قنطره وسیله ی بهره برداری است.

در دوران جاهلیت، بعضی که می خواستند همسر دیگری بگیرند، به همسر اول تهمت می زدند تا او در فشار قرار گیرد و مهر خود را ببخشد تا شوهر طلاقش دهد، سپس شوهر از همان مهر برگردانده شده، همسر دیگری می گرفت. آیه، این سنت جاهلی را نکوهش می کند.

پیام ها:

۱ ازدواج مجدد از نظر اسلام مجاز است. «اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ» ۲ طلاق، به دست مرد است. «أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ» ۳ مهریه زیاد، اشکالی ندارد، گرچه سفارش به مهریه کم شده است. «آتَيْتُمْ»

۴ مالکیت انسان در چهارچوب قوانین الهی محدودیت ندارد. «فَنُطَارًا» ۵ اسلام، حامی حقوق زن است و ازدواج دوم را به قیمت ضایع کردن حق همسر اول منع می کند. «فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا» ۶ زن، حق مالکیت دارد و مهریه، بی کم و کاست باید به او تحویل شود.

«فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا»

۱۷ اگر شخصی به حق، مالک شد، نمی توان مالش را اگرچه زیاد باشد از او گرفت. «فَلَا تَأْخُذُوا...» ۸ یکی از بدترین انواع ظلم، گرفتن مال مردم، همراه با توجیه کردن و تهمت زدن و بردن آبروی آنان است. «أَتَأْخُذُونَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۱]

اشاره

وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمُ إِلَىٰ بَعْضٍ وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (۲۱)

و چگونه آن مال را پس می گیرید، در حالی که هر یک از شما از دیگری کام گرفته اید و همسرانتان از شما (هنگام ازدواج، برای پرداخت مهریه) پیمان محکم گرفته اند!

پیام ها:

۱ در نهی از منکر باید از عواطف انسانی هم بهره گرفت. شما که مدتها با همسر خود روابط کامل داشته و کامیاب شده اید چرا اکنون مهریه او را به ناحق پس می گیرید. «قَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ» ۲ هنگام ناراحتی های زندگی، باید به یاد لذت های قبل آن بود. «قَدْ أَفْضَىٰ...» ۳ در بیان امور مربوط به زناشویی، ادب را مراعات کنیم. «أَفْضَىٰ» ۴ مهریه حقی است برای زنان که در برابر هم خوابی تعیین شده است. «قَدْ أَفْضَىٰ» ۵ عقد ازدواج، یک میثاق محکم است. «مِيثَاقًا غَلِيظًا» ۶ پس گرفتن مهریه پیمان شکنی است. «وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ»، «وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا»

اشاره

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا (۲۲)

و با زنانی که پدرانتان به ازدواج خود در آورده اند، ازدواج نکنید، مگر آنچه در گذشته (پیش از نزول این حکم) انجام شده است. همانا این گونه ازدواج، بسیار زشت و مایه ی دشمنی و راه بدی است.

نکته ها:

از رسوم جاهلی آن بود که هر گاه شخصی از دنیا می رفت، فرزندان او با نامادری خود (همسر پدر) ازدواج می کردند. یکی از انصار به نام ابو قیس از دنیا رفت.

فرزندش به نامادری خود پیشنهاد ازدواج کرد. آن زن گفت: باید از پیامبر کسب تکلیف کنم. چون پرسید این آیه نازل شد و ازدواج با «زن پدر» را ممنوع کرد.

پیام ها:

۱ اسلام دین فطرت است. چون انسان طبعاً از ازدواج با مادر و نامادری متنفر است، در اسلام حرام شده است. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۲ «زن پدر» ها به منزله ی مادرند. پس به جای کینه و ناسازگاری، باید نسبت به فرزندان «مادری» کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۳ فرزندان باید حریم پدر را در ازدواج حفظ کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۴ فرزندان، به زن پدر، به دید «مادر» بنگرند. «مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ» ۵ اسلام از گذشته ها چشم می پوشد. (۱) ازدواج های پیش از این حکم، با نامادری، مورد عفو است. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ» ۶ برای گفتار، باید بطور اجمال یا تفصیل، دلیل و برهان آورد. «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا»

ص: ۲۶۳

۷ ازدواج با نامادری، راه ازدواج با سایر محارم را نیز باز می کند. «سَاءَ سَبِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۳]

اشاره

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعُمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۲۳)

بر شما حرام شده است (ازدواج با) مادرانتان و دخترانتان، و خواهرانتان و عمه هایتان و خاله هایتان و دختران برادر و دختران خواهر و آن مادرانتان که به شما شیر داده اند و خواهران رضاعی (شیری) شما و مادران همسرانتان و دختران همسرانتان (از شوهر قبلی) که در دامن شما تربیت یافته اند، به شرط آنکه با مادرانشان، همبستر شده باشید، پس اگر آمیزش نکرده اید مانعی ندارد (که با آن دختران ازدواج کنید) و (همچنین حرام است ازدواج با) همسران پسرانتان که از نسل شمایند (نه پسر خوانده ها) و (حرام است در ازدواج) جمع بین دو خواهر، مگر آنچه پیشتر انجام گرفته است. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

در این آیه گروه هایی از زنان که به انسان محرمند و ازدواج با آنان حرام است، ذکر شده است. محرمیت و حرمت ازدواج از سه راه حاصل می شود:

۱ ولادت (ارتباط نسبی) ۲ ازدواج (ارتباط سببی) ۳ شیرخواری (ارتباط رضاعی)

ص: ۲۶۴

تحریم ازدواج با محارم در ادیان پیشین نیز بوده است. (۱)

ازدواج با غیر محارم، عامل گسترش ارتباط خانواده ها است.

ازدواج همزمان با دو خواهر، معمولاً آنان را به حسادت و رقابت شخصی و جنسی می کشاند و علاقه هایشان به عداوت می انجامد. شاید نهی به این خاطر باشد. «وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ...»

پیام ها:

۱ اختیار حرام و حلال کردن همه چیز (مأكولات، مشروبات، معاملات و منکوحات...) تنها برای خداست. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ» ۲ شیر مادر، همچون تولد از مادر، یکی از اسباب محرمیت است. در انتخاب دایه دقت کنیم. «أُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعِ» ۳ به دخترانی که از شوهر قبلی زن شما هستند و در خانه شما زندگی می کنند، به چشم دختر خود نگاه کنید و مربی آنان باشید. «وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ» ۴ قانون عطف به ما سبق نمی شود. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ» (کسانی که قبل از تحریم، دو خواهر را به عقد خود در آورده اند، کیفری ندارند گرچه بعد از اعلام این قانون باید یکی از خواهران را نگاه و دیگری را رها کند.)

[سوره النساء (۴): آیه ۲۴]

اشاره

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا تَرَضْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۲۴)

ص: ۲۶۵

و(ازدواج با) زنان شوهردار(نیز بر شما حرام شده است)، مگر آنان که(به حکم خداوند، در جنگ با کفار) مالک شده اید.(این احکام)، نوشته و قانون خدا بر شماست. و جز اینها(که گفته شد)، برای شما حلال است که(زنان دیگر را) به وسیله ی اموال خود، به قصد پاکدامنی و نکاح، نه به قصد زنا، طلب کنید.

پس هر گاه از آن زنان،(به نکاح موقت) کام گرفتید، مهرشان را به عنوان یک واجب پردازید و پس از تعیین مهر، در(تغییر مدت عقد یا مقدار مهر) آنچه با یکدیگر توافق کنید، بر شما گناهی نیست. همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «الْمُحْصِنَاتُ» از نظر لغوی، یعنی آنچه در حصن و حریم باشد و از دسترسی دیگران منع شود. ریشه این کلمه در قرآن، در مورد سه گروه استعمال شده است:

۱ زنان عفیف و پاکدامن. چنان که خداوند درباره حضرت مریم می فرماید: «الَّتِي أَحْصَيْنَتْ فَرْجَهَا» (۱) ۲ زنان شوهردار. زیرا شوهر نقش حفاظت از عفت زن را به عهده دارد. مراد از «الْمُحْصِنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ» در آیه مورد بحث، همین معنی است.

۳ زنان آزاده که اسیر جنگی نبوده و کنیز نیستند. زیرا اسارت سبب پاره شدن پرده های عفت و حیای زن می گردد و بی عفتی در میان کنیزان شایع بوده است.

مراد از «الْمُحْصِنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» در آیه بعد، این معناست.

کلمه ی «مُسَافِحِينَ» از «سفاح» به معنای زنا می باشد.

اسارت برای زنان کافر، به منزله ی طلاق آنان از شوهران است. مثل ایمان آوردن زن، که اگر شوهرش به کفر ادامه دهد، ایمان آوردن او را از شوهر جدا می کند.

ازدواج با زن شوهردار، از نظر اسلام حرام است، از هر مذهب و ملت که باشد.

ولی چون اسارت به منزله ی طلاق است، زن اسیر، پس از اسارت به مدت یک بار

ص: ۲۶۶

قاعده شدن، و اگر باردار است تا وضع حمل باید عده نگهدارد و در مدت عده هیچ گونه ارتباط زناشویی با او جایز نیست. این طرح زناشویی بعنوان همسر یا کنیز، از طرح بازگرداندن به کفار یا رها کردن و بی سرپرست گذاشتن، بهتر است.

کلمه ی «متعّه» همچون کلمه ی حج، صلوه، ربا و غنیمت، دارای معنای شرعی است، نه لغوی. بنا بر این به قول علامه در تفسیر المیزان شکی در آن نیست که مراد از جمله ی «اسْتَمْتَعْتُمْ» متعّه است.

پرداخت اجر، «فَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ» در متعّه مربوط به استمتاع است، «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ» در حالی که اگر مراد آیه نکاح دائم باشد، با خواندن عقد مهریه لازم است، خواه استمتاع بشود یا نشود، لکن قبل از آمیزش اگر طلاق صورت گرفت، نصف مهریه پرداخت می شود.

جمله ی «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ» به فرموده اهل بیت علیهم السلام (۱) و اکثر تفاسیر اهل سنت، مربوط به ازدواج موقت است که خلیفه دوم آن را حرام کرد، با آنکه کسی حقّ تحریم حکم خدا را ندارد. و اگر حرام نمی شد به گفته روایات، (۲) کسی مرتکب زنا نمی شد مگر افراد شقیّی. ازدواج موقت یک طرح صحیح است و دنیا بخاطر نداشتن آن، زنا را آزاد کرده است. ازدواج موقت یک ضرورت اجتماع است و در روایات اهل سنت می خوانیم، جواز متعّه به خاطر دوری از همسر و بروز جنگ ها بوده که الآن نیز همان شرایط موجود است. متعّه طرحی برای حل این مشکل اجتماعی و جلوگیری از فساد است و تا قیامت هم جنبه شرعی دارد.

دستاویز بعضی این است که در قرآن موضوع عده و ارث و حفظ فروج، نسبت به ازدواج مطرح است و متعّه ازدواج نیست. ولی پاسخ ما این است:

اولاً- نام ازدواج به متعّه هم گفته می شود، و ثانیاً در متعّه هم عده لازم است و فقط قانون ارث زن از مرد یا بالعکس، در متعّه استثنا شده است.

ص: ۲۶۷

۱- ۱). کافی، ج ۵، ص ۴۴۸؛ وسائل، ج ۲۱، ص ۵.

۲- ۲). تفسیر کبیر فخر رازی، ذیل آیه.

۱ آیا ازدواج موقت نقابی بر چهره ی فحشا نیست؟ پاسخ:خیر، زیرا:

الف:در ازدواج موقت زن فقط در اختیار یک نفر است.

ب:حد اقل چهل و پنج روز باید عده نگاه دارد.

ج:مولود مُتعه همچون مولود همسر دائمی است.

۲ آیا مردان هوسباز از این قانون سوء استفاده نمی کنند؟ پاسخ:ممکن است از هر قانون مفید و ضروری افرادی سوء استفاده کنند.مگر از انگور شراب نمی سازند؟ مگر زمانی که بعضی از سفر حج سوء استفاده کردند، باید منکر سفر حج شد؟ ۳ تکلیف فرزندان مُتعه چیست؟ پاسخ:در حقوق و ارث و امثال آن،هیچ فرقی با فرزندان همسر دائم ندارند.

پیام ها:

۱ برای ازدواج،نباید سراغ زنان شوهردار رفت. «وَالْمُحْصَنَاتُ» ۲ زنان اسیر در جنگ با کفار،نباید بی سرپرست بمانند، یا به کفار برگردانده شوند،بلکه به عنوان همسر یا کنیز،با مسلمانان رابطه ی شرعی داشته باشند.

«إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

۳ حرام بودن ازدواج با محارم و زنان شوهر دار و جمع میان دو خواهر،از احکام ثابت،قطعی و تغیرناپذیر الهی است. «حُرِّمَتْ» ، «كُتِبَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» ۴ صرف بودجه در مسیر بی عفتی و فحشا حرام است. «تَبَتَّغُوا بِأَمْوَالِكُمْ» ، «غَيْرِ مُسْلِفِينَ» ۵ ازدواج موقت،شرعی است و مهریه زن باید پرداخت شود. «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ» ، «فَأْتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» ۶ در مهریه،رضایت طرفین شرط است. «فِيمَا تَرَضَيْتُمْ بِهِ»

۷ بعد از پایان مدت در ازدواج موقت، می توان مدت یا مهریه را با رضایت طرفین تمدید و اضافه کرد. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا تَرَضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ» ۸ ازدواج موقت و احکام و قوانین ازدواج، برخاسته از علم و حکمت خداوند است. «عَلِيمًا حَكِيمًا» ۹ علم و حکمت دو شرط لازم برای قانون گذار است. «كِتَابَ اللَّهِ»، «عَلِيمًا حَكِيمًا» «جُزْءٌ ۵»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۵]

اشاره

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكَحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمَنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فِتْيَانِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْضِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۵)

و هر کس از شما، که توانایی مالی ندارد تا با زنان آزاد باایمان ازدواج کند، پس از کنیزان با ایمانی که شما مالک آنید، (به زنی بگیرد) و خداوند به ایمان شما داناتر است.

همه از یکدیگرید، پس (نگویید: که من آزادم و تو کنیز) و با اذن صاحبانشان آن کنیزان را به همسری درآوردید و مهریه نیکو و به طور شایسته به آنان بدهید، به شرط آنکه پاکدامن باشند، نه اهل فحشا و نه اهل دوست گرفتن های پنهانی. پس آن گاه که کنیزان، صاحب همسر شدند، اگر مرتکب زنا شوند، کیفرشان نصف کیفر زنان آزاد است. این (نوع از ازدواج)، برای کسانی از شما رواست که از (رنج و فشار بی همسری و) افتادن به گناه و زنا بر خود بترسد، با این همه، صبر کردن (و ازدواج نکردن با کنیزان) برایتان بهتر است و خداوند بخشنده و مهربان است.

چنان که در نکته های آیه قبل گفته شد، مراد از «الْمُحْصِنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» در این آیه، زنان آزاد است. زیرا در مقابل آن، «فَلْيَأْتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ» بکار رفته که به معنای کنیزان است. قرآن در جای دیگر نیز در مورد کنیزان، واژه ی «فتیات» را بکار برده و می فرماید: «لَا تُكْرَهُوا فِتْيَانِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ» (۱) کنیزان خود را بر ارتکاب زنا اجبار نکنید.

کلمه ی «أَخْدَانٍ»، جمع «خدن» به معنای دوست و رفیق است، امّا معمولاً- در مورد کسانی به کار می رود که ارتباط با آنها به صورت پنهانی و برای امور نامشروع است.

این کلمه در مقابل «مُسَافِحَاتٍ» بکار رفته که به معنای کسانی است که زنا ی آشکار و علنی دارند.

کلمه ی «طَوْلًا» به معنای توانایی و داشتن امکانات است و کلمه ی «الْعَنَتِ» به معنای سختی و رنج و مشکلات است.

کسانی که مالک کنیز می شوند، بدون آنکه نیازی به عقد ازدواج باشد، حق آمیزش با او را دارند. لذا مراد از ازدواج با کنیزان که در این آیه مطرح شده است، ازدواج با کنیز دیگران است که باید با اجازه ی صاحبان آنها باشد.

گرچه ازدواج با کنیزان نکوهیده است، امّا در میان آنها زنان برجسته ی بسیاری بوده اند که صاحب کمالات بوده و به همین جهت برخی اولیای خدا آنان را به همسری گرفته و از آنان صاحب فرزندان بزرگ شده اند.

پیام ها:

۱ در اسلام، برای موضوع ازدواج، بن بست نیست. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ» ۲ قانونگذار باید به نیازهای طبیعی افراد جامعه از یک سو و فشارهای اقتصادی آنان از سوی دیگر توجه داشته باشد. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ...» ۳ ازدواج با کنیز را تحمل کنید، ولی ننگ گناه را هرگز. «فَمِنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

ص: ۲۷۰

۴ از ازدواج با زن آزاد می توان صرف نظر کرد، ولی از شرط ایمان نمی توان گذشت. «فَلْيَاْتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» ۵ ایمان، شرط اساسی در هر ازدواجی است. «الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» ، «فَلْيَاْتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» ۶ ایمان ظاهری برای ازدواج کافی است، ما مأمور به باطن نیستیم. «وَ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِكُمْ» ۷ ازدواج با کنیز، حقارت نیست. «بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ» ۸ رضایت مالک کنیز در ازدواج، مانند اذن پدر دختر، شرط است. «بِاِذْنِ اٰهْلِهَا» ۹ مالکان بدانند که کنیزان از اهل خودشانند. «اٰهْلِهَا» ۱۰ به کنیزان نیز مثل زنان آزاد، باید مهریه نیکو داد. «اَتَوْهِنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» ۱۱ مهریه را به خود کنیز بدهید. حقوق اقتصادی و اجتماعی بردگان باید مراعات شود. «اَتَوْهِنَّ اُجُورَهُنَّ» ۱۲ میزان مهریه باید بر اساس عرف و شئون زن باشد. «بِالْمَعْرُوفِ» ۱۳ شرط بقای ازدواج، پاکدامنی، دوری از فحشا و روابط نامشروع است.

«مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ...»

۱۴ مجازات زن بدکار اگر کنیز باشد، به خاطر کنیز بودن و محرومیت های آن، به نصف کاهش می یابد. «فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ» ۱۵ فراهم آوردن ازدواج های سهل و آسان در جامعه، راه جلوگیری از مفاسد جنسی است. «ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ» ۱۶ سالم سازی روانی از اهداف اسلام است. «ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ» ۱۷ صبر و خودداری، از ازدواج با کنیز بهتر است. «وَ اَنْ تَصْبِرُوْا خَيْرٌ لَّكُمْ»

اشاره

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّبَنَّ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنْنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۲۶)

خداوند می خواهد (با این قوانین، راه سعادت را) برای شما آشکار سازد و شما را به سنت های (خوب) پیشینیان راهنمایی کند و شما را (با بیان احکام) از گناه پاک سازد و خداوند، دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱ سنت خداوند، هدایت، بیان و ابلاغ است. «لِيُذَيِّبَنَّ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ» ۲ از سنت های خوب گذشتگان باید تبعیت و تقلید کرد. «سُنَّ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۳ احکام و مقررات اسلام درباره ی ازدواج، همانند احکام سایر ادیان آسمانی گذشته است. «سُنَّ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» ۴ خداوند، لطف خویش را به انسان برمی گرداند. «يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» ۵ موارد مجاز یا ممنوع ازدواج، بر اساس علم و حکمت و مصلحت است. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

اشاره

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا (۲۷)

و خداوند می خواهد شما را ببخشد (و از آلودگی پاک سازد)، ولی کسانی که از هوسها پیروی می کنند، می خواهند که شما به انحرافی بزرگ تمایل پیدا کنید.

نکته ها:

آزادی های جنسی در دید اول، نوعی لذت و کامجویی است، لیکن با توجه به عوارض فردی و اجتماعی آنها، بزرگ ترین سقوط و انحراف است. بی بند و باری، جسم را ذوب، فکر را مشغول، اموال را تباه و اطمینان را سلب می کند. میل به تشکیل خانواده را از بین می برد، فرزندان نامشروع به جامعه تحویل می دهد،

امراض مقاربتی و روانی به ارمغان می آورد و در یک کلمه، آزادی جنسی، بزرگ ترین اسارت ها را به دنبال دارد.

پیام ها:

۱ محدودیت ها و قیودی که در ازدواج مطرح است، رمز لطف خدا به انسان و جامعه ی بشری است. «وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» ۲ در مسیر شهوترانان گام ننهید و از آنان تقلید نکنید، که دشمن شمایند. «يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ...» ۳ هوسبازان بی بند و بار، به چیزی جز غرق شدن شما در شهوات، قانع نمی شوند و می خواهند شما رفیق راهشان باشید. «أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا» ۴ اخلاق جنسی در اسلام، معتدل و دور از افراط و تفریط است، ولی هوس پرستان راه افراطی را برای شما می خواهند. «مَيْلًا عَظِيمًا» ۵ در انتخاب راه دقت کنیم. در آیه دو بار کلمه «يُرِيدُ» به کار رفته است؛ یک اراده از خدای علیم حکیم و یک اراده از هوسبازان بدخواه. به سراغ کدام اراده ها می رویم. «وَاللَّهُ يُرِيدُ» ، «يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۸]

اشاره

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا (۲۸)

خداوند می خواهد (با آسان کردن قوانین ازدواج، بار تکلیف) شما را سبک کند.

و انسان، ضعیف آفریده شده است.

نکته ها:

در این سه آیه اخیر، گوشه ای از الطاف خداوند در امر ازدواج پی در پی نقل شده است. خداوند احکام را برای شما بیان می کند، «لِيُبَيِّنَ لَكُمْ» راه نشان می دهد، «يَهْدِيكُمْ» لطف خود را به شما برمی گرداند، «يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» و بر شما آسان می گیرد، «يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» و این همه به خاطر آن که انسان در برابر طوفان غرایز، ناتوان، و قدرت صبر و خودداری او اندک است.

۱ اسلام، دین آسانی است و بن بست ندارد. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» ۲ تکالیف دینی، بر اساس توان و طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» ۳ مشکل تراشی در ازدواج، خلاف خواست خداست. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ» ۴ پیروی و پایبندی شما در احکام ازدواج، زمینه‌ی سبکباری و دورماندن جامعه از آفات و مشقات است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» ۵ انسان در برابر گزینه‌ی جنسی ضعیف است. «خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا» ۶ میان تکوین و آفرینش انسان، و تشریح و احکام الهی هماهنگی است.

«يُخَفِّفَ»

، «ضَعِيفًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۲۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (۲۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را در میان خود به باطل نخورید، مگر اینکه تجارتي با رضایت یکدیگر باشد. و خود (و یکدیگر) را نکشید، همانا خداوند نسبت به شما همواره مهربان بوده است.

نکته ها:

رمز اینکه نهی از قتل، «لَا تَقْتُلُوا» بدنبال نهی از حرام خوری، «لَا تَأْكُلُوا» آمده است، شاید آن باشد که سیستم اقتصادی ناسالم، زمینه‌ی قیام محرومان علیه زراندوزان و بروز درگیری‌ها و پیدایش قتل و هلاکت جامعه است.

امام صادق علیه السلام به هنگام تلاوت این آیه فرمود: کسی که قرض بگیرد و بداند که نمی‌تواند بازپرداخت کند، مال باطل خورده است. (۱) امام باقر علیه السلام در ذیل آیه

ص: ۲۷۴

فرمود: ربا، قمار، کم فروشی و ظلم از مصادیق باطل است. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره وضو و غسل با آب سرد، آنجا که خطر جانی دارد فرمود:

«وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مسلمانی به تنهایی وارد منطقه کفار شد و کشته شد، خودکشی کرده است. (۳)

کشتن رهبران معصوم یکی از مصادیق خودکشی و به هلاکت انداختن جامعه است، امام صادق علیه السلام درباره ی «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» فرمودند: یعنی اهل بیت پیامبر خود را نکشید. (۴)

پیام ها:

۱ مالکیت فردی محترم است و تصرف در اموال دیگران، جز از راه معاملات صحیح و بر اساس رضایت، حرام است. «لَا تَأْكُلُوا»، «إِلَّا»، «تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ» ۲ جامعه، دارای روح واحد و سرنوشت مشترک است. اموال دیگران را همچون اموال خودتان محترم بدانید. «أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ» ۳ هر نوع تصرفی که بر مبنای «حق» نباشد، ممنوع است. «لَا تَأْكُلُوا»، «بِالْبَاطِلِ» ۴ داد و ستدها باید با رضایت طرفین باشد، نه با اجبار و اکراه. «عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ» ۵ جان انسان محترم است، لذا خودکشی و یا دیگرکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» ۶ احکام و مقررات اسلام پرتوی از رحمت خداوند است. «كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»

ص: ۲۷۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۶۳.

۴-۴. تفسیر فرات کوفی، ص ۱۰۱.

اشاره

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (۳۰)

و هر کس از روی تجاوز و ستم چنان کند (و دست به مال و جان مردم دراز کرده، یا خودکشی و خونریزی کند) به زودی او را در آتشی (عظیم) وارد سازیم و این کار، بر خداوند آسان است.

نکته ها:

شاید تفاوت «عدوان» و «ظلم» این باشد که عدوان، تجاوز به دیگران است، ظلم، شامل ستم بر خویش هم می شود.

کلمه ی «صلو» به معنای ورود در رحمت و کلمه ی «صلی» به معنای ورود در دوزخ است، بنا بر این کلمه «نُصَلِّيهِ» به معنای آن است که او را در آتش وارد می کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس به عمد خودکشی کند، برای همیشه در دوزخ است. آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند.

(۱)

پیام ها:

۱ کارهایی که از سر ظلم و عدوان از انسان سر نزنند، قهر الهی ندارد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا...» ۲ قصد و انگیزه، نقش اصلی را در کیفر یا پاداش دارد. «مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا»

اشاره

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكَفَّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا (۳۱)

اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی می شوید پرهیز کنید، گناهان کوچکتان را بر شما می پوشانیم و شما را در جایگاهی ارجمند وارد می کنیم.

ص: ۲۷۶

از این آیه استفاده می شود که گناهان، دو نوعند: صغیره و کبیره. در آیه ی ۴۹ سوره ی کهف نیز می خوانیم که مجرمان در قیامت، با دیدن پرونده ی اعمال خود می گویند: این چه نامه ی عملی است که هیچ گناه کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده است. «لَا يَغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً» از امام کاظم علیه السلام سؤال شد که در این آیه خداوند وعده ی مغفرت صغائر را در صورت اجتناب از کبائر داده است، پس شفاعت برای کجاست؟ امام فرمودند:

شفاعت برای اهل کبائر امت است. (۱)

گناه کبیره، طبق روایات، آن است که خداوند وعده ی آتش به انجام دهنده اش داده است. (۲) شاید وعده آتش در آیه قبل برای قتل یا خودکشی و تجاوز به مال مردم اشاره به همین باشد که نمونه گناهان کبیره ای که وعده عذاب داده شده، تجاوز به مال و جان مردم است.

تعداد گناهان کبیره در روایات، متعدّد و مختلف است و این به خاطر آن است که کبائر نیز درجاتی دارند و به بعضی از گناهان «اکبر الکبائر» گفته شده است.

پیام ها:

۱ کسانی که اصول فکری و عملی آنان صحیح است، باید نسبت به تخلفات جزئی آنان، گذشت کرد. «إِنْ تَجَنَّبُوا كَبَائِرَ»، «نُكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» ۲ پاداش کسانی که گناهان بزرگ را ترک می کنند، آن است که خداوند از گناهان کوچکشان بگذرد. «إِنْ تَجَنَّبُوا كَبَائِرَ»، «نُكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» ۳ تا از گناهان کبیره و صغیره پاک نشویم، به بهشت نخواهیم رفت. «نُكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ نُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا»

ص: ۲۷۷

۱-۱. توحید صدوق، ص ۴۰۷.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۲۷۶.

اشاره

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۳۲)

و آنچه را که خداوند سبب برتری بعضی از شما بر بعضی دیگر قرار داده آرزو نکنید. برای مردان از آنچه بدست آورده اند بهره ای است و برای زنان نیز از آنچه کسب کرده اند بهره ای می باشد و (به جای آرزو و حسادت) از فضل خداوند بخواید، که خداوند به هر چیزی داناست.

نکته ها:

آیات قبل، از حرام خواری نهی فرمود، این آیه به ریشه ی حرام خواری اشاره می کند که طمع، آرزو و رقابت است.

عدالت، غیر از تساوی است. عدالت همه جا ارزش است، ولی تساوی گاهی ارزش است و گاهی ظلم. مثلاً اگر پزشک به همه مریض ها یک نوع دارو بدهد، یا معلّم به همه شاگردان یک نوع نمره بدهد، تساوی هست، اما عدالت نیست.

عدالت، آن است که به هر کس بر اساس استحقاقش بدهیم، گرچه موجب تفاوت شود، زیرا تفاوت گذاشتن بر اساس لیاقت ها و کمالات حقّ است، امّا تبعیض باطل است. تبعیض آن است که بدون دلیل و بر اساس هوای نفس یکی را بر دیگری ترجیح دهیم، ولی تفاوت آن است که بر اساس معیارها یکی را بر دیگری ترجیح دهیم. بنا بر این باید آرزوی عدالت داشت، ولی تمّیّای یکسان بودن همه چیز و همه کس نابجاست. اعضای یک بدن و اجزای یک ماشین از نظر جنس و شکل و کارایی متفاوتند، امّا تفاوت آنها حکیمانه است. اگر خداوند، همه را یکسان نیافریده، طبق حکمت اوست. بنا بر این در اموری که به دست ما نیست، مثل جنسیت، زیبایی، استعداد، بیان، هوش، عمر و... باید به تقسیم و تقدیر الهی راضی بود. ما که خدا را عادل و حکیم می دانیم، اگر در جایی هم دلیل و حکمت

چیزی را نفهمیدیم نباید قضاوت عجولانه و جاهلانه همراه با سوء ظن یا توقع نابجا به خداوند حکیم داشته باشیم و یا بر دارندگان این نعمت‌ها حسد ورزیم، چرا که با فزونی هر نعمتی، مسئولیت بیشتر می‌شود و با آمدن هر نعمتی، غم از دست دادنش همراه است. این حقیقت را در نهج البلاغه می‌خوانیم.

در موارد اختیاری، باید با کوشش و تلاش و پرهیز از کسالت و تبلی، در رقابتی سالم به قوت و کثرت و استقلال رسید و اجازه‌ی استثمار و استعمار به دیگران نداد و در مواردی که بدست ما نیست، باید تفاوتها را دلیل رشد و آزمایش و تحرک و تعاون و پیوستگی جامعه دانست، زیرا که اگر همه مردم دارای امکانات یکسان باشند، صفات انسانی از قبیل سخاوت، شجاعت و ایثار در انسان رشد نمی‌کند. انسان در لابلای فراز و نشیب‌ها خود را نشان می‌دهد، حرکت می‌کند و با دیگران به خاطر نیازش پیوند می‌خورد.

امام صادق علیه السلام در پاسخ از آیه فرمودند: کسی به همسر و فرزند دیگران چشم داشت نداشته باشد، ولی همانند آن را از خداوند بخواهد. (۱)

□
زمانی که این آیه نازل شد، اصحاب پیامبر اکرم گفتند: مقصود از فضل در «وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» چیست؟ قرار شد تا علی علیه السلام این موضوع را از پیامبر سؤال کند.

□
پیامبر صلی الله علیه و آله در پاسخ فرمودند: خداوند ارزاق را در میان مردم از طریق حلال تقسیم کرده و حرام را نیز عرضه کرده است. کسی که حرام را تحصیل کند، به همان اندازه از رزق حلال خود کاسته است و بر حرام مورد محاسبه قرار می‌گیرد. (۲)

پیام‌ها:

□
۱ به داده‌های الهی راضی باشیم و حسودانه، آرزوی برتریهای دیگران را نداشته باشیم. «وَلَا تَتَمَنَّوْا» ۲ در اسلام مسائل اقتصادی و اخلاقی بهم آمیخته است. «لَا تَأْكُلُوا»، «بِالْبَاطِلِ»، «وَلَا تَتَمَنَّوْا» □

ص: ۲۷۹

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۴۱.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۱۵.

۳ تبعیض ها و برتری های استثمارگرانه و ظالمانه، از حساب برتری های خداداد، جداست. «فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ» ۴ تفاوت های زن و مرد از نظر خلقت و طبیعت، از نمونه های برتری دادن خداوند در آفرینش است. «فَضَّلَ اللَّهُ»، «لِلرِّجَالِ»، «لِلنِّسَاءِ» ۵ هر یک از زن و مرد، نسبت به دستاوردهای خود به طور مساوی مالکند.

«لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ»

، «لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ» ۶ به جای تمنای آنچه دیگران دارند، در پی کسب و تلاش باشیم. «نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا...» ۷ انسان، تنها مالک بخشی از دست رنج خود است. «مِّمَّا اكْتَسَبُوا» بخش دیگر سهم فقرا و حکومت اسلامی است.

۸ هم کار، هم دعا. «اَكْتَسَبُوا»، «وَسِئَلُوا اللَّهَ» ۹ به جای چشمداشت به داشته های دیگران به فضل و لطف خدا چشم داشته باشید. «وَلَا تَتَمَنَّوْا»، «وَسِئَلُوا اللَّهَ» ۱۰ به خصلت ها جهت صحیح بدهیم. آرزو در انسان هست، امری جهت این آرزو را درخواست نعمت از خدا قرار دهیم، نه سلب نعمت از دیگران. «لَا تَتَمَنَّوْا»، «وَسِئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» ۱۱ اگر خداوند، چیزی به کسی داد یا از او گرفت، حکیمانه و آگاهانه است.

«بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

(ایمان به علم خداوند سبب بازداشتن انسان از طمع و چشم داشت است.)

[سوره النساء (۴): آیه ۳۳]

اشاره

وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتَوْهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا (۳۳)

و از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان و کسانی که با آنان پیمان بسته اید، برجا گذاشته اند، برای هر یک وارثانی قرار داده ایم، پس سهم آنان را (از ارث) بپردازید، زیرا که خداوند بر هر چیز، شاهد و ناظر است.

«مَوَالِيَّ» جمع «مولى» دارای معانی مختلفی است، ولی در اینجا مراد وارثان است.

جمله ی «عَقَدْتُ أَيْمَانَكُمْ» اشاره به قراردادهای است که پیش از اسلام، میان دو نفر برقرار می شد و اسلام، با اندکی تغییر، آن را پذیرفت و نامش در کتب فقهی، «ضمان جریره» است. متن قرارداد به این صورت بوده که دو نفر پیمان ببندند در زندگی، همدیگر را یاری کنند و در پرداخت غرامت ها، کمک هم باشند و از هم ارث برند. (چیزی شبیه قرارداد بیمه در امروز)، که اگر خسارتی بر یکی وارد شد، هم پیمان او، دیه ی آن را بپردازد. اسلام این قرارداد را پذیرفت، ولی ارث بردن از دیگری را مشروط به آن کرد که انسان وارثی نداشته باشد.

امام رضا علیه السلام درباره ی معنای «وَالَّذِينَ عَقَدْتُ أَيْمَانَكُمْ» فرمودند: مقصود پیمانی است که مردم با رهبران الهی و معصوم بسته اند. (۱)

پیام ها:

۱ تعیین میزان ارث، به فرمان خداست. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَّ» ۲ خویشان نزدیک تر، در ارث بردن اولویت دارند. «الْأَقْرَبُونَ» ۳ انسان حق دارد در شرایطی مالکیت خود را از طریق پیمان و قرارداد به دیگری واگذار کند. «عَقَدْتُ أَيْمَانَكُمْ» ۴ تعهدات انسان در زمان حیاتش، پس از مرگ، محترم است. «وَالَّذِينَ عَقَدْتُ أَيْمَانَكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصَبَ بَيْنَهُمْ» ۵ وفای به پیمان و عهد، واجب است. «فَأَتَوْهُمْ نَصَبَ بَيْنَهُمْ» ۶ بدهکاران باید برای پرداخت بدهی، به سراغ طلبکاران بروند. «فَأَتَوْهُمْ نَصَبَ بَيْنَهُمْ» ۷ ایمان به حضور خداوند، رمز تقوی و هشدار به کسانی است که وفادار به پیمان های خود نیستند. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا»

ص: ۲۸۱

اشاره

الَّذِينَ جَاءُوا عَلَىٰ النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا (۳۴)

مردان دارای ولایت بر زنانند از آن جهت که خدا بعضی از ایشان (مردان) را بر بعضی (زنان) برتری داده (قدرت بدنی، تولیدی و اراده بیشتری دارند) و از آن جهت که از اموال خود نفقه می دهند، پس زنان شایسته، فرمان بردارند و نگهدار آنچه خدا (برای آنان) حفظ کرده، (حقوق و اسرار شوهر)، در غیاب اویند. و (اما) زنانی که از سرپیچی آنان بیم دارید، پس (نخست) آنان را موعظه کنید و (اگر مؤثر نشد) در خوابگاه از آنان دوری کنید و (اگر پند و قهر اثر نکرد)، آنان را بزنید (و تنبیه بدنی کنید)، پس اگر اطاعت شما را کردند، بهانه ای بر آنان (برای ستم و آزار) مجوید. همانا خداوند بزرگوار و بزرگ مرتبه است.

نکته ها:

«قوام» به کسی گفته می شود که تدبیر و اصلاح دیگری را بر عهده دارد.

«نشوز» از «نشز» به معنای زمین بلند و به سرکشی و بلندپروازی نیز گفته می شود.

شرط سرپرستی و مدیریت، لیاقت تأمین و اداره زندگی است و به این جهت، مردان نه تنها در امور خانواده، بلکه در امور اجتماعی، قضاوت و جنگ نیز بر زنان مقدمند، «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ»، «وَبِمَا أَنْفَقُوا» و به این خاطر نفرمود: «قوامون علی ازواجهم»، زیرا که مسئله ی زوجیت مخصوص زناشویی است و خدا این برتری را مخصوص خانه قرار نداده است.

گرچه برخی زنان، در توان بدنی یا درآمد مالی برترند، ولی در قانون و برنامه، باید عموم را مراعات کرد، نه افراد نادر را.

برای جمله «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» معانی گوناگونی است:

الف: زنان، آنچه را خدا خواهان حفظ آن است، حفظ نمایند.

ب: زنان، حقوق شوهران را حفظ کنند، همان گونه که خدا حقوق زنان را در سایه تکالیفی که بر مرد نهاده، حفظ کرده است.

ج: زنان حافظ هستند، ولی این توفیق را از حفظ الهی دارند.

وقتی راههای مسالمت آمیز سود نبخشید، یا باید دست از انجام وظیفه کشید، یا باید در صورت تأثیر نداشتن موعظه و قهر، خشونت به خرج داد. به گفته ی روانشناسان، بعضی افراد، حالت مازوشیسم (آزاد طلبی) پیدا می کنند که تنبیه مختصر بدنی، برایشان همچون مرهم است. در تنبیهات بدنی هم، اسلام سفارش کرده که نباید به مرحله ی کبودی جسم یا زخمی شدن بدن برسد. به علاوه، مرد متخلف هم گاهی توسط قاضی تنبیه بدنی می شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کتک شما نباید به نحوی باشد که اثر آن در جسم زن نمودی داشته باشد، یا کتک نشانه خودنمایی و اظهار قدرت مرد باشد که زهره چشمی بگیرد. «ضربا غیر مبرج» (۱) امام صادق علیه السلام فرمودند: نشوز زن آن است که در فراش (همبستر شدن) از شوهر تبعیت نکند و مقصود از «إِضْرِبُوهُنَّ»، زدن با چوب مسواک و شبیه آن است، زدنی که از روی رفق و دوستی باشد. (۲)

پیام ها:

۱ در یک اجتماع دو نفری هم، یکی باید مسئول و سرپرست باشد. مدیر خانه مرد است. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» ۲ در اداره امور زندگی، باید تعقل و تدبیر، بر احساسات و عواطف حاکم باشد.

ص: ۲۸۳

۱- ۱. تفسیر طبری، ج ۵، ص ۶۸ و درّ المنثور، ج ۲، ص ۵۲۲.

۲- ۲. من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۲۱.

۳ نظام حقوقی اسلام با نظام تکوین و آفرینش هماهنگ است. حقّ مدیریت مرد، به خاطر ساختار جسمی و روحی اوست. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» ۴ برتری های طبیعی فضل الهی است. «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ» ۵ هزینه زندگی، بر عهده مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا» ۶ قانونگذار باید در وضع قانون، به تفاوت های طبیعی زن و مرد در آفرینش، توجه داشته باشد. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ»، «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ» ۷ نشانه شایستگی زن اطاعت و تواضع او نسبت به شوهر است. «قَانِتَاتٌ» ۸ نشانه همسر شایسته، حفظ خود در غیاب شوهر است. «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ» ۹ اطاعت زن از شوهر و حفظ حقوق وی، مشروط به تأمین زندگی او از سوی مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا»، «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ» ۱۰ علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. پیش از آنکه زن ناشزه شود، چاره ای بیندیشید. «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» ۱۱ مرد هیچ حقی در آزار همسر مطیع خود ندارد. «فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا» ۱۲ سه مرحله موعظه، ترک هم خوابی و تنبیه، برای مطیع کردن زن است. پس اگر از راه دیگری زن مطیع می شود، مرد حقّ برخورد ندارد. جمله ی «فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ» نشانه آن است که هدف اطاعت است، گرچه از طریق دیگری باشد.

۱۳ تواضع زن، ضعف نیست، ارزش است. «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ» ۱۴ نشانه ی همسر شایسته، رازداری، حفظ مال و آبرو و ناموس شوهر در غیاب اوست. «فَالصَّالِحَاتُ»، «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ» ۱۵ برخورد با منکرات باید گام به گام و مرحله به مرحله باشد. موعظه، قهر تنبیه. «فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ...» ۱۶ تا موعظه مؤثر باشد، قهر و خشونت ممنوع و تا قهر و جدایی موقت اثر کند، تنبیه بدنی ممنوع است. «فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ»، «وَاضْرِبُوهُنَّ»

۱۷ برخورد خشن و تنبیه، تنها برای انجام وظیفه است، نه انتقام و کینه و بهانه.

﴿فَإِنْ أَطَعْتُمْ كُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِمْ﴾

۱۸ برتری مردان، نباید سبب غرور شود، چون خدا از همه برتر است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا﴾ ۱۹ توجه به برتری خداوند، کلید تقوی و پرهیز از ستم بر همسران است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا﴾

[سوره النساء (۴): آیه ۳۵]

اشاره

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا (۳۵)

و اگر از (ناسازگاری و) جدایی میان آن دو (زن و شوهر) بیم داشتید، پس داوری از خانواده شوهر، و داوری از خانواده زن برگزینید (تا به اختلاف آن دو رسیدگی کنند) اگر این دو بنای اصلاح داشته باشند خداوند میان آن دو را به توافق می‌رساند، زیرا خداوند، (از نیت همه) با خبر و آگاه است.

نکته ها:

این آیه، برای رفع اختلاف میان زن و شوهر، و پیشگیری از وقوع طلاق، یک دادگاه خانوادگی را با امتیازات زیر مطرح می‌کند:

۱ داوران، از هر دو فامیل باشند تا سوز، تعهد و خیرخواهی بیشتری داشته باشند.

۲ این دادگاه، نیاز به بودجه ندارد.

۳ رسیدگی به اختلاف در این دادگاه، سریع، بدون تراکم پرونده و مشکلات کار اداری است.

۴ اسرار دادگاه به بیگانگان نمی‌رسد و مسائل اختلافی در میان خودشان می‌ماند.

۵ چون داوران از خود فامیلند، مورد اعتماد طرفین می‌باشند.

برای حل همه مشکلات، انتخاب داور جایز است. امام باقر علیه السلام در پاسخ اعتراضی که به پذیرش حکمیت در صفین برای حضرت علی علیه السلام بود این آیه را

از امام صادق علیه السلام درباره ی «فَابْعَثُوا حَكَمًا...» سؤال شد، حضرت فرمود: حَکَمین نمی توانند به طلاق و جدایی حکم کنند، مگر آنکه از طرفین اجازه داشته باشند. (۲)

پیام ها:

۱ علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. نگرانی از شقاق و جدایی کافی است تا اقدام به گزینش داوران شود. «إِنْ خِفْتُمْ» ۲ قبل از نگرانی از شقاق، در زندگی مردم دخالت نکنیم. «وَ إِنْ خِفْتُمْ» ۳ طلاق و جدایی، سزاوار ترس و نگرانی است. «خِفْتُمْ شِقَاقَ» ۴ زن و شوهر، یک روح در دو پیکرند. کلمه «شِقَاقَ» در جایی بکار می رود که یک حقیقت به دو قسمت تقسیم شود.

۵ اقدام برای اصلاح میان زن و شوهر باید سریع باشد. حرف «فاء» در جمله «فَابْعَثُوا» برای تسریع است.

۶ جامعه در برابر اختلافات خانواده ها، مسئولیت دارد. «وَ إِنْ خِفْتُمْ» ، «فَابْعَثُوا» ۷ بستگان، در رفع اختلاف خانواده ها، مسئولیت بیشتری دارند. «مِنْ أَهْلِهِ» ۸ زن و مرد در انتخاب داور، حق یکسان دارند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا» ۹ در جامعه به افرادی اعتماد کنیم و دآوری آنان را بپذیریم. «فَابْعَثُوا حَكَمًا...» ۱۰ مشکلات مردم را با کمک خود مردم حل کنیم. «فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ» ۱۱ از آشتی دادن ناامید و مأیوس و نسبت به آن بی تفاوت نباشیم. «فَابْعَثُوا» ۱۲ بیش از نگرانی، موج ایجاد نکنیم، یک داور برای هر یک کافی است. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا» ۱۳ اسلام به مسائل شورایی و کدخدامنشی توجه دارد. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ» ، «أَهْلِهَا» ۱۴ همه مسائل را به قاضی و دادگاه نکشانید، خودتان درون گروهی حل کنید.

ص: ۲۸۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین و احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۵۸.

۲-۲. کافی، ج ۶، ص ۱۴۶.

«فَابْتَغُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ»

۱۵ هر جا سخن از حق و حقوق است، طرفین باید حضور داشته باشند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ» ۱۶ باید زن و شوهر، داوری داوران انتخاب شده را بپذیرند. (لازمه انتخاب داور، اطاعت از حکم اوست). ۱۷ در انتخاب داور باید به آگاهی، رازداری و اصلاح طلبی آنان توجه کرد. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا» ۱۸ هر جا حسن نیت و بنای اصلاح باشد، توفیق الهی هم سرازیر می شود. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا» ۱۹ دلها بدست خداست. «يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا» ۲۰ به عقل و تدبیر خود مغرور نشوید، توفیق را از خداوند بدانید. «يُوَفِّقِ اللَّهُ» ۲۱ طرح قرآن برای اصلاح خانواده برخاسته از علم و حکمت الهی است.

«عَلِيمًا خَبِيرًا»

۲۲ باید حسن نیت داشت، چرا که خداوند، به انگیزه های همه آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۶]

اشاره

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ بِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْجَارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (۳۶)

و خدا را بپرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید و به پدر و مادر نیکی کنید و به بستگان و یتیمان و بینوایان و همسایه ی نزدیک و همسایه ی دور و یار هم نشین و در راه مانده و زبردستان و بردگانتان (نیز نیکی کنید). همانا خداوند، هر که را متکبر و فخر فروش باشد، دوست نمی دارد.

ص: ۲۸۷

این آیه، از حقّ خدا «وَاعْبُدُوا اللَّهَ» تا حقّ بردگان «مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ» را بیان کرده و این نشانه ی جامعیت اسلام است.

«الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنْبِ»

،شامل همسایه ی فامیل و غیر فامیل، هم عقیده و غیر هم عقیده نیز می شود. به گفته ی روایات تا چهل خانه از هر طرف، همسایه اند. (۱) یعنی در مناطق کوچک، همه همسایه اند.

«الضَّاحِبِ بِالْجَنبِ»

،شامل رفقای دائمی یا موقت، رفقای سفر، یا آنان که به امید نفعی سراغ انسان می آیند، می شود.

«ابْنِ السَّبِيلِ»

،ممکن است در وطن خود متمکن باشد و ما شناختی از او و بستگانش نداشته باشیم، فقط بدانیم که درمانده ی در سفر و فرزند راه است که باید مورد حمایت قرار گیرد.

«مُحْتَالًا»

،کسی است که در دنیای خیال، خود را بزرگ می پندارد و تکبر می کند.

اگر به اسب هم «خیل» می گویند چون متکبرانه راه می رود.

احسان به پدر و مادر، شامل محبت، خدمت، کمک مالی، علمی، عاطفی و مشورت با آنان می شود.

شرط احسان به والدین خوب بودن آنان نیست، ولی اطاعت از والدین در صورتی است که آنان به امری بر خلاف رضای خدا فرمان ندهند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام پدران این امت هستند، زیرا در قرآن آمده: «وَاعْبُدُوا اللَّهَ»، «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۲)

۱ تنها عبادت خدا کافی نیست، دوری از هر گونه شرک و ریا لازم است.

«وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا...»

١-١. وسائل، ج ١٢، ص ١٣١.

٢-٢. تفسير عياشي، ج ١، ص ٢٤١.

۲ نیکی به پدر و مادر، در کنار بندگی خدا و توحید مطرح است. «وَاعْبُدُوا اللَّهَ»، «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۳ خداپرست واقعی باید نسبت به بستگان، محرومان و همسایگان خود، متعهد و مسئول باشد. «اعْبُدُوا اللَّهَ»، «بِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ» ۴ همسایگان دور نیز بر انسان حق دارند. «الْجَارِ الْجُنُبِ» ۵ در احسان کردن به اولویت ها توجه کنید. نام والدین قبل از بستگان و نام آنان قبل از یتیمان آمده است.

۶ بی توجهی به والدین و بستگان و یتیمان و محرومان جامعه، نشانه ی تکبر و فخر فروشی است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا» ۷ احسان، باید همراه با تواضع باشد. در ابتدای آیه سفارش به احسان شده و در پایان از تکبر نهی نموده است. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۷]

اشاره

الَّذِينَ يَخْلُونِ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۳۷)

(متکبران خود برترین) کسانی هستند که (هم خود) بخل می ورزند و (هم) مردم را به بخل فرمان می دهند و آنچه را که خداوند از فضل خود به آنان بخشیده پنهان می دارند. و ما برای کفران کنندگان نعمت ها عذابی خوارکننده آماده کرده ایم.

نکته ها:

بخل، علاوه بر بخل ورزیدن در اموال و بخشیدن به دیگران، شامل بخل نسبت به علم، آبرو، قدرت و امکانات نیز می شود.

پیام ها:

۱ امراض روحی انسان، گسترش یافتنی است. افراد بخیل و مریض، دوست

دارند دیگران هم بخیل باشند. «يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ» ۲ بخیل از محبت خدا محروم است. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا»، «الَّذِينَ يَبْخُلُونَ» ۳ از نشانه های تکبر و فخرفروشی، بخل کردن است. «مُخْتَالٍ فَخُورٍ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ» ۴ اظهار نعمت های الهی نوعی شکر، و کتمان آن یک نوع ناسپاسی و کفران است. «يَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ» ۵ بخیل، برای ترک احسان فقرنمایی می کند. «يَبْخُلُونَ»، «وَيَكْتُمُونَ» ۶ نعمت ها فضل خداست، نه تنها نتیجه ی تلاش و تدبیر ما. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» ۷ اگر بدانیم نعمت ها از اوست بخل نمی کنیم. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» ۸ بخل، گاهی می تواند زمینه ساز کفر باشد. (۱) «يَبْخُلُونَ»، «لِلْكَافِرِينَ» ۹ کیفر تکبر در دنیا تحقیر در آخرت است. «مُخْتَالًا»، «مُهِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۸]

اشاره

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا (۳۸)

و(متکبران خودبرترین) کسانی هستند که اموال خود را از روی ریا و برای نشان دادن به مردم انفاق می کنند و به خدا و روز قیامت ایمان ندارند و هر کس که شیطان همدم او باشد، پس چه بد همدمی است.

نکته ها:

شیطان، گاهی از دور چیزی را به افراد القا و وسوسه می کند و گاهی از نزدیک همدم آنان می شود. مؤمنان از وسوسه ها و القانات شیطان می گریزند، اما آن گونه که در آیه ی ۳۶ سوره ی زخرف می خوانیم: «مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» هر که از یاد خدا رخ برتافت، شیطانی برای او برمی انگیزیم تا یار و همنشین دائمی او باشد.

ص: ۲۹۰

(۱- ۱). در آیه ای دیگر آمده است: «وويل للمشرکین الذین لا یؤتون الزکاه». فصلت، ۷.

۱ هم بخل و ترک انفاق بد است، هم انفاق ریایی. در آیه ی پیش از بخل نکوهش شد و در اینجا از بخشش های ریاکارانه. «يَخْلُونَ»، «يُنْفِقُونَ»، «رِثَاءَ النَّاسِ» ۲ عامل ریا، عدم ایمان واقعی به خدا و قیامت است. «رِثَاءَ النَّاسِ وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ» ۳ هدف از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، چون این هدف با ریاکاری هم تأمین می شود. بلکه هدف، رشد معنوی انفاق کننده نیز می باشد. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِثَاءَ النَّاسِ» ۴ خداوند ریاکاران را دوست ندارد. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا»، «وَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِثَاءَ النَّاسِ» ۵ دل که از خدا تهی شد، جایگاه همیشگی شیطان می شود. «لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»، «يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۳۹]

اشاره

وَ مَا ذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَ كَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا (۳۹)

و بر ایشان چه می شد، اگر به خداوند و روز قیامت ایمان می آوردند و از آنچه خداوند، روزی آنان کرده (از روی اخلاص، نه ریا) انفاق می کردند؟ و خداوند به نیت آنان داناست.

پیام ها:

۱ اظهار تأسف بر حال منحرفان، یکی از راههای هشدار و تبلیغ است. «وَ مَا ذَا عَلَيْهِمْ...» ۲ لازمه ی ایمان به خدا، انفاق به محرومان است. «آمَنُوا»، «أَنْفَقُوا» ۳ انفاق فقط در اموال نیست، بلکه از هر چه که خداوند داده، (علم، آبرو، مقام...) پسندیده است. «مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ» ۴ اگر بدانیم که نعمت ها از خداوند است، روحیه ی انفاق در ما قوی می شود.

«رَزَقَهُمُ اللَّهُ»

۵ افراد بخیل، یا ریاکار بدانند که زیر نظر خدایند. «كَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۰]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِن تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا (۴۰)

همانا خداوند، به مقدار ذره ای هم ستم نمی کند و اگر کار نیکی باشد آن را دوچندان می کند و از جانب خویش نیز پاداش بزرگی عطا می کند.

نکته ها:

معمولاً ریشه ی ظلم، یا جهل است یا ترس، یا نیاز، یا حرص و... ولی خداوند غنی و دانا و منزّه است، پس ظلم نمی کند. به علاوه خداوند خود به عدل و احسان فرمان داده، چگونه ظلم می کند؟ البته پاداش خداوند، چند برابر (ده برابر تا هفتصد برابر) است و این احسان و لطف اوست.

پیام ها:

۱ خداوند عادل است و مجازات های او عکس العمل کردارهای خودماست. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ...» ۲ کیفرهای الهی مطابق جرم، ولی پاداش های الهی چند برابر است. «يُضَاعِفْهَا» ۳ خداوند، علاوه بر افزایش حسنات، از جانب خود نیز اجر عظیم می دهد. «مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۱]

اشاره

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا (۴۱)

پس چگونه خواهد بود آن گاه که از هر امتی گواهی (از خودشان) بیاوریم و تو را نیز بر آنان گواه آوریم؟!!

مضمون این آیه که گواه بودن رسول خدا صلی الله علیه و آله بر اعمال امت را بیان می کند، در موارد دیگری هم آمده است.

(۱)

وقتی ابن مسعود، این آیه را در ضمن تلاوتش بر پیامبر می خواند، اشک آن حضرت جاری می شد. (۲)

گرچه خداوند نیازی به آوردن شاهد ندارد، ولی انسان به گونه ای است که هر چه بیشتر حضور شاهدان را حس کند، برای تربیت و تقوایش مؤثرتر است. کسی که در تلویزیون برای میلیونها نفر صحبت می کند، چون همه او را می بینند، وقتی عطسه ای یا اشتباهی می کند، بیشتر خجالت می کشد.

به نقل آیات قرآن، شهود در قیامت بسیارند؛ از جمله خداوند، (۳) پیامبران، (۴) امامان معصوم، (۵) فرشتگان، (۶) زمین، (۷) زمان، (۸) اعضای بدن (۹) و قیامت، روز اقامه ی شاهدان است. «يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» (۱۰) سنت الهی بر آن است که پیامبر هر امتی شاهد آنان باشد. پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز باید کسی که در صفات، همچون پیامبر است، شاهد بر مردم باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: در هر قرنی (زمانی) امامی از ما اهل بیت، شاهد بر

ص: ۲۹۳

۱-۱. بقره، ۱۴۳؛ نحل، ۸۹؛ حج، آیه آخر.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی و تفسیر مراغی به نقل از صحیح بخاری و ترمذی و نسایی.

۳-۳. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ شَهِيدٌ». حج، ۱۷.

۴-۴. «جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ». نساء، ۴۱.

۵-۵. «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ». بقره، ۱۴۳.

۶-۶. «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ». ق، ۲۱.

۷-۷. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا». زلزال، ۴.

۸-۸. در حدیث است: هر «روز» جدید، به انسان خطاب می کند: «انا یوم جدید و انا علیک لشهید، اشهد به یوم القیامه». تفسیر

نور الثقلین، ج ۵، ص ۱۱۲.

۹-۹. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ». نور، ۲۴.

۱۰-۱۰. غافر، ۵۱.

مردم است و رسول خدا صلی الله علیه و آله شاهد بر ماست. (۱)

حضرت علی علیه السلام بعد از تلاوت این آیه فرمود: «هو محمد شهید علی الشهداء و الشهداء هم الرسل». (۲)

پیام ها:

۱ پیامبران، اسوه ی مردم در دنیا و شاهد بر مردم در آخرتند. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ» ۲ لازمه ی گواه بودن، علم داشتن است، پس انبیا از کارهای ما آگاهند. «بِشَهِيدٍ» ۳ پیامبر اسلام اشرف انبیاست، چون انبیا بر اعمال امت خود گواهند، ولی پیامبر اسلام بر اعمال انبیا گواه است. «جِئْنَا بِكَ عَلَيَّ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۲]

اشاره

يَوْمَئِذٍ يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ عَصَاؤُ الرَّسُولِ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا (۴۲)

در چنین روز، کسانی که کفر ورزیدند و پیامبر را نافرمانی کردند، آرزو می کنند که ای کاش با زمین یکسان می شدند و هیچ سخنی را نمی توانند از خدا کتمان کنند.

نکته ها:

کفار معصیت کار، پیش از اقامه ی شهود، منکر گناه و فساد خود می شوند و در پی راه فرارند و می گویند: «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۳) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم. ولی وقتی گواهان حقایق را گفتند، دیگر جایی برای کتمان نیست.

در آیات قرآن، آرزوهای حسرت بار گناهکاران به این گونه مطرح است:

کاش خاک بودم. کاش در خاک محو بودم. کاش با فلانی دوست نمی شدم. کاش در دنیا اهل تعقل و فکر بودم. کاش با همان مرگ، فانی شده بودم...

ص: ۲۹۴

۱- (۱). نور الثقلین، ج ۱، ص ۳۹۹.

۲- (۲). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۷۰ و عیاشی، ج ۱، ص ۲۴۲.

۳- (۳). انعام، ۲۳.

۱ نافرمانی از دستورهای حکومتی پیامبر، در ردیف کفر به خداست. «كَفَرُوا وَ عَصَوْا الرَّسُولَ» ۲ روز قیامت، روز حسرت و آرزوست. «يَوْمَ»، «لَوْ تَسَوَّى» ۳ روز قیامت، هیچ سخن و مطلبی پوشیده نمی ماند. «لَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۳]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسِسُوا بِيُوجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا (۴۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! در حال مستی به نماز نزدیک نشوید، تا آنکه بدانید چه می گوئید. و نیز در حال جنابت نزدیک (مکان) نماز، (مسجد) نشوید، مگر به طور عبوری (و بی توقف) تا اینکه غسل کنید. و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از جای گودی (کنایه از قضای حاجت) آمد، یا تماسی (و آمیزش جنسی) با زنان داشتید (در این موارد) آب نیافتید، پس بر زمین (و خاک) پاک و دلپسندی تیمم کنید، (دو کف دست بر خاک زنید) آن گاه صورت و دست هایتان را مسح کنید، همانا خداوند، بخشنده و آمرزنده است.

نکته ها:

چون تحریم شراب، در صدر اسلام به صورت تدریجی انجام گرفت. ابتدا شراب به عنوان نوشابه نامطلوب معرفی شد؛ «وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا» (۱) سپس این آیه نازل شد (۲) و نماز در حال مستی را نهی کرد،

ص: ۲۹۵

۱- ۱. نحل، ۶۷.

۲- ۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۴۲.

آن گاه زیان آن را بیش از منافعش دانست، «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا» (۱) سپس از مصرف آن به عنوان عنصری پلید و شیطانی نهی شد. «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ»، «رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» (۲) در روایات (۳) آمده که از نماز در حالت خواب آلودگی و کسالت و سنگینی پرهیز کنید. آیات دیگر نیز، نماز از روی کسالت را از نشانه های منافقان دانسته است. (۴)

«الْعَاذِطُ» یعنی مکان گود. چون در قدیم گودال هایی برای قضای حاجت فراهم می کردند، غائط کنایه از رفتن برای تخلی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «صعید»، موضع بلندی است که آب از آنجا جاری شود. (۵)

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «لَا مَسْتُمْ» جماع است، ولی خداوند ستار است و ستر را دوست دارد. (۶)

پیام ها:

۱ مقام نماز به حدی رفیع است که شرابخوار نباید به آن نزدیک شود. «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى» ۲ در نماز، تنها اذکار و حرکات کافی نیست، توجه و شعور لازم است. «حَتَّى تَعْلَمُوا...» ۳ عبادات ناآگاهانه، بی ارزش است، گرچه تکلیف را ساقط می کند. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» ۴ در مسجد، نباید با حالت جنابت وارد شد. «وَلَا جُنُبًا...» ۵ در غسل، شستن تمام بدن لازم است. چون در آیه نام عضو خاصی برده نشده است. «تَغْتَسِلُوا» ۶ احتمال خطر و ضرر، یا تکلیف را از انسان برمی دارد و یا سبب تخفیف تکلیف می شود. «وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى»، «فَتَيَمَّمُوا»

ص: ۲۹۶

۱-۱. بقره، ۲۱۹.

۲-۲. مائده، ۹۰.

۳-۳. کافی، ج ۳، ص ۳۷۱.

۴-۴. نساء، ۱۴۲ و توبه، ۵۴.

۵-۵. بحار، ج ۷۶، ص ۳۴۷.

۶-۶. وسائل، ج ۲۰، ص ۱۳۳.

۷ در تعبيرات و گفتار، بايد ادب را رعايت كرد. (تعبير برگشت از گودي براي قضای حاجت و لمس زنان، كنايه از آميزش جنسی است و گر نه تنها لمس سبب وضو نمی شود.) (۱) «مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ» ۸ احكام خدا، ترخيص دارد ولی تعطيل ندارد. اگر آب نبود، بايد تیمم كرد.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۹ شرط ارتباط با خدا از طريق نماز، طهارت و پاکی است، وضو يا تیمم.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۱۰ تیمم بايد بر خاک پاک باشد. «صَيِّعِيداً طَيِّباً» ۱۱ تخفيف احكام، نمودی از رحمت و مغفرت الهی است. «فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»، «عَفْوَاً عَفُوراً»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۴]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحاً مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَهَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ (۴۴)

آيا نديدی آنان را كه بهره ای از كتاب خدا به آنان داده شده بود (به جای آنكه هدايت كسب كنند) گمراهی می خردند و می خواهند شما (نيز) راه را گم كنيد.

پیام ها:

۱ علم به كتاب آسمانی، به تنهایی برای هدايت کافی نیست. «أُوتُوا نَصِيحاً مِنَ الْكِتَابِ»، «يَشْتَرُونَ الضَّلَالَهَ» ۲ آگاهی علمای اهل كتاب از تعاليم الهی ناقص است و همین نقص زمينه ی انحراف می شود. «نَصِيحاً مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَهَ» ۳ دانشمندان منحرف، از علم و مقام خود سوء استفاده کرده و در کمين انحراف و گمراهی ديگرانند. «يُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ»

ص: ۲۹۷

اشاره

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا (۴۵)

و خداوند به دشمنان شما داناتر است و کافی است که خدا سرپرست شما باشد و کافی است که خدا یاور شما باشد.

پیام ها:

۱ ممکن است ما در شناخت دشمن اشتباه کنیم، ولی خداوند دشمنان واقعی ما را بهتر می شناسد. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ» ۲ با وعده های الهی مبنی بر ولایت و نصرت مؤمنان، نباید از توطئه ها و دشمنی ها ترسید. «وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا» ۳ ولایت باید همراه با قدرت و نصرت باشد. «وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا»

اشاره

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْتَ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِالْسِينَةِ وَأَطَعْنَا وَأَطَعْنَا وَإِنَّمَا قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْتَ وَأَنْظُرْنَا لَكَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَ لَكِن لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۴۶)

بعضی از یهودیان، سخنان را از جایگاهش تحریف می کنند (و بجای آنکه بگویند: شنیدیم و اطاعت کردیم) می گویند: شنیدیم و نافرمانی کردیم (و بی ادبانه به پیامبر اسلام می گویند: بشنو که هرگز نشنوی و ما را تحمیق کن، (این گونه می گویند) تا با زبان خود حقایق را بگردانند و در دین شما طعنه زنند و اگر می گفتند: (کلام خدا) را شنیدیم و اطاعت کردیم و (کلام ما را) بشنو و به حال ما بنگر (تا حقایق را بهتر درک کنیم) برایشان بهتر بود و با منطق سازگارتر، ولی خداوند آنان را به خاطر کفر و سرسختی شان لعن کرد، پس جز اندکی توفیق ایمان نیافتند.

تعبیر «سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا» مثل آن است که در فارسی از روی مسخره می گویند: از تو گفتن و از ما گوش نکردن.

کلمه ی «رَاعِظًا» را مسلمانان به رسول خدا می گفتند، و منظورشان این بود که مراقب و متوجه ما باش، اما یهود با تحریف این کلمه، معنای زشتی را اراده می کردند. چون کلمه ی «رَاعِظًا» را اگر از ریشه ی «رعی» بگیرند، معنایش مراعات کردن است و اگر از «رعونت» گرفته شود و با تشدید نون «رَاعِظًا» خوانده شود، به معنای آن است که ما را احمق کن. یهود با پیچیدن زبانشان و جابجا کردن کلمات و حروف، مسلمانان را تحقیر و پیامبر را مسخره می کردند.

پیام ها:

۱ گناه عدّه ای از یک گروه را نباید به گردن همه ی آنان انداخت. «مِنَ الَّذِينَ...» ۲ تحریف در مفاهیم لغات و فرهنگ، از گناهان کلیدی و زمینه ساز گناهان دیگر و تضعیف مکتب است. «لَيَّا بِالْأَسْتِثْمِ وَ طَعْنَا فِي الدِّينِ» ۳ توهین به مقدّسات و شکستن حریم ها، حربه ی همیشگی کافران است.

«وَ اسْمَعُ غَيْرَ مُسْمِعٍ»

۴ اجابت دعوت انبیا، مایه ی نیکی و استواری است. «خَيْرًا لَهُمْ وَ أَقْوَمَ» ۵ سرنوشت انسان، نتیجه ی انتخاب و عملکرد خود اوست. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۷]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِنَزْلِهِ مُصِِّدًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا (۴۷)

ای کسانی که به شما کتاب (آسمانی) داده شده! به آنچه نازل کردیم که تصدیق کننده ی چیزی است که با شماست، (تورات و انجیل) ایمان آورید،

پیش از آنکه چهره‌هایی را محو و نابینا کنیم، پس به پشت برگردانیم، یا مورد لعن خویش سازیم، آن گونه که اصحابِ روزِ شنبه (یهودیان متخلف) را لعنت کردیم. و فرمان خداوند، شدنی است.

نکته ها:

منظور از محو و برگشت چهره‌ها، می‌تواند، دگرگونی دل و فطرت سالم و عقل و هوش، از مسیر سعادت باشد، که در نتیجه‌ی لجاجت و سرسختی در برابر آیات الهی، بجای یک قدم به جلو، گامی به عقب می‌روند و چهره‌ی انسانی شان مسخ و محو می‌شود. شاید هم منظور، برگشتِ ظاهری صورت به پشت سر و مسخ چهره باشد، یا تغییر شکل در قیامت.

اصحابِ سَبْت، یهودیان متخلفی بودند که فرمان خدا را مبنی بر تحریم صید ماهی در روزهای شنبه نافرمانی کرده و با یک نیرنگ، ماهیان را در روز شنبه حبس و روز یکشنبه صید می‌کردند. آنان به قهر الهی گرفتار شدند و صورت‌هایشان به شکل بوزینه، مسخ شد. (۱)

پیام ها:

۱ اسلام، پیروان ادیان دیگر را به دین خدا دعوت می‌کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا» ۲ چهره‌های علمی و آگاهان جامعه، مسئول تر و مورد خطاب بیشتر خداوند هستند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا» ۳ در شیوه‌ی دعوت و تبلیغ، باید به اعتقادات و مشترکاتِ حقّ دیگران احترام گذاشت. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ» ۴ اصول کلی برنامه‌های همه‌ی انبیا، با هم هماهنگ است. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ» ۵ در برابر افراد لجوج، باید از اهرم تهدید استفاده کرد. «مَنْ قَبِلَ أَنْ نَطْمِسَ»

ص: ۳۰۰

۶ برای تأثیر تهدید، باید نمونه های عینی و عملی آن را گوشزد کرد. «كَلِمًا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ» ۷ قهر الهی نسبت به لجاجان، یک سنت است. «كَلِمًا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ» ۸ فرمان خداوند، قطعی است. «كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۸]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا (۴۸)

همانا خداوند، این که به او شرک ورزیده شود نمی بخشد، ولی هر چه پایین تر باشد، برای هر که بخواهد می بخشد. و هر کس به خداوند شرک ورزد به تحقیق گناهی بزرگ بر ساخته است.

نکته ها:

موضوع شرک، بیش از دویست بار در قرآن مطرح شده و از هر گونه توجه به غیر خدا، تحت هر عنوان (بت پرستی، ریاکاری، گرایش های غیر الهی، ماده گرایی و...) انتقاد شده است. مضمون این آیه، عیناً در آیه ۱۱۶ همین سوره تکرار شده است و تکرار، عامل هدایت است.

از آنجا که شرک، خروج از مدار حق و بریدن از خدا و پیوستن به دیگری است، بدون توبه آمرزیده نمی شود، ولی اگر مشرک، دست از شرک بردارد و توبه ی واقعی کند، خداوند می آمرزد. در آیه ۵۴ سوره ی زمر، می فرماید: خداوند، همه گناهان را می آمرزد، پس از رحمت او مأیوس نباشید و به درگاهش توبه کنید.

چون هیچ کس نمی داند نظر رحمت حکیمانه ی خدا متوجه چه کسی خواهد شد، پس جایی برای غرور و جرأت به گناه، باقی نمی ماند.

عوامل بخشش چند چیز است: ۱. توبه. ۲. انجام نیکی ها. ۳. دوری از گناهان کبیره. ۴. شفاعت. ۵. عفو الهی. (تمام موارد در این آیه مطرح است) امام صادق علیه السلام درباره ی «يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» فرمود: مقصود گناهان کبیره و گناهان

دیگر است، (که خداوند اگر بخواهد بدون توبه نیز می بخشد). (۱)

پیام ها:

۱ شرک، منفورترین گناه و مانع بخشایش الهی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» ۲ بخشایش گناهان، مربوط به اراده ی حکیمانه خداست. «لِمَنْ يَشَاءُ» ۳ شرک، ادعایی بی دلیل و دروغی بزرگ است. «فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۴۹]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۴۹)

آیا ندیدی کسانی که خود را پاک و بی عیب می شمردند؟ (چنین نیست) بلکه خداوند، هر کس را بخواهد پاک می گرداند و آنان به اندازه نخ هسته خرما ظلم نمی شوند.

نکته ها:

خودستایی و خویشان را بی عیب دانستن و خود را برگزیده و ممتاز دیدن، مورد نکوهش قرآن است، چنان که می فرماید: «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَىٰ» (۲) از خود ستایش نکنید، خداوند داناتر است که متقی کیست.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ی «همام» یکی از نشانه های متقین را این می داند که هر گاه ستایش شوند، می هراسند.

پیام ها:

۱ خودستایی که برخاسته از غرور و بزرگ بینی است، جایز نیست. «يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ» ۲ تزکیه ای ارزش دارد که بر اساس دستورات الهی باشد، نه ارشادات بشری.

«بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ»

۳ کیفرهای الهی، نتیجه اعمال ناپسند انسان است، نه ظلم خدا. «لَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا»

ص: ۳۰۲

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۲۸۴.

۲-۲. نجم، ۳۲.

اشاره

أَنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا (۵۰)

بنگر چگونه بر خدا دروغ می بندند! و همین گناه آشکار برای (مجازات) آنان بس است.

نکته ها:

خود بر تربینی یهود که خود را نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا می دانستند- بزرگ ترین افترا بر خداست، چون خداوند هیچ کسی را فرزند خویش قرار نداده و همه در نزد او برابرند و امتیاز، برای ایمان و تقوی است.

در افترا، علاوه بر دروغ، تهمت، ایذاء، ظلم و هتک حیثیت هم هست. افترا بر خدا روزه را باطل می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: دروغ، از شرابخواری بدتر است، ولی افترا از دروغ هم سخت تر است.

پیام ها:

۱ پیامبر موظف به شناخت و ارزیابی اعمال و عقائد اهل کتاب است. «أَنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ...» ۲ تزکیه ی نابجای نفس و خود را مقرب درگاه خدا دانستن، افترا بر خدا و مانع رشد است. کلمه «إِثْمًا» در لغت به چیزی گفته می شود که انسان را از صلاح و ثواب باز دارد. «كَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا»

اشاره

أَلَمْ تَر إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا (۵۱)

آیا کسانی را که بهره ای از کتاب (خدا) به آنها داده شده، ندیده ای که به بت و طاغوت ایمان می آورند و درباره کفار می گویند: اینان از کسانی که (به اسلام و محمد صلی الله علیه و آله ایمان آورده اند، راه یافته ترند.

نکته ها:

پس از جنگ احد، جمعی از یهودیان به مکه رفتند تا بر ضد مسلمانان، با مشرکان هم پیمان شوند و برای دلخوشی و اطمینان کفار، در برابر بت های آنان سجده کردند و گفتند: بت پرستی شما از اسلام مسلمانان بهتر است.

« بِالْحِجَّتِ »، که به بت، ساحر و کاهن گفته می شود، یک بار در قرآن آمده ولی کلمه ی « الطَّاعُوتِ »، از ریشه ی « طغیان »، هشت مرتبه آمده است. شاید مراد از حِجَّت و طاعوت، همان دو بت باشد که یهودیان در برابر آنها سجده کردند، و شاید مراد از حِجَّت، بت باشد و مراد از طاعوت، بت پرستان و حامیان بت پرستی باشد.

پیام ها:

۱ آگاهی ناقص از دین، زمینه ی انحراف است. « نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ » ۲ دشمنان، برای مبارزه با اسلام حتی از عقاید خود دست می کشند (سجده ی یهود بر بت، به خاطر خشنودی مشرکان و هماهنگی بر ضد مسلمانان).

« يُؤْمِنُونَ بِالْحِجَّتِ وَ الطَّاعُوتِ »

۳ روح لجاجت و عناد، مسیر قضاوت را عوض می کند. « يُؤْمِنُونَ بِالْحِجَّتِ وَ الطَّاعُوتِ وَ يَقُولُونَ » ، « هُوَ لَاءِ أَهْدَى ... »

[سوره النساء (۴): آیه ۵۲]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ مَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا (۵۲)

آنانند کسانی که خداوند، لعنتشان کرده است و هر کس را خدا لعن کند، هرگز برای او یاورى نخواهى یافت.

پیام ها:

۱ هر اتحادی علیه حق ملعون است. همسویی اهل کتاب با مشرکان علیه اسلام سبب لعنت آنان شد. « لَعَنَهُمُ اللَّهُ » ۲ پیمان های نامقدس دشمنان علیه حق، هرگز به نتیجه ی مطلوب نمی رسد و در

برابر اراده ی خدا سودی ندارد. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيراً» ۳ منفور خدا، همیشه مغلوب خواهد بود. «وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهَ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيراً»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۳]

اشاره

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَصِيراً (۵۳)

آیا برای آنان (یهودیان) بهره ای از حکومت است؟ که در آن هنگام ذره ای به مردم نمی دادند.

نکته ها:

«نَصِيراً» یا گودی پشت هسته ی خرماست، و یا آن چیزی است که پرندگان با منقار خود برمی دارند و کنایه از امر ناچیز و اندک است.

امام باقر علیه السلام درباره ی «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ» فرمود: مقصود امامت و خلافت است و مقصود از «النَّاسِ» ما اهل بیت هستیم. (۱) یعنی اگر کسانی به قدرت برسند به اندازه نخ هسته ی خرمایی به اهل بیت علیهم السلام قدرت نخواهند داد.

در تفسیر مجمع البیان آمده که یهود به قدری انحصار طلبند که اگر قدرتی به دست آورند، به دیگران نمی دهند. این معنی، با روحیه ی بخل و تنگ نظری یهود، سازگارتر است.

پیام ها:

۱ از قضاوت های نابجای دیگران درباره ی دینتان نگران نباشید. «أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ» ۲ حکومت نامحدود، مخصوص خداست. هر فرد و قومی گوشه ای از حکومت را آن هم برای چند روزی بدست می گیرد. «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ» ۳ دشمنان خود را بشناسید، که اگر به قدرت برسند، شما را به کلی نادیده می گیرند. «لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ...» ۴ کسی که حکومت و قدرت را بدست می گیرد باید به فکر رفاه مردم باشد.

ص: ۳۰۵

«نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ»

«لَا يُؤْتُونَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۴]

اشاره

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا (۵۴)

یا اینکه (یهودیان) نسبت به مردم (مسلمان) به خاطر آنچه که خداوند از فضل خویش به آنان داده است، حسد می ورزند. همانا ما قبلاً به آل ابراهیم (که شما از نسل او هستید نیز) کتاب آسمانی و حکمت و سلطنت بزرگی دادیم. (چرا اکنون به آل محمد علیهم السلام ندهیم؟)

نکته ها:

آیه ی قبل اشاره به بخل یهود بود و در این آیه به حسادتشان اشاره شده است و حسد از بخل بدتر است. چون در بخل مال خود را نمی بخشد، ولی در حسد از بخشش دیگری هم ناراحت است.

یهود که پیشتر مورد لطف و نعمت خدا قرار گرفته اند، چرا از اینکه دیگران به نعمت و قدرتی برسند، از روی حسد، ناراحت می شوند؟ چرا آل ابراهیم برخوردار باشند و آل محمّد و بنی هاشم، محروم؟ در روایات، اهل بیت فرموده اند: آنان که مورد حسادت قرار گرفته اند، ماییم. (۱)

در حدیث از امام صادق علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از «الْكِتَابَ»، نبوت و مراد از «حکمت»، فهم و قضاوت و مراد از «ملک عظیم»، اطاعت مردم است. (۲) امام باقر علیه السلام در تفسیر «ملک عظیم» فرمود: مراد آن است که خداوند در میان آنان امامان بر حق قرار داد. (۳) در حدیث دیگر از حضرت علی علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از آل ابراهیم ما اهل بیت پیامبریم. (۴)

ص: ۳۰۶

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۱۸۶.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۳-۳. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۴-۴. بحار، ج ۲۸، ص ۲۷۵.

۱ حسود، در مقابل اراده ی خدا قد علم می کند. «يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ» ۲ منشأ همه ی نعمت ها و بهره گیری ها فضل خداست. «مِنْ فَضْلِهِ» به جای آرزوی زوال نعمت دیگران، از خداوند آرزوی فضل او را داشته باشید.

۳ همسویی اهل کتاب با مشرکان و قضاوت بر اینکه شرک شما بهتر از توحید مسلمانان است، به خاطر حسادت است. در آیات قبل خواندیم که یهودیان به مشرکان گفتند: «هُؤُلَاءِ آهْدَىٰ...» در این آیه می خوانیم: «أَمْ يَحْسُدُونَ» ۴ همه ی الطاف از اوست. (سه بار کلمه «آئینا» تکرار شده است) ۵ حکومت الهی باید بدست کسانی باشد که قبل از حکومت، دارای مقام معنوی و علمی و بینش بالایی باشند. نام کتاب و حکمت قبل از ملک عظیم آمده است. (آری نعمت های معنوی بر مادی مقدم است.) «آئینا»، «الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآئِينَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۵۵ تا ۵۶]

اشاره

فَمِنْهُمْ مِّنْ آمِنَ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَّنْ صَدَّ عَنْهُ وَ كَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا (۵۵) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِيَ جُثُّ جُلُودِهِمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا (۵۶)

پس بعضی از یهودیان به او (پیامبر اسلام) ایمان آوردند و بعضی (نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه) از ایمان آوردن مردم جلوگیری کردند، و شعله ی سوزان دوزخ، برای کیفر آنان بس است.

همانا به زودی کسانی را که به آیات ما کافر شدند در آتشی خواهیم افکند. هر چه پوست بدنشان بسوزد، پوست دیگری بجای آن قرار می دهیم تا کیفر را بچشند. همانا خداوند توانا و حکیم است

نکته ها:

چون آنان هر لحظه، لجاجت می کنند پس باید هر لحظه با پوست جدید کیفر شوند. چنان که در تفسیر صافی آمده است: «ابن ابی العوجاء» یکی از مخالفان دین در عصر ائمه، از امام صادق علیه السلام پرسید: گناه پوست جدید چیست؟ امام فرمود:

پوست جدید، از سوخته های همان پوست اول است، مثل خشتی که شکسته و خورد می شود و بار دیگر گل و خشت تازه ای ساخته می شود.

پیام ها:

۱ کیفر کافران دائمی است. «بَدَلْنَا هُمْ جُلُودًا» ۲ پوست جدید، به خاطر چشیدن عذاب شدید است. (چون در سوختن، بیشتر درد و سوزش مربوط به پوست است و اگر آتش به استخوان برسد، درد کم می شود). «بَدَلْنَا هُمْ جُلُودًا» ۳ معاد جسمانی است. «بَدَلْنَا هُمْ جُلُودًا» ۴ هرگز عذاب، به خاطر استمرار، برای کافران عادی نمی شود. «لَيَذُوقُوا الْعَذَابَ» ۵ عذاب کردن دائمی کفار حکیمانه است و هیچ نیرویی قادر بر جلوگیری از قهر خداوند در دوزخ نیست. «عَزِيزًا حَكِيْمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۷]

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَيْدَا لَهُمْ فِيهَا أَنْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا (۵۷)

۵۷/۴

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند، به زودی در باغ هایی که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است وارد می کنیم. آنان همیشه در آن جاودانند، برایشان در آن جا همسرانی پاکیزه است و آنان را در سایه هایی پایدار (بدون سردی و گرمی و طوفان) درآوریم.

ص: ۳۰۸

در تربیت باید بیم و امید در کنار هم باشد. در آیه قبل بیم بود و این آیه امید است.

«B ظَلِيلٍ» ، سایه ی کشیده و ممتد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از ازواج مطهره همسرانی هستند که از آلودگی به حیض و حدث پاکند. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان و عمل صالح دو شرط اساسی برای ورود به بهشت است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ» ۲ لطف خدا سریع تر از قهر اوست. (در آیه قبل برای دوزخیان حرف «سَيُؤَفَّ» بکار رفته که نشانه آینده دور است، ولی در این آیه حرف «سین» «سَنُدْخِلُهُمْ» که نشانه ی آینده نزدیک است) ۳ پاکی همسران بهشتی هم جسمی است و هم روحی. «مُطَهَّرَةٌ» به کسی گفته می شود که از نظر جسمی و روحی هر دو پاک و منزّه باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۸]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا
بَصِيرًا (۵۸)

همانا خداوند فرمانتان می دهد که امانتها را به صاحبانش بدهید و هر گاه میان مردم داوری کردید، به عدل حکم کنید. چه نیک است آنچه که خداوند شما را بدان پند می دهد. بی گمان خداوند شنوای بیناست.

ص: ۳۰۹

امانتداری و رفتار عادلانه و دور از تبعیض، از نشانه های مهم ایمان است، چنان که خیانت به امانت، علامت نفاق است. در حدیث است: به رکوع و سجود طولانی افراد نگاه نکنید، بلکه به راستگویی و امانتداری آنان بنگرید. (۱)

در روایات متعدّد، منظور از امانت، رهبری جامعه معرفی شده که اهلش اهل بیت علیهم السلام می باشند. این مصداق بارز عمل به این آیه است.

آری، کلید خوشبختی جامعه، بر سر کار بودن افراد لایق و رفتار عادلانه است و منشأ نابسامانی های اجتماعی، ریاست ناهلان و قضاوت های ظالمانه است. (۲)

خیانت در امانت شامل کتمان علم، حرفه و حق، تصاحب اموال مردم، اطاعت از رهبران غیر الهی، انتخاب همسر یا معلّم ناهل برای فرزندان و... می شود.

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: اوامر و نواهی خدا امانت های الهی است. (۳)

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: خداوند امر فرموده که هر امامی آنچه در نزدش است به امام بعد از خود بسپارد. (۴)

امانت سه گونه است:

الف: میان انسان و خدا. (وظایف و واجباتی که بر انسان تعیین شده است). (۵) ب: میان انسان و دیگران. (اموال یا اسرار دیگران نزد انسان) ج: میان انسان و خودش. (مثل علم و عمر و قدرت که در دست ما امانتند).

ص: ۳۱۰

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۰۵.

۲- ۲. حضرت امیر علیه السلام فرموده است: «من تقدّم علی قوم و هو یری فیهم من هو افضل، فقد خان الله و رسوله و المؤمنین» هر کس خود را در جامعه بر دیگران مقدّم بدارد و پیشوا شود در حالی که بداند افراد لایق تر از او هستند، قطعاً او به خدا و پیامبر و مؤمنان خیانت کرده است. الغدیر، ج ۸.

۳- ۳. تفسیر نور الثقلین.

۴- ۴. کافی، ج ۱، ص ۲۷۷.

۵- ۵. تفسیر مجمع البیان.

۱ سپردن امور به کاردانا و قضاوت عادلانه، از مصادیق عمل صالح و از نشانه های ایمان است. (با توجه به آیه قبل) ۲ هر امانتی صاحبی دارد و هر کس لیاقت و استعداد کار و مقامی را دارد. «أَهْلُهَا» ۳ در ادای امانت و دادگری، ایمان شرط نیست. نسبت به همه ی مردم باید امین و دادگر بود. «أَهْلُهَا» ، «النَّاسِ» ۴ قاضی و حاکم باید عادل باشد. «تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» ۵ تشکیل حکومت لازم است. لازمه ی سپردن مسئولیت ها به اهلش و قضاوت عادلانه برقراری نظام و حکومت الهی است. «تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ» ، «تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» ۶ موعظه ی خوب، آن است که علاوه بر پندهای اخلاقی، به مسائل اجتماعی و قضایی هم توجه کند. «نِعْمًا يَعِظُكُم بِهِ» ۷ اگر مردم هم خیانت در امانت یا ستم در قضاوت را نفهمند، خدا بینا و شنواست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۵۹]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۵۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را اطاعت کنید و از رسول و اولی الامر خود (جانشینان پیامبر) اطاعت کنید. پس اگر درباره چیزی نزاع کردید آن را به حکم خدا و پیامبر ارجاع دهید، اگر به خدا و قیامت ایمان دارید. این (رجوع به قرآن و سنت برای حل اختلاف) بهتر و پایانش نیکوتر است.

نکته ها:

آیه ی قبل، بیان وظایف حکام بود که دادگر و امانتدار باشند، این آیه به وظیفه ی مردم در برابر خدا و پیامبر اشاره می کند. با وجود سه مرجع «خدا»، «پیامبر» و

«اولی الامر» هرگز مردم در بن بست قرار نمی گیرند.

آمدن این سه مرجع برای اطاعت، با توحید قرآنی منافات ندارد، چون اطاعت از پیامبر و اولی الامر نیز، شعاعی از اطاعت خدا و در طول آن است، نه در عرض آن و به فرمان خداوند اطاعت از این دو لازم است.

در تفسیر نمونه به نقل از ابن عباس آمده است که وقتی پیامبر اسلام، هنگام عزیمت به تبوک، علی علیه السلام را در مدینه به جای خود نهاد و فرمود: «انت منی بمنزله هارون من موسی» این آیه نازل شد.

در آیه قبل سفارش شد که امانات به اهلش سپرده شود. این آیه گویا می فرماید:

این سپردن به اهل، در سایه اطاعت از خدا و رسول و اولی الامر است.

تکرار فرمان «أَطِيعُوا» رمز تنوع دستورهاست. پیامبر گاهی بیان احکام الهی می کرد، گاهی دستور حکومتی می داد و دو منصب «رسالت» و «حکومت» داشت.

قرآن گاهی خطاب به پیامبر می فرماید: «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (۱) آنچه را نازل کرده ایم برای مردم بیان کن. و گاهی می فرماید: «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» (۲) میان مردم بر اساس قوانین الهی، حکومت و قضاوت کن.

قرآن درباره مفسدان، مسرفان، گمراهان، جاهلان، جباران و... دستور «لا تطع» و «لا تتبع» می دهد. بنا بر این موارد «أَطِيعُوا» باید کسانی باشند که از اطاعتشان نهی نشده باشد و اطاعتشان در تضاد با اوامر خدا و رسول قرار نگیرد.

در آیه اطاعت از اولی الامر مطرح شده است، ولی به هنگام نزاع، مراجعه به آنان مطرح نشده، بلکه تنها مرجع حل نزاع، خدا و رسول معرفی شده اند. و این نشانه آن است که اگر در شناخت اولی الامر و مصداق آن نیز نزاع شد به خدا و رسول مراجعه کنید که در روایات نبوی، اولی الامر اهل بیت پیامبر معرفی شده اند. (۳)

حسین بن ابی العلاء گوید: من عقیده ام را درباره ی اوصیای پیامبر و اینکه اطاعت

ص: ۳۱۲

۱-۱. نحل، ۴۴.

۲-۲. نساء، ۱۰۵.

۳-۳. کمال الدین صدوق، ص ۲۲۲.

آنها واجب است، بر امام صادق علیه السلام عرضه کردم، حضرت فرمود: آری چنین است، اینان همان کسانی هستند که خداوند درباره ی آنان فرموده: «أَطِيعُوا اللَّهَ...» و همان کسانی اند که درباره ی آنها فرموده: «إِنَّمَا وَدَّعْتُمُ اللَّهَ»، «وَهُمْ رَاكِعُونَ» (۱) حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۲۵ نهج البلاغه و عهدنامه مالک اشتر فرمودند: مراد از مراجعه به خدا و رسول، مراجعه به آیات محکمت و سنتی که همه بر آن اتفاق داشته باشند.

حضرت علی علیه السلام فرمود: هر حاکمی که به غیر از نظر اهل بیت معصوم پیامبر علیهم السلام قضاوت کند، طاغوت است. (۲)

پیام ها:

۱ مردم باید نظام اسلامی را بپذیرند و از رهبران الهی آن در قول و عمل پشتیبانی کنند. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» ۲ اسلام مکتبی است که عقاید و سیاستش بهم آمیخته است. اطاعت از رسول و اولی الامر که امری سیاسی است، به ایمان به خدا و قیامت که امری اعتقادی است، آمیخته است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ» ۳ سلسله مراتب در اطاعت باید حفظ شود. «اللَّهُ»، «الرَّسُولَ»، «أُولَى الْأَمْرِ» ۴ اولی الامر باید همچون پیامبر معصوم باشند، تا اطاعت از آنها در ردیف اطاعت پیامبر، بی چون و چرا باشد. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ» ۵ اطاعت از حاکمی واجب است که مؤمن و از خود مردم با ایمان باشد.

«أَطِيعُوا»

«مِنْكُمْ» ۶ نام اولی الامر در کنار نام خدا و رسول، همراه با اطاعت مطلق، نشان آن است که مسئول حکومت و نظام اسلامی باید از قداست و الایی برخوردار باشد.

«أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ»

ص: ۳۱۳

(۱-۱). کافی، ج ۱، ص ۱۸۷.

(۲-۲). دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۵۳۰.

۷ نشانه ی ایمان واقعی، مراجعه به خدا و رسول، هنگام تنازع و بالا گرفتن درگیری هاست و اطاعت در شرایط عادی کار مهمی نیست. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ» ۸ یکی از وظایف حکومت اسلامی ایجاد وحدت و حل تنازعات است. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ...» ۹ دین کامل باید برای همه ی اختلاف ها، راه حل داشته باشد. «فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ» ۱۰ پذیرش فرمان از حکومت های غیر الهی و طاغوت، حرام است. «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ» ۱۱ اگر همه ی فرقه ها، قرآن و سنت را مرجع بدانند، اختلاف ها حل شده، وحدت و یکپارچگی حاکم می شود. «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ» ۱۲ مخالفان با احکام خدا و رسول و رهبران الهی، باید در ایمان خود شک کنند.

«إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ...»

۱۳ برنامه عملی اسلام بر اساس برنامه اعتقادی آن است. «أَطِيعُوا»، «إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ» به عبارت دیگر ایمان به خدا و قیامت، پشتوانه ی اجرایی احکام اسلام و مایه ی پرهیز از نافرمانی خدا و رسول است.

۱۴ دوراندیشی و رعایت مصالح درازمدت، میزان ارزش است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۰]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا (۶۰)

آیا کسانی را که می پندارند به آنچه بر تو و آنچه (بر پیامبران) پیش از تو نازل شده است، ایمان آورده اند نمی بینی که می خواهند داوری را نزد طاغوت (و حکام باطل) ببرند، در حالی که مأمورند به طاغوت، کفر ورزند. و شیطان می خواهد آنان را گمراه کند، گمراهی دور و درازی!

ص: ۳۱۴

آیه ی قبل، مرجع در منازعات را خدا و پیامبر معرفی کرد، این آیه در انتقاد از کسانی است که مرجع نزاع خود را طاغوت قرار می دهند.

میان یک منافق مسلمان نما و یک یهودی نزاع شد. بنا بر داوری گذاشتند. یهودی پیامبر را به خاطر امانت و عدالت به داوری قبول کرد، ولی آن منافق گفت: من به داوری کعب بن اشرف (که از بزرگان یهود بود) راضیم، زیرا می دانست که با هدایایی می تواند نظر کعب را به نفع خود جلب کند. این آیه در نکوهش آن رفتار نازل شد.

به تعبیر امام صادق علیه السلام طاغوت، کسی است که به حق حکم نکند و در برابر فرمان خدا، دستور دهد و اطاعت شود. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان بدون تبری از طاغوت، ایمان نیست، خیال ایمان است. «يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا»، «يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۲ ادیان، هدف و ماهیت مشترک دارند و ایمان به دستورات همه ی انبیا لازم است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۳ سازش با طاغوت، حرام است. «أَمْرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ» ۴ ابتدا راه حق را نشان دهید، سپس راه باطل را نفی کنید. «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ»، «يُرِيدُونَ أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۵ حتی فکر و اراده ی مراجعه به طاغوت مورد انتقاد است. «يُرِيدُونَ أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۶ موفقیت شیطان، در سایه ی اطاعت مردم از طاغوت هاست. «يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ»، «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ»

ص: ۳۱۵

۷ منافق، طاغوت و شیطان در یک خط و در برابر پیامبرانند. «الَّذِينَ يَزْعُمُونَ» ، «يَتَّخِذُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ، «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ» ۸ کفر به طاغوت و حرام بودن مراجعه به دادگاه های طاغوتی، فرمان همه ادیان آسمانی است. «أَلَمْ تَرَ» ، «أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» ، «يَتَّخِذُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» ۹ در حل اختلافات داخلی، سراغ بیگانگان رفتن، خواست شیطان و ممنوع است. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ...» ۱۰ منافقان، تحت اراده ی شیطانند و طاغوت ها دام ها و ابزار کار شیطانند. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ» ۱۱ نتیجه مراجعه به طاغوت سقوط به درّه هولناک است. «ضَلَالًا بَعِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۱]

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا (۶۱)

و چون به آنان گفته شود (که برای داوری) به سوی آنچه خداوند نازل کرده و به سوی پیامبر بیایید، منافقان را می بینی که به شدت از پذیرش دعوت تو روی می گردانند.

پیام ها:

۱ گرچه منافقان، تسلیم قانون خدا و فرمان پیامبر نیستند، ولی ما باید آنان را دعوت کنیم. «قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا» ۲ در پذیرش دعوت انبیا، رشد و برتری است. («تَعَالَوْا» دعوت به بالا آمدن است) ۳ کتاب و سنت هماهنگ هستند، و گر نه ارجاع مردم به دو چیز متضاد حکیمانه نیست. «إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ» ۴ مراجعه به طاغوت و قضاوت خواهی از بیگانگان، خصلت و روحیه ی منافقان است که با رهبر آسمانی مخالفت و از راه حق اعراض کنند. (کلمه «يَصُدُّونَ» نشانه ی خصلت و استمرار است)

۵ منافق، علاوه بر اعراض خود، مانع راه دیگران نیز می شود. «يَصُدُّونَ» ۶ آنچه پرده از کفر منافقان برمی دارد، مخالفتشان با رهبری الهی است. «عَنْكَ» ۷ منافقان، حساسیتی نسبت به ایمان قلبی مردم به خداوند ندارند، ناراحتی عمده ی آنان اجتماع مردم بر گرد رهبر آسمانی است. «يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۲]

اشاره

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاؤُكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّ أَرْدُنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا (۶۲)

پس چگونه وقتی به خاطر کارهایی که از قبل انجام دادند، مصیبتی و مشکلی به آنان می رسد و (از برای رهایی از آن) سراغ تو می آیند، به خدا سوگند یاد می کنند که هدف ما (از مراجعه به طاغوت) جز نیکی و توافق (میان دو طرف نزاع) نبوده است.

نکته ها:

توجیه منافقان برای داوری نزد طاغوت این بود که هدف، آشتی دادن بوده و اگر برای داوری نزد پیامبر می رفتیم و او به نفع یک طرف حکم می داد، قهراً دیگری از رسول خدا دلگیر می شد و سر و صدا به پا می کرد که با شأن پیامبر سازگار نبود، از این رو برای حفظ آبرو و موقعیت و محبوبیت پیامبر، نزاع را نزد وی نبردیم.

پیام ها:

۱ عامل خطر کارهای خود انسان است. «مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ» ۲ مسلمانان چند چهره و منافق، هنگام بروز مشکل و احساس خطر به سراغ رهبران الهی می آیند. «جَاؤُكَ» ۳ مراجعه به طاغوت، نابسامانی ها و مصائبی دارد، «أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ» که ناگزیر باید به راه انبیاء برگردید. «جَاؤُكَ» ۴ منافقان، خلاف های خود را توجیه می کنند. «إِنَّ أَرْدُنَا إِلَّا إِحْسَانًا» ۵ منافق سوگند به خدا را پوششی برای اهداف خود قرار می دهد. «يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ»

۶ گاهی واژه های مقدّس دستاویز افراد نامقدّس می شود. «إِحْسَانًا وَ تَوْفِيقًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۳]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا (۶۳)

آنان کسانی اند که خداوند، آنچه را در دل دارند می داند. پس از آنان درگذر و پندشان ده و با آنان سخنی رسا که در جانشان بنشیند بگویی.

پیام ها:

۱ تلاش منافقان بیهوده است، چون خداوند هم از درون و نیاتشان آگاه است و هم بموقع، افشاگری می کند. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ» ۲ معذرت خواهی منافقان، صادقانه نیست، و اگر نه فرمان اعراض از آنان صادر نمی شد. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» ۳ شیوه ی برخورد رهبر با منافقان باید شیوه ی اعراض و موعظه باشد. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ» ۴ در مقام موعظه، باید با صراحت، منافقان را نسبت به عواقب کار و سرنوشتشان هشدار داد. «فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۴]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا (۶۴)

و ما هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر برای آنکه با اذن خداوند فرمان برده شود و اگر آنان هنگامی که به خود ستم کردند (از راه خود برگشته و) نزد تو می آمدند و از خداوند مغفرت می خواستند و پیامبر هم برای آنان استغفار می کرد قطعاً خداوند را توبه پذیر و مهربان می یافتند.

سیمای یک جامعه و مدیریت سالم آن است که مردمش با ایمان، رهبرش آسمانی، فرمان بری و اطاعت مردم قوی، منحرفانش پشیمان و اهل استغفار و رهبرش پذیرا و مهربان باشد.

چنان که دعای پیامبر در حق مؤمنان مستجاب است، «اسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوْجَدُوا اللَّهَ»[□] دعای نیکان و فرشتگان نیز در حق آنان اثر دارد. در یک جا استغفار فرشتگان برای مردم مطرح است. «وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ»^(۱) و در جای دیگر برای مؤمنان. «وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا»^(۲)

پیام ها:

۱ هدف از فرستادن انبیا، هدایت مردم از طریق اطاعت از آنان است. «إِلَّا لِيُطَاعَ»^{□ □} ۲ اطاعت مخصوص خداست. حتی اطاعت از پیامبران باید با اذن خدا باشد و گرنه شرک است. «لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ»[□] ۳ توبه ی ترک رهبر، بازگشت به رهبر است. «لِيُطَاعَ»[□] ، «جَاؤُكَ»[□] ۴ رها کردن انبیا و رجوع به طاغوت، ظلم به مقام انسانی خود است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» (با توجه به ارتباط این آیه با آیات قبل) ۵ پیوند همه مردم با رسول الله باید محکم باشد. چه مؤمن چه فاسق. مؤمن برای کسب فیض و فاسق برای درک شفاعت. «جَاؤُكَ»[□] ۶ راه بازگشت و توبه برای خطاکاران و حتی منافقان باز است. (با توجه به آیات قبل که مربوط به منافقان است) «فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ»[□] ۷ زیارت رهبران آسمانی و استمداد و توسل از طریق آن عزیزان، مورد تأیید قرآن است. «جَاؤُكَ»[□] ۸ پیامبر بخشنده ی گناه نیست، واسطه ی عفو الهی است. «اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ»

ص: ۳۱۹

۱- ۱. شوری، ۵.

۲- ۲. غافر، ۷.

۹ خطا کار، ابتدا باید پشیمان شود و به سوی حق برگردد، سپس برای استحکام رابطه با خدا، از مقام رسالت کمک بگیرد. «فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ» ۱۰ گناهکاران نباید مأیوس شوند، استغفار، توبه و زیارت اولیای خدا، وسیله ای برای بازسازی روحی آنان است. «جَاؤُكَ فَاسْتَغْفِرُوا...» ۱۱ در زیارت رسول خدا و اقرار به لغزش و استغفار خود احساس سبک شدن از گناه به انسان دست می دهد. «لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَّابًا» ۱۲ اگر خطا کاران را بخشیدید به آنان محبت نیز بکنید. «تَوَّابًا رَحِيمًا» ۱۳ گناه، حجابی میان انسان و رحمت الهی است و همین که آن حجاب برطرف شد، رحمت دریافت می شود. «اسْتَغْفِرَ»، «لَوْجِدُوا اللَّهَ» ۱۴ اقرار و اعتراف به گناه و استغفار از آن در محضر اولیای خدا، وسیله و زمینه ی عفو الهی است. «جَاؤُكَ فَاسْتَغْفِرُوا»، «لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۵]

اشاره

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (۶۵)

نه چنین است؛ به پروردگارت سوگند، که ایمان (واقعی) نمی آورند مگر زمانی که در مشاجرات و نزاع های خود، تو را داور قرار دهند، و در دل خود هیچ گونه احساس ناراحتی از قضاوت تو نداشته باشند (و در برابر داوری تو) کاملاً تسلیم باشند.

نکته ها:

میان زبیر بن عوام از مهاجرین و یکی از انصار، بر سر آبیاری نخلستان نزاع شد.

پیامبر قضاوت کرد که چون قسمت بالای باغ، از زبیر است، اول او آبیاری کند.

مرد انصاری از قضاوت پیامبر ناراحت شد و گفت چون زبیر، پسر عمه توست، به نفع او داوری کردی! رنگ پیامبر پرید و این آیه نازل شد. عجباً که خودشان رسول الله را به داوری پذیرفته اند، ولی سرباز می زنند! امام صادق علیه السلام فرمود: اگر کسانی اهل نماز و حج و زکات باشند، ولی نسبت به

کارهای پیامبر صلی الله علیه و آله سوء ظن داشته باشند، در حقیقت مؤمن نیستند. سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱ نشانه های ایمان راستین سه چیز است:

الف: به جای طاغوت، داوری را نزد پیامبر بردن. «يُحْكُمُوكَ» ب: نسبت به قضاوت پیامبر، سوء ظن نداشتن. «لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا» ج: فرمان پیامبر را با دلگرمی پذیرفتن و تسلیم بودن. «وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» ۲ اسلام، علاوه بر تسلیم ظاهری، به ابعاد روحی و تسلیم قلبی توجه کامل دارد.

«لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا»

۳ قضاوت، از شؤون رسالت و ولایت است. «مِمَّا قَضَيْتَ» ۴ وجوب تسلیم در برابر قضاوت پیامبر، نشان عصمت اوست. «يُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۶۶]

اشاره

وَ لَوْ أَنَا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا (۶۶)

و اگر به آنان حکم می کردیم که تن به کشتن دهید (و یکدیگر را به فرمان ما بکشید) یا از خانه و سرزمین خود بیرون روید، جز افرادی اندک، این دستور را انجام نمی دادند و اگر آنان به آنچه پند داده می شوند عمل می کردند، برایشان بهتر و در پایداری مؤثرتر بود.

نکته ها:

این آیه اشاره دارد به تکلیف های سختی که برای امت های پیشین بوده است، مثلاً خداوند به کیفر گوساله پرستی بنی اسرائیل، فرمان داد یکدیگر را بکشند.

ص: ۳۲۱

چون برای گناهی بزرگ مثل بت پرستی، جبرانی عظیم مانند کشتن یکدیگر و بیرون رفتن از شهر و دیار خود لازم بود.

پیام ها:

۱ مؤمنان باید خود را بسنجند، که اگر فرمان سختی صادر شد، در برابر آن چگونه خواهند بود؟ «وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ» ۲ هنگام امتحان، افراد کمتری از عهده ی انجام تکلیف و اثبات ادعا برمی آیند.

«مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ»

۳ فرمان کفر به طاغوت و رجوع به پیامبر و تسلیم قضاوت های او بودن، موعظه و خیرخواهی الهی است. «مَا يُوعِظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» ۴ خیر و سعادت در گرو عمل است «فَعَلُوا»، «خَيْرًا» ۵ احکام الهی (اوامر و نواهی) موعظ خداوند است. «فَعَلُوا مَا يُوعِظُونَ بِهِ» ۶ هر چه در راه خدا گام برداریم، ثبات قدم و ایمان بیشتر می شود. «فَعَلُوا»، «أَشَدَّ تَثْبِيثًا» ۷ عمل، در نفس و روح اثر دارد. عمل به احکام، سبب پایداری ایمان است. «فَعَلُوا»، «أَشَدَّ تَثْبِيثًا» ۸ تکالیف الهی هر چند به ظاهر ناخوشایند و سخت باشد، ولی به خیر و صلاح انسان است. «وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا»، «لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ»

[سوره النساء (۴): آیات ۶۷ تا ۶۸]

اشاره

وَ إِذَا لَّا تَنبَاهُهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا (۶۷) وَ لَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۶۸)

و در این صورت یقیناً ما از جانب خود پاداشی بزرگ به آنان می دادیم.

و قطعاً آنان را به راهی راست هدایت می کردیم.

ص: ۳۲۲

پیام ها:

۱ رسیدن به خیر، ثبات قدم، اجر بزرگ و رهیابی به راه مستقیم، در سایه ی عمل به مواعظ و پشتکار انسان است. «فَعَلُوا»، «خَيْرًا»، «تَثْبِتًا»، «أَجْرًا»، «مُسْتَقِيمًا» ۲ گام نهادن در راه خیر، سبب رسیدن به خیر بالاتر و بیشتر می شود. «فَعَلُوا»، «أَشَدَّ تَثْبِتًا»، «أَجْرًا عَظِيمًا»، «صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۶۹ تا ۷۰]

اشاره

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا (۶۹) ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ عِلِيمًا (۷۰)

و هر کس که از خدا و پیامبر اطاعت کند، پس آنان (در قیامت) با کسانی همدم خواهند بود که خداوند بر آنان نعمت داده است، مانند پیامبران، صدیقان، شهیدان و صالحان و اینان چه همدم های خوبی هستند.

این همه تفضّل از سوی خداست و خداوند برای آگاه بودن بس است.

نکته ها:

در سوره ی حمد در کنار صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمَتَ عَلَيْهِمْ» آمده بود، و این بار دوّم است که در کنار آیه ی صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» مطرح است. گویا غیر از انبیا و شهدا و صدیقان و صالحان، دیگران بیراهه می روند و راه مستقیم، منحصرأ راه یکی از این چهار گروه است.

در روایات، بهترین نمونه ی صدیقان، امامان معصوم علیهم السلام، و صدیقه، فاطمه ی زهرا علیها السلام معرفی شده است. مراد از «شهدا» هم، یا کشتگان میدان جهادند، یا گواهان اعمال در قیامت.

همنشینی با انبیا در دنیا برای همه ی پیروان واقعی امکان ندارد، بنا بر این مراد آیه همنشینی در آخرت است.

پیام ها:

□
۱ قرار گرفتن در راه انبیا و شهدا و داشتن رفقای خوب، جز با اطاعت از فرمان خدا و رسول به دست نمی آید. «وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ، فَأُولَئِكَ...» ۲ رفیق خوب، انبیا، شهدا، صدیقان و صالحانند. رفقای دنیایی را هم باید با همین خصلتها گزینش کرد. «حَسَنٌ أَوْلِيكَ رَفِيقًا» ۳ اطاعت از رسول، پرتوی از اطاعت خدا و در طول آن است، پس با توحید، منافاتی ندارد. «مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» ۴ پاداش اطاعت از پیامبر، همجواری با همه ی انبیاست. چون همه یک نورند و یک هدف دارند و اطاعت از یکی، همراه شدن با همه است. «مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»، «مَعَ»، «الَّتَّيِّبِينَ» ۵ آگاه بودن خدا، بهترین عامل تشویق برای انجام وظیفه است. «بِاللَّهِ عَلِيمًا» ۶ مقام نبوت از مقام صدیقین و شهدا و صالحین بالاتر است (چون نام انبیا قبل از آنها برده شده است) «مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصَّادِقِينَ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۱]

اشاره

□ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا تَبَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا (۷۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر دشمن هوشیار باشید و به علامت آمادگی) سلاح خود را بردارید، پس به صورت دسته های پراکنده و نامنظم یا همه با هم بسوی دشمن حرکت کنید.

نکته ها:

در آیه ی پیش، اطاعت از خدا و رهبری معصوم و حاکمیت پیامبر، و در این آیه، ضرورت هوشیاری و آمادگی رزمی برای امت اسلامی و رهبری حق مطرح است.

«حِذْرُكُمْ» به معنای بیداری، آماده باش و وسیله دفاع است. «لَبَّاتٍ» جمع «لَبَّ» به دسته های پراکنده (شامل گروه های پارتیزانی که دشمن را گیج و تمرکز فکری او را سلب می کند) می گویند.

مسلمانان باید مرزهای کشور خود را حفظ کنند. عمل به این آیه، رمز عزت و غفلت از آن، رمز سقوط و شکست مسلمانان می باشد.

پیام ها:

۱ مسلمانان باید در هر حال آماده و بیدار باشند، و از طرحها، نفرات، نوع اسلحه، روحیه، همکاری داخلی و خارجی دشمنان آگاه باشند و متناسب با آنها طرح بریزند و عمل کنند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ» ۲ آمادگی رزمی در سایه ی ایمان ارزش دارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ» ۳ مسلمانان باید بسیج شوند. «انْفِرُوا جَمِيعًا» ۴ مسلمانان باید از تاکتیک های مختلف، برای مقابله با دشمن استفاده کنند.

«لَبَّاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

۵ شیوه بسیج و مبارزه را خودتان تعیین کنید. «لَبَّاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۲]

اشاره

وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لِيَبْطِئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا (۷۲)

و همانا از شما کسانی اند که (هم خودشان سست می باشند و هم) عامل گندی و دلسردی رزمندگان می شوند، چون به شما مشکلی برسد، می گویند: خدا بر من منت نهاده که همراه آنان (در جبهه) حضور نیافتم (یا همراه آنان شهید نشدم)

نکته ها:

در آیه ی پیش، خطر دشمنان خارجی مطرح بود، اینجا خطر دشمنان داخلی و عوامل نفوذی و منافق مطرح است.

ص: ۳۲۵

«لَيَبْطِئَنَّ» از ریشه ی «بطء» به معنای کندی است. به گفته اهل لغت، «بطوء» هم حرکت کند است و هم دیگران را به کندی در حرکت فراخواندن.

پیام ها:

۱ صحنه های جنگ، وسیله ی خوبی برای شناخت افراد ضعیف الایمان و منافقان است. «وَ إِنْ مِنْكُمْ...» ۲ خداوند، از افکار و گفتار منافقان پرده برمی دارد. «وَ إِنْ مِنْكُمْ...» ۳ منافقان، گاهی چنان به رنگ مؤمنان در می آیند که جزء آنان جلوه می کنند. «مِنْكُمْ»

۴ همه اصحاب پیامبر عادل و در خط حضرت نبودند. «مِنْكُمْ» ، «لَيَبْطِئَنَّ» ۵ منافقان، عامل تضعیف روحیه ی مسلمانانند «لَيَبْطِئَنَّ» پس باید آنان را شناخت و به جبهه نفرستاد.

۶ منافقان، عدم شرکت در جنگ، فرار از جبهه و نجات از مرگ را رمز موفقیت و سعادت می دانند. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» ۷ هر رفاهی، مصون ماندنی و لطف و نعمت خدا نیست. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» ۸ چشیدن سختی ها در کنار مؤمنان، نعمت است، اما رفاه جدا از مؤمنان نعمت نیست. «أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ» ، «لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۳]

اشاره

وَ لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا (۷۳)

و اگر فضل و غنیمی از سوی خداوند به شما برسد، آن چنان که گویا میان شما و او هرگز دوستی نبوده (تا نفع شما را نفع خود داند) خواهد گفت: ای کاش (در جهاد) با آنان بودم تا به رستگاری بزرگ (پیروزی و غنائم) می رسیدم.

ص: ۳۲۶

نکته ها:

در رسیدن فضل و غنیمت، نام خدا مطرح است، «فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ» ولی در برخورد با سختی ها که در آیه ی قبل مطرح بود، نامی از خدا نیست، «أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ» گویا اشاره به این است که از خداوند، جز فضل و رحمت، چیزی به ما نمی رسد.

پیام ها:

۱ پیروزی در جنگ و غنائم آن، از فضل خداست. «أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ» ۲ به خاطر منافع دنیوی، منافقان عاطفه را از دست می دهند. «كَأَنَّ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ» ۳ آرزوهای منافق، صادقانه نیست. «لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ»، «يَا لَيْتَنِي» ۴ منافق، نان به نرخ روز می خورد. هنگام ناگواریها می گوید: خدا لطف کرد که ما نبودیم. «أَنْعِمَ اللَّهُ عَلَيَّ» و هنگام فتح و غنیمت می گوید: کاش می بودیم.

«يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ»

۵ آنکه در غمهای مؤمنان شریک نیست، ولی می خواهد در بهره ها سهیم باشد، خصلتی از منافقان دارد. «لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ»، «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ» ۶ در نظر منافقان، رستگاری، رسیدن به دنیاست. «فَوْزًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۴]

اشاره

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۷۴)

پس باید در راه خدا کسانی بجهنگند که زندگی دنیا را به آخرت می فروشند و کسی که در راه خدا می جنگد، کشته شود یا پیروز گردد، بزودی پاداشی بزرگ به او خواهیم داد.

ص: ۳۲۷

۱ هدف از جنگ در اسلام، فقط خداست، نه کشور گشایی، نه استثمار و نه انتقام.

﴿ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾

۲ جهاد، توفیقی است که به همه داده نمی شود. ﴿فَلْيُقَاتِلْ﴾ ، ﴿الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ دنیاطلبان نه لیاقت جبهه را دارند و نه شجاعت آن را.

۳ جهاد اکبر و مبارزه با دنیا پرستی، مقدمه ی جهاد اصغر و مبارزه با دشمن است. ﴿فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ...﴾ ۴ مجاهد فی سبیل الله هرگز مغلوب نیست. (به جای «يَغْلِبُ» می فرماید: «فَيُقْتَلُ» ۵ در جبهه ی حق، فرار و شکست مطرح نیست، یا شهادت یا پیروزی. «فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ» ۶ منافق، فقط غنائم را «فوز عظیم» می داند (در آیه ی قبل) ولی قرآن، هم برای پیروزی و هم برای شهادت، «اجر عظیم» قرار داده است. «أَجْرًا عَظِيمًا» ۷ وعده ی «أَجْرًا عَظِيمًا» تشویق برای عزیمت به جبهه است.

۸ زندگی آخرت برتر از زندگی دنیاست و معامله دنیا با آخرت کار بزرگی است. «يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» ، «أَجْرًا عَظِيمًا» ۹ پاداش شهید و رزمنده پیروز یکسان است. «فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ» ، «أَجْرًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۵]

اشاره

﴿ وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (۷۵) ﴾

شما را چه شده که در راه خدا و (در راه نجات) مردان و زنان و کودکان مستضعف نمی جنگید، آنان که می گویند: پروردگارا! ما را از این شهری که مردمش ستمگرند بیرون بر و از جانب خود رهبر و سرپرستی برای ما قرار ده و از سوی خودت، یآوری برای ما تعیین فرما.

نکته ها:

آیه درباره ی مسلمانانی است که تحت فشار و شکنجه ی مردم مکه قرار داشتند.

و از کسانی که جهاد در راه آزادی آنان را رها کرده اند، نکوهش می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: مقصود از مستضعفینی که در تحت حکومت ظالمانند، ما هستیم. و امام صادق علیه السلام در پاسخ به اینکه مستضعفین چه کسانی هستند؟ فرمود:

کسانی که نه مؤمن هستند و نه کافر. (۱)

پیام ها:

۱ مسلمانان باید نسبت به هم، غیرت و تعصب مکتبی داشته باشند و در برابر ناله ها و استغاثه ها بی تفاوت نباشند. «مَا لَكُمْ...»
۲ از اهداف جهاد اسلامی، تلاش برای رهایی مستضعفان از سلطه ستمگران است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ».

۳ اسلام مرز نمی شناسد، هر جا که مستضعفی باشد، جهاد هست. «وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ» ۴ ارتش اسلام باید به حدی مقتدر باشد که نجات بخش تمام محرومان جهان باشد. «مَا لَكُمْ لَا تَقَاتِلُونَ» ۵ در شیوه ی دعوت به جهاد، باید از عواطف مردم کمک گرفت. «الْمُسْتَضْعَفِينَ» ، «الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا...» ۶ سرپرستی و ولایت بر مسلمانان باید از طرف خدا باشد. «مَنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۶]

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا
(۷۶)

ص: ۳۲۹

کسانی که ایمان آورده اند، در راه خدا جهاد می کنند و کسانی که کافر شده اند در راه طاغوت می جنگند. پس با دوستان و یاران شیطان بجنگید (و بیم نداشته باشید) زیرا حيله ی شیطان ضعیف است.

نکته ها:

گرچه نیرنگ های شیطانی کفار بزرگ است، «و مَكْرُوا مَكْرًا كَبِيرًا» (۱) و نزدیک است کوه ها از مکر کفار، از جا کنده شود، «وَ إِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لَتُرْوَلَ مِنْهُ الْجِبَالُ» (۲) ولی در برابر اراده ی خداوند، سست و ضعیف است.

پیام ها:

۱ لازمه ی ایمان، جهاد با کفار است. «الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ» ۲ جهاد اسلامی، در راه خدا و برای حفظ دین خداست، نه کشور گشایی یا انتقام گیری. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۳ جامعه ی الهی و غیر الهی را از نوع درگیری هایشان می توان شناخت. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، «فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ» ۴ درگیری و تضاد همیشه بوده و هست، ولی در چه راهی و برای چه هدفی؟ «فِي سَبِيلِ اللَّهِ...» ۵ مثلث کفر، طاغوت و شیطان، اتحاد محکمی دارند. «كَفَرُوا»، «الطَّاغُوتِ»، «الشَّيْطَانِ» ۶ با مقایسه میان دو نوع مبارزه و هدف، به ارزش کار خود پی ببرید و در جنگ بکوشید. «فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ» ۷ گرچه دشمنان نقشه ها دارند، ولی نترسید، که نقشه هایشان ضعیف است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا» ۸ پایان خط طاغوت و راه شیطان، ناکامی است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا»

ص: ۳۳۰

۱- (۱). نوح، ۲۲.

۲- (۲). ابراهیم، ۴۶.

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظَلِّمُونَ فَتِيلًا (۷۷)

آیا نمی نگری کسانی را که (پیش از هجرت) به آنان گفته شد (اکنون) دست نگهدارید و نماز به پا دارید و زکات پردازید. لیکن چون جهاد (در مدینه) بر آنان مقرر شد، گروهی از آنان از مردم (مشرک مکه) چنان می ترسیدند که گویا از خدا می ترسند، بلکه بیش از خدا (از کفار می ترسیدند) و (از روی اعتراض) گفتند: پروردگارا! چرا جنگ را بر ما واجب کردی؟ چرا ما را تا سرآمدی نزدیک (مرگ طبیعی) مهلت ندادی؟ بگو: برخورداری دنیا اندک و ناچیز است و برای کسی که تقوا پیشه کند آخرت بهتر است، و به اندازه ی رشته ی میان هسته خرما، به شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

مسلمانان صدر اسلام در دوران سخت مکه، از پیامبر اسلام اجازه ی جنگ با مشرکان را می خواستند و می گفتند: پیش از اسلام عزیز بودیم، اینک به خاطر اسلام گرفتار فشاریم، بگذار بجنگیم تا عزت خود را به دست آوریم. پیامبر صلی الله علیه و آله که آن هنگام مأمور به جنگ نبود، اجازه نمی داد، ولی پس از هجرت که فرمان جهاد آمد، جمعی از همان جهاد طلبان، دست به اعتراض و بهانه جویی زدند و کفار مکه را بزرگ شمرده و از آنان به شدت می ترسیدند.

« خَشْيَةً » به ترسی گفته می شود که برخاسته از عظمت و بزرگ دانستن طرف باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از « كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ »، « كفوا السنتكم » است، گویا شعارهای

توخالی می دادند که آیه نازل شد، دست بردارید. (۱)

امام باقر علیه السلام یکی از نمونه ها را صلح امام حسن علیه السلام معرفی فرمودند که آن صلح از آنچه خورشید بر آن می تابد برای امت اسلام بهتر بود. (۲)

آری، رهبر معصوم گاهی مثل امام حسن علیه السلام فرمان آتش بس می دهد و گاهی مانند امام حسین علیه السلام جنگ و شهادت را لازم می داند.

در روایات متعددی می خوانیم که مراد از اجل قریب که مردم تقاضای تأخیر جهاد را تا آن زمان دارند، قیام حضرت مهدی علیه السلام است. (۳) یعنی افرادی می گویند: تا زمان قیام امام زمان علیه السلام نباید حکم قتال بیاید.

پیام ها:

۱ توجه به تاریخ، سازنده است. «أَلَمْ تَرَ...» ۲ در آغاز هر انقلابی، تحمل مشکلات و سعه ی صدر لازم است. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۳ باید احساسات زودرس و شعارهای توخالی را کنترل کرد. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۴ دستورهای خداوند، طبق مصالح واقعی است، نه تقاضای مردم. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» (با توجه به شأن نزول) ۵ همیشه و همه جا شمشیر کارساز نیست. در شرایط بحرانی و عدم آمادگی، نباید بهانه به دشمن قوی پنجه داد. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۶ از رسول خدا و فرمان خدا جلو نیفتید و در امور دینی، اظهار سلیقه ی شخصی نکنید. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» ۷ با نماز که یاد خداست، آرامش درونی کسب کنید و با زکات، خलाهای اقتصادی را پر کنید. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۸ مسائل عبادی اسلام با مسائل اقتصادی آن بهم پیوسته است. «الصَّلَاةَ»، «الزَّكَاةَ»

ص: ۳۳۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۱۱۴.

۲-۲. کافی، ج ۸، ص ۳۳۰.

۳-۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵۷.

۹ در میان عبادات، نماز و زکات جایگاه ویژه دارد. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۰ نماز بر زکات مقدم است. (هر کجا نامی از این دو است، اول نام نماز است) ۱۱ فرمان نماز و زکات قبل از جهاد صادر و تشریح شده است. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ...» ۱۲ خودسازی، مقدم بر جامعه سازی است، آنکه اهل نماز و زکات نباشد، اهل اخلاص و ایثار هم نخواهد بود. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» ۱۳ آنان که زود داغ می شوند، زود هم سرد می شوند. آری هر داغی، سرد می شود، ولی هیچ پخته ای خام نمی شود. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»، «فَلَمَّا كُتِبَ»، «لِمَ كَتَبْتَ» ۱۴ انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. گاهی از شعار تا عمل فاصله زیاد است. «فَلَمَّا كُتِبَ»، «إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ» ۱۵ فرمان جهاد، وسیله ی آزمایش مردم است. «كُتِبَ»، «الْفِتَالُ»، «فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ» ۱۷ عامل مهم ترک جهاد، دل بستگی های دنیوی است. «لَوْ لَا أَخْرَجْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ» ۱۶ سرچشمه اعتراض به فرمان جهاد ترس است. «يَخْشَوْنَ»، «لِمَ كَتَبْتَ» ۱۸ به فرمان های خدا و زمان صدور آنها اعتراض نکنید. در برابر امر الهی، محاسبات زمانی و مکانی خود را کنار بگذارید. «لَوْ لَا أَخْرَجْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ» ۱۹ اعتراض به فرمان خدا نشانه ی بی تقوایی است. «لِمَ كَتَبْتَ»، «خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ» ۲۰ اگر چشم اندازتان را وسیعتر از این جهان مادی قرار دهید، به متاع اندک دنیا دل بسته نمی شوید. «وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ» ۲۱ کامیابان آخرت، تنها اهل تقوایند. «خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ»

[سوره النساء (۴): آیه ۷۸]

اشاره

أَيُّمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ حَسَٰبَةٌ يَّقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ سَيِّئَةٌ يَّقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لَهُمْ لَوْ لَأَنَّ الْقَوْمَ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا (۷۸)

ص: ۳۳۳

هر کجا باشید، مرگ شما را درمی یابد هر چند در دژهای مستحکم (یا ستارگان) باشید. اگر به آنان (منافقان) نیکی و پیروزی برسد، می گویند: این از سوی خداست، و اگر بدی به ایشان رسد، می گویند: این از جانب تو است.

بگو: همه چیز از سوی خداست. این قوم را چه شده که در معرض فهم هیچ سخنی نیستند؟

نکته ها:

این آیه، هم تشویقی به جهاد و نترسیدن از مرگ در جبهه ی درگیری است و هم پاسخی به فال بد زدنهای منافقان است، که بجای بررسی و فهم درست مسائل، تلخی ها و شکست ها را به گردن پیامبر خدا می اندازند.

پیام ها:

۱ با توجه به قطعی و حتمی بودن مرگ، فرار از جنگ چرا؟ «أَيُّكُمْ تَكُونُوا...» ۲ بدنام کردن رهبر، از شیوه های منافقان است. «هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ» ۳ نباید با سلب مسئولیت از خود، لغزشها را توجیه کرد و گناهان خود را به گردن دیگری انداخت. «يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ» ۴ پیروزی و شکست، مرگ و حیات، تلخی ها و شیرینی ها همه در مدار مقدرات حکیمانه خداست. «كُلُّ مَنْ عِنْدَ اللَّهِ» ۵ منشأ همه ی حوادث تلخ و شیرین خداست، نه آنچه ثنویت می گوید و اهریمن و یزدان را مطرح می کند. «كُلُّ مَنْ عِنْدَ اللَّهِ» ۶ منافقان عناد دارند و سخن حق را در نمی یابند. «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا» ۷ خداوند را محور همه چیز دانستن (توحید افعالی) نیازمند تفکر دقیق و عمیق است. «يَفْقَهُونَ» ۸ کسی که توحید و محوریت خدا را درک نکند، هیچ یک از معارف را درک نمی کند. «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا»

اشاره

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (۷۹)

(ای انسان!) آنچه از نیکی به تو رسد از خداست و آنچه از بدی به تو برسد از نفس توست. و (ای پیامبر) ما تو را به رسالت برای مردم فرستادیم و گواهی خدا در این باره کافی است.

نکته ها:

در بینش الهی، همه چیز مخلوق خداست «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و خداوند، همه چیز را نیک آفریده است. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلْقَهُ» (۲) آنچه به خداوند مربوط است، آفرینش است که از حُسن جدا نیست و ناگواری ها و گرفتاری های ما، اولاً فقدان آن کمالات است که مخلوق خدا نیست، ثانیاً آنچه سبب محرومیت از خیرات الهی است، کردار فرد یا جامعه است.

به تعبیر یکی از علما، زمین که به دور خورشید می گردد، همواره قسمتی که رو به خورشید است، روشن است و اگر طرف دیگر تاریک است، چون پشت به خورشید کرده و گر نه خورشید، همواره نور می دهد. بنا بر این می توان به زمین گفت: ای زمین هر کجای تو روشن است از خورشید است و هر کجای تو تاریک است از خودت می باشد. در این آیه نیز به انسان خطاب شده که هر نیکی به تو رسد از خداست و هر بدی به تو رسد از خودت است.

با آن همه ستایش قرآن از رسول الله صلی الله علیه و آله، باید گفت: مراد از «فَمِنْ نَفْسِكَ» نفس انسان است، نه شخص پیامبر. و الله العالم در آیه قبل خواندیم که خوبی ها و بدی ها همه از نزد خداست و در این آیه می خوانیم: تنها خوبی ها از اوست و بدی ها از انسان است و این به خاطر آن است که بدی ها از آن جهت که از انسان صادر می شود به انسان نسبت داده شده و از آن

ص: ۳۳۵

۱-۱. زمر، ۶۳.

۲-۲. سجده، ۷.

جهت که خود انسان و اراده او در تحت سیطره الهی است، به خدا نسبت داده می شود. چنان که اگر کارمند دولت خلاف کند، این خلاف هم به خود کارمند نسبت داده می شود، و هم به دلیل آنکه او کارمند دولت است، به دولت نسبت داده می شود.

امام رضا علیه السلام می فرماید: خداوند به انسان خطاب می کند که اراده و خواست تو نیز از من است. (۱) آری، انسان با خواست خداوند می تواند تصمیم بگیرد.

پیام ها:

۱ در جهان بینی الهی، هر نیکی و زیبایی از خداست. «مَنْ حَسَبَهُ فَمِنْ اللَّهِ» ۲ در برابر تضعیف روحیه ها، باید تقویت روحیه کرد. منافقان که بدی ها را از رسول الله می دانستند، این آیه در جبران آن می گوید: «مَنْ سَيَّئَهُ فَمِنْ نَفْسِكَ» ۳ رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «أَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ» ۴ انبیا برای همه مردم وسیله ی خیر هستند. «لِلنَّاسِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۰]

اشاره

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا (۸۰)

هر کس پیامبر را پیروی کند، بی شک خداوند را اطاعت کرده است و هر که اعراض کند و سرباز زند، ما تو را بر آنان نگهبان نفرستاده ایم.

پیام ها:

۱ سخن و رفتار پیامبر همچون قرآن، حجت و لازم الاجراست. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ...» ۲ اطاعت از او امر حکومتی پیامبر واجب است. (مراد از اطاعت رسول، فرمان های حکومتی اوست، و گر نه اطاعت از دستورات الهی که با بیان رسول ابلاغ می شود، اطاعت از خداست نه رسول). «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ»

ص: ۳۳۶

۳ انبیا معصومند. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» ۴ اوامر پیامبر، پرتوی از اوامر الهی و در طول آن است. «يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» ۵ انسان، مختار است، نه مجبور. «مَنْ يُطِيعِ»، «وَمَنْ تَوَلَّى» ۶ وظیفه‌ی پیامبران، تبلیغ است، نه تحمیل. «وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۱]

اشاره

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۸۱)

(منافقان، به هنگام روز و در حضور تو) می گویند: اطاعت! پس چون از نزد تو بیرون می روند، گروهی از آنان در جلسات شبانه و بیتوته ها بر خلاف گفته‌ی تو کار می کنند، ولی خداوند، آنچه را در این جلسات می گذرد، می نویسد. پس از آنان اعراض و بر خداوند توکل کن، و کافی است که خداوند، پشتیبان باشد.

پیام ها:

۱ به هر اظهار وفاداری و ایمانی دلگرم نباشید، چرا که منافقان با چرب زبانی خود را مطیع جلوه می دهند. «يَقُولُونَ طَاعَةٌ» ۲ منافقان، جلسات سرّی شبانه و تشکیلات گروهی دارند. «بَيَّتَ طَائِفَةٌ» ۳ دشمنان از نقاط کور و تاریک استفاده می کنند، از توطئه های آنان غافل نباشید.

«بَيَّتَ»

۴ قرآن، در انتقاد، همه را یکسان نمی داند. «طَائِفَةٌ مِنْهُمْ» ۵ خداوند، به حساب توطئه ها و شیطنت های منافقان خواهد رسید. «يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ» ۶ در برابر توطئه های سرّی منافقان تنها بر خدا باید توکل کرد، توکل عامل موفقیت است. «تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۳۳۷

۷ خداوند، حامی مسلمانان و رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و پرده از توطئه های منافقان برداشته و با امدادهای غیبی آنان را یاری می کند. «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۲]

اشاره

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ إِخْتِلَافًا كَثِيرًا (۸۲)

چرا در معانی قرآن تدبیر نمی کنند؟ در حالی که اگر این قرآن، از طرف غیر خدا بود قطعاً اختلاف های بسیاری در آن می یافتند.

نکته ها:

از تهمت هایی که به پیامبر اسلام می زدند، آن بود که قرآن را شخص دیگری به محمّد صلی الله علیه و آله یاد داده است: «يُعَلِّمُهُ بَشَرًا» (۱) این آیه در پاسخ آنان نازل شده است.

معمولاً در نوع سخنان و نوشته های افراد بشر در درازمدت تغییر، تکامل و تضاد پیش می آید. اما این که قرآن در طول ۲۳ سال نزول، در شرایط گوناگون جنگ و صلح، غربت و شهرت، قوت و ضعف، و در فراز و نشیب های زمان آن هم از زبان شخصی درس نخوانده، بدون هیچگونه اختلاف و تناقض بیان شده، دلیل آن است که کلام خداست، نه آموخته ی بشر.

فرمان تدبیر در قرآن برای همه و در هر عصر و نسلی، رمز آن است که هر اندیشمندی هر زمان، به نکته ای خواهد رسید. حضرت علی علیه السلام درباره ی بی کرانگی مفاهیم قرآن فرموده است: «بحر لا یدرک قعره» (۲) قرآن، دریایی است که ته آن درک نمی شود.

پیام ها:

۱ اندیشه نکردن در قرآن، مورد توبیخ و سرزنش خداوند است. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ» ۲ تدبیر در قرآن داروی شفابخش نفاق است. «وَ يَقُولُونَ طَاعَةٌ»، «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ...»

ص: ۳۳۸

۱-۱. نحل، ۱۰۳.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸.

۳ راه گرایش به اسلام و قرآن، اندیشه و تدبیر است نه تقلید. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ» ۴ قرآن همه را به تدبیر فراخوانده است و فهم انسان به درک معارف آن می رسد.

«أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ»

۵ پندار وجود تضاد و اختلاف در قرآن، نتیجه ی نگرش سطحی و عدم تدبیر و دقت است. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ» ۶ قرآن، دلیل حَقانیت رسالت پیامبر است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ...» ۷ یک دستی و عدم اختلاف در آیات نشان آن است که سرچشمه ی آن، وجودی تغییر ناپذیر است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ» ۸ هر چه از طرف خداست حق و ثابت و دور از تضاد و پراکندگی و تناقض است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوْجَدُوا...» ۹ در قوانین غیر الهی همواره تضاد و تناقض به چشم می خورد. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوْجَدُوا...» ۱۰ اختلاف، تغییر و تکامل، لازمه ی نظریات انسان است. «لَوْجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا» ۱۱ برای ابطال هر مکتبی، بهترین راه کشف و بیان تناقض های آن است.

«لَوْجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۳]

اشاره

وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا (۸۳)

هنگامی که خبری (و شایعه ای) از ایمنی یا ترس (پیروزی یا شکست) به آنان (منافقان) برسد، آن را فاش ساخته و پخش می کنند، در حالی که اگر آن را (پیش از نشر) به پیامبر و اولیای امور خود ارجاع دهند، قطعاً آنان که اهل درک و فهم و استنباطند، حقیقت آن را در می یابند. و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، به جز اندکی، پیروی از شیطان می کردید.

ص: ۳۳۹

نشر و پخش اخبار محرمانه و شایعات همیشه به مسلمانان ضربه زده است. نشر اخبار سری معمولاً از روی سادگی، انتقام، ضربه زدن، آلت دست شدن، طمع مادی، خودنمایی و اظهار اطلاعات صورت می گیرد. اسلام به خاطر جامعیتی که دارد، به این مسأله پرداخته و در این آیه از افشای رازهای نظامی نکوهش می کند و نقل اخبار پیروزی یا شکست را پیش از عرضه به پیشوایان، عامل غرور نابجا یا وحشت بی مورد از دشمن می داند. و اگر هشدارها و عنایت های الهی نبود، مسلمانان بیشتر در این مسیر شیطانی (افشای سر) قرار می گرفتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که اسرار ما را فاش کند، همانند کسی است که به روی ما شمشیر کشیده باشد. (۱)

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از اهل استنباط در آیه، ائمه معصومین هستند. (۲)

پیام ها:

۱ رازداری و حفظ اخبار امتیّتی و وظیفه مسلمانان است و افشای اسرار آنها حرام است. «إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ»، «أَدْعُوا بِهِ» ۲ پخش شایعات، از حربه های منافقان است. «أَدْعُوا» (با توجه با آیات قبل) ۳ اخبار جبهه و اسرار نظامی باید به یک نقطه برسد و پس از ارزیابی و تشخیص به اندازه ی مصلحت منتشر گردد. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ» ۴ عوام و عموم مردم، باید به اهل استنباط رجوع کنند. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ...» ۵ اولی الامر باید از میان خود مؤمنین باشد. «أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ» ۶ مسلمانان باید دارای حکومت و تشکیلات و رهبری باشند. اولی الامر صاحب دولت و حکومت و قدرت است. «إِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ» ۷ مسائل نظامی، سیاسی و امتیّتی باید تحت یک مدیریت دارای اجتهاد و

ص: ۳۴۰

۱- ۱. وسائل، ج ۲۷، ص ۱۹۷.

۲- ۲. وسائل، ج ۲۷، ص ۲۰۰.

استنباط باشد. «لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۸ کنترل و هدایت اخبار امتی و اسرار اجتماعی، ایجاد تشکیلات خبری برای جمع آوری و ارزیابی خبرهای سرنوشت ساز و عرضه آن به مردم از شئون رهبری است. «لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۹ بین ولایت و فقهت رابطه ی تنگاتنگ است. اولو الامر باید اهل استنباط باشند. «أُولَى الْأَمْرِ»، «يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۱۰ استنباط، تنها مخصوص احکام فقهی نیست. «أَمْرٌ مِنَ الْأَمْرِ أَوْ الْخَوْفِ»، «يَسْتَنْبِطُونَهُ» ۱۱ خنثی سازی توطئه از راه قرار دادن مراجع صلاحیت دار در جریان اخبار و بررسی آنها، مصداق فضل و رحمت الهی است. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ»، «فَضْلُ اللَّهِ» ۱۲ تعیین رسول الله و اولو الامر بعنوان مرجع مردم، و رهانیدن مردم از پیروی شیطان بزرگ ترین فضل و رحمت خدا است. «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ...» ۱۳ مرکزیت صحیح مانع انحراف است و جامعه ی بی رهبر در دام شیطان می افتد. «لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَا تَبَعْتُمْ» ۱۴ انتشار اخبار نظامی و عدم مراجعه به رهبران الهی، پیروی از شیطان است.

«لَا تَبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ»

۱۵ اکثر مردم فریب شایعات را می خورند. «لَا تَبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۴]

اشاره

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرْضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلًا (۸۴)

پس در راه خدا پیکار کن، که جز شخص تو (کسی بر آن) مکلف نیست و مؤمنان را (به جهاد) ترغیب کن، باشد که خداوند از گزند کافران جلوگیری کند و خداوند قدرتمندتر و مجازاتش دردناکتر است.

ص: ۳۴۱

پس از پیروزی کفار در احد ابو سفیان با غرور گفت: بار دیگر با مسلمانان در موسم بدر صغری (محل برپایی بازاری در سرزمین بدر در ماه ذی قعدة) روبرو خواهیم شد. هنگام رسیدن موعده، پیامبر مردم را به جهاد دعوت کرد. عده ای به جهت شکست در احد روحیه ی حضور نداشتند. آیه ی فوق نازل شد و پیامبر بار دیگر مردم را به جهاد دعوت کرد. هفتاد نفر حاضر شدند ولی درگیری رخ نداد و مسلمانان سالم به مدینه برگشتند.

«نکول»، به معنای امتناع کردن از روی ترس است. و «تَنكِيلًا»، انجام کاری است که طرف را منصرف کند، همچون کیفر و مجازات.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که به هیچ پیامبر دیگری فرمان نیامد که اگر تنها شدی جهاد کن. (۱) در زمان ما نیز امام خمینی قدس سره فرمود: ابرقدرت ها بدانند اگر خمینی یکه و تنها بماند به راه خود و مبارزه با شرک و کفر ادامه خواهد داد.

امام باقر علیه السلام فرمود: پس از نزول این آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تمام جنگ ها را شخصاً فرماندهی می کرد. (۲)

پیام ها:

۱ رهبر باید پیشاهنگ دیگران باشد. «فَقَاتِلْ» ۲ اگر مسلمانان نسبت به ناله ی مستضعفان بی تفاوت شدند، پیشوا باید به تنهایی حرکت کند. «إِلَّا نَفْسَكَ» ۳ رهبر باید چنان قاطع باشد که همراهی یا عدم همراهی مردم در جهاد، در او بی اثر باشد. «إِلَّا نَفْسَكَ» ۴ هر کس مسئول کار خویش است. «لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ» ۵ باید دل به خدا بست، نه مردم. «إِلَّا نَفْسَكَ»

ص: ۳۴۲

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۹۸ و عیاشی، ج ۱، ص ۲۶۱.

۶ وظیفه ی پیامبران، تشویق و دعوت است، نه اجبار. «حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ» ۷ جبهه و جهاد، نیاز به تبلیغات قوی دارد. «حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ» ۸ وظیفه ی ما قیام و جهاد است، شکست دشمن کار خداست. «فَقَاتِلْ»، «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكْفَى» ۹ قدرت الهی، برترین قدرت و مایه ی دلگرمی مؤمنان و تهدید متخلفان است.

«وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۵]

اشاره

مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا كُلُّ شَيْءٍ مُقْتَاتًا (۸۵)

هر کس وساطت نیکو کند، او هم سهمی از پاداش خواهد داشت و هر کس به کار بد وساطت کند، بهره ای از کیفر خواهد داشت و خداوند بر هر چیزی نگهبان است.

نکته ها:

«مُقْتَاتًا»، یعنی آنکه قوت دیگری را می دهد و حافظ جان اوست و بطور عام، به معنای حافظ و حسابرس به کار می رود.

در آیه پیش، هر کس مسئول کار خود بود، اما این آیه نقش دعوت و وساطت در کار نیک را، در بهره داشتن از پاداش و کیفر بیان می کند.

موعظه، آشتی دادن، تدریس، تشویق به جبهه، تعاون بر کار نیک، مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» هستند، چنان که در حدیث، دعا در حق دیگران، امر به معروف، راهنمایی و حتی اشاره به کار خیر، از مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» ذکر شده است. (۱) غیبت، سخن چینی، کارشکنی، تهمت، فتنه، ترساندن از جبهه، وسوسه و توطئه، مصادیق «شَفَاعَةً سَيِّئَةً» هستند.

ص: ۳۴۳

۱ فردگرایی و انزوا در اسلام ممنوع است. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً» ۲ دعوت به نیک و بد، شرکت در پاداش و کیفر است. «نَصِيبٌ مِنْهَا» ۳ به خاطر محدودیت ها، نمی توان در هر کاری دخالت مستقیم داشت، ولی با شفاعت های خیر، می توان از آنها بهره برد. «نَصِيبٌ مِنْهَا» ۴ به دلایل باید حقی پرداخت شود، کسانی که در امور خیریه یا در تجارت واسطه گری می کنند حقی دارند. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا» ۵ در وساطت ها، باید خدا را در نظر داشت. «كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتِبًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۶]

اشاره

وَ إِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا (۸۶)

و هر گاه شما را به درودی ستایش گفتند، پس شما به بهتر از آن تحیت گوید یا (لا اقل) همانند آن را (در پاسخ) باز گوید که خداوند همواره بر هر چیزی حسابرس است.

نکته ها:

مراد از «بِتَحِيَّهِ»، سلام کردن به دیگران، یا هر امر دیگری است (۱) که با آرزوی حیات و سلامتی و شادی دیگران همراه باشد، همچون هدیه دادن. چنان که وقتی کنیزی به امام حسن علیه السلام دسته گلی هدیه داد، امام او را آزاد کرد و در پاسخ سؤال مردم، همین آیه را قرائت فرمود.

در اسلام، تشویق به سلام به دیگران شده، چه آنان را بشناسیم یا نشناسیم. و بخیل کسی شمرده شده که در سلام بخل ورزد. و پیامبر به هر کس می رسید حتی به کودکان، سلام می داد.

ص: ۳۴۴

در نظام تربیتی اسلام، تحیت تنها از کوچک نسبت به بزرگ نیست، خدا، پیامبر و فرشتگان، به مؤمنان سلام می دهند. (۱) (به آداب سلام در روایات مراجعه شود).

پیام ها:

۱ رابطه ی عاطفی خود را نسبت به یکدیگر گرم تر کنید. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ» ۲ رد احسانِ مردم نارواست، باید آن را پذیرفت و به نحوی جبران کرد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» ۳ پاسخ محبت ها و هدایا را نباید تأخیر انداخت. حرف فاء در کلمه «فَحَيُّوا» ۴ پاداش بهتر در اسلام استجاب دارد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» ۵ در پاسخ نیکی های دیگران، ابتدا به سراغ پاسخ بهتر روید، اگر نشد، پاسخی مشابه. «بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ زُدُّوهَا» ۶ در جنگ هم اگر دشمن پیشنهاد صلح کرد، شما با رحمت بیشتری بپذیرید، یا مقابله به مثل آن را بپذیرید. «حَيِّتُمْ بِتَحِيَّهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» ۷ از تحیت های بی جواب نگران باشید، که اگر مردم پاسخ ندهند، خداوند حساب آن را دارد و نه عواطف مردم را بی جواب گذارید، که خداوند به حساب شما می رسد. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۷]

اشاره

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا (۸۷)

خداوند که معبودی جز او نیست، همه شما را در روز قیامت که هیچ شکی در آن نیست جمع می کند، و راستگوتر از خدا در سخن کیست؟

ص: ۳۴۵

۱- ۱). سلام خدا. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ». صافات، ۷۹. سلام پیامبر. «إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيَّكُمْ» انعام، ۵۴. سلام فرشتگان. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيَّكُمْ». نحل، ۳۲.

۱ مبدأ و معاد هر دو به دست یک خداست. «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ...» ۲ قیامت روز جمع شدن همه برای حسابرسی است، پس باید در راه جلب رضای او کوشش کرد و تنها او را پرستید. «لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» ۳ با آن همه دلایل بر معاد (مثل عدالت خدا، حکمت او، نشانه های رستاخیز در طبیعت و حیات آن پس از مرگ در زمستان، خواب و بیداری، تجدید سلول های بدن و...) جایی برای تردید در قیامت نیست. «لَا رَيْبَ» ۴ هر جا که غفلت بیشتر باشد، مرّی باید هشدارهای قاطع تری دهد. (نشانه های تأکید در آیه: حرف لام، نون تأکید ثقیله، جمله «لَا رَيْبَ»، جمله «أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَديثًا»، همه به خاطر غفلت انسان از قیامت است.)

[سوره النساء (۴): آیه ۸۸]

اشاره

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا (۸۸)

چرا درباره ی منافقانی که خداوند به خاطر اعمالشان، آنان را سرنگون کرده دو دسته شده اید؟! آیا می خواهید کسانی را که خداوند گمراه کرده، به راه آورید؟ (مگر نمی دانید) هر که را خداوند گمراه کند، هرگز راهی برای نجاتش نخواهی یافت؟

نکته ها:

کلمه «ارکاس» به معنای واژگون کردن است، و مراد از «أَرْكَسَهُمْ» در آیه واژگونی فکری منافقان است.

در چند آیه ی قبل برای واسطه شدن و شفاعت در کار خیر و شر آیه ای خواندیم.

این آیه نمونه ای از شفاعت برای منافقان را بیان می کند.

گروهی در مکه به ظاهر مسلمان شدند، ولی هجرت نکردند و در عمل با مشرکان بودند. بعدها که هجرت کردند، (شاید هم برای جاسوسی) مؤمنان درباره ی آنان دو نظر داشتند. بعضی می گفتند: چون به توحید و معاد شهادت می دهند، رفتار

برادرانه با آنان داشته باشیم، و بعضی به خاطر ترک هجرت و همکاری آنان با کفار، طرفدار برخورد منفی با آنان بودند، که این آیه نازل شد.

جملات قرآن را در کنار هم معنا کنیم. در این آیه هم «أَضَلَّ اللَّهُ» داریم و هم «يُضِلُّ اللَّهُ»، ولی جمله «بِمَا كَسَبُوا» نیز هست. یعنی گمراه کردن الهی به خاطر عملکرد خود ماست.

پیام ها:

۱ با وجود رهبری همچون پیامبر صلی الله علیه و آله، تشتت آراء ناپسند است. «فَمَا لَكُمْ...» ۲ برای برخورد با منافقان، قاطعیت و یکپارچگی لازم است. «فَمَا لَكُمْ»، «فَتَّيْنِ» ۳ عامل سقوط انسان، اعمال خود اوست. «أَزَكَّسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا» ۴ دایه ی مهربان تر از مادر نباشید. آنکه خود، مقدمات سقوطش را فراهم کرده، چرا دلسوزی؟ «بِمَا كَسَبُوا»، «أَتُرِيدُونَ» ۵ وقتی پیمانہ ی گناه پر شود، قهر خدا حتمی است. همه ی عوامل در برابر قدرت خداوند بی اثر می شوند. «وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا» ۶ کسی که طبق نظام قانونمند الهی بخاطر عملکردش از گردونه خارج شد، حتی تو که پیامبری راهی برای نجاتش نمی یابی. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۸۹]

اشاره

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يَهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۸۹)

آنان (منافقان) دوست دارند که شما همچون خودشان کافر شوید، تا با آنان برابر گردید. پس از آنان دوستانی نگیرید تا آنکه (توبه کرده و) در راه خدا هجرت کنند. پس اگر سرباز زدند (و به همکاری با کفار ادامه دادند) پس آنان را هر جا یافتید بگیرید و بکشید و از آنان هیچ دوست و یآوری نگیرید.

روش برخورد با اهل نفاق، مراتبی دارد. اینگونه احکام شدید که در این آیه آمده، مربوط به گروهی از منافقان است که با مشرکان در توطئه ها همکاری می کردند.

پیام ها:

۱ خداوند از اسرار و خواسته های درونی منافقان پرده برمی دارد. «وَدُّوا...» ۲ منافقان و دشمنان، فکر و عقیده ی شما را می خواهند. «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ» ۳ جامعه ی اسلامی باید از منافقان تصفیه شود و پیوند دوستی و علاقه با آنان را قطع کند. «فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ» ۴ هجرت از منطقه ی کفر و شرک و توطئه، واجب است. «حَتَّىٰ يَهْجُرُوا» ۵ نشانه ایمان واقعی، هجرت در راه خداست. «حَتَّىٰ يَهْجُرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ۶ راه توبه همیشه باز است. «حَتَّىٰ يَهْجُرُوا» ۷ توبه ی هر گناهی، جبران همان گناه است. توبه ترک هجرت، هجرت است.

«حَتَّىٰ يَهْجُرُوا»

۸ منافقان کارشکن و توطئه گر، باید اعدام و سرکوب شوند و برای این کار، جامعه ی اسلامی باید قدرتمند باشد. «فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ» ۹ اسلام در مبارزه با دشمن و تعقیب مفسدان، مرز نمی شناسد. «فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» ۱۰ نباید به امکانات مادی و نیروی نظامی منافقان دل بست و باید از کمک آنان چشم پوشید. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا» ۱۱ هر گونه ارتباط قلبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی با منافق در اسلام محکوم است. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۰]

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمْ أَلْسَلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا (۹۰)

مگر کسانی (از منافقان) که به قومی پیوسته اند که میان شما و آن قوم پیمانی است، یا کسانی که (نزد شما می آیند در حالی که سینه هاشان از جنگ با شما یا قوم خودشان به تنگ آمده است) و اصلاً حال جنگ با هیچ طرفی را ندارند و این بی حوصلگی آنها لطف خداست) زیرا اگر خداوند می خواست آنان را بر شما مسلط می کرد و آنان با شما مقاتله می کردند. پس اگر آنان از شما کناره گرفته و با شما نجنگیدند و پیشنهاد صلح و سازش دادند، خداوند برای شما راهی برای تعرض و جنگ با آنان قرار نداده است.

پیام ها:

۱ به پیمان های نظامی حتی با کفار، باید احترام گذاشت. «بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ» ۲ در جنگ ها، به کسانی که اعلام بی طرفی می کنند، متعرض نشوید. «حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ» ۳ مسلمانان باید چنان قدرتمند باشند که مخالفان در فکر هجوم نباشند.

«حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ»

۴ توجه به قدرت الهی داشته باشید تا دچار غرور نشوید. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ» ۵ با اراده و مشیت الهی، منافقان و کفار از جنگ با شما باز ماندند. مبادا ضعف آنان را به حساب قدرت خود بگذارید. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ» ۶ جهاد اسلام برای سلطه و تحمیل عقیده نیست، بلکه برای دفع شرّ و موانع است. پس اکنون که آنان از شما دست برداشته اند شما تعرض بر آنان نکنید و اگر متعرض شوید ممکن است خداوند به آنان نیرو دهد و شما را قلع و قمع نمایند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ... لَسَلَّطَهُمْ...» ۷ به انگیزه های صلح طلبانه و تقاضای آتش بس، احترام بگذارید. چون در

اسلام، صلح اصل است و جنگ، در صورت ضرورت مجوز دارد. «فَإِنْ اَعْتَرَلُوْكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ»، «فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيْلًا» ۸ تنها پیشنهاد صلح از سوی دشمن کافی نیست، برای اطمینان، ترک جنگ و القای سلام لازم است. «فَلَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ وَ اَلْقُوا اِلَيْكُمْ السَّلَامَ» ۹ ملاک و معیار و ضوابط جنگ و صلح را باید خدا تعیین کند. «فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيْلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۱]

اشاره

سَتَجِدُوْنَ اٰخِرِيْنَ يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّامُنُوْكُمْ وَيَاْمَنُوْا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُوْدُوْا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْسُوْا فِيْهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَرِلُوْكُمْ وَ يُلْقُوا اِلَيْكُمْ السَّلَامَ وَ يَكْفُوْا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوْهُمْ وَ اُقْتُلُوْهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوْهُمْ وَ اُولٰٓئِكَ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنًا مُّبِيْنًا (۹۱)

بزودی گروهی دیگر را خواهید یافت که می خواهند از شما (با اظهار اسلام) در امان باشند و از قوم خود نیز (با اظهار کفر) ایمن باشند. آنان هر بار به سوی فتنه (و بت پرستی) برگردند، در آن فرو می افتند. پس اگر از درگیری با شما کناره نگرفتند و به شما پیشنهاد صلح ندادند و دست از شما برنداشتند، آنان را هر جا یافتید، بگیرید و بکشید که آنانند کسانی که ما برای شما بر ایشان قدرت و تسلطی آشکار قرار داده ایم.

نکته ها:

گروهی از مکیان، برای حفظ جان خود، نزد پیامبر آمده و منافقانه اظهار اسلام می کردند و هنگامی که به مکه برمی گشتند، سراغ بت پرستی می رفتند تا دچار شکنجه ی کافران نشوند و با این روش، از منافع هر دو گروه بهره مند می شدند و از خطرات هر دو جناح، در امان بودند و البته گرایش آنان به کفر بیشتر بود.

ص: ۳۵۰

۱ خداوند مسلمانان را از افکار و حرکات آینده دشمن آگاه می کند. «سَيَتَجِدُونَ» ۲ مسلمانان باید انواع دشمنان خود را شناخته، با هر یک برخوردی متناسب داشته باشند. «سَيَتَجِدُونَ آخِرِينَ...» ۳ به اظهارات هر کس اطمینان نکنید. «يُرِيدُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا بِكُمْ» ۴ هدف منافقان، رفاه و زندگی آسوده است. «يُرِيدُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا بِكُمْ وَيَأْمِنُوا قَوْمَهُمْ» ۵ محیطها و زمینه های مناسب، خصلت های درونی افراد را بروز می دهد. «كَلِمًا رُذُودًا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا» ۶ عقربه ی روح منافقان به سوی کفر است و با مساعد دیدن زمینه، در آن فرو می روند. «كَلِمًا رُذُودًا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا» ۷ برخورد شدید و سرکوبگرانه، با منافقانی است که حرکت های براندازی علیه نظام اسلامی می دارند. «لَمْ يَعْزِلُوا بِكُمْ» ، «يَكْفُوا أَيْدِيَهُمْ» ۸ شناخت منافقان نیاز به آگاهی و تحقیق و اطلاعات دقیق دارد. «تَقَفْتُمُوهُمْ» از «ثقافه» به معنای فرهنگ و علم است.

۹ مسلمانان باید از هر جهت بر کفار سلطه یابند. «سُلْطَانًا مُبِينًا» ۱۰ حکومت اسلامی در سرکوب منافقان توطئه گر و تصفیه ی جامعه، دستش باز است و ولایت دارد. «جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۲]

اشاره

وَمَنْ كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنِهِ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنِهِ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنِهِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۹۲)

ص: ۳۵۱

و هیچ مؤمنی را نسزد که مؤمن دیگر را بکشد، مگر از روی اشتباه، و هر کس مؤمنی را به خطا کشت، پس باید برده ی مؤمنی را آزاد کند و خونبهای کشته را به خانواده اش تسلیم کند، مگر آنکه (خانواده مقتول، از دیه ی قاتل) بگذرد و اگر (مقتول) با آنکه مؤمن است، از قومی است که با شما دشمن است (جریمه اش فقط) آزاد کردن یک برده ی مؤمن است و اگر (مقتول) از قومی باشد که میان شما و آنان پیمان است، دیه ی او را به خانواده اش تسلیم کند و برده ی مؤمنی را آزاد سازد. و اگر (برده ای برای آزاد کردن، یا پولی برای خرید برده) نیافت، پس دو ماه پیایی روزه بگیرد. این، (تخفیف و) بازگشتی از سوی خدا (به مردم) است، و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

مسلمانی به نام «عیّاش بن ابی ربیع» که سالها در مکه به دست «حارث» شکنجه شده بود، روزی پس از هجرت مسلمانان به مدینه، حارث را در مدینه دید و بی خبر از مسلمان شدنش، او را به عنوان کافر شکنجه گر کشت. خبر به پیامبر دادند، و این آیه نازل شد.

پرداخت دیه آثاری دارد:

الف: مرهمی برای بازماندگان مقتول است.

ب: جلوگیری از بی مبالاتی مردم است، تا نگویند قتل خطایی، بها ندارد.

ج: احترام به جان افراد و امتیّت اجتماعی است.

د: جبران خلأ اقتصادی است که در اثر قتل پیدا می شود.

در جایی که بستگان مقتول، از دشمنان مسلمین باشند، خونبها به آنان داده نمی شود، تا بنیه ی مالی دشمنان اسلام تقویت نشود. به علاوه اسلام، ارتباط مقتول مؤمن با خانواده کافرش را بریده است، پس جایی برای جبران نیست.

امام صادق علیه السلام فرمود: آزاد کردن برده، پرداخت حقّ خدا و دیه دادن پرداخت

یک دیه و خونبهای کامل، به اندازه ی متوسط درآمد یک فرد عادی است. هزار مثقال طلا یا صد شتر و یا دویست گاو. (۲)

در آیه مقدار دیه بیان نشده، تا نیاز به مفسران واقعی قرآن و سنت پیامبر و اهل بیت بیشتر احساس شود.

دیه ی پرداختی به خانواده مقتول مسلمان، اول آزادی برده مطرح شده، سپس خونبها، «فَتَّحْرِیرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِیَّةٌ» ولی در بستگان کافر، اول سخن از خونبهاست، سپس آزادی برده. «فَدِیَّةٌ مُسَلَّمَةٌ»، «وَ تَحْرِیرُ رَقَبَةٍ» شاید چون خویشان غیر مسلمان، توجهشان بیشتر به مادیات است و یا آنکه پرداخت دیه، در حفظ و بقای پیمان مؤثرتر است.

پیام ها:

۱ قتل بی گناه، در اسلام حرام است. «وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یَقْتَلَ» ۲ قتل، با ایمان ناسازگار است. «وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یُقْتَلَ» ۳ مؤمن، جایز الخطاست، باید مواظب باشد. «وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً» ۴ احترام جان مسلمان تا حدی است که از قتل خطایی هم نمی توان به آسانی گذشت. «وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِیرُ» ۵ خطا، یکی از ملاک های رفع تکلیف یا تخفیف در کیفر است. «فَتَّحْرِیرُ رَقَبَةٍ» ۶ جبران فقدان مؤمن، با آزاد کردن انسان با ایمان است. «تَحْرِیرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» ۷ آزادی، نوعی حیات است. وقتی حیات یک نفر گرفته می شود، به جبرانش باید یک نفر را آزاد کرد. (۲) «تَحْرِیرُ رَقَبَةٍ» ۸ آزادی بردگان، در لابلای برنامه های اسلام گنجانده شده است. «فَتَّحْرِیرُ رَقَبَةٍ» ۹ تسلیم دیه، مشروط به درخواست خانواده مقتول نیست، بلکه وظیفه ی قاتل

ص: ۳۵۳

۱-۱. نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۳۰.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر المیزان.

پرداخت آن است. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا» ۱۰ به هر کس نباید دیه داد، باید به خانواده مقتول داد تا حَقِّ به حق دار برسد.

«مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا»

۱۱ خانواده مقتول، مالک خونبها می شود. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا» ۱۲ تعیین دیه ی خطا کار، رمز وجود جریمه در نظام اسلامی است ﴿دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ﴾ ۱۳ در حالات هیجانی هم، عواطف و رحم نباید فراموش شود و عفو از خطا کار، یک صدقه ی پسندیده است. «إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا» ۱۴ ارزش پیمان تا آنجاست که گاهی کافر را در ردیف مؤمن قرار می دهد.

خونبها را به کفاری که هم پیمان است باید داد. «فَدْيَةٌ مُسَلَّمَةٌ»، «وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» ۱۵ نوع جریمه ها باید از یک سو به نفع افراد مؤمن باشد، «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» و از سوی دیگر سبب تقویت جامعه ی کفّار نگردد. لذا پرداخت دیه و خونبها به دشمن حربی، ممنوع است. «فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» ۱۶ شرط ایمان برای آزاد کردن برده، تشویقی است برای بردگان که به سراغ پذیرش اسلام بروند. «رَقَبَةٌ مُؤْمِنَةٌ» ۱۷ در اسلام و قوانینش، بن بست نیست. احکام اسلامی تعطیل نمی شود، ولی تخفیف دارد. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ» ۱۸ در اسلام، جریمه به مقدار توان جسمی و مالی افراد است. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ» ۱۹ روزه های پیاپی، وسیله ای برای پاکسازی روح است. «فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَابَعَيْنِ» ۲۰ اسلام، به بعد ایمانی افراد تکیه دارد. آزاد کردن برده و پرداخت دیه، دیدنی است، ولی روزه گرفتن، دیدنی نیست و به این وسیله، انسان و جدان دینی و اخلاقی خود را جریمه می کند. «فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَابَعَيْنِ» ۲۱ جان مؤمن بسیار مهم است، و کفّارات، نوعی تخفیف و ارفاق الهی است.

﴿تَوْبَةٌ مِنَ اللَّهِ﴾

۲۲ قتل غیر عمدی نیز انسان را از لطف خدا دور می کند و پرداخت دیه و آزاد

کردن برده راهی است برای برگرداندن لطف الهی به قاتل. «تَوْبَهُ مِنَ اللَّهِ» ۲۳ قوانین الهی، بر اساس علم و حکمت و با ملاحظه ی همه ی جوانب مسأله است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۳]

اشاره

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فِجْرًاؤُهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا (۹۳)

و هر کس به عمد مؤمنی را بکشد پس کیفرش دوزخ است که همیشه در آن خواهد بود، و خداوند بر او غضب و لعنت کرده و برای او عذابی بزرگ آماده ساخته است.

نکته ها:

در شرایط بحرانی جنگ احد، یکی از مسلمانان، مسلمان دیگری را به خاطر خصومت های شخصی دوران جاهلیت کشت. پیامبر اکرم از طریق وحی آگاه شد و در بازگشت از احد، در محله ی «قبا» به قصاص قتل مؤمن دستور داد، آن مسلمان قاتل را بکشند و به پشیمانی او توجهی نکرد. (۱)

اسلام برای جان مسلمان و حفظ امتیت افراد، اهمیت بسیار قائل شده و کیفر عذاب ابدی را برای آن مقزّر داشته تا جلوی قتل و جرائم سنگین گرفته شود.

تعبیراتی که در این آیه برای «قتل عمدی مؤمن» به کار رفته، درباره ی هیچ گناهی نیامده است. امام صادق علیه السلام فرمود: توبه ی کسی که از روی عمد مؤمنی را بکشد قصاص است. (۲)

«تعمد» از «عمود» است و از آنجا که ستون کارها تیت است، به کاری که با انگیزه ی قبلی باشد، عمدی گویند.

ص: ۳۵۵

۱- ۱. مغازی، ج ۱، ص ۳۰۴، به نقل از: پیامبری و جهاد، ص ۳۲۷.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۲۷۶.

در روایات متعددی به بزرگی گناه قتل تصریح شده، از جمله:

۱ در قیامت، قتل بی گناهان اولین مسأله ای است که از آن سؤال می شود.

۲ یاغی ترین افراد، کسی است که انسانی را بکشد یا بزند.

۳ علاوه بر گناه قتل، گناهان مقتول هم به دوش قاتل می افتد.

۴ اگر اهل آسمان و زمین در قتل مؤمنی شریک شوند، همه عذاب می شوند.

۵ اگر همه دنیا فنا شود، آسان تر از قتل یک بی گناه است. (۱)

پیام ها:

۱ در نظام اسلامی، هیچ مقامی حق قتل و اعدام بی جهت دیگران را ندارد. (۲) «مَنْ يَقْتُلْ» ، «مُتَعَمِّدًا» ۲ ارزش انسان به افکار و عقاید صحیح اوست. «مُؤْمِنًا» ۳ در کیفر، حساب لغزشهای آگاهانه و مغرضانه جداست. «مُتَعَمِّدًا» ۴ قتل و خونریزی از گناهان کبیره است. «فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ» ۵ مجازات و کیفر سنگین، از عوامل بازدارنده فساد در جامعه و عامل ایجاد و حفظ امیت اجتماعی است. «مَنْ يَقْتُلْ» ، «فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۹۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه در راه خدا (برای جهاد) گام برداشتید پس (در کار دشمن) تحقیق کنید و به کسی که نزد شما (با کلامی یا عملی یا

ص: ۳۵۶

۱- ۱). به وسائل، جلد ۱۹، صفحه ۲ به بعد، رجوع شود.

۲- ۲). ولی در نظام طاغوتی شعار «انا احیی و امیت» هست. بقره، ۲۵۸.

سلامی یا پیشنهادی) اظهار اسلام و صلح می کند، نگویید: تو مؤمن نیستی، تا بدین بهانه کالای زندگی دنیا و غنائم بدست آورید. زیرا که غنائم بسیار، نزد خداوند است. شما نیز خودتان قبلاً این گونه بودید، پس خداوند بر شما مَنّت نهاد (تا ایمان در جانتان نفوذ کرد) پس تحقیق کنید (و زود دست به اسلحه نبرید) که خداوند همواره به آنچه انجام می دهید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

□ پس از نبرد خیبر، رسول خدا صلی الله علیه و آله «اسامه بن زید» را همراه گروهی از مسلمانان به سوی یهودیان در یکی از روستاهای فدک اعزام کرد تا آنان را به اسلام یا قبول شرایط ذمه دعوت کنند. یکی از یهودیان به نام «مرداس» با آگاه شدن از آمدن سپاه اسلام، اموال و خانواده خود را در پناه کوهی قرار داد و در حالی که به توحید و نبوت پیامبر گواهی می داد، به استقبال مسلمانان آمد. اسامه به خیال آنکه او از روی ترس اظهار اسلام می کند، او را کشت و اموالش را به غنیمت گرفت. پیامبر خدا از این رفتار که به کشتن یک مسلمان انجامید، ناراحت شد.

انگیزه ی مادی و کسب غنائم در جهاد، چیزی است که اسلام آن را نکوهش کرده و از اقدام شتابزده و کشتن بی تحقیق، زیر عنوان حرکت انقلابی و قاطعیت، انتقاد نموده است.

□ جمله ی «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» هم می تواند اشاره به این باشد که شما خودتان هم در آغاز، به ظاهر ادعای اسلام می کردید و هم می توانید (آن گونه که در المیزان آمده است) اشاره به این باشد که خود شما نیز در جاهلیت با انگیزه های مادی و برای رسیدن به غنائم می جنگیدید و اسلام آن انگیزه ها را از میان برد.

□ ممکن است مراد از «أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ» اظهار اسلام و گفتن شهادتین باشد که با شأن نزول موافق است و یا مراد از القاء سلام، پیشنهاد آتش بس و ترک جنگ و تسلیم باشد نه اسلام آوردن، که معنای آیه این می شود: به کسی که پیشنهاد عدم تعرض می کند و اظهار تسلیم و ترک جنگ دارد، نگویید: تو به حرفت ایمان

نداری و دروغ می گویی تا بتوانید او را بکشید و غنائمی به دست آورید. (۱)

البته ممکن است مراد از جمله «فَتَيَّنُوا» در آخر آیه، تحقیق در تاریخ جاهلیت باشد. یعنی شما قبل از اسلام برای دنیا جنگ می کردید پس تحقیق کنید یعنی تاریخ را بررسی کنید که چگونه اسلام به شما رشد داد، پس از تازه مسلمانان توقع بالا نداشته باشید. (۲)

پیام ها:

۱ جهاد باید بر اساس اطلاعات و آگاهی از وضعیت و اهداف دشمن باشد.

«فَتَيَّنُوا»

۲ کسانی را که اظهار اسلام می کنند، با آغوش باز بپذیرید. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتَ مُؤْمِنًا» ۳ در جبهه ی جهاد، از قدرت خود سوء استفاده نکنید. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتَ مُؤْمِنًا» ۴ بر چسب بی دینی به دیگران زدن و عجله در نسبت دادن کفر به افراد مشکوک ممنوع. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتَ مُؤْمِنًا» ۵ ما مأمور به ظاهریم، نه درون افراد، اگر گفتارشان را نمی پذیریم، فوری هم رد نکنیم. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتَ مُؤْمِنًا» ۶ نه تنها ادعا دلیل می خواهد، بلکه رد مطلب نیز دلیل می خواهد. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتَ مُؤْمِنًا» ۷ با انگیزه های مادی دیگران را تکفیر نکنید. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۸ در جنگ ها، اهداف مادی را کنار بگذارید و قداست جهاد را با غنیمت طلبی نشکنید. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۹ جاذبه ی دنیا، رزمندگان جان بر کف را هم رها نمی کند. «إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۰ هدف از جهاد، پیوستن دیگران به اسلام است، نه کسب غنائم. پس به خاطر

ص: ۳۵۸

(۱-۱). تفسیر راهنما.

(۲-۲). تفسیر راهنما ذیل آیه.

غنائم، دیگران را متهم به بی دینی نکنیم. «لَا تَقُولُوا»، «لَسْتُ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۱ خطر عوض شدن انگیزه ها در جهاد، بسیار مهم است. «تَبْتَغُونَ» ۱۲ دنیا، عارضی، ناپایدار و زودگذر است. «عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۳ زهد و بی اعتنایی به دنیا، باید اخلاق رزمنده ی مؤمن باشد. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۱۴ شما بی تحقیق و بی پروا گام برنذارید، خداوند مسائل مادی را حل می کند.

﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ﴾

۱۵ یاد باداش های الهی، دنیا را در نظر کوچک می کند. ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ﴾ ۱۶ نعمت های مادی را هم از خدا بخواهیم. ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ﴾ ۱۷ انسان فطرتاً دنبال منافع مادی است و باید به نحوی تأمین شود، چه بهتر که با شناساندن ارزشهای بهتر و جهت دادن به این خواسته فطری او را از سقوط در ورطه سودهای کم و ناروا باز داریم. ﴿فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ﴾ ۱۸ دنیاگرایی، خصلتی جاهلی است. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» ۱۹ خود را به جای دیگران بگذارید، بعد قضاوت کنید. شما هم روزی چنین بودید. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» ۲۰ مغرور نشوید، که ایمانتان از خداست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» ۲۱ هدایت های الهی، منت خداوند بر ماست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» ۲۲ نعمت ها مسئولیت آورند. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا» ۲۳ خطر و ضرر قتل نابجا، بیش از احتمال نفاق از سوی دشمنان و از دست دادن غنائم است. عهده داران مال و جان و آبروی مردم، باید اصل احتیاط و تحقیق را فراموش نکنند. «فَتَبَيَّنُوا»، «فَتَبَيَّنُوا» ۲۴ نه ساده اندیش باشید، نه زود باور. نه بد اندیش و نه کینه توز. «فَتَبَيَّنُوا» ۲۵ در حوادث جنگ که زمینه و بهانه برای قتل بی گناهان است، با عقل و

حوصله برخوردار کنید، نه با احساسات، که خداوند، آگاه و بیناست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۹۵]

اشاره

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (۹۵)

مؤمنانی که بدون عذر و ضرر (مثل بیماری و معلولیت) از جهاد بازنشسته اند، با مجاهدانی که با اموال و جانهای خویش در راه خدا جهاد می کنند، یکسان نیستند.

خداوند، جهادگران با اموال و جانشان را بر وانشستگان (از جنگ) به درجه ای برتری داده است. خداوند همه مؤمنان را وعده ی (پاداش) نیک تر داده است، ولی خداوند مجاهدان را بر وانشستگان، با پاداش بزرگی برتری داده است.

نکته ها:

کسانی که به جبهه ی جهاد نمی روند، چند گروهند: منافقان بی ایمان، مسلمانان ترسو، رفاه طلبان، شکاکان، بی همتان که می گویند: با مال و بیان و قلم و دعا، رزمندگان را دعا و حمایت می کنیم، و جهاد، برای ما واجب عینی نیست. این آیه، به این گروه آخر مربوط می شود و از آنان انتقاد می کند. زیرا گروه های دیگر در موارد متعدّد به شدّت مورد انتقاد قرار گرفته اند و هیچ گونه مقام و درجه ای ندارند تا مجاهدان یک درجه بالاتر از آنان باشند.

در روایات آمده است، کسانی که به خاطر بیماری نمی توانند بجنگند ولی دلشان همراه رزمندگان است، با آنان در ثواب جهاد برابرند. (۱)

ص: ۳۶۰

آیه مربوط به واجب کفایی است و اگر جهاد واجب عینی بود، از قاعدان به عنوان متخلف یاد می شد.

پیام ها:

۱ شیوه ی تبلیغ و تشویق، باید مرحله ای باشد. (ابتدا فرمود: «لَا يَسْتَوِي» ، سپس فرمود: «دَرَجَةً» و در آخر: «أَجْرًا عَظِيمًا» ۲ با هر کس باید به نحوی سخن گفت: قرآن با مؤمنان جبهه نرفته و منافقان و ترسوها و رفاه طلبان برخورد متفاوت دارد. تنها با کلمه «الْقَاعِدِينَ» از مؤمنان جبهه نرفته یاد کرده است.

۳ آنان که مشکلات جسمی دارند از جهاد معافند. «عَيْزُ أَوْلَى الضَّرَرِ» ۴ جهاد مالی در کنار جهاد با جان مطرح است، چون بدون پشتوانه ی مالی، جبهه ضعیف می شود. «بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ» ۵ کمک های داوطلبانه ی مردم، از جمله منابع تأمین بودجه های دفاعی است.

«بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

۶ هر کجا خطر ناباوری مردم محتمل است، اصرار و تکرار لازم است. (در این آیه و آیه بعد جمله ی «فَضَّلَ اللَّهُ» و «دَرَجَةً» تکرار شده است.) ۷ خدمات و تلاش هر کس محترم است و به خاطر شُرکَت کسانی در جبهه، نباید ارزش های دیگران نادیده گرفته شود. برتری مجاهدان آری، اما طرد دیگران هرگز. «كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسَيْنِي» ۸ هر کس در هر موقعیت و مقام و خدمتی که باشد، باید بداند مقام رزمندگان مخلص از او بالاتر است. «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ» ۹ اگر خداوند به رزمندگان فضیلت داده است، پس جامعه هم باید برای مجاهدان و شهدا در اجتماع، گزینش ها و برخوردها حساب خاصی باز کند.

(البته به شرطی که برای رزمنده نیز توقعات نابجا پیدا نشود و گرفتار سوء عاقبت نگردد). «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ»

اشاره

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۹۶)

(آن پاداش بزرگ) درجات (مهم و متعدد) همراه با آمرزش و رحمتی از جانب اوست و خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱ تفاوت مبارزان با قاعدان اندک نیست، بلکه فاصله بسیار است. «دَرَجَاتٍ» ۲ شرط دریافت و برخوردارگی از رحمت الهی، پاک بودن و پاک شدن است.

ابتدا «مَغْفِرَةً» آمده، سپس «رَحْمَةً» ۳ خداوند، غفور و رحیم است، اما شرط برخوردارگی از این غفران و رحمت، جبهه رفتن و جهاد است. «مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً»، «غَفُوراً رَحِيماً»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ قُتِلُوا قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۹۷)

همانا کسانی که فرشتگان، جانشان را می گیرند، در حالی که بر خویشان ستم کرده اند، از آنان می پرسند: شما در چه وضعی بودید؟ گویند: ما در زمین مستضعف بودیم (و به ناچار در جبهه ی کافران قرار داشتیم) فرشتگان (در پاسخ) گویند: مگر زمین خداوند گسترده نبود تا در آن هجرت کنید؟ آنان، جایگاهشان دوزخ است و بد سرانجامی است.

نکته ها:

پیش از جنگ بدر، کفار مکه مردم آن شهر را به جنگ با مسلمانان فراخواندند و تهدید کردند که همه باید شرکت کنند و هر کس تخلف کند، خانه اش ویران و اموالش مصادره خواهد شد. برخی از مسلمانان هم که ساکن مکه بودند و هنوز هجرت نکرده بودند، از ترس جان، همراه کفار به جبهه ی جنگ با مسلمانان

آمدند و در «بدر» کشته شدند، آیه نازل شد و آنان را که با ماندن در محیط کفر و ترک هجرت، به خویش ستم کرده بودند، توبیخ کرد و مقصر دانست.

در روایات آمده است: کسی که به خاطر حفظ دین خود، حتی یک قدم هجرت کند، اهل بهشت و همنشین حضرت محمد صلی الله علیه و آله و ابراهیم علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱ فرشتگان به کارهای انسان آگاهند. «الْمَلَائِكَةُ»، «قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا» ۲ ترک هجرت و از دست دادن هدف و عقیده، ظلم به خویش است. (شعار «خواهی نشوی رسوا، هم‌رنگ جماعت شو» از نظر قرآن مردود است.) «ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» ۳ بازخواست گناه «ترک هجرت» پیش از هر چیز دیگر آغاز می شود. فرشتگان مأمور قبض روح در لحظه جان گرفتن ابتدا از آن بازخواست می کنند. «فِيمَ كُنْتُمْ» ۴ هجرت از محیط کفر واجب و سیاهی لشکر کفار شدن حرام است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ»، «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً» ۵ اگر می توانید، محیط را تغییر دهید، و گر نه از آنجا هجرت کنید تا مؤاخذه نشوید. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا» ۶ توجیه گناه پذیرفته نمی شود. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ...» ۷ محیط و جو اکثریت بر انسان مؤثر است، لذا انسان باید با هجرت، فشار محیط را در هم بشکند. «فَتُهَاجِرُوا» ۸ اصل، خداپرستی است نه وطن پرستی. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا» ۹ هجرت، یکی از درمان های استضعاف فکری و عقیدتی است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ»، «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً»

ص: ۳۶۳

اشاره

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا (۹۸) فَأُولَٰئِكَ عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَغْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا غَفُورًا (۹۹)

مگر مردان و زنان و کودکان مستضعف (و زبردستی) که قدرت تدبیر و چاره جویی ندارند و راهی (برای هجرت) نمی یابند.

پس آنانند که امید است خداوند از آنان درگذرد و خداوند همواره آمرزنده و بخشاینده است.

نکته ها:

آنان که نه تدبیری برای دفع کفر دارند و نه راهی برای تسلیم حق، مستضعفند و تکلیف از آنان برداشته شده است. (۱)

امام باقر علیه السلام: مردان و زنانی که عقلشان مثل کودکان است، مستضعف هستند. (۲)

پیام ها:

۱ قدرت، شرط تکلیف است. «إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ...» ۲ هجرت حتی بر زنان و کودکانی که در سیطره کفرند و توان هجرت دارند، واجب است. «وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ» ۳ مستضعف واقعی کسی است که توانایی هجرت و گریز از سیطره کفار و مشرکین را نداشته باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ» ۴ ناآگاهی از معارف دینی با وجود امکان یادگیری، گناه و ظلم به خویشتن است. «ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ»، «إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ»، «لَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا» ۵ عذرهای واقعی پذیرفته است، نه عذر تراشی ها و بهانه جویی ها.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ»

«لَا يَهْتَدُونَ»،

ص: ۳۶۴

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۳۷؛ معانی الاخبار، ص ۲۰۱.

۶ ترک هجرت، به قدری مهم است که بخشوده شدن این گونه افراد گرفتار و عاجز، با «شاید» مطرح شده است، نه به صورت قطعی. «عَسَى اللَّهُ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰]

اشاره

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافِقاً كَثِيراً وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِراً إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۱۰۰)

و هر که در راه خداوند هجرت کند، اقامتگاه های بسیار همراه با گشایش خواهد یافت و هر که از خانه اش هجرت کنان به سوی خدا و پیامبرش خارج شود، سپس مرگ، او را دریابد حتماً پاداش او بر خداوند است و خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

یکی از مسلمانان مکه بیمار شد گفت مرا از مکه بیرون ببرید تا جزء مهاجران باشم. همین که او را بیرون بردند، در راه درگذشت. سپس این آیه نازل شد.

همه ی هجرت های مقدس، مثل هجرت برای جهاد، تحصیل علم، تبلیغ و...

مصدق این آیه است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که برای معرفت امام زمان خود از خانه و شهر خود خارج شود، ولی اجل به او مهلت ندهد، از مصادیق این آیه است. (۱)

پیام ها:

۱ هجرت، زمینه ساز گشایش و توسعه است. «مَنْ يُهَاجِرْ»، «يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافِقاً» نابرده رنج، گنج میسر نمی شود.

۲ ما مکلف به وظیفه ایم، نه نتیجه. مهم خروج از منزل است، نه وصول به مقصد. «وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ»

ص: ۳۶۵

۳ راه خدا و رسول را پروید، نگران مرگ و حیات نباشید. «ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ» ۴ پاداش «مهاجر» با خداست و بالاتر از بهشت است. «وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا (۱۰۱)

و هر گاه که در زمین سفر کنید، گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید، اگر بیم دارید که کافران به شما آزار و ضرر رسانند. همانا کافران همواره دشمن آشکار شمایند.

نکته ها:

پس از سخن درباره ی جهاد و هجرت، این آیه حکم نماز مسافر را بیان می کند.

«ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ» کنایه از سفر است، چون مسافر هنگام سفر، زمین را زیر پای خود می کوبد. (۱)

در قرآن، گاهی به جای «وجوب» تعبیر «مانعی ندارد» به کار رفته، که این آیه نیز یکی از آن موارد است. گویا مسلمانان صدر اسلام به قدری به نماز علاقمند بودند که کوتاه کردن آن را گناه می پنداشتند.

نماز قصر، مخصوص موارد ترس از دشمن نیست. ولی چون معمولاً در سفرها، بیم و نگرانی هست، یا اینکه چون قانون نماز قصر، ابتدا در موارد ترس بوده و بعدها نسبت به هر سفر تعمیم یافته، قید «إِنْ خِفْتُمْ» آمده است.

در روایات مقدار سفری که در آن نماز کوتاه و شکسته می شود، مسیر یک روز (هشت فرسخ) مشخص شده است. (۲)

ص: ۳۶۶

۱-۱. مفردات راغب، ماده «ضرب».

۲-۲. تهذیب الاحکام، ج ۳، ص ۲۰۷.

تمام نمازهای مسافر جز نماز مغرب دو رکعتی است. (۱) و مراد از کوتاه کردن نماز، دو رکعتی شدن نمازهای چهار رکعتی است.

پیام ها:

۱ واقع بینی و انعطاف پذیری، یک اصل در قوانین الهی است. «تَقْصِرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ...» ۲ در حال نماز هم از دشمن غافل نباشید. سیاست و دیانت، عبادت و فطانت از هم جدا نیست. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ» ۳ در مواردی یقین لازم نیست. احتمال توطئه و فتنه برای تصمیم و تغییر برنامه کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ» ۴ حتی به هنگام احتمال خطر، اقامه نماز واجب است. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ...» ۵ کفر و ایمان با هم در تضادند. «إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عِدُوًّا» ۶ کفار، در دشمنی با شما متحدند. «عِدُوًّا» بجای «اعداء» ۷ دشمنی کفار با شما ریشه دار و پرسابقه و دائمی است. «كَانُوا لَكُمْ عِدُوًّا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۲]

اشاره

وَ إِذَا كُنْتُمْ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا آسِيْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ آسِيْلِحَتَهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْلَبُونَ عَنْ آسِيْلِحَتِكُمْ وَ آمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا آسِيْلِحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۱۰۲)

ص: ۳۶۷

(ای پیامبر!) هر گاه (در سفرهای جهادی) در میان سپاه اسلام بودی و برای آنان نماز برپا داشتی، پس گروهی از آنان با تو (به نماز) بایستند و سلاحهای خود را همراه داشته باشند، پس چون سجده کردند (قیام نمایند و رکعت دوم را فرادی انجام داده پس بروند و) پشت سر شما (نگهبان) باشند، و گروه دیگر که نماز نخوانده اند (از رکعت دوم) با تو نماز بخوانند و وسایل دفاع و سلاحهای خود را با خود داشته باشند، کافران دوست دارند که شما از سلاح و ساز و برگ خود غافل شوید تا یکباره بر شما حمله آورند، و اگر از باران رنجی به شما رسید یا بیمار و مجروح بودید، گناهی بر شما نیست که سلاحهایتان را بر زمین بگذارید و (فقط) وسایل دفاع با خود داشته باشید.

همانا خداوند برای کافران عذابی خوارکننده فراهم کرده است.

نکته ها:

در سال ششم هجری، پیامبر با گروهی به سوی مکه عزیمت کردند. در منطقه ی حدیبیه، با خالد بن ولید و دویست نفر همراه او مواجه شدند که برای جلوگیری از ورود آن حضرت، سنگر گرفته بودند. پس از اذانِ بلال و برپایی نماز جماعت، خالد بن ولید فرصت را مناسب دید که هنگام نماز عصر یکباره حمله کند. آیه نازل شد و از توطئه خبر داد. خالد پس از دیدن این معجزه ی وحی، مسلمان شد. (۱)

در این نماز، گروه اول پس از پایان رکعت اول، برخاسته بقیه نماز را خود تمام می کنند و امام جماعت صبر می کند تا گروه دیگر به رکعت دوم برسند و با سلاح، به نماز جماعت بپیوندند.

پیام ها:

۱ نماز، حتی در صحنه ی جنگ تعطیل نمی شود و رزمنده، بی نماز نیست. «فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ»، «وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ»

ص: ۳۶۸

۲ در اهمیت نماز جماعت همین بس که در جبهه ی جنگ با دشمن، حتی با یک رکعت هم برپا می شود. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا» ۳ در هنگام پیش آمدن دو وظیفه (جهاد و نماز)، نباید یکی فدای دیگری شود.

«فَلْتَقُمْ»

۴ در همه حال، هشیاری لازم است، حتی نماز نباید مسلمانان را از خطر دشمن غافل کند. «وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ» ۵ ، رهبر، محور وحدت و عبادت است. «كُنْتَ فِيهِمْ» ، «فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ» ۶ تقسیم کار، تعاون و شریک کردن دیگران در کارهای خیر، حتی در حساس ترین موارد، از عوامل الفت جامعه است. در این آیه، دو رکعت نماز جماعت میان دو گروه تقسیم شده، تا تبعیضی پیش نیاید و همه در خیر شریک باشند. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ...» ۷ فرمان های الهی به تناسب شرایط، متفاوت است. (این آیه مربوط به نماز خوف در برابر دشمن است.) «فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ» ۸ نماز جماعت در جبهه، نشان عشق به هدف و خدا و رهبر و پابندی به ارزشهاست. «إِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ» ۹ در جبهه باید جابه جایی نیروها در فاصله ی یک رکعت نماز، امکان پذیر بوده باشد. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا» ۱۰ هر چه مدت نماز در جبهه بیشتر شود، فرصت دشمن برای حمله افزایش می یابد. پس باید حفاظت بیشتری داشت. در رکعت اول، داشتن اسلحه کافی است ولی در رکعت دوم، هم اسلحه و هم ابزار دفاع. «وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ» ، «وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ» ۱۱ خداوند، پیامبرش را از توطئه ها و نقشه های پنهانی دشمن آگاه می کند. (با توجه به شأن نزول که ولید قصد کرد تا هنگام نماز جماعت حمله کند و با این آیه طرح او لغو شد.)

۱۲ حرکت با اخلاص شما، سبب امدادهای الهی در وقت خود است. (نزول این آیه و فرمان نماز خوف، یک امداد الهی در مقابل آن توطئه بود.) ۱۳ در جبهه، مراسم عبادی نباید طولانی شود و کارهای مانع هوشیاری، ممنوع است. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ» ۱۴ از آرزوهای دشمن، آگاه باشید. «وَدَّ الَّذِينَ» ۱۵ عبادت، وسیله ی غفلت از دشمن نشود. «تَغْفُلُونَ» ۱۶ احتمال غفلت در مسلمانان واقعی ضعیف است. (کلمه «لَعَوْ» در جمله «لَعَوْ تَغْفُلُونَ» نشانه ی این معناست.) ۱۷ با هوشیاری، باید از امکانات نظامی و اقتصادی حفاظت کرد. «أَسِيلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ» ۱۸ غفلت امت اسلامی، شیخون کفار را در پی خواهد داشت. «مَثَلَهُ وَاحِدَهُ» ۱۹ هر سخن و برنامه و حرکتی که مسلمانان را غافل کند، گامی است در جهت اهداف و خواسته های دشمن. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ» ۲۰ ملاک و مجوز معافیت از جبهه و سربازی، مرض و ضرر است. «بِكُمْ أَذَى»، «أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى» ۲۱ بارانی مجوز زمین گذاشتن اسلحه است که با ضرر و آزار همراه باشد. در باران بی ضرر رزمنده سلاح بر زمین نمی گذارد. «بِكُمْ أَذَى مِنْ مَطَرٍ» ۲۲ در هیچ حالی، رزمنده نباید از وسائل حفاظتی دور باشد. حتی اگر اسلحه ندارد، زره بر تن داشته باشد. «خُذُوا حِذْرَكُمْ» ۲۳ تهدید کفار و امید و دلگرمی دادن به مؤمنان، از شیوه های قرآن است. «أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا» ۲۴ در آینده، ذلت از آن کافران است. «لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»

اشاره

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ فَيَا مَأْمُورًا وَرُجُوعًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا (۱۰۳)

پس چون نماز را به پایان بردید، خداوند را در (همه) حال ایستاده و نشسته و به پهلو خوابیده یاد کنید، پس هر گاه آرامش یافتید (و حالت خوف تمام شد) نماز را (بصورت کامل) برپا دارید. همانا، نماز بر مؤمنان در وقت های معین واجب شده است.

نکته ها:

کلمه ی «فَيَا مَأْمُورًا» جمع «قائم» به معنای ایستاده و کلمه ی «رُجُوعًا» جمع «قاعد» به معنای نشسته و کلمه ی «جُنُوبًا» جمع «جنب» به معنای پهلو و کنایه از دراز کشیدن است. همچنین کلمه ی «كِتَابًا» به معنای امری نوشته شده و واجب و کلمه ی «مَوْقُوتًا» به معنای کاری با وقت معین است.

حضرت علی علیه السلام درباره ی آیه «فَادْكُرُوا اللَّهَ فَيَا مَأْمُورًا وَرُجُوعًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ» فرمودند:

یعنی شخص سالم ایستاده، مریض نشسته و کسی که نشسته نمی تواند، خوابیده نماز بخواند. (۱)

امام باقر علیه السلام درباره ی «كِتَابًا مَوْقُوتًا» فرمودند: یعنی مفروض و واجب. (۲)

پیام ها:

۱ کمبودهای نماز خوف، با یاد خدا جبران می شود. «فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ» ۲ نماز و یاد خدا در هر حال لازم است، در جبهه ی جنگ یا بستر بیماری. «فَيَا مَأْمُورًا وَرُجُوعًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ» ۳ سلاح رزمنده مسلمان، نماز و یاد خداست. «فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ»

ص: ۳۷۱

۱-۱. وسائل، ج ۵، ص ۴۸۸.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۳۹۴.

۴ نماز خوف، یک استثناست. پس از برطرف شدن حالت اضطرار، نماز باید به صورت عادی خوانده شود. «فَإِذَا أَطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۵ نماز، از واجبات قطعی الهی در همه ی عصرها و برای همه ی نسل ها است.

«كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا»

۶ وجوب هر نماز، در وقت مخصوص خودش است. «مَوْقُوتًا» ۷ تعیین وقت برای نماز، رمز تداوم، نظم و عامل مواظبت بر آن است که خود درس نظم و عامل نظم بخشیدن به امور مسلمانان است. «كِتَابًا مَوْقُوتًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۴]

اشاره

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلُمُونَكُمْ تَأْلُمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۰۴)

و در تعقیب دشمن سستی نکنید، اگر شما رنج می کشید، همانا آنان نیز همان گونه که شما رنج می برید رنج می برند، در حالی که شما چیزی (امدادهای غیبی و بهشت) از خداوند امید دارید که آنان امید ندارند، و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

پس از جنگ احد، ابو سفیان بالای کوه احد رفت و شعار داد که پیروزی ما در مقابل شکست سال گذشته در جنگ بدر بود. یاران پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: شهدای ما در بهشتند و کشته های شما در دوزخ.

آنان شعار دادند: «ان لنا العزی و لا عزی لکم» ما بت عزی داریم ولی شما ندارید، مسلمانان پاسخ دادند: «الله مولانا و لا مولی لکم» خداوند مولای ماست ولی شما مولی ندارید.

آن گاه کفار به نام بت هبل شعار دادند: «اعل هبل» سر بلند باد بت هبل. مسلمانان در پاسخ فریاد زدند: «الله اعلی و اجل» خداوند بالاتر و جلیل تر است. پس از نزول این آیه، پیامبر فرمان بسیج عمومی (حتی زخمیان) را صادر کرد، تا با این حرکت، فکر بازگشت کفار از سرشان بیرون رود.

۱ مسلمانان باید روحیه‌ی قوی داشته باشند و شکست‌های موردی (مثل احد) آنان را سست نکنند. «وَلَا تَهِنُوا» ۲ به جای موضع تدافعی، در تعقیب دشمن و در حالت تهاجمی باشید. «لَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ» ۳ از عوامل روحیه گرفتن مؤمنان، مقایسه‌ی دردهای خود با رنج دیگران و امید و توجه به امدادهای الهی و آگاهی اوست. «فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ» ۴ با همه‌ی آسیب‌ها و تلخی‌های جنگ، شما پیروزید، چون امید به الطاف الهی دارید. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ» ۵ مسلمانان، امیدهای گونه‌گون از خدا دارند. امید به امدادهای غیبی، پیروزی، مرعوب شدن دشمن، پاداش‌های معنوی و امثال آن. (مورد امید در آیه ذکر نشده و هر امیدی را شامل می‌شود). «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ» ۶ امید، بزرگ‌ترین اهرم حرکت و سرمایه‌ی روحی رزمنده است. یا شهادت و سعادت، یا پیروزی. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ» ۷ رنج و مشقت مؤمنان در جنگ‌ها، در مدار علم و حکمت خداوند است و لذا از آن جلوگیری نمی‌کند. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶]

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا (۱۰۵) وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۰۶)

همانا ما این کتاب را بحق بر تو فرورستادیم تا میان مردم به آنچه خدا (از طریق وحی) تو را آموخته و نشان داده، داوری کنی و به نفع خیانت کاران به مخاصمت برنخیزی.

و از خداوند طلب آمرزش کن که همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

□
شخصی از یک قبیله ی معروف، مرتکب سرقتی شد. چون موضوع به اطلاع پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، آن سارق، گناه را به گردن شخص دیگری انداخت که در خانه او زندگی می کرد. متهم، با شمشیر به او حمله کرد و خواستار اثبات این ادعا شد.

او را آرام کردند ولی یکی از سخنوران قبیله را همراه جمعی برای تبرئه ی خود خدمت پیامبر فرستاد. پیامبر، طبق ظاهر و بر اساس گواهی آنان، سارق واقعی را تبرئه کرد و خبر دهنده ی سرقت را (به نام قتاده) سرزنش نمود، ولی قتاده که می دانست گواهی آنان دروغ است به شدت ناراحت بود. این آیه نازل شد و مظلومیت قتاده و صحنه سازی و گواهی دروغ آنان را روشن ساخت.

نقل دیگر در شأن نزول آن است که در یکی از جنگ ها، یکی از مسلمانان زرهی سرقت کرد. چون در آستانه ی رسوایی قرار گرفت، زره را به خانه ی یک یهودی انداخت و افرادی را مأمور کرد که بگویند: یهودی سارق است، نه فلانی. پیامبر، طبق ظاهر، حکم به تبرئه آن مسلمان کرد. اما نزول این آیه، آن یهودی را تبرئه کرد.

« خَصِيْمًا » به کسی گفته می شود که از ادعایی طرفداری می کند و خائن به کسی گفته می شود که در محضر قاضی ادعای امری باطل می کند. (۱)

□
رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: من طبق ظاهر حکم می کنم، اما چنانچه حق با شما نیست به اتکای قضاوت من چیزی از کسی نگیرید که قطعه ای از دوزخ است.

□
امام صادق علیه السلام فرمود: جانشینان بر حق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همانند خود آن حضرت باید بر اساس قرآن قضاوت نمایند. (۲)

پیام ها:

□
□
۱ قرآن، پایه ی قضاوت و عدالت میان مردم است. «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ» ۲ قاضی باید از قانون قرآن، آگاهی کامل داشته باشد. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ»

ص: ۳۷۴

۱-۱). تفسیر راهنما ذیل آیه.

۲-۲). کافی، ج ۱، ص ۲۶۸.

۳ فراگیری قرآن و سنت شرط قاضی شدن است. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ»، «لِتَحْكُمَ»، «أَرَاكَ اللَّهُ» ۴ چون نزول قرآن بر اساس حق است، قضاوت ها هم باید بر مبنای حق باشد، نه وابستگی های حزبی، گروهی، منطقه ای و نژادی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» ۵ رفتار به عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمانان هم ضروری است. (با توجه به شأن نزول دوم) «لِتَحْكُمَ»، «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» ۶ قضاوت، از شئون انبیاست. تنها ابلاغ احکام کافی نیست، اجرای احکام نیز وظیفه است. «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ» ۷ کفر اشخاص، دلیل تهمت به آنان نمی شود. (با توجه به شأن نزول) ۸ پیامبر، علاوه بر قانون و کتاب، از امدادهای الهی برخوردار است. «أَرَاكَ اللَّهُ» ۹ خداوند علاوه بر قرآن برنامه های دیگری به پیامبرش نشان داد. «أَرَاكَ اللَّهُ» و نفرمود: «لتحکم بین الناس به» ۱۰ خداوند، پیامبرش را حفظ می کند و توطئه ها و صحنه سازی ها را فاش می سازد. «أَرَاكَ اللَّهُ» ۱۱ قانون محترم است، ولی برای جلوگیری از سوء استفاده ها باید چاره ای جست. در اینجا، امداد الهی چاره ی کار شد. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» ۱۲ دفاع و حمایت از خائن ممنوع است. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا» ۱۳ خائنان نباید امیدی به حمایت رهبران دینی داشته باشند. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا» ۱۴ قضاوت، مقامی است که متصدی آن، اگر معصوم هم باشد باز استغفار می طلبد. «وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ» ۱۵ از افتخارات اسلام این است که حتی اگر به یک یهودی ظلم شود، شخص اول اسلام برای مسلمانانی که سوء قصدی داشته اند باید استغفار کند.

□
«وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ»

۱۶ اگر قرآن، ساخته و پرداخته ی خود پیامبر بود، هرگز آیاتش فرمان استغفار به رسول خدا نمی داد. «وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ» ۱۷ قاضی باید همواره برای دوری از هوای نفس استغفار کند. «اسْتَغْفِرِ اللَّهُ» ۱۸ استغفار، مایه ی بهره گیری از مغفرت و رحمت پروردگار است. «عَفُورًا رَحِيمًا» ۱۹ خداوند علاوه بر بخشیدن گناه مهربان است. «عَفُورًا رَحِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷]

اشاره

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَانًا أَثِيمًا (۱۰۷)

و از کسانی که به خود خیانت می ورزند، دفاع مکن که خداوند خیانت پیشگان گنهکار را دوست ندارد.

نکته ها:

ظلم و خیانت به مردم، خیانت به خود است. زیرا آثار سوء زیر را بدنبال دارد:

الف: سبب از دست دادن روحیه ی صفا و عدالتخواهی است.

ب: عامل محروم کردن مظلومانی است که فردا به پا خواهند خواست.

ج: موجب آماده کردن قهر و دوزخ الهی برای خود است.

د: جامعه را آلوده می کند و این آلودگی دامن خود خائن را هم می گیرد.

پیام ها:

۱ دفاع از خائن، حرام و رضایت به خیانت، به معنای شرکت در جرم است.

«لَا تُجَادِلْ...»

۲ حاکم اسلامی باید پشتیبان مظلومان باشد، نه حامی ظالم. «وَلَا تُجَادِلْ...» ۳ عناوین، قدرت ها، تهدیدها، جو و افکار عمومی، هیچ یک مجوز همکاری با خائن نیست. «وَلَا تُجَادِلْ...»

۴ رهبر جامعه و قاضیان باید خائنان را بشناسند و نقشه هایشان را بدانند، تا بتوانند موضعگیری مناسب داشته باشند. «وَلَا تُجَادِلْ» ۵ هم از گذشته باید استغفار کرد، (آیه قبل) و هم نسبت به آینده هشیار بود.

«لَا تُجَادِلْ...»

۶ در فرهنگ قرآن، افراد جامعه به منزله ی اعضای یک پیکرند و خیانت به جامعه به منزله ی خیانت به خود است. «يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ» ۷ حساب خیانت های جزئی و ناآگاهانه، از خیانت توطئه گران فسادانگیز، جداسیت. «يَخْتَانُونَ»، «خَوَانًا»، «أَثِيمًا» ۸ آنکه با خیانت، محبت خود را از مردم می بُرد، محبت خدا هم از او قطع خواهد شد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ» ۹ در انسان غریزه ی محبوب شدن است که باید از این غریزه برای تربیت استفاده کرد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ» ۱۰ حُب و بغض خداوند، ملاک انتخاب و حرکت رسول خدا و مؤمنان است.

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸]

اشاره

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا (۱۰۸)

(آنان خیانت خود را) از مردم پنهان می کنند، ولی نمی توانند از خداوند پنهان دارند، در حالی که او آن گاه که شبانه، سخنان غیر خداپسندانه می گویند (و توطئه های پنهانی می کنند) با آنان است و خداوند همواره به آنچه انجام می دهند، احاطه دارد.

پیام ها:

۱ بهره گیری از جلسات مخفی شبانه برای توطئه، از شیوه های کار منافقان خائن است. «يَسْتَخْفُونَ»، «يُبَيِّنُونَ»

ص: ۳۷۷

۲ مهم ترین عامل تقوا، ایمان به حضور و آگاهی خداوند و احاطه ی او به همه ی گفته ها و کارهاست. «هُوَ مَعَهُمْ» ، «مُحِيطًا» ۳ خداوند از نزدیک، ناظر بر اعمال ماست. «هُوَ مَعَهُمْ» ۴ گفتار نیز، جزء اعمال است. با این که آیه درباره ی گفتارهای ناپسند سخن می گوید، ولی تعبیر «بِمَا يَعْمَلُونَ» می کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹]

اشاره

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا (۱۰۹)

هان شما همانها هستید که در زندگی دنیا از ایشان (خائنان) جانبداری کردید، پس چه کسی در روز قیامت در برابر خداوند از آنان جانبداری خواهد کرد؟ یا چه کسی (در آن روز)، وکیل و مدافع آنان خواهد شد؟

نکته ها:

در سه آیه ۱۰۷ تا ۱۰۹، به سه گروه سه هشدار داده شده است:

به قاضی می گوید: مواظب باش از مرز حق تجاوز نکنی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» به خائن می گوید: خدا ناظر کار توست. «هُوَ مَعَهُمْ»
به مدافع خائن می گوید: تلاش شما به درد قیامت نمی خورد. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

پیام ها:

۱ خائنان، به حامیان امروز خود دلخوش نباشند که فردایی هست. همه ی حمایت ها از خائنان، موقت و زودگذر است. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۲ حکم دادگاه در دنیا نافذ است، ولی مجرم، حساب کار خود را برای قیامت بکند که آن روز تنهاست. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۳ وکیل مدافع خائن نشویم و فریب حق الوکاله را نخوریم. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ»

۴ مظلومانی که در دنیا نتوانند حقشان را بگیرند، دلگرم باشند که در قیامت، پشتیبان دارند و به حساب ظالم رسیدگی می شود. «فَمَنْ يُجَادِلِ اللَّهَ عَنْهُمْ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۰]

اشاره

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۱۰)

و هر کس بدی کند یا بر خویشتن ستم نماید سپس از خداوند آمرزش طلبد، خداوند را آمرزنده و مهربان خواهد یافت.

نکته ها:

در کنار آیه قبل که تهدید خائن بود، این آیه راه توبه به روی او می گشاید.

«سوءاً» در لغت، به معنای زیان رسانی به دیگران هم آمده است. پس آیه هم ظلم به مردم و هم ستم به خویش را مطرح می کند. چنان که برخی مراد از «سوءاً» را گناه صغیره و مراد از «ظلم به نفس» را گناهان کبیره دانسته اند. (۱)

پیام ها:

۱ انسان حق ندارد حتی به خودش ظلم کند و گناه در حقیقت ظلم به خویشتن است. «يَظْلِمُ نَفْسَهُ» ۲ راه بازگشت برای خطاکاران باز است. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ» ۳ میان استغفار بنده و مغفرت الهی، فاصله ای نیست. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا» ۴ توبه ی واقعی چنان شیرین است که انسان، رحمت الهی را در درون خود احساس می کند. «يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا» ۵ خداوند نه تنها بدی ها را می بخشد، بلکه مهربان هم هست. «غَفُورًا رَحِيمًا»

ص: ۳۷۹

اشاره

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۱۱)

و هر کس گناهی مرتکب شود، پس در حقیقت به زیان خود مرتکب شده و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گناه که تجاوز از مرز قانون الهی است، صفای دل و تقوای روح و عدالت را از بین می برد و این بزرگ ترین خسارت است. علاوه بر آنکه در نظام هستی و سنت های الهی، نتیجه ظلم به مردم، دیر یا زود به خود ظالم می رسد. «فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ»

پیام ها:

۱ هر گناهی در روح و جان انسان، اثر مستقیم دارد. «يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ» ۲ انسان مجبور نیست و گناه را با سوء اختیار و اراده خود انجام می دهد. «يَكْسِبْ» ۳ آنچه در روح اثر سوء دارد، نیت سویی است که گناه را به دنبال دارد، نه صرف عمل بی قصد. «يَكْسِبْ» ۴ در بازگرداندن آثار بد گناه به گناهکار هیچ خطایی رخ نمی دهد و کاری حکیمانه است. «عَلِيمًا حَكِيمًا» ۵ کار حکیمانه مشروط به آگاهی و علم است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

اشاره

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا (۱۱۲)

و هر کس که خطا یا گناهی مرتکب شود، سپس آن را به بی گناهی نسبت دهد، به یقین بار تهمت و گناه آشکاری را بر دوش گرفته است.

نکته ها:

«خطا» به معنای لغزش است، عمدی یا غیر عمدی، ولی «إِثْمًا» گناه عمدی است.

تهمت، از گناهان بسیار بزرگی است که موجب ذوب شدن ایمان و محو عدالت

و اعتماد در جامعه و سبب عذاب اخروی است. امام صادق علیه السلام فرمود: تهمت به بی گناه، از کوه های عظیم سنگین تر است. (۱)

«بُهْتَانًا» به دروغی گفته می شود که انسان از شنیدن آن بهت زده می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: غیبت آن است که درباره ی برادر دینی خود چیزی را که خدا بر او پوشانده ابراز کنی، ولی اگر درباره ی او چیزی بگویی که در او نیست، بُهتان است. (۲)

پیام ها:

۱ تهمت، پرتاب تیر به آبروی مردم است. «يَزِمُ بِهِ» تهمت به بی گناه از هر نژاد و مکتب و در هر سنّ و شرایطی که باشد، حرام است. «يَزِمُ بِهِ بَرِيئًا» تهمت زنده، بار سنگینی از گناه را به دوش می کشد. «فَقَدِ احْتَمَلَ» (۳)

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَ لَوْ لَا - فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضَمُّوكَ وَ مَا يُضَمُّونَ إِلَّا أَنْفُسِهِمْ وَ مَا يُضَمُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا (۱۱۳)

و اگر فضل و رحمت خداوند بر تو نبود، گروهی از آنان تصمیم داشتند که تو را از مسیر حق گمراه کنند، اما جز خودشان را گمراه نمی کنند و به تو هیچ زیانی نمی زنند. و خداوند کتاب و حکمت را بر تو نازل کرد، و آنچه را نمی دانستی به تو آموخت. و فضل خداوند بر تو، بسی بزرگ بوده است.

ص: ۳۸۱

۱-۱. سفینه البحار، ماده «بهت»؛ کافی ج ۲، باب التهمه.

۲-۲. وسائل، ج ۱۳، ص ۲۸۶.

۳-۳. تنوین در دو کلمه «بُهْتَانًا» و «إِثْمًا» نشانه ی عظمت گناه است.

ممکن است این آیه، همانند آیه ۱۰۵، مربوط به ماجرای تهمت سرقت به یک بی گناه و شهادت دادن جمعی به دروغ، بر سرقت باشد، که پیامبر طبق گواهی آنان، داوری کرد. و ممکن است مربوط به گروهی باشد که به دیدار پیامبر آمدند و گفتند: با دو شرط حاضریم با تو بیعت کنیم، یکی آنکه بت ها را با دست خود نشکنیم و دیگر آنکه تا یک سال دیگر، بت «عُزّی» را پرستش کنیم. آیه نازل شد و این خواسته را رد کرد.

پیام ها:

۱ دشمنان، حتی برای پیامبر و لغزاندن او طرح و برنامه دارند، پس رهبران جامعه باید به هوش باشند. «يُضِئُ لُوكَ» ۲ تصمیم به منحرف ساختن دیگران، در حقیقت تصمیم به منحرف کردن خود است. «وَ مَا يُضِئُ لُومَنَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ» ۳ خداوند، آن گونه که قرآن را بیمه کرده (۱)، پیامبرش را نیز بیمه می کند. «وَ مَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ» ۴ تعلیم حکمت و فرستادن کتاب، نمونه ی روشن فضل و لطف الهی و رمز عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله است. «أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ» ۵ خداوند به پیامبرش، علم غیب و اسرار را می آموزد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» ۶ از نشانه های حقانیت پیامبر، این است که می گوید: تو بدون تعلیم الهی امکان آگاهی از اموری را نداشتی. آری، اگر قرآن ساخته پیامبر بود، هرگز به خودش نسبت جهل نمی داد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» ۷ خداوند معلّم پیامبر است، پس هیچ خطا و اشتباهی در تعلیم، رخ نمی دهد.

«عَلَّمَكَ»

ص: ۳۸۲

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴]

اشاره

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۱۴)

در بسیاری از (جلسات و) سخنان در گوشه آنان، خیری نیست، مگر (سخن) کسی که به صدقه یا کار نیک یا اصلاح و آشتی میان مردم فرمان دهد و هر کس برای کسب رضای خدا چنین کند پس به زودی او را پاداشی بزرگ خواهیم داد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از معروف در آیه، قرض الحسنه دادن است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: ایجاد خوش بینی و اصلاح ذات البین حتی با دروغ، عملی پسندیده است. (۲)

پیام ها:

۱ نجوا، جز در موارد استثنایی، ناپسند است، چون سبب سوء ظن میان مؤمنان می شود. «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ» ۲ در اظهار نظر، باید منصفانه رفتار کرد. همه ی نجواها را زیر سؤال نبریم. «فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ» ۳ گاهی آشتی دادن میان مردم، ایجاب می کند که با هر یک از طرفین، مخفیانه گفتگو کنیم. «إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ» ۴ گاهی امر به معروف یا صدقه ی آشکار، سبب شرمندگی و لجاجت طرف می شود، باید با نجوا و پنهانی عمل کرد. «أَوْ مَعْرُوفٍ»

ص: ۳۸۳

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۳۴.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۳۴۱.

۵ اهمیت آبروی مردم، تا حدی است که نجوای ناپسند، به خاطر حفظ آن پسندیده می شود و صدقه و امر به معروف مخفیانه، زشتی نجوا را تحت الشعاع قرار می دهد. «إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ...» ۶ ارزش کارها به اخلاص است. «إِثْنَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۷ انجام هر کار خیر پنهانی و محرمانه، نشان اخلاص نیست، شاید خود تظاهر باشد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ إِثْنَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۸ خدمت به جامعه، دعوت به نیکوکاری و همزیستی مسالمت آمیز سبب دریافت اجر عظیم است. «تُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵]

اشاره

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۱۱۵)

و هر کس پس از آنکه هدایت برایش آشکار شد با پیامبر مخالفت کند و راهی جز راه مؤمنان را پیروی کند، او را بدان سوی که روی کرده بگردانیم و او را به دوزخ افکنیم که سرانجام بدی است.

نکته ها:

این آیه درباره ی کسانی است که پس از پذیرش اسلام و رسالت پیامبر، به مخالفت آگاهانه با دستورات او می پردازند و راه خود را از راه جماعت مسلمین جدا می کنند.

«مُشَاقَّةَ رَسُولٍ» یعنی خودت را یک شِقِّ و رسول اکرم صلی الله علیه و آله را شِقِّ دیگر قرار دهی.

به کارشکنی پردازی و دست به مخالفت آگاهانه همراه با عداوت بزنی.

شقاق و مخالفت با پیامبر خدا انواع مختلفی دارد، مانند: انکار کل دین، ایمان به بعضی و کفر به بعضی دیگر، تحریف، توجیه و حيله های شرعی.

در روایات آمده است دو نفر برای مسخره کردن، سوسماری را مخاطب قرار داده و او را با لقب امیر المؤمنین خواندند. حضرت علی علیه السلام فرمود: «دعهما فهو»

امامهما يوم القيامة» یعنی آن دو استهزا کننده را به حال خود رها کنید که همین سوسمار در قیامت امام آن دو خواهد شد. سپس این جمله را تلاوت فرمود:

﴿تَوَلَّى مَا تَوَلَّى﴾ (۱)

حضرت علی علیه السلام در نامه ششم نهج البلاغه می فرماید: اگر مردم روی شخصی اتفاق آرا داشتند و او را امام نامیدند رضای خدا در آن است و اگر کسی با طعن یا بدعت از مدار اطاعت او خارج شد او را برگردانید و اگر برنگشت با او بجنگید که راه مؤمنان را پیروی نکرده است. (۲)

پیام ها:

۱ علم و شناخت مسئولیت آور است و کیفر مخالفان پیامبر زمانی است که حَقانیت پیامبر اکرم را فهمیده باشند. ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ﴾ ، «نُضِلِهِ جَهَنَّمَ» ۲ سیره ی عملی مسلمین به شرطی حَجَّت است که با سنت و راه رسول الله مخالفتی نداشته باشد. ﴿مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ﴾ ، «يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ، «نُضِلِهِ جَهَنَّمَ» ۳ پیامبر اسلام و مؤمنان در یک جبهه قرار دارند و مخالفت با جامعه اسلامی، مخالفت با پیامبر است. ﴿يُشَاقِقِ الرَّسُولَ﴾ ، «وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ۴ تسلیم بودن در برابر رسول خداوند واجب و مخالفت با او حرام است. ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ﴾ ۵ تفرقه افکنی در صفوف مسلمین سبب دوزخ است. «يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ، «نُضِلِهِ جَهَنَّمَ» ۶ خداوند، کسی را بدون اتمام حجت به دوزخ نمی برد. «بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى»

ص: ۳۸۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. «فَأَنْ أَجْمَعُوا عَلَى رَجُلٍ وَسَيِّمُوهُ أَمَامًا كَانُ ذَلِكَ لِلَّهِ رِضًا فَإِنْ خَرَجَ عَنْ أَمْرِهِمْ خَارِجَ بَطْعَنٍ أَوْ بَدَعَهُ زُدَّوهُ إِلَى مَا خَرَجَ مِنْهُ فَإِنْ أَجَبُوا قَاتَلُوا عَلَى اتِّبَاعِهِ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ مَا تَوَلَّى». نهج البلاغه نامه ۶.

۷ حساب افراد قاصر و مستضعف که صدای حق را نمی شنوند، یا قدرت تشخیص ندارند، از حساب افراد آگاه و لجوج، جداست. «بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ» ۸ مقدمات سقوط انسان، به دست خود اوست. «مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ» ، «نُضِلَّهُ جَهَنَّمَ» ۹ هر راهی جز راه مؤمنان واقعی، به دوزخ منتهی می شود. «يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ» ، «نُضِلَّهُ جَهَنَّمَ» ۱۰ نتیجه ی مخالفت با رسول خدا و امت اسلامی، تحت ولایت غیر خدا در آمدن و سقوط در جهنم است. «نُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّى» ۱۱ خداوند، نعمت های خود را از منحرفان قطع نمی کند و هر کس را در مسیری که خودش انتخاب کرده است، یاری می دهد. «نُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّى»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶]

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (۱۱۶)

همانا خداوند از اینکه به او شرک ورزیده شود (بدون توبه) در نمی گذرد ولی پائین تر و کمتر از آن را برای هر کس که بخواهد (و شایسته بداند) می بخشد.

و هر کس به خداوند شرک ورزد حتماً گمراه شده است، گمراهی دور و دراز.

نکته ها:

این آیه با اندک تفاوتی در آیه ی ۴۸ همین سوره گذشت. آری، در هدایت و تربیت تکرار لازم است.

تا ریشه ی شرک که یک مرض روحی عمیق است قطع نشود، اخلاق و اعمال صالح سودی ندارد. توبه، درمان شرک است و مشرک باید از مدار شرک بیرون آید تا عفو و رحمت الهی شامل او شود.

این آیه، امیدبخش ترین آیات قرآن است. (۱)

ص: ۳۸۶

۱ مخالفت با رسول خدا و شکستن وحدت مسلمین (که در آیه قبل آمده بود) نوعی شرک است. «وَمَنْ يُشَاقِقِ» ، «يُشْرَكَ بِهِ» ۲ شرک، بزرگ ترین گناه نابخشودنی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» ۳ انسان باید در حالتی بین بیم و امید نسبت به مغفرت الهی باشد. «لِمَنْ يَشَاءُ» ۴ شرک، مایه ی گمراهی و دوری از هر گونه کمال است. «ضَلَالًا بَعِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷]

اشاره

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا (۱۱۷)

(مشركان) به جای خدا، جز معبودانی مؤنث (که نام زن بر آنها نهاده اند مانند لات و مناه و عزی) نمی خوانند و جز شیطان سرکش و طغیانگر را نمی خوانند.

نکته ها:

آیه ی قبل، مشركان را در ضلالت و گمراهی دانست، این آیه، علت آن را پرستش بت ها و پیروی از شیطان می داند.

مراد از معبودان مؤنث در آیه «إِنَاثًا»، یا بت هایی است که مشركان نام های مؤنث چون لات و مناه و عزی بر آنها می گذاشتند و یا فرشتگان که به عقیده ی مشركان دختران خدا بودند. شاید هم مراد از «إِنَاثًا» در آیه، موجود تأثیرپذیر و ضعیف است و لذا صلاحیت پرستش را ندارد.

پیام ها:

۱ معبودهای غیر الهی، یا ضعیفند یا طغیانگر. «إِلَّا إِنَاثًا» ، «إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا» ۲ فرار از معبود حق، راهی جز پناه به معبودهای باطل و شیطان ندارد. «إِلَّا إِنَاثًا» ، «إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا» ۳ همه ی راههای انحرافی، به یک راه پیروی از شیطان منتهی می شود. «إِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا» ۴ پرستش هر معبودی جز خداوند در حقیقت شیطان پرستی است. «يَدْعُونَ مِنْ

[سوره النساء (۴): آیات ۱۱۸ تا ۱۱۹]

اشاره

لَعَنَهُ اللَّهُ وَ قَالَ لَاتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا (۱۱۸) وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأَمْتِنُهُمْ وَ لَأَمُرَّنَّهُمْ فَلْيَلْبِثُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَ لَأَمُرَّنَّهُمْ فَلْيَغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا (۱۱۹)

خداوند لعنتش کرده وقتی که گفت: من حتماً از بندگان تو سهمی معین خواهم گرفت. (و گروهی را منحرف خواهم کرد)

و حتماً آنان را گمراه می کنم و قطعاً به آرزوها سرگرمشان می سازم و دستورشان می دهم که گوش چهارپایان را بشکافند (تا علامت باشد که این حیوان سهم بت هاست) و به آنان فرمان می دهم که آفرینش خدا را دگرگون سازند. و هر کس به جای خدا، شیطان را دوست و سرپرست خود بگیرد، بی گمان زیان کرده است، زبانی آشکار.

نکته ها:

جمله «لَأَمْتِنُهُمْ» به معنای القای آرزوهای پوچ و بیجا است.

شکافتن گوش حیوان، از برنامه های خرافی جاهلیت بود که پس از آن، سوار شدن و ذبح و هر استفاده ای را از آن حیوان حرام می پنداشتند.

تأکیدهای بسیار شیطان بر گمراه ساختن مردم، که در این دو آیه آمده، هشدار بر صاحبان ایمان است.

عبارت «مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: بعضی از بندگان را گمراه می کند.

ب: از هر بنده ای لحظاتی را شیطانی می کند.

در روایتی می خوانیم: جمله «فَلْيَعِزَّنْ خَلْقَ اللَّهِ» تغییر دین خدا را نیز شامل می شود. (۱)

پیام ها:

۱ شرک ورزیدن در دام شیطان قرار گرفتن است. «إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِيَّاهُ»، «لَا تَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ» ریشه ی همه ی شقاوت های شیطان، ملعون شدن اوست. «لَعَنَهُ اللَّهُ» ۳ شیطان، دشمن دیرین انسان است، به هوش باشیم در دام او نیفتیم. «لَا تَتَّخِذَنَّ» ۴ شیطان برای گمراهی انسان، آخرین تلاش خود را می کند. (تمام آیه ی ۱۱۹) ۵ شیطان، همه را نمی تواند گمراه کند. «لَا تَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ» ۶ شیطان، خالقیت خدا را قبول دارد. «عِبَادِكَ» ۷ خطر و سوسه ها، جدی و دائمی است، دشمن خود را بشناسیم. (حرف لام که بر سر تمام افعال آمده است نشانه جدی بودن خطر است). «لَا تَتَّخِذَنَّ...» ۸ شیطان، هر کس را به نحوی گمراه می کند. بدعت در دین، تغییر در آفرینش.

«لَأْمَنِّيَنَّهُمْ»

«فَلْيَتَّكُنَّ»، «فَلْيَعِزَّنْ» ۹ آرزوهای طولانی از القائنات شیطان است. «لَأْمَنِّيَنَّهُمْ» ۱۰ شیطان، ابتدا در فکر و روح انسان اثر می گذارد، سپس او را تسلیم خود می گرداند. (جمله ی گمراه کردن و آرزوی طولانی ابتدا مطرح شده، سپس فرمان دادن) «لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأْمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ» ۱۱ انسان فطرتاً در مسیر حق است. کلمه «اضلال» در جایی بکار می رود که قبلاً مسیر حق باشد. «لَأُضِلَّنَّهُمْ» ۱۲ شیطان مردم را به حرام کردن حلال های الهی دعوت می کند. «فَلْيَتَّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۳ آرزوها زمینه اطاعت پذیری از شیطان است. «لَأْمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ»

ص: ۳۸۹

۱۴ خرافات، از القائنات شیطانی است. «فَلْيَبْتَكَرَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۵ اسلام، اجازه ی بی مصرف ماندن یک حیوان را نمی دهد تا چه رسد به بی مصرف ماندن انسان ها. «فَلْيَبْتَكَرَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۶ تغییر مخلوقات (نظیر زن را به مرد و مرد را به زن تبدیل کردن) کار حرام و شیطانی است. «فَلْيَغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ» ۱۷ اطاعت از شیطان در حقیقت پذیرش ولایت اوست. «يَتَّخِذِ الشَّيْطَانُ وَلِيًّا» ۱۸ تنها خداوند شایسته ولایت بر انسان است. «وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱]

اشاره

يَعِدُّهُمْ وَيَمْنِيهِمْ وَمَا يَعِدُّهُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا (۱۲۰) أُولَئِكَ مَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا (۱۲۱)

(شیطان) به آنان وعده می دهد و ایشان را در آرزو می افکند و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد.

آنانند که جایگاهشان دوزخ است و از آن راه گریزی نیابند.

نکته ها:

«مَحِيصًا» از «حیص» به معنای عدول و صرف نظر کردن است.

وقتی آیه ی ۱۳۵ آل عمران در مورد بخشایش گناهان از سوی خداوند نازل شد ابلیس با فریادی یارانش را جمع کرد و گفت: با توبه ی انسان، همه ی زحمات ما ناکام می شود. هر یک سخنی گفتند. یکی از شیاطین گفت: هر گاه کسی تصمیم به توبه گرفت، او را گرفتار آرزوها و وعده ها می کنم تا توبه را به تأخیر اندازد. ابلیس راضی شد. (۱)

هم خدا و هم شیطان وعده داده اند، ولی وعده ی الهی راست

ص: ۳۹۰

«وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۱) و وعده های شیطان جز دروغ و فریب چیز دیگری نیست. «وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» نشانه ی وعده های شیطان، دعوت به تنگ نظری و فساد است. در آیه ی دیگر می خوانیم: «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ»

(۲)

پیام ها:

۱ دلبستگی به آرزوها، افتادن در دام فریب شیطان است. «يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ» ۲ آنان که به دیگران حتی به کودکان وعده ی دروغ می دهند، کاری شیطانی می کنند. «وَمَا يَعِدُهُمْ...» ۳ دوزخ، برای گروهی جایگاه ابدی و خلود است. «مَا أَوْاهُمْ جَهَنَّمَ...» ۴ تهدید به کیفر، یکی از شیوه های جلوگیری از فساد است. «مَا أَوْاهُمْ جَهَنَّمَ» ۵ از همه ی ناگواری های دنیا می توان گریخت، ولی از عذاب آخرت هرگز! «لَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا» ۶ در آخرت، برگشت امکان ندارد، پس تا از دنیا نرفته ایم از بدی ها برگردیم.

«لَا يَجِدُونَ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۲]

اشاره

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (۱۲۲)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به زودی آنان را در باغهایی که از زیر (درختان) آنها جوی ها روان است وارد می کنیم. همیشه در آن جاودانند. وعده ی الهی حق است. و چه کسی در سخن از خداوند، راستگوتر است؟

ص: ۳۹۱

۱-۱. حج، ۴۷.

۲-۲. بقره، ۲۶۸.

۱ ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ۲ اگر همه ی اعمال صالح بود، کارساز خواهد گشت. کلمه «الصَّالِحَاتِ» با الف و لام نشانه همه کارهای نیک است.

۳ تشویق در کنار تهدید، از شیوه های تربیتی قرآن است. (آیه ی قبل تهدید بود، اینجا تشویق است). «مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ»، «سَنُدْخِلُهُمْ جَنَاتٍ» ۴ وعده ی الهی از ذات مقدس توانا و بی نیاز اوست. «سَنُدْخِلُهُمْ جَنَاتٍ» ولی وعده های دیگران یا از روی جهل و نیاز است، یا برخاسته از عجز و ناتوانی.

۵ لذت های دنیا، نگرانی از دست دادن دارد، امّا نعمت های بهشت، جاودانه است. «خَالِدِينَ فِيهَا» ۶ با مقایسه ی وعده های دروغ شیطان و وعده های راست خدا، به وعده ی الهی دل ببندیم. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۳]

اشاره

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۱۲۳)

(پاداش و عقاب و برتری) به آرزوهای شما و آرزوهای اهل کتاب نیست! هر که بدی کند بدان کیفر داده می شود و جز خداوند، برای خویش سرپرست و یآوری نیابد.

نکته ها:

مسلمانان به خاتمیت پیامبر اسلام و اینکه بهترین امتند افتخار می کردند. (۱) و اهل کتاب نیز به سابقه ی خود می بالیدند و می گفتند: جز ایام معدودی در آتش نخواهیم بود. (۲) این آیه در تصحیح پندار هر دو گروه، ملاک را «عمل» قرار داد.

در دو آیه قبل، امانی را از شیطان دانست، در این آیه آرزوهای باطل را ردّ می کند.

ص: ۳۹۲

۱-۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲-۲. بقره، ۸۰.

تعبیر «يُجَزَّ بِهِ» شامل جزای دنیوی، یا اخروی یا هر دو می باشد. روایات، جزای خلافکاری مؤمن را گرفتاری ها و سختی های دنیا و برزخ معرفی کرده است. (۱)

□
برخی مسلمانان انتظار داشتند که پیامبر صلی الله علیه و آله در مشاجرات مسلمانان و اهل کتاب، از مسلمانان جانب‌داری کند، در حالی که اصل بر عدالت است، نه حمایت. (۲)

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ کسی که از جمله ی «مَنْ يَعْمَلْ شِئْءًا يُجَزَّ بِهِ» به وحشت افتاده بود، فرمود: امراض جسمی و گرفتاری ها، نوعی کیفر اعمال انسان است. (۳)

پیام ها:

۱ از خیال ها و آرزوهای بی اساس پرهیزید، که کارآیی ندارد. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ» ۲ در هر گروه و قشری افراد پر توقع و امتیاز طلب پیدا می شود. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ»، «أَهْلُ الْكِتَابِ» ۳ در گفتار و داوری منصفانه عمل کنید و اگر انتقاد می کنید از ضعف همه بگویید. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلِ الْكِتَابِ» ۴ در انتقاد یا رفع عیب، از خودتان شروع کنید. جمله «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ» قبل از جمله «أَمَانِيَّ أَهْلِ الْكِتَابِ» است.

۵ قاطعیت بجا و ایستادگی در مقابل امتیاز طلبی های پوچ، از بهترین شیوه های تربیت است. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ» ۶ اسلام بر واقعیات استوار است، نه بر خیالات یا تمایلات افراد. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ...» ۷ خداوند عادل است و پاداش و کیفرش بر اساس عمل است. «مَنْ يَعْمَلْ» ۸ در مکتب وحی، همه در برابر قانون برابرند. «مَنْ يَعْمَلْ» (سوء استفاده و امتیاز طلبی از نام و آرم ممنوع است) ۹ اصل، عمل است نه شعار، ضابطه است نه رابطه! «مَنْ يَعْمَلْ»

ص: ۳۹۳

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. مستدرک، ج ۲، ص ۶۰.

۱۰ در اجرای حدود نسبت به مجرم، وساطت و شفاعت ممنوع است. «لَا يَجِدُ»، «وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴]

اشاره

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا (۱۲۴)

و هر کس کارهای شایسته انجام دهد، چه مرد باشد و چه زن، در حالی که مؤمن باشد پس آنان به بهشت وارد می شوند و کمترین ستمی به آنان نمی شود.

نکته ها:

کلمه ی «نَقِيرًا» از نوک زدن گرفته شده و به گودی هسته ی خرما که گویا نوک خورده است، گفته می شود.

در آیه ی قبل «مَنْ يَعْمَلُ سُوءًا» بود، اینجا «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ»، یعنی کیفر و پاداش، هر دو بر پایه ی «عمل» است.

در این آیه بهشت، و در آیه ی ۹۷ سوره ی نحل، علاوه بر آن «حیات طیبه» بیان شده است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱ عامل ورود به بهشت، ایمان و عمل صالح است، نه نژاد و ادعا و آرزو (که در آیه ی قبل مطرح بود). «لَيْسَ بِأُمَّتَيْكُمْ»، «مَنْ يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ...» ۲ همه ی نژادها، رنگ ها، ملل و طبقات، در بهره گیری از لطف خدا یکسانند.

«مَنْ يَعْمَلُ»

۳ با انجام قسمتی از کارهای صالح، به بهشت امید داشته باشید. چون کمال بی نهایت است و قدرت کسب انسان محدود. «مِنْ الصَّالِحَاتِ» ۴ زن و مرد، در رسیدن به کمالات معنوی برابرند. «مِنْ ذَكَرٍ وَ أُنْثَىٰ» بر خلاف

۵ ایمان، شرط قبولی اعمال است و خدمات انسان های بی ایمان، در همین دنیا جبران می شود و ارزش اخروی ندارد. (۲) «مَنْ يَعْمَلْ»، «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۶ جزای مؤمن نیکوکار بهشت است. «فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» ۷ کارهای نیک، گرچه اندک باشد ارزش دارد. «وَلَا يُظْلَمُونَ نَبِيراً»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵]

اشاره

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا (۱۲۵)

و دین و آیین چه کسی بهتر از آن کس است که خود را تسلیم خدا کرده، در حالی که نیکوکار است و از آیین ابراهیم حق گرا پیروی کرده است؟ و خداوند، ابراهیم را به دوستی خود برگزید.

نکته ها:

در دو آیه ی قبل، اصل را بر «عمل» دانست، نه انتساب به اسلام یا مسیحیت. این آیه برای جلوگیری از این است که پنداشته نشود همه ی ادیان و عقاید یکسانند.

مخفی نماند که تسلیم خدا بودن از رضا به قضای او بالاتر است. چون در رضا، انسان راضی خود را کسی می داند ولی در تسلیم، انسان برای خود ارزشی در برابر خدا قائل نیست. (۳)

«حَنِيفًا» یعنی کسی که از راه انحرافی به حق گرویده است، بر عکس «جنیف» که کسی را گویند که از حق به باطل گرویده است.

«خَلِيلًا» یا از ریشه ی «خلت» به معنای دوستی است، یا از «خلت» به معنای نیاز است، ولی معنای اول مناسب تر است.

طبق روایات، مقام خلیل اللّهی ابراهیم، به خاطر سجده های بسیار، اطعام

ص: ۳۹۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر اُطیب البیان.

مساکین، نماز شب، رد نکردن سائل و مهمان نوازی او بوده است. (۱)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تابع آیین ابراهیم است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» (۲) ابراهیم، «خلیل الله» است و محمد، «حبیب الله». (۳)

کسانی که وجهه ی خود را الهی کنند، برنده اند. چون «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۴) جز وجه الهی، همه چیز فانی است.

پیام ها:

۱ برترین آیین، پیروی از دین ابراهیم است. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا» ۲ تسلیم در برابر خداوند و احسان به مردم از اصول ادیان الهی است. «أَسْلَمَ»، «وَهُوَ مُحْسِنٌ» ۳ مکتب، بر پایه ی ایمان و عمل، هر دو استوار است و هر کدام بدون دیگری ناقص است. «أَسْلَمَ»، «وَهُوَ مُحْسِنٌ» ۴ بهترین الگوهای مردم کسانی هستند که خداوند آنان را برای خود برگزیده است. «وَاتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» ۵ هر کس از باطل روی گرداند خود را آماده مقام خلیل الهی می کند. «حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا (۱۲۶)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است تنها از آن خداوند است. و خداوند همواره بر هر چیز احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند بر همه ی مخلوقاتش احاطه ی کامل دارد. احاطه ی قهر و تسخیر،

ص: ۳۹۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. نحل، ۱۲۳.

۳-۳. درّ المنثور، ج ۲ ص ۲۳۰.

۴-۴. قصص، ۸۸.

احاطه ی علم و تدبیر و احاطه ی خلق و تغییر.

پیام ها:

۱ چون همه چیز از آن اوست، پس باید تنها در مقابل اراده ی حکیمانه ی او تسلیم بود. (اشاره به آیه ی قبل) «مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ»، «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ انتخاب ابراهیم به عنوان دوست (آیه قبل)، به خاطر نیاز خداوند نیست.

انسان های برگزیده نیز مملوک او هستند. «إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...» ۳ مالکیت مطلقه، همراه با علم و احاطه ی کامل بر مملوک، مخصوص خداست.

«بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۷]

اشاره

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَدَائِمِي النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَ أَنْ تَقُومُوا لِلنِّتَامِي بِالْقِسْطِ وَ مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا (۱۲۷)

و درباره ی (ارث) زنان از تو فتوی می خواهند، بگو: خدا درباره آنها به شما فتوی می دهد، و آیه های قرآن که بر شما تلاوت می شود، درباره ی زنان یتیم که حششان را نمی دهید و می خواهید به ازدواجشان در آورید و کودکانی که مستضعفند (به شما فتوی می دهد) که با یتیمان به انصاف رفتار کنید و هر کار نیکی انجام دهید، خدا از آن آگاه است.

پیام ها:

۱ حقوق زن، مورد بحث و گفتگوی مسلمانان صدر اسلام بوده است.

«يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ»

۲ دفاع از حقوق زنان، کودکان و یتیمان در کنار هم، نشانه ی ظلم به آنان در طول

تاریخ است. «النِّسَاءِ»، «يَتَامَى»، «الْوَالِدَانِ» ۳ حمایت از حقوق زنان، حکم خدشه ناپذیر خداوند است. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ» ۴ تشریح حکم از جانب خداوند است و بیان بر عهده ی پیامبر. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ» ۵ سنت های جاهلی را باید با فتوای صریح شکست. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ» ۶ به خاطر تفکرات جاهلی، زنان را از ارث محروم نکنید. «لَا تُوْتُونَهُنَّ مِمَّا كُتِبَ لَهُنَّ» ۷ خدا زنان را مالک دانسته و برایشان بهره ای از ارث قرار داده است. «كُتِبَ لَهُنَّ» ۸ بی میلی به ازدواج با دختران یتیم، هم ردیف محروم کردن آنان از ارث است.

همچنین تمایل به ازدواج با آنان به خاطر تصاحب ارثشان، نوعی ظلم به آنان است. «تَرْغَبُونَ» (هم به معنی مایل بودن است و هم به معنای مایل نبودن) ۹ حفظ حقوق یتیمان وظیفه همگان است. «وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى» ۱۰ باید جامعه اسلامی برای اجرای عدالت در میان یتیمان قیام کند. «تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ» ۱۱ برخورد عادلانه با یتیم، نمونه ی کار خیر است. «وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ» ۱۲ خدمت و حمایت از محرومان، فراموش نمی شود. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا» ۱۳ ایمان به علم الهی، بهترین تشویق برای انجام کار خیر است. «كَانَ بِهِ عَلِيمًا» ۱۴ علم خداوند به رخدادها، قبل از تحقق آن است. «تَفْعَلُوا»، «كَانَ بِهِ عَلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۸]

اشاره

وَ إِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَ أُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۲۸)

و اگر زنی از شوهرش بیم ناسازگاری یا اعراض داشته باشد بر آن دو باکی نیست که به گونه ای با یکدیگر صلح کنند (گرچه با چشم پوشی بعضی از حقوقش باشد) و صلح بهتر است، ولی بخل و تنگ نظری، در نفس ها حاضر شده (و مانع صلح) است، و اگر نیکی کنید و تقوا ورزید، پس بدانید که همانا خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

«نُشُوزًا» از ریشه ی «نشز» زمین بلند و معنای آن طغیان است. در آیه ی ۳۴ سخن از نشوز زن بود «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» و اینجا کلام از نشوز و سرکشی مرد است.

«الْشَّحَّ» در زن، نپوشیدن لباس خوب و ترک آرایش است. و در مرد، نپرداختن مهریه و نفقه و نشان ندادن علاقه.

رافع بن خدیج دو همسر داشت، یکی پیر و دیگری جوان. همسر مسنّ را به خاطر اختلاف هایی طلاق داد و پیش از تمام شدن عدّه، به او گفت: اگر حاضر باشی به این شرط با تو آشتی می کنم که اگر همسر جوانم را مقدم داشتم صبر کنی، و گر نه پس از تمام شدن مدّت عدّه، از هم جدا می شویم. زن، آشتی را پذیرفت.

سپس این آیه نازل شد.

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمود: این آیه مربوط به کسی است که از همسرش لذتی نمی برد و بنای طلاقش را دارد، زن می گوید: مرا طلاق نده، اگر خواستی همسر دیگری بگیر و مرا هم داشته باش. (۱)

پیام ها:

۱ علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. در مسائل خانوادگی قبل از آنکه کار به طلاق بکشد باید چارههایی اندیشید. «خَافَتْ» ۲ گذشت از حقی برای رسیدن به مصلحت بالا-تر و حفظ خانواده، مانعی ندارد و بهتر از پافشاری برای گرفتن حقّ است. «فَلَا جُنَاحَ» ۳ در مسائل خانواده، مرحله ی اوّل اصلاح خود زوجین، بدون دخالت دیگران است. اگر نشد، دیگران دخالت کنند. «أَنْ يُضِلَّ لِحَا بَيْنَهُمَا» ۴ بهره ی همسر از همسر، حقی قابل گذشت است. حکمی نیست که قابل تغییر نباشد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُضِلَّحَا»

ص: ۳۹۹

۵ حق خانواده بیش از حق شخصی زن یا مرد است. به خاطر حفظ خانواده، باید از حق شخصی گذشت. «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ» ۶ صلح، همیشه با پرداخت مال نیست. گاهی گذشت از حق، زمینه ساز مصالحه و آشتی است. و بخل مانع آن است. «وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسَ الشُّحَّ» ۷ رمز تزلزل بسیاری از خانواده ها، تنگ نظری و بخل و حرصی است که انسان را احاطه کرده است. «وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسَ الشُّحَّ» ۸ گذشت مرد از تمایلات جنسی و رعایت عدالت میان دو همسر، از نمونه های تقوا و احسان است. «إِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا» ۹ نظام حقوقی اسلام با نظام اخلاقی آن آمیخته است. «يُصْلِحًا»، «تُحْسِنُوا» ۱۰ چه گذشتن از حق خود و چه نیکی به همسر، همه در محضر خداوند است.

﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾

۱۱ مرد هوسباز بداند که اگر به خاطر کامیابی خود، همسر قبل را در فشار قرار دهد و او به ناچار مسئله ای را بپذیرد، خدا به عملکردش آگاه است. «كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۹]

اشاره

﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمَعْلَقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (۱۲۹)

و هرگز نمی توانید (از نظر علاقه ی قلبی) میان همسران به عدالت رفتار کنید، هر چند کوشش فراوان کنید. پس تمایل خود را یکسره متوجه یک طرف نسازید تا دیگری را بلا تکلیف رها کنید. و اگر راه صلح و آشتی و تقوا پیش گیرید، به یقین خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

قانون آسمانی با فطرت تضاد ندارد. انسان به همسر جوان بیشتر از همسر سالخورده علاقه دارد. و لذا فرمان عدالت تنها نسبت به رفتار با آن دو است نه

علاقه ی قلبی. حالا که عدالت قلبی نمی شود عدالت در عمل بایستی باشد. (۱) در اسلام، تکلیف فوق توان نیست. انسان قدرت بر تعدیل محبت را ندارد ولی حداقل عدالت در برخورد، را باید داشته باشد.

□
در روایات آمده است: پیامبر صلی الله علیه و آله حتی در ایام بیماری در آستانه ی رحلت، بستر خود را به عدالت به اتاق های همسران خود منتقل می کرد، و حضرت علی علیه السلام در روزی که متعلق به همسری بود، حتی در خانه همسر دیگر وضو نمی گرفت. (۲)

پیام ها:

۱ بلا تکلیف گذاشتن زن، حرام است. «فَتَذَرُوهَا كَالْمَعْلُوقَةِ» ۲ با صلح و تقوا، هم ضعف های گذشته بخشوده می شود، هم غفلت های نا آگاهانه ی امروز. «وَإِنْ تَصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۰]

اشاره

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعاً حَكِيمًا (۱۳۰)

و اگر آن دو از یکدیگر جدا شدند، خداوند هر یک را از کرم و وسعت خویش بی نیاز می کند. و خداوند همواره گشایش دهنده ی حکیم است.

پیام ها:

۱ در اسلام، برای خانواده بن بست نیست، (بر خلاف مسیحیت فعلی)، اگر عفو، صلح و اجرای حدود و هشدارها کارساز نبود، طلاق وجود دارد. «وَإِنْ يَتَفَرَّقَا» ۲ با پیدایش گره در زندگی، نباید مأیوس شد. بلکه مسیر را باید عوض کرد.

«وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ...»

۳ گام اول، اصلاح و تقوا است. (آیه ی قبل)، گام آخر، جدایی و طلاق است.

«وَإِنْ يَتَفَرَّقَا»

ص: ۴۰۱

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۵۸؛ کافی، ج ۵، ص ۳۶۲.

۲- ۲). تفسیر نمونه و تبیان.

۴ طلاق و جدایی همه جا بد نیست، گاهی راهگشاست. زیرا چه بسا اختلافات خانوادگی به خودکشی و روابط نامشروع بیانجامد. طلاق، امید تشکیل زندگی مجدد را نوید می دهد. «يُغْنِي اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ» ۵ خداوند، ضامن گره گشایی است. «يُغْنِي اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ» ۶ راه توسعه ی زندگی برای هر کس به گونه ای است. گاهی با ازدواج «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ» (۱) گاهی با طلاق «وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ» تا وظیفه چه باشد. نه از ازدواج باید ترسید، چون خدا وعده ی بی نیازی داده است؛ و نه از طلاق، چون خداوند آن جا هم وعده ی وسعت رزق داده است. «يُغْنِي اللَّهُ» ۷ روزی دست خداست. «وَإِسْعًا حَكِيمًا» ۸ تشریح طلاق یک تفضل الهی و بر اساس حکمت است. «وَإِسْعًا حَكِيمًا» ۹ بهره گیری از وسعت و قدرت، اگر همراه با حکمت باشد ارزش است و گر نه خطر است. «وَإِسْعًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۳۱ تا ۱۳۲]

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا (۱۳۱) وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلاً (۱۳۲)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و همانا کسانی را که پیش از شما کتاب آسمانی داده شدند و نیز شما را به تقوای الهی سفارش کردیم و اگر کافر شوید، (چه باک که) آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و خداوند همواره بی نیاز و ستوده (شایسته ی ستایش) است.

ص: ۴۰۲

و برای خداست آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است و خداوند بس کارساز است.

نکته ها:

در آیه قبل خداوند وعده داد که در صورت جدایی زن و شوهر هر دو را از رحمت گسترده خود بی نیاز می کند.

تکرار جمله ی «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» در این آیات، برای دفع این توهم است که کسی نپندارد خداوند نمی تواند همسران طلاق داده شده را کفایت کند، یا اینکه سفارش به تقوا به سود خداست، یا اینکه خدا مجبور است شما را نگهدارد. چون آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و اگر بخواهد شما را می برد و دیگران را جایگزین شما می سازد.

علی علیه السلام درباره ی رابطه انسان با خدا می فرماید: «غنيا عن طاعتهم لا تضره معصية من عشاء و لا تنفعه طاعة من اطاعه» (۱) نه گناه کسانی که گناه می کنند به او ضرر می رساند نه عبادت کنندگان برای او سودی دارد.

پیام ها:

۱ قدرت و مالکیت الهی، ضامن اجرای وعده های اوست. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ سفارش به پرهیزگاری سفارش همه ی انبیاست و تکرار این توصیه در همه ادیان، از اصول مهم تربیتی است. «وَصَيَّنَّا»، «مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ» ۳ مشترک بودن دستورات الهی در همه ادیان، عمل به آنها را آسان می نماید.

«وَصَيَّنَّا»

«مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ» ۴ از او که مالک آسمان ها و زمین است باید پروا داشت، نه دیگری. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ، «اتَّقُوا اللَّهَ» ۵ بی تقوایی زمینه ساز کفر است. «أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا»

ص: ۴۰۳

۶ خداوند غنی است و با داشتن مالکیت آسمان ها و زمین، نیازی به عبادت و ایمان ما ندارد. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۷ کفر، مردم را از تحت قدرت خدا خارج نمی کند. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۸ چون خدا بی نیاز مطلق است پس باید ستایش شود. «غَنِيًّا حَمِيدًا» ۹ غنای او دائمی است. «كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا» ۱۰ خداوند به ایمان و تقوای مردم نیازی ندارد. «أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا»، «كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا» ۱۱ به کسی توکل کنید که مالک آسمان ها و زمین است. «كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۳]

اشاره

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ قَدِيرًا (۱۳۳)

(ای مردم!) اگر خدا بخواهد شما را از میان می برد و دیگران را می آورد و خداوند بر این کار تواناست.

نکته ها:

چون این آیه نازل شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله دست مبارک خود را بر پشت سلمان فارسی زد و فرمود: آن جمعیت که خدا می آورد، از قوم فارس هستند. (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله با این سخن خود، هم اسلام ایرانیان را پیشگویی کرد و هم خدمات آنان را به اسلام.

پیام ها:

۱ مهلت دادن خداوند به کافران از عجز او نیست بلکه از حکمت اوست. «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ» ۲ امکانات و موقعیتی که دارید، همیشگی نیست، بلکه مربوط به اراده ی

ص: ۴۰۴

خداست. به خود مغرور نشوید. «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِالْآخِرِينَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۴]

اشاره

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (۱۳۴)

هر کس پاداش دنیا را بخواهد، پس (بداند که) پاداش دنیا و آخرت نزد خداست و خداوند همواره شنوای بیناست.

نکته ها:

انسان که می تواند از خداوند، دنیا و آخرت را بخواهد و از نعمت های هر دو سرا بهره مند شود، اگر تنها به دنیا اکتفاء کند و در کارهای نیک، در پی اهداف مادی باشد، به شدت در اشتباه است.

یکی از علل گرایش به کفر و بی تقوایی، گمان رسیدن به دنیاست که این آیه آن را رد می کند.

پیام ها:

۱ در انسان غریزه سودجویی است. قرآن از این غریزه در تربیت انسان ها استفاده می کند. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا» ۲ اسلام دین جامع و خواهان سعادت مردم در دنیا و آخرت و دستیابی به هر دو است. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۳ دنیا و آخرت، همه به دست اوست، پس دید خود را گسترش دهیم و از مادیات و تنگ نظری برهیم. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۴ اگر دنیا هم می خواهیم، از خدا بخواهیم، که همه چیز به دست اوست. «فَعِنْدَ اللَّهِ»

۵ مؤمنانی که از خداوند، هم دنیا و هم آخرت را طلب کنند برنده اند. (۱) «فَعِنْدَ اللَّهِ تَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۶ پاداش الهی بر اساس علم و آگاهی او به اعمال ما است. «فَعِنْدَ اللَّهِ تَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا» ۷ باید به حقیقت، مؤمن و مخلص بود نه به ظاهر، چرا که خداوند، شنوا و بیناست. «كَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلِذَلِكَ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ نَغَرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره بر پا دارنده ی عدالت باشید و برای خدا گواهی دهید، گرچه به ضرر خودتان یا والدین و بستگان باشد. اگر (یکی از طرفین دعوا) ثروتمند یا فقیر باشد، پس خداوند به آنان سزاوارتر است. پس پیرو هوای نفس نباشید تا بتوانید به عدالت رفتار کنید. (۲) و اگر زبان بیچانید (و به ناحق گواهی دهید) یا (از گواهی دادن به حق) اعراض کنید، پس (بدانید که) خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «تَلَوُّوا» از ریشه ی «لی» به معنای پیمانندن و تاب دادن است که مراد از آن در این آیه یا گرداندن زبان به ناحق و تحریف گواهی است و یا تاب دادن به اجرای

ص: ۴۰۶

۱- ۱). با توجه به آیه «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً» بقره، ۲۰۵.

۲- ۲). ممکن است معنی این جمله چنین باشد: از هوسها پیروی نکنید که در نتیجه از حق منحرف شوید و عدول کنید.

عدالت و ایجاد تأخیر در آن است.

تمام کلمات و جملات این آیه در راستای تشویق و تأکید بر عدالت است. قیام به عدالت و گواهی به عدالت و دوری از هر گونه فردگرایی، نژادگرایی و یا ضعیف گرایی، معیار حق و عدالت است، نه فقر و غنی، یا خویش و خویشاوند.

گواهی انسان چند حالت دارد:

گاهی علیه ثروتمندان به خاطر روحیه ی ضد استکباری.

گاهی به نفع ثروتمندان بخاطر طمع به مال و مقام او.

گاهی علیه فقیر به خاطر بی اعتنایی به او.

گاهی به نفع فقیر به خاطر دلسوزی برای او.

که این آیه همه ی این انگیزه ها را باطل و تنها قیام به عدل را حق می داند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمن بر مؤمن هفت حق دارد که واجب ترین آنها گفتن حق است، گرچه به زیان خود و بستگانش تمام شود. (۱)

پیام ها:

۱ به پاداشتن عدالت هم واجب است، هم لازمه ی ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۲ قیام به عدالت، باید خوی و خصلت مؤمن گردد. کلمه «قَوَّامِينَ» یعنی بر پا کننده دائمی قسط و عدل.

۳ عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمان نیز باید مراعات شود. به اقتضای اطلاق «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۴ عدالت باید در تمام ابعاد زندگی باشد. در اقامه عدل نام مورد خاصیه برده نشده است. «قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۵ گواه شدن و گواهی دادن به حق، واجب است. «كُونُوا»، «شُهَدَاءَ لِلَّهِ» ۶ نباید هدف از گواهی دادن، دست یابی به اغراض دنیوی باشد. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ» ۷ اقرار انسان علیه خودش معتبر است. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ»

ص: ۴۰۷

۸ ضوابط بر روابط مقدم است. «وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ» ۹ رعایت مصالح خود و بستگان و فقرا، باید تحت الشعاع حق و رضای خدا باشد. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ...» ۱۰ سود و مصلحت واقعی فقرا و اغنیا از طریق شهادت به ناحق تأمین نخواهد شد. «إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَاقِرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا» ۱۱ همه در برابر قانون مساویند. «غَنِيًّا أَوْ فَاقِرًا» ۱۲ پیروی از هوای نفس مانع اجرای عدالت است و ملاحظه فامیل و فقر و غنا نشانه ی هوای پرستی است. «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا» ۱۳ ادای شهادت واجب است و کتمان و تحریف آن ممنوع. «إِنْ تَلَمَّسُوا أَوْ تَعْرِضُوا» ۱۴ هر نوع کارشکنی، تأخیر و جلوگیری از اجرای عدالت، حرام است. «إِنْ تَلَمَّسُوا» ۱۵ ضامن اجرای عدالت، ایمان به علم الهی است. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (۱۳۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خداوند و پیامبرش و کتابی که بر پیامبرش نازل کرده و کتابی که پیشتر فرستاده است، (به همه ی آنها) ایمان (واقعی) بیاورید. و هر کس به خدا و فرشتگان و کتب آسمانی و پیامبرانش و روز قیامت کفر ورزد پس همانا گمراه شده است، گمراهی دور و درازی.

نکته ها:

مراد آیه یا آن است که: ای مؤمنان! گامی فراتر نهدید و به درجات بالاتر دست یابید، یا آنکه بر ایمانتان برای همیشه استوار بمانید و اندکی از آن عدول نکنید.

ایمان دارای درجاتی است، چنان که در آیات دیگر نیز می فرماید: «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا»

زَادَهُمْ هُدًى» (۱) کسانی که هدایت شدند خداوند ب هدایت آنان بیافزاید، «لِيُرَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ» (۲) تا ایمانی بر ایمان خویش بیافزایند.

پیام ها:

۱ مؤمن، باید تلاش کند تا خود را به مرتبه ی بالاتری از ایمان برساند. (۳) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا» ۲ ادیان آسمانی، هدف و حقیقت واحدی دارند، همچون کلاس های یک مدرسه که تحت نظارت یک مدیر است. «الْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَ الْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ» ۳ ایمان به همه ی پیامبران و کتاب های آسمانی، لازم است. «آمِنُوا» ، «وَمَنْ يَكْفُرْ» ، «فَقَدْ ضَلَّ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۷]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ إِزْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ سَبِيلًا (۱۳۷)

آنان که ایمان آوردند، سپس کافر شدند، بار دیگر ایمان آوردند و دوباره کفر ورزیدند، سپس بر کفر خود افزودند، قطعاً امیدی به آن نیست که خداوند آنان را ببخشد و به راه حق هدایتشان کند.

نکته ها:

در صدر اسلام گروهی از اهل کتاب در حضور مسلمانان اظهار ایمان می کردند و برای القای شبهه دوباره کافر می شدند و دلیل کفر خود را نادرستی اسلام قلمداد می کردند چنان که قوم یهود ابتدا به موسی ایمان آوردند، سپس گوساله پرست شدند، سپس توبه کرده و خداپرست گشتند، باز بر عیسی علیه السلام کفر ورزیدند و سپس با کفر خود به پیامبر اسلام، بر کفر خود افزودند.

ص: ۴۰۹

۱- ۱. محمد، ۱۷.

۲- ۲. فتح، ۴.

۳- ۳. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۱.

مشابه این آیه قبلاً نیز گذشت، که چنین کسانی توبه شان پذیرفته نیست و گمراهان واقعی می باشند. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ تُعَذِّبُهُمْ يُعَذِّبُهُمْ أَوْلَادُهُمْ كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ» (۱) هر روز به رنگی درآمدن، یا به خاطر عدم تحقیق در پذیرش دین است، یا از روی توطئه و نقشه برای متزلزل کردن عقیده ی مؤمنان. در آیه ی ۷۲ آل عمران نیز از این نقشه پرده برداشته که آنان، طرف صبح ایمان می آورند و آخر روز کافر می شوند تا مسلمانان را متزلزل کنند.

از مصادیق بارز این آیه، کسانی همچون «شَبَث بن ربعی» هستند که در تاریخ آورده اند: او در زمان پیامبر مسلمان شد، پس از پیامبر مرتد شد، سپس توبه کرد و یار حضرت علی گشت. اما بعد فرمانده خوارج شد و جنگ نهروان را به راه انداخت. باز توبه کرد و یار امام حسن و امام حسین علیهما السلام شد و از کسانی بود که به امام حسین علیه السلام نامه دعوت نوشت، اما در کوفه با مسلم بی وفایی کرد. در کربلا جزء لشکر یزید شد و به شکرانه قتل امام حسین علیه السلام مسجدی در کوفه ساخت. (۲)

پیام ها:

۱ خطر ارتداد و بازگشت از دین، هر مؤمنی را تهدید می کند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا» ۲ بی ثباتی در عقیده، به گمراهی نهایی و عدم آمرزش الهی می انجامد. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا»، «لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۳۸ تا ۱۳۹]

اشاره

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۳۸) الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلِيَّتُهُمْ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةُ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا (۱۳۹)

منافقان را بشارت ده که برایشان عذابی دردناک است.

ص: ۴۱۰

۱-۱. آل عمران، ۹۰.

۲-۲. کتاب مسلم بن عقیل آیه الله کمره ای، ص ۱۷۸، قاموس الرجال تستری، معجم رجال الحدیث آیه الله خوبی.

آنان که کافران را بجای مؤمنان، سرپرست و دوست خود می گیرند آیا عزّت را نزد آنان می جویند؟ همانا عزّت به تمامی از آن خداست.

نکته ها:

مضمون این آیه که انتقاد شدید از دوست و سرپرست گرفتن کفار است، در آیه ی ۲۸ آل عمران نیز بیان شده است.

در صدر اسلام، منافقان با یهود مدینه و مشرکان مکه رابطه داشتند تا اگر مسلمانان شکست خوردند، آنها ضرری نبینند و جایگاه خود را از دست ندهند.

عزّت تنها به دست خداست. چون سرچشمه ی عزّت یا علم است یا قدرت، و دیگران از علم و قدرت بی بهره اند. در مناجات شعبائیه می خوانیم: «الهی بیدک لا- بید غیرک زیادتی و نقصی» خداوندا! زیادی و یا کاستی من تنها در دست توست، نه در دست دیگری.

پیام ها:

۱ عزّت را در وابستگی به کفار جستن، خصلتی منافقانه است. «الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ...» ۲ کفار، حق سرپرستی مؤمنان را ندارند و مؤمنان نیز نباید ننگ سلطه ی کفار را بپذیرند. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۳ در سیاست خارجی، به جای گسترش روابط با کشورهای کفر، در فکر برقراری روابط با کشورهای اسلامی باشیم. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»

اشاره

وَ قَدْ نَزَلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَجَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا (۱۴۰)

همانا خداوند در قرآن (این حکم را) بر شما نازل کرده است که هر گاه شنیدید آیات خدا مورد کفر یا تمسخر قرار می گیرد با آنان، همنشینی نکنید تا به سخن دیگری مشغول شوند، و گر نه شما هم مانند آنان خواهید بود. همانا خداوند همه ی منافقان و کافران را در دوزخ جمع می کند.

نکته ها:

مشابه این آیه، آیه ی ۶۸ سوره ی انعام است که خطاب به رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: اگر دیدی کسانی در آیات ما یاوه سرایی می کنند، از آنان اعراض کن تا موضوع بحث آنان عوض شود. «وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ»

پیام ها:

۱ انسان، در برابر گفته های ناحق دیگران نباید بی تفاوت باشد. «إِذَا سَمِعْتُمْ»، «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۲ مجامله و سکوت در جلسه گناه، گناه است. «يُكْفَرُ بِهَا»، «فَلَا تَقْعُدُوا» ۳ یا محیط فاسد را عوض کنید، یا از آن محیط خارج شوید. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۴ تنها گناه نکردن و مستقیم بودن کافی نیست، باید بساط گناه را به هم زد و جلو انحراف دیگران را هم گرفت. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ» ۵ نباید به بهانه و عنوان آزادی بیان، سعه ی صدر، تسامح، خوش اخلاقی، مدارا، حیا، مردم داری، و امثال اینها، در مقابل تمسخر دین سکوت کرد.

«يُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۶ تعصب و غیرت دینی و موضعگیری و برخورد شرط ایمان واقعی است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۷ تشویق و تقویت کفر و استهزای دین، به هر نحو که باشد هر چند به صورت سیاهی لشکر حرام است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۸ شرط مصاحبت با دیگران، آن است که ضرر فکری و مکتبی نداشته باشد.

«يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۹ هم رابطه و هم قطع رابطه، هر کدام بجای خود لازم است، هم جاذبه و هم دافعه. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» ۱۰ کسی که راضی به گناه دیگران باشد، شریک گناه است. «إِنَّكُمْ إِذَا مَثَلْتُمْ» ۱۱ سکوت در برابر یاوه گویی های کفار، نوعی نفاق است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ» ۱۲ همنشینی های آخرت، جزای همنشینی های دنیوی است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۱]

اشاره

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَكُمْ يَحْنُوكُمْ فَأِنَّكُمْ كَأَنْ لَكُمْ فِتْنَةٌ مِنَ اللَّهِ فَتَلَاؤُوا أَلَمْ تَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانُوا لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعُكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (۱۴۱)

(منافقان) کسانی اند که پیوسته (از سر بدخواهی) مراقب شما هستند تا اگر از سوی خدا برای شما پیروزی باشد، گویند: آیا ما با شما نبودیم؟ (پس باید در افتخارات و غنائم شریک شویم) اگر برای کفار بهره ای (از پیروزی) بود، (به کفار) گویند: آیا ما مشوق شما (برای جنگ با مسلمانان) و بازدارنده شما از گزند آنان و عدم تسلیم در برابر) مؤمنان نبودیم؟ پس خداوند روز قیامت، میان شما داوری خواهد کرد. و خداوند هرگز راهی برای سلطه ی کفار بر مسلمانان قرار نداده است.

قرآن، از پیروزی مسلمانان با کلمه ی «فَتْحٌ» و پیروزی کفار با واژه ی «نَصِيبٌ» تعبیر کرده است، تا بفهماند رونق کفر، زودگذر است و فرجام نیک و پیروزی واقعی، با حق است.

«نَسْتَحِوْذٌ» از ریشه ی «حوذ» به معنای عقب ران گرفته شده است. زیرا شتربان برای سوق و حرکت دادن شتر، به آن قسمت ضربه می زند و در اینجا مراد، تشویق کفار به جنگ علیه مسلمانان است.

فقها در مسائل مختلف فقهی، برای اثبات عدم تسلط کفار بر مؤمنان، به جمله ی «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ» استناد می کنند. البته رفت و آمد و کسب اطلاع و آموزش دیدن و تبادل فرهنگی و اقتصادی، اگر سبب سلطه کفار و ذلت مؤمنان نباشد مانعی ندارد. چون در روایات می خوانیم: آموزش ببینید، گرچه به قیمت مسافرت به کشور چین باشد. و یا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کافر اسیری، ده مسلمان را آموزش دهد او را آزاد می کنم. و در زمان معصومین علیهم السلام معاملات میان مسلمانان و دیگران انجام می شده است.

پیام ها:

۱ منافقان فرصت طلبند و از هر پیشامدی به سود خود بهره می گیرند. «يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ...» ۲ منافقان جاسوسان کفار، و مشوق آنان برای جنگ با مسلمانانند. «نَسْتَحِوْذٌ» ۳ روز قیامت، با داوری به حق خدا، همه ی نیرنگ ها و نفاق ها آشکار می شود.

«فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۴ مؤمنان، حتی پذیرفتن سلطه ی کافران را ندارند، و سلطه پذیری نشانه نداشتن ایمان واقعی است. «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً» ۵ باید کاری کرد که کفار از سلطه بر مؤمنان برای همیشه مأیوس باشند. «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ...»

۶ هر طرح، عهد نامه، رفت و آمد و قراردادی که راه نفوذ کفار بر مسلمانان را باز کند حرام است. پس مسلمانان باید در تمام جهات سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی از استقلال کامل برخوردار باشند. «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۲]

اشاره

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاؤُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۴۲)

همانا منافقان با خدا مکر و حيله می کنند در حالی که خداوند (به کیفر عملشان) با آنان مکر می کند. و هر گاه به نماز برخیزند با کسالت برخیزند، آن هم برای خودنمایی به مردم و خدا را جز اندکی یاد نمی کنند.

نکته ها:

منافق، کسی است که در ظاهر احکام دینی را به جای می آورد، امّا انگیزه های او الهی نیست. نماز می خواند، امّا از روی ریاکاری، کسالت و غفلت. او گمان می کند با این روش خدا را فریب می دهد، در حالی که نمی داند خودش را فریب داده و خداوند به درون او آگاه است و جزای فریبکاری او را می دهد.

امام رضا علیه السلام می فرماید: چون خداوند، جزای خدعه آنان را می دهد، به این کیفر الهی، خدعه گفته می شود. (۱)

نماز مطلوب، عاشقانه، خالصانه و دائمی است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آنان که نماز را به آخر وقت می اندازند و فشرده می خوانند، نماز منافقان را انجام می دهند. (۲)

قرآن نسبت به مؤمنان جمله ی «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» به کار می برد ولی درباره ی منافقین جمله ی «قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ» و تفاوت میان «أَقَامُوا» و «قَامُوا» تفاوت میان برپاداشتن و به پا خواستن است.

ص: ۴۱۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. درّ المنثور، ج ۲، ص ۲۳۷.

۱ فریبکاری، بی‌نشاطی در نماز، ریاکاری و غفلت از یاد خدا، از نشانه‌های نفاق است. «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ»، «يُرَاؤُونَ»، «لَا يَذْكُرُونَ» ۲ منافقان بدانند که با خدا طرفند. «وَهُوَ خَادِعُهُمْ» ۳ کیفر خدا متناسب با عمل است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ» ۴ نماز منافقان نه روحیه دارد، نه انگیزه، نه مقدار. «كُسَالَى»، «يُرَاؤُونَ»، «قَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۳]

اشاره

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هُوَ لَا إِلَى هُوَ وَمَنْ يَضِلَّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا (۱۴۳)

(منافقان) بین کفر و ایمان سرگشته اند، نه با این گروه اند و نه با آن گروه و خداوند هر که را گمراه کند، برای او راه نجاتی نخواهی یافت.

نکته ها:

«تذبذب» حرکت چیزی است که در هوا آویخته باشد و هیچ جایگاه و پایگاه محکم و استواری در روی زمین نداشته باشد.

پیام ها:

۱ منافقان، استقلال فکر و عقیده ندارند به هر حرکتی می‌چرخند، به دیگران وابسته و بی‌هدف سرگردانند. «مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» ۲ منافق، آرامش ندارد. چون پیوسته باید موضع جدید، تصمیم فوری و عجولانه بگیرد. «مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» ۳ در مواضع اعتقادی و بینش فکری، قاطعیت لازم است. «مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» ۴ منافق، مورد قهر خداوند است. «مَنْ يَضِلَّ اللَّهُ» ۵ نفاق، درد بی‌درمان است. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا»

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلَا تَعْلَمُونَ أَنَّ تَجَعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا (۱۴۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! کافران را به جای مؤمنان دوست و سرپرست خود نگیرید، آیا می خواهید برای خداوند دلیل و حجت آشکار علیه خودتان قرار دهید؟

نکته ها:

مؤمنان حق پذیرفتن ولایت کفار را ندارند، ولی منافقان با کافران رابطه ی تنگاتنگ دارند. قرآن، کفار را شیطان های منافقان «حَلُّوا إِلَيَّ شَيْطَانِيهِمْ» (۱) و برادران منافقان معرفی می کند «الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) تعبیرات قرآن در آیات ۱۳۹ و ۱۴۱ مبین کیفیت رابطه ی آنان با کفار بود.

پیام ها:

۱ پذیرش ولایت کفار با ایمان سازگار نیست. یک دل، دو دوستی بر نمی دارد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا...»

۲ تولی و تبری، دوستی با مؤمنان و دوری از کافران، لازمه ی ایمان است.

لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»

۳ از هر نوع اختلاط، رفاقت و قراردادی که نتیجه اش به زیان مسلمانان باشد، باید پرهیز کرد. «لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» ۴ در سیاست خارجی، روابط سیاسی و اقتصادی، گزینش ها و عزل و نصب ها، هر اقدامی که به سلطه ی کفار بر مسلمانان انجامد حرام و محکوم است.

لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۵ مسلمان ذلت پذیر، در برابر خداوند پاسخی ندارد. «أَلَا تَعْلَمُونَ أَنَّ تَجَعَلُوا لِلَّهِ...»

ص: ۴۱۷

۱-۱. بقره، ۱۷.

۲-۲. حشر، ۱۱.

اشاره

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا (۱۴۵)

قطعاً منافقان، در پست ترین عمق آتشند و هرگز برای آنان هیچ یابری نمی یابی.

نکته ها:

«الدَّرَكِ»، عمیق ترین نقطه ی دریاست. به مطلبی هم که عمق آن فهمیده شود، می گویند: درک شد. به پله هایی که رو به پایین می رود «درک»، و به پله هایی که رو به بالا می رود «درجه» می گویند. همان گونه که بهشت، درجات دارد، دوزخ هم درجات دارد.

پیام ها:

۱ جایگاه منافقان در دوزخ از کفار بدتر است. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ» ۲ دوزخ، مراتب و درجاتی دارد. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ» ۳ در قیامت، راهی برای نجات منافقان نیست. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا» ۴ شفاعت، شامل حال منافقان نمی شود. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا»

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَ سَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۴۶)

مگر آنان که توبه کرده و (گذشته ی خود را) اصلاح نموده و به (دامن لطف) خدا پناه برده و برای خدا از روی اخلاص به دین گرویده اند، پس اینان در زمره ی مؤمنان هستند و بزودی خداوند به مؤمنان، پاداشی بزرگ خواهد داد.

پیام ها:

۱ راه توبه، برای همه حتی منافقان باز است و آنان را از «درک اسفل» به بهشت اعلا می رساند. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا»

۲ انسان آزاد است و می تواند آگاهانه تغییر جهت دهد. «تَابُوا» ۳ همراه با شدیدترین تهدیدها، به مردم امید هم بدهید. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ»، «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» ۴ توبه تنها یک اظهار پشیمانی نیست، بلکه بازسازی همه جانبه است. «أَصْلَحُوا»، «اعْتَصَمُوا»، «أَخْلَصُوا» ۵ توبه ی هر گناهی، به شکلی است. توبه ی نفاق، اصلاح به جای تخریب، اعتصام به خداوند به جای وابستگی به این و آن، و اخلاص به جای ناخالصی است. «أَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا» ۶ التقاط در عقاید و اندیشه، ممنوع است. «أَخْلَصُوا وَدِينَهُمْ لِلَّهِ» ۷ منافقان تَوَاب، در جدا شدن از هم فکرا نشان احساس غربت نکنند. چون دوستان بهتری می یابند. «فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ» ۸ مؤمنان، از توبه کنندگان واقعی استقبال کنند و آنان را از خود بدانند. «فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۷]

اشاره

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا (۱۴۷)

اگر شکر گزارید و ایمان آورید، خداوند می خواهد با عذاب شما چه کند؟ در حالی که خداوند همواره حق شناس داناست.

پیام ها:

۱ کیفرهای الهی، بر پایه ی عدالت اوست، نه انتقام و قدرت نمایی. عامل عذاب، خود انسان هایند. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ» ۲ شناخت نعمت های او و شکر آنها، زمینه ی قبول دعوت و ایمان است.

«شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

۳ ایمان به خداوند، بارزترین جلوه شکرگزاری است. «إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

۴ شکر، هم مایه ی نجات از قهر، هم سبب دریافت لطف بیشتر است. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَدَابِكُمْ»، «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا» ۵ اگر شما شکر کنید، خداوند هم نسبت به شما شاکر است. «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا» ۶ خداوند، با آنکه بی نیاز است، ولی از بنده ی کوچکش تشکر می کند. چرا ما شکر او را به جا نیاوریم؟! «إِنْ شَكَرْتُمْ»، «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا» «جُزْءٌ ۶»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸]

اشاره

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا (۱۴۸)

خداوند، آشکار کردن گفتار بد را دوست نمی دارد، مگر از کسی که به او ستم شده باشد و خداوند، شنوای داناست.

نکته ها:

این آیه به مظلوم، اجازه دادخواهی و فریاد می دهد، نظیر آیه ی ۴۱ سوره شوری که می فرماید: «وَلَمَنِ اتُّصِرَ بِعَدُوِّهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ» و هر کس پس از ستم دیدن، یاری جوید و انتقام گیرد، راه نکوهشی بر او نیست.

افشای زشتی ها را بارها قرآن منع کرده و از گناهان کبیره شمرده و وعده عذاب داده است. از جمله آیه ۱۹ سوره نور که علاقه به افشای زشتی های مؤمنان را گناه می داند: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ» در تعبیر «مَنْ ظَلِمَ» چند احتمال است:

۱ به معنای مَنْ ظَلِمَ باشد، یعنی فریاد کسی که مورد ظلم قرار گرفته، جایز است.

۲ به معنای «مَنْ ظَلِمَ»، یعنی فریاد به نفع مظلوم، هر چند خودش مظلوم نباشد.

۳ به معنای «علی من ظلم»، یعنی فریاد اعتراض آمیز به مظلومی که ساکت نشسته و ذلت می پذیرد. البته احتمال اول، نزدیک ترین وجوه است.

آنچه حرام است، افشای عیوب مردم در برابر دیگران است، نه بازگویی عیوب افراد به خود آنان. چون پیامبر خدا فرموده است: مؤمن، آینه‌ی مؤمن است. (۱)

امام صادق علیه السلام درباره‌ی این آیه فرمودند: کسی که افرادی را مهمان کند، ولی از آنان به صورت ناشایست پذیرایی کند، از کسانی است که ستم کرده و بر مهمان باکی نیست که درباره او چیزی بگویند. (۲)

پیام‌ها:

۱ قانون کلی و اصلی، حرمت افشاگری و بیان عیوب مردم است، مگر در موارد خاص. «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ» ۲ افشای عیوب مردم، به هر نحو باشد حرام است. (با شعر، طنز، تصریح، تلویح، حکایت، شکایت و...) «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ» ۳ نشانه‌ی جامعه اسلامی آن است که مظلوم بتواند با آزادی کامل، علیه ظالم فریاد بزند. «الْجَهْرُ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۴ غیبت مظلوم از ظالم جایز است. «الْجَهْرُ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۵ اسلام، حامی ستمدیدگان است. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۶ سوء استفاده از قانون ممنوع است. ستمگران بدانند که حرمت غیبت، راه ستمگری را برایشان نمی‌گشاید. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۷ تنها مظلوم، اجازه‌ی غیبت از ظالم را دارد، آن هم در مورد ظلم او، نه عیوب دیگرش. (۳) «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۸ ظالم، در جامعه‌ی اسلامی احترام ندارد، باید محکوم و به مردم معرفی شود.

«لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ»

«إِلَّا مَنْ ظَلِمَ» ۹ در تراحم ارزش‌های انسانی، باید اهم و مهم رعایت شود. ارزش دفاع از مظلوم، بیش از ارزش حیا و سکوت است. «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ» ، «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»

ص: ۴۲۱

۱-۱. بحار، ج ۷۴، ص ۲۳۳.

۲-۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۸۹.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۱۰ در موارد جواز افشای عیوب، از مرز حق تجاوز نکنید، چون خداوند شنوا و داناست. «سَمِيعًا عَلِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۹]

اشاره

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا (۱۴۹)

اگر کار نیکی را آشکارا یا پنهان انجام دهید، یا از لغزش و بدی دیگران در گذرید، بدانید که قطعاً خداوند بخشاینده تواناست.

نکته ها:

هر جا که مظلوم در موضع قدرت قرار گرفت و عفوِ ظالم اثر تربیتی دارد، باید عفو کرد و هر جا که سکوت، موجب ذلت مظلوم و تقویت ظلم است باید فریاد زد.

انتقام و قصاص، «حق» است و عفو و گذشت، «فضل». به فرموده ی حضرت علی علیه السلام، بخشودن دشمن، سپاس چیره شدن بر اوست. «اذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکراً للقدره علیه» (۱)

پیام ها:

۱ باید نسبت به خوبی ها مشوق بود و نسبت به بدی ها، بخشاینده. «إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا»، «أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ» ۲ گاهی ظلم ستیزی و فریاد، ارزش است و گاهی عفو و بخشش. «تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ» ۳ عفو از موضع قدرت، ارزشمند است. «عَفُوًّا قَدِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا (۱۵۰) أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۱۵۱)

ص: ۴۲۲

قطعاً کسانی که به خداوند و پیامبرانش کفر می ورزند و می خواهند میان خدا و پیامبرانش جدایی بیفکنند و می گویند: به بعضی ایمان می آوریم و به بعضی کافر می شویم، و می خواهند در این میانه راهی در پیش گیرند، (که مطابق هوس باشد، نه عقل و استدلال)

به حقیقت کافر همین هایند و ما برای کافران عذاب خوارکننده آماده ساخته ایم.

نکته ها:

آیه ۱۵۰ به منزله ی مبتدا و آیه ی ۱۵۱ به منزله ی خبر آن است.

یهودیان و مسیحیان، به خاطر هوس ها و تعصبات جاهلانه و تنگ نظری های بی دلیل، برخی انبیا را قبول داشتند و به برخی کافر بودند.

پیام ها:

۱ نبوت، یک جریان و سنّت دائمی الهی و همچون زنجیر بهم پیوسته است. پس باید به همه ی این جریان اعتقاد داشت. (۱) «يُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ» ۲ خدا و رسول، جبهه ی واحدند و جدایی در کار نیست. «يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ» ۳ کفر به خدا و رسولان، یا ایمان به خدا و کفر به همه ی پیامبران، یا ایمان به خدا و کفر نسبت به بعضی انبیا، ممنوع است. راه حق، ایمان به خدا و همه ی پیامبران است. «يَكْفُرُونَ»، «يُفَرِّقُوا»، «يَقُولُونَ»، «هُمْ الْكَافِرُونَ حَقًّا» ۴ همه ادیان آسمانی باید به رسمیت شناخته شوند. (البته در مرز تاریخی خود) «يَقُولُونَ تَوْمِنُ بَعْضٌ وَنَكْفُرُ بَعْضٌ» ۵ پذیرش قوانین مخالف اسلام، نوعی تبعیض در دین و ممنوع است. «تَوْمِنُ»

ص: ۴۲۳

۱ - ۱). نسبت به «امامت» نیز عقیده به همه ی امامان لازم است. پذیرش بعضی و انکار بعضی یا توقّف، به منزله ی کفر به همه ائمه است.

بِغَضٍ وَ نَكْفُرٍ بِيغْضٍ»

۶ التقاط و راه جدیدی در برابر راه انبیا گشودن، کفر است. «يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» ۷ جهنم، هم اکنون نیز موجود و آفریده شده است. «أَعْتَدْنَا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲]

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ لَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۵۲)

و کسانی که به خدا و پیامبرانش ایمان آورده و میان هیچ یک از آنان جدایی نیفکنده اند، اینانند که بزودی پاداششان را به آنان خواهد داد و خداوند، همواره بخشاینده و مهربان است.

پیام ها:

۱ باید به خداوند و تمام پیامبرانش ایمان داشت. با اینکه درجات انبیا و شعاع مأموریت آنها متفاوت است، ولی ایمان به همه ی آنها ضروری است. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ» ۲ با اینکه هستی ما و توفیقات ما و تمام امکانات و ابزارهای ما از اوست، ولی باز هم به ما پاداش می دهد. «أُجُورَهُمْ» ۳ خداوند در پاداش خود، کوتاهی ها و تقصیرات ما را به حساب نمی آورد.

«يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳]

اشاره

يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تَنْزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَ آتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُبِينًا (۱۵۳)

ص: ۴۲۴

اهل کتاب از تو می خواهند که کتاب و نوشته ای از آسمان برایشان فرود آوری، بی گمان از موسی بزرگ تر از آن را خواستند که گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده! پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فراگرفت، سپس بعد از آنکه معجزه های روشن برای آنان آمد، گوساله پرستی را پیش گرفتند، پس (بعد از توبه) ما از آن (گناه) هم درگذشتیم و عفو کردیم و به موسی حجتی آشکار دادیم.

نکته ها:

خواستگاری یهود از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آن بود که قرآن هم مانند تورات یک جا نازل شود و این بهانه ای بیش نبود. خداوند در پاسخ آنان می فرماید: حتی اگر قرآن را یک جا در نامه ای قابل لمس فرود آوریم، کافران آن را جادو می پندارند، «وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالُوا الَّذِيْنَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (۱) بهانه های کفار، برای ایمان نیاوردن، شبیه به هم است. مشرکان نیز همین تقاضا را از رسول خدا داشتند و می گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لِرُفَيْكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ» (۲)

پیام ها:

۱ اعمال و افکار و اخلاق ناپسند نیاکان، برای آیندگان، سوء سابقه می شود. «فَقَدْ سَأَلُوا...» ۲ بنی اسرائیل در پی حقی نبودند. و گر نه پس از آن همه معجزات، چرا گوساله پرست شدند؟ «اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ» ۳ از ایمان نیاوردن کفار، نگران و ناراحت نباشید، چون در برابر همه انبیا افراد لجوج بوده اند. «سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ» ۴ خداوند با چشم دیده نمی شود و درخواست دیدن او بدین صورت ظلم و ستمگری است. «أَرْنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ» ۵ انکار حقی و انحراف فکری، قهر خداوند را در همین دنیا به دنبال دارد.

ص: ۴۲۵

۱- ۱. انعام، ۷.

۲- ۲. اسراء، ۹۳.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ»

۶ رحمت الهی حتی گناه گوساله پرستی را هم می بخشاید. «فَعَفَوْنَا» ۷ انبیا مورد حمایت پروردگارند. «وَآتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُّبِينًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۴]

اشاره

وَ رَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (۱۵۴)

ما کوه طور را به خاطر پیمان گرفتن از آنان (بنی اسرائیل) بالای سرشان قرار دادیم و به ایشان گفتیم: سجده کنان از آن در وارد شوید و به آنان گفتیم: در روز شنبه (به احکام خدا) تعدی نکنید و از آنان پیمانی محکم گرفتیم.

نکته ها:

مشابه این آیه، در سوره ی بقره آیات ۶۳ و ۹۳ و نیز اعراف آیه ی ۱۷۱ آمده است.

منظور از پیمان خدا با بنی اسرائیل، همان است که در آیات ۴۰ و ۸۴ سوره ی بقره و ۱۲ مائده آمده است.

مکان های مقدّس، آداب ویژه ای دارد: «ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا» نسبت به کوه طور، در قرآن آمده است: «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» (۱) در مورد خانه های پیامبر: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ» (۲) درباره ی مساجد: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۳) درباره ی مسجد الحرام: «فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» (۴) درباره ی کعبه: «طَهِّرَا بَيْتِيَ» (۵) و آداب دیگری که نسبت به مساجد در کتب فقهی و منابع حدیثی آمده است.

ص: ۴۲۶

۱-۱. طه، ۱۲.

۲-۲. احزاب، ۵۳.

۳-۳. اعراف، ۳۱.

۴-۴. توبه، ۲۸.

۵-۵. بقره، ۱۲۵.

پیام ها:

۱ در تربیت گاهی لازم است از اهرم ترس و ارعاب استفاده شود. «وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ» ۲ اشتغال به کار هنگام تعطیلی و عبادت، نوعی تعدی از مرز است. «لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۵]

اشاره

فَبِمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ وَ كُفِرْتُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقْتَلْتُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَعَّ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵۵)

و به خاطر پیمان شکنی، و کفر آنان به آیات خدا و کشتن پیامبران به ناحق، و گفتن این سخن که بر دل‌های ما پرده افتاده است (آنان را عقوبت کردیم) بلکه خداوند بر دل‌های آنان به خاطر کفرشان مهر زد و جز اندکی، ایمان نمی آورند.

نکته ها:

بنی اسرائیل زمان پیامبر صلی الله علیه و آله انبیا را نکشته بودند، ولی پدران و اجداد آنان مرتکب چنین جنایتی شده بودند. اما بدان جهت که فرزندان به کار اجداد خود راضی بودند، جنایات به آنان نیز نسبت داده شده است. (۱)

پیام ها:

۱ پیمان شکنی، گناهی در ردیف کفر، بلکه زمینه ساز آن است. «نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ وَ كُفِرْتُمْ» ۲ ناسپاسی نعمت تا جایی است که آزاد شدگان به دست انبیا، قاتل انبیا می شوند. «قَتَلْتُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ» ۳ انسان با کفر و لجابت، زمینه ی سقوط خود را فراهم می کند. «طَعَّ»، «بِكُفْرِهِمْ»

ص: ۴۲۷

۴ ایمان آوردن افراد اندک در برابر کفر اکثر مردم، دلیل بر آن است که انسان، قدرت انتخاب و تصمیم دارد. پس دوستان، محیط و نظام فاسد، نباید اراده ی انسان را در راه حقّ عوض کنند. «فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۶]

اشاره

وَ بَكَفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلٰی مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا (۱۵۶)

و به خاطر کفرشان و سخنانشان که تهمت بزرگی به مریم زدند و گناه عظیمی مرتکب شدند، (قهر ما آنان را فراگرفت).

نکته ها:

تهمت به حضرت مریم، در آیه ی ۲۷ سوره ی مریم نیز مطرح شده است.

نسبت زنا به حضرت مریم، در واقع نسبت زنازادگی به حضرت عیسی و ناشایستگی او برای هدایت و رهبری هم بود و همین تهمت، دلیل کفرشان به عیسی علیه السلام بود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: تو مثل عیسی علیه السلام هستی. گروهی نسبت ناروا به مادر عیسی دادند. گروهی هم او را خدا پنداشتند. (۱)

شاید از آن جهت به تهمت، بهتان گفته می شود که افراد پاکدامن، با شنیدن آن نسبت ها، بهتشان می زند.

بهتان عظیم، عذاب عظیم دارد. در سوره ی نور، آیه ۲۳ آمده است: آنان که به زنان پاکدامن نسبت ناروا می دهند، عذاب عظیم دارند.

پیام ها:

۱ بهتان، در ردیف کفر قرار دارد. «بِكَفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ»، «بُهْتَانًا» ۲ در جامعه ی فاسد، گاهی به پاک ترین افراد، زشت ترین نسبت ها را می دهند.

«قَوْلِهِمْ عَلٰی مَرْيَمَ بُهْتَانًا»

ص: ۴۲۸

اشاره

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا ابْتِغَاءَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (۱۵۷) بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۵۸)

و(عذاب و لعنت ما آنان را فرا گرفت، به خاطر) سخنی که (مغروران) می گفتند: «ما عیسی بن مریم، فرستاده ی خدا را کشتیم» در حالی که آنان عیسی را نه کشتند و نه به دار آویختند، بلکه کار بر آنان مشتبه شد (و کسی شبیه به او را کشتند) و کسانی که درباره ی عیسی اختلاف کردند خود در شک بودند و جز پیروی از گمان، هیچ یک به گفته ی خود علم نداشتند و به یقین او را نکشته اند.

بلکه خداوند او را به سوی خود بالا برد و خداوند عزیز و حکیم است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در پیرامون جمله ی «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ» فرمودند:

غیبت حضرت قائم علیه السلام نیز همین طور است، همانا امت آن را به خاطر طولانی شدن انکار می کنند، برخی می گویند: قائم متولد نشده است، برخی می گویند:

متولد شده و مرده است، و برخی دیگر می گویند: یازدهمین ما عقیم بوده و... (۱)

عوامل و نشانه های مشتبه شدن امر و به دار آویختن شخصی دیگر به جای حضرت عیسی به این صورت بود:

۱ مأموران دستگیر کننده، رومی و غریب بودند و عیسی علیه السلام را نمی شناختند. (۲)

۲ اقدام برای دستگیری عیسی، شبانه بود.

ص: ۴۲۹

۱- ۱). الغیبه طوسی، ص ۱۷۰.

۲- ۲). احتمالاً کسی که بنای خیانت داشت و با گرفتن پول، عیسی را به مخالفان معرفی کرد، خود به شکل حضرت تبدیل شد و گرفتار گشت. تفسیر فرقان.

۳ شخص دستگیر شده، از خداوند شکایت کرد. که این شکایت با مقام نبوت سازگار نیست.

۴ همه انجیل های مسیحیان که فدا شدن عیسی و به دار آویختن او را با آب و تاب نقل کرده اند، سالها پس از عیسی نوشته شده و امکان خطا در آنها بسیار است.

۵ گروه هایی از مسیحیان مسأله صلیب را قبول ندارند و در اناجیل هم تناقضاتی است که موضوع را مبهم می کند.

پیام ها:

۱ گاهی سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به پیامبر کشی افتخار می کند. «إِذَا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ» ۲ در برابر ادعاهای باطل، صراحت لازم است. «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ» ۳ حضرت عیسی هم تولدش، هم رفتنش از این جهان بطور غیر طبیعی بود.

عروج کرد تا ذخیره ای برای آینده باشد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ» ۴ معراج، برای غیر از پیامبر اسلام هم بوده است. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ» ۵ عیسی، مهمان خداست. «رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ» ۶ در آسمان ها امکان زیستن انسان وجود دارد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ» ۷ اراده ی الهی همه ی توطئه ها را خنثی می کند. «كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۹]

اشاره

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا (۱۵۹)

و هیچ کس از اهل کتاب نیست مگر آنکه پیش از مرگش به او (مسیح) ایمان می آورد و او روز قیامت، بر آنان گواه خواهد بود.

نکته ها:

شاید معنا این باشد: قبل از مرگ مسیح علیه السلام، تمام اهل کتاب به او ایمان می آورند.

چون طبق روایات شیعه و سنی، عیسی علیه السلام در آخرالزمان از آسمان فرود آمده و پشت سر امام زمان علیه السلام نماز می خواند و مدت ها زیسته، سپس از دنیا می رود. آن روز، مسیحیان به او ایمان صحیح می آورند، نه ایمانی که او را پسر خدا بدانند. (۱)

پیام ها:

۱ همه ی کافران و منحرفان، در آستانه ی مرگ که پرده ها کنار می رود، به هوش می آیند و ایمان می آورند، ولی سودی ندارد. «وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ...» ۲ مرگ، یک سنت قطعی برای همه است. حتی برای عیسی که قرنها در بهترین شرایط مهمان خدا و فرشتگان بوده است. (۲) «قَبْلَ مَوْتِهِ» ۳ انبیا، گواهان و شاهدان بر انسان هاینند. «يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۰]

اشاره

فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا (۱۶۰)

و به خاطر ستمی که یهودیان روا داشتند و به خاطر آن که بسیاری از مردم را از راه خدا باز می داشتند، ما چیزهای پاک و دلپسندی را که قبلاً برایشان حلال بود، بر آنان حرام کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از طیباتی که بر یهود حرام شد، همان باشد که در آیه ی ۱۴۶ انعام آمده است «وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ» این تحریم در تورات کنونی نیز وجود دارد. (۳)

حالات و اعمال فرد و جامعه، در برخورداری از نعمت های الهی یا زوال آنها نقش اصلی دارد. در سوره ی فجر آیه ۱۷ می خوانیم که گاهی دلیل محرومیت،

ص: ۴۳۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. اگر مراد از «قبل موته» مرگ حضرت عیسی باشد.

۳-۳. تورات، سفر لاویان، فصل ۱۱.

بی توجّهی به یتیمان است. «كَلَّا- يَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» و در آیه ی ۹۶ سوره اعراف می خوانیم: اگر اهل قریه ها ایمان و تقوا داشته باشند از برکات آسمان بهره مند می شوند. «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ» چنان که در حدیث می خوانیم: کسانی که محصولات کشاورزی آنان نامرغوب می شود، به خاطر ظلمی است که از آنان سرزده است. (۱)

پیام ها:

۱ ظلم، زمینه ی محرومیت از نعمت هاست. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۲ گاهی محرومیت های اقتصادی و تنگناهای مادی نشانه ی قهر و کیفر الهی است. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۳ حرام ها همیشه به خاطر رعایت مسائل بهداشتی نیست. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۴ گرچه مجازات اصلی در قیامت است، ولی کیفرهای دنیوی حالت هشدار دارد و برای خلاف کاران، کیفر و برای صالحان آزمایش است. «فَبِظُلْمٍ»، «حَرَمْنَا» ۵ بسپتن راه خدا به هر طریق (تحریف، کتمان، بدعت، فساد، انحراف و...) عامل محرومیت از نعمت هاست. «وَبَصَّأَهُمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۱]

اشاره

وَ أَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۶۱)

و به خاطر ربا گرفتن، که از آن نهی شده بودند و خوردن مال مردم به ناحق (طبیات را بر آنان حرام کردیم) و برای کافران از ایشان عذاب دردناکی فراهم ساخته ایم.

نکته ها:

حکم تحریم ربا در تورات، سفر تثیبه، فصل ۲۳، جملات ۱۹ و ۲۰ آمده است. (۲)

ص: ۴۳۲

۱- ۱. مستدرک، ج ۱۳، ص ۴۷۳.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۱ رباخواری گرچه به ظاهر منبع درآمد و عامل کامیابی است، ولی در واقع زمینه‌ی محرومیت و عذاب است. «حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ»، «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا»، «عَذَاباً أَلِيماً» ۲ همه‌ی ادیان آسمانی، نسبت به روابط مالی انسان‌ها و چگونگی دخل و خرج، سخن و حساسیت دارند. «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَ قَدْ نُهِوا عَنْهُ وَ أَكَلِهِمْ»، «بِالْبَاطِلِ» ۳ تا ظلم و ربا و حرام خواری، انسان را در مدار کفر قرار نداده، راه بازگشت آسان است. و گر نه این گونه گناهان زمینه‌ی کفر و عذاب است. «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا»، «أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲]

اشاره

لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَ مَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْراً عَظِيماً (۱۶۲)

ولی راسخان در علم از یهود و مؤمنان، به آنچه بر تو و آنچه پیش از تو نازل شده است ایمان دارند. و به ویژه برپا دارندگان نماز، و اداکنندگان زکات، و ایمان آورندگان به خدا و قیامتند. بزودی آنان را پاداش بزرگی خواهیم داد.

نکته‌ها:

از اینکه بارها در قرآن جمله‌ی «وَ مَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» آمده و یک بار هم عبارت «B مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است، خاتمیت دین اسلام را می‌توان فهمید.

در حدیث آمده است: آنکه زکات نمی‌پردازد، نمازش قبول نیست. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز نماز گزارانی را که اهل پرداخت زکات نبودند، از مسجد بیرون می‌کرد. و به فرموده‌ی قرآن، نماز گزار واقعی بخیل نیست. «إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً، إِلَّا الْمُصَلِّينَ» (۱)

ص: ۴۳۳

۱ در انتقاد باید انصاف داشت. در این آیه مؤمنانِ یهود از ظالمان و حرام خواران استثنا شده اند. «لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ»، «مِنْهُمْ» ۲ دانشی ارزشمند است که ریشه و رسوخ در جان داشته باشد. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ۳ هدف و باورهای مشترک مهم است، نه نژاد و قبیله و زبان. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ» ۴ ایمان به همه ی اصول در همه ی ادیان الهی لازم است. «بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَ مَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» ۵ با آنکه نماز و زکات، در همه ی ادیان بوده اند، ولی به خاطر اهمیت جداگانه ذکر شده اند. «بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَ مَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ...» ۶ نماز از زکات جدا نیست و اهل نماز باید اهل انفاق های مالی هم باشند.

«الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۷ نماز جایگاه مخصوص دارد. (همه ی جملات آیه با واو و نون آمده «الرَّاسِخُونَ»، «الْمُؤْمِنُونَ»، «الْمُؤْتُونَ»، ولی درباره نماز به جای «مقیمون» کلمه ی «الْمُقِيمِينَ» بکار رفته که در زبان عربی، نشانه ی برجستگی آن است.)

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳]

اشاره

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَ عِيسَىٰ وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هَارُونَ وَ سُلَيْمَانَ وَ آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (۱۶۳)

(ای پیامبر!) ما به تو وحی کردیم، آن گونه که به نوح و پیامبران پس از او وحی کردیم. و (همچنین) به ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب، اسباط (فرزندان یعقوب)، عیسی، ایوب، یونس، هارون و سلیمان وحی کردیم و به داود، «زبور» دادیم.

در تمام قرآن نام ۲۵ نفر از پیامبران آمده است. نام یازده تن از آنان در این آیه ذکر شده و نام بقیه آنان عبارت است از:

آدم، ادریس، هود، صالح، لوط، یوسف، شعیب، ذی الکفل، موسی، الیاس، یسع، زکریا، یحیی و عذیر.

در حدیث آمده است: آنچه بر انبیای پیشین وحی شده بود، بر پیامبر اسلام وحی شده است. (۱)

«الْأَنْبِيَاءُ» جمع «سبط» به معنای نوه، عنوان فرزندان از یعقوب است که به پیامبری رسیدند.

«زَبُورًا» در لغت به معنای کتاب است، ولی در اصطلاح به کتاب حضرت داود گفته می شود. «مزامیر داود» از کتب عهد قدیم (تورات) است و ۱۵۰ فصل دارد که هر کدام یک «مزمور» است.

پیام ها:

۱ وحی و نبوت، یک جریان و سنت خلل ناپذیر در تاریخ انسان است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ نُوحًا وَ...» ۲ بیان نمونه های تاریخی از یک موضوع (مثل وحی بر پیامبران پیشین)، از شیوه های اثبات مدعاست و آگاهی از آنها زمینه ی پذیرش. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ نُوحًا...» ۳ هدف، شیوه و کلیات محتوای ادیان الهی، یکی است. زیرا سرچشمه ی همه آنها خداوند است. «إِنَّا أَوْحَيْنَا...» ۴ با آنکه در تاریخ، بارها وحی الهی نازل شده است، چرا اهل کتاب، نبوت پیامبر را نمی پذیرند و میان او و دیگر انبیا فرق گذاشته، توقعات اضافی

ص: ۴۳۵

دارند؟ «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ...»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۴]

اشاره

وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (۱۶۴)

و به پیامبرانی که پیش از این داستان آنان را برایت باز گفته ایم و پیامبرانی که ماجرای آنان را برای تو نگفته ایم نیز وحی کردیم و خداوند با موسی سخن گفت، سخن گفتنی ویژه.

نکته ها:

در میان سوره های قرآن، سوره های هود و شعرا، در بیان قصص انبیا، جامعیت بیشتری دارند.

همه ی پیامبران طرف سخن خداوند، ولی در این میان تنها حضرت موسی علیه السلام «کلیم الله» شده است. شاید برای آنکه حضرت موسی در مبارزه با فرعون و تحمّل لجاجت و سرسختی بنی اسرائیل، لازم بود بیشتر و پی در پی با خداوند مرتبط باشد و پیام بگیرد، از این رو کلیم الله شد.

پیام ها:

۱ آشنایی با تاریخ انبیا، چنان مفید و درس آموز است که خداوند هم به آن پرداخته است. «رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ» ۲ تعداد انبیا بیش از آن است که در قرآن آمده است. «وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ» ۳ نه عمر انسان برای شنیدن همه ی تاریخ کافی است و نه نیازی به شنیدن همه ی تاریخ است. باید به مقدار عبرت شنید. «رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ» ۴ گاهی نقل یک حادثه، بارها در قرآن تکرار می شود و از برخی حوادث، اصلاً ذکری به میان نمی آید، این نشان می دهد که قرآن، کتاب هدایت و تربیت است، نه داستان سرایی. «لَمْ نَقْصُصْهُمْ»

ص: ۴۳۶

اشاره

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۶۵)

پیامبرانی (را فرستادیم) که بشارت دهنده و بیم دهنده بودند، تا پس از پیامبران، برای مردم بر خداوند حجّتی نباشد و خداوند همواره شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

این آیه، کلیات دعوت انبیا و شیوه ی کار و هدف از بعثت آنان را بیان می کند.

عقل همچون وحی، حجّت الهی است، ولی چون مدار ادراکاتش محدود است، به تنهایی کافی نیست و حجّت تمام نیست. لذا انبیا از دانستنی های غیبی و ملکوتی و اخروی که دست عقل از آن کوتاه است خبر می دهند.

قرآن در جای دیگر می فرماید: «وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا» (۱) اگر ما پیش از فرستادن رسولان، عذابشان کنیم، می گویند: چرا برای ما رسولی بیانگر و هشدار دهنده نفرستادی؟

پیام ها:

۱ شیوه تبلیغ انبیا بر دو محور بیم و امید استوار است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۲ فلسفه ی بعثت پیامبران، اتمام حجّت خدا بر مردم است، تا نگویند: رهبر و راهنما نداشتیم و نمی دانستیم. «لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ» ۳ انبیا از نظر صفات شخصی و جسمی، و سوابق زندگی و موقعیت اجتماعی، سیاسی و خانوادگی، و نیز از جهت داشتن معجزه، بیان صریح و برخوردارگی از امدادهای غیبی، باید در مرحله ای باشند که کسی نتواند در هیچ زمینه بهانه ای بر آنان بگیرد. «لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ» ۴ چون خداوند عزیز و حکیم است، هیچ کس حجّتی بر او ندارد. «عَزِيزًا حَكِيمًا»

ص: ۴۳۷

اشاره

لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً (۱۶۶)

(گرچه کفار، بهانه می گیرند) ولی خداوند، به آنچه بر تو نازل کرده گواهی می دهد، که به علم خود بر تو نازل کرد و فرشتگان نیز (بر حقانیت تو) شهادت می دهند و گواهی خداوند (برای تو) کافی است.

نکته ها:

این که معارف والای قرآن از زبان شخص درس ناخوانده ای، در منطقه ی جهل و شرک و دشمنی بیان شده، و مردم تحوّل یافتند و از تفرقه به وحدت، از بخل به ایشار، از شرک به توحید، از جهل به علم، و از سقوط به عروج معنوی و تشکیل «امت اسلامی» رسیدند، گواهی خداوند بر لطفی است که به پیامبر و دین او دارد.

پیام ها:

۱ در برابر تضعیف های ناحق، باید تقویت های بجا صورت گیرد. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ» ۲ انبیا هم در مسیر دعوت، نیاز به پشتیبانی خدا دارند. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ» ۳ بهترین تکیه گاه و نقطه ی امید هر مبلغ دین، باید خدا باشد. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ» ۴ سرچشمه ی وحی علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ» از این رو با پیشرفت علوم، هر روز از معارف قرآن پرده ای برداشته می شود.

۵ اگر در گوشه ای از زمین، گنهکاران لجوج بهانه می گیرند، ولی همه ی فرشتگان هستی، به نفع تو گواهی می دهند. «وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالاً بَعِيداً (۱۶۷) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُعْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً (۱۶۸) إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۱۶۹)

قطعاً کسانی که کافر شدند و (با القای شبهه و تهمت و تحقیر) مردم را از راه خدا باز داشتند، به تحقیق گمراه شدند، گمراهی دور (از نجات).

همانا کسانی که کافر شدند و ستم کردند، خداوند بر آن نیست که آنان را بیامزد و به راهی هدایتشان کند.

مگر به راه جهنم، که برای همیشه در آن ماندگارند و این (عذاب و کیفر) بر خداوند آسان است.

نکته ها:

مراد از «ضَلَالًا بَعِيدًا» گمراهی مضاعف کافران است. کفر، یک گمراهی است و مانع شدن از ایمان دیگران، گمراهی دگر. کفر یک انحراف است و خود را بر حق دانستن، انحرافی بالاتر. کفر، ظلم به خویش است و مانع راه دیگران شدن، ظلم به تاریخ و نسل بشر.

شاید مراد از «ظلم» در آیه ی ۱۶۸، همان مانع شدن از هدایت دیگران باشد. زیرا چه ظلمی بالاتر از ظلم فکری و فرهنگی و اعتقادی؟ سخت ترین عذاب ها و بدترین تعبیرات، برای کافرانی بیان شده که با انواع تبلیغات، تهمت ها و تهدیدات، مانع رسیدن پیام حق به گوش حق جویانند. (عدم مغفرت، عدم هدایت، دوزخی شدن و جهنم ابدی)

پیام ها:

۱ باز دارندگان مردم از هدایت، خود در گمراهی سختی هستند. «ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا» ۲ کفر و ظلم، در کنار همنند و نتیجه ی آنها، محرومیت از آمرزش و هدایت الهی است. «كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا»، «لَا لِيَهْدِيَهُمْ»

ص: ۴۳۹

۳ کيفر کافرانِ ظالم که مانع هدايت مردمند، دوزخ ابدی است. «جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۰]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۷۰)

ای مردم! همانا پیامبر از سوی پروردگارتان همراه با حقّ (قرآن) برای شما آمده است. پس ایمان بیاورید که برای شما بهتر است و اگر (ناسپاسی کرده و) کفر ورزید پس (بدانید که) آنچه در آسمان ها و زمین است از آن خداست و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

اهل کتاب و حتی مشرکان در انتظار ظهور پیامبری بودند و زمینه ی ذهنی داشتند، لذا در این آیه بجای «رسولا» می فرماید: «الرَّسُولُ» یعنی همان پیامبری که انتظارش را می کشید، اکنون آمده است، پس به او ایمان بیاورید.

پیام ها:

۱ دعوت اسلام، جهانی است و اختصاص به قوم عرب ندارد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ عامل گسترش دعوت انبیا، حقانیت آن است. «بِالْحَقِّ» ۳ ایمان به نفع خود مردم است و نباید با ایمان خود، بر خداوند منت گذارند.

بلکه خداوند منت نهاده که ما را هدايت کرده است. «فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ» ۴ نه کفر مردم به خدا زیان می رساند و نه ایمانشان به او نفعی دارد. «فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ» ۵ «وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...» ۵ بعثت انبیا و محتوای دعوت آنان، بر اساس علم و حکمت الهی است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

ص: ۴۴۰

اشاره

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ إِنَّتُهَا خَيْرٌ لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۱۷۱)

ای اهل کتاب! در دین خود غلو نکنید و جز حق، به خداوند نسبتی ندهید. همانا مسیح، عیسی پسر مریم، فرستاده ی خداوند و کلمه ی اوست که به مریم القا نمود و روحی است از جانب او. پس به خداوند و پیامبرانش ایمان آورید، و به تثلیث قائل نشوید. (از این حرف) دست بردارید که به نفع شماست. جز این نیست که الله خدایی است یکتا، و از اینکه فرزندی داشته باشد منزّه است.

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن اوست و خداوند برای تدبیر و سرپرستی هستی کافی است.

نکته ها:

«کلمه الله» به انبیا و اولیا گفته می شود، چون همانطور که کلمه، بیانگر مطالبی است که در ذهن گوینده است، پیامبران و اولیا بیانگر کمالات پروردگارند. چنان که در حدیث آمده است: «نحن کلمات الله التامات» ما کلمات کامل الهی هستیم. (۱)

شاید هم مراد از کلمه، همان جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» باشد که قول خداوند است و مانند هر سخن دیگر، محصول آن کلمه است. (۲) چنان که در جای دیگر، خداوند آفرینش عیسی علیه السلام را به آفرینش آدم علیه السلام تشبیه نموده و می فرماید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۳)

ص: ۴۴۱

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. تفسیر المیزان و فی ظلال القرآن.

۳-۳. آل عمران، ۵۹.

از امام صادق علیه السلام درباره ی «رُوحٌ مِنْهُ» سؤال شد، حضرت پاسخ دادند: مقصود روح خداست که خداوند آن را در آدم و عیسی علیهما السلام قرار داد. (۱)

مسیحیان عقیده به تثلیث دارند و الله را خدای پدر، مسیح را خدای پسر و جبرئیل را واسطه ی این دو خدا می دانند، که نوعی کفر است. قرآن هم می فرماید:

«لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ» (۲) آنان که خدا را یکی از خدایان سه گانه می دانند، کافرند. البته گروهی از آنان نیز حضرت مریم را به جای جبرئیل، یکی از خدایان سه گانه می دانند که قرآن در این باره می فرماید: «يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أُنْتِ قُلْتِ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۳) ای عیسی! آیا تو به مردم گفته ای که مرا و مادرم را دو خدا قرار دهی؟ در روایات، به غلو کنندگان نفرین شده و آنان از بدترین اقسام کفار و مشرکان به شمار آمده اند. (۴)

اگر نداشتن پدر، دلیل بر الوهیت باشد، حضرت آدم باید به طریق اولی الوهیت داشته باشد، چون نه پدر داشت و نه مادر.

پیام ها:

۱ غلو نشانه ی تعصب نابخاست و در همه ی ادیان ممنوع می باشد. یهود، «عزیر» را فرزند خدا می دانستند و مسیحیان «عیسی» را. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ» ۲ یکی از آفات ادیان آسمانی، غلو درباره رهبران دینی است. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ» ۳ میانه روی و اعتدال در همه جا لازم است و عشق به اولیای خدا نباید سر از غلو در آورد. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ» ۴ غلو کردن درباره ی انسان ها، گرچه پیامبر باشند، توهین به خداوند و نسبت ناروا دادن به اوست. «لَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

ص: ۴۴۲

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۱۳۳.

۲-۲. مائده، ۷۳.

۳-۳. مائده، ۱۱۵.

۴-۴. میزان الحکمه.

۵ در قرآن و انجیل، حضرت عیسی پیامبر خدا معرفی شده است، نه خدا یا فرزند خدا. (۱) «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُوْلُ اللّٰهِ» ۶ آفرینش غیر طبیعی عیسی، آیه و نشانه‌ی خداست، آن گونه که کلمه، تابلو و نشانه‌ی معناست. «كَلِمَتُهُ اَلْقَاهَا» ۷ عیسی جزئی از خدا نیست، بلکه پرتوی از قدرت حیات بخش الهی است.

«رُوْحٌ مِنْهُ»

۸ قرآن، بیانگر عقیده‌ی صحیح و نافی عقاید باطل است. «لَا تَعْلَمُوْا»، «لَا تَقُوْلُوْا ثَلَاثَةً...» ۹ خداوند جسم نیست تا فرزند داشته باشد. «سُبْحٰنَهُ اَنْ يَكُوْنَ لَهُ وَلَدٌ» (تعبیراتی چون «ثار الله»، «ید الله»، «کلمه الله» که در متون دینی آمده، تعبیرات مجازی است) ۱۰ خدایی که آسمان‌ها ملک اوست، چه نیازی به فرزند و شریک دارد؟ «سُبْحٰنَهُ اَنْ يَكُوْنَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ» ۱۱ هر چیزی از خداست، پس باید بنده‌ی او بود و تنها به او توکل کرد. «لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَ مَا فِی الْاَرْضِ وَ كَفٰی بِاللّٰهِ وَكِیْلًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۲]

اشاره

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيْحُ اَنْ يَكُوْنَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَ لَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُوْنَ وَ مَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُوْهُمْ اِلَيْهِ جَمِيْعًا (۱۷۲)

و هرگز مسیح از اینکه بنده خدا باشد استنکاف ندارد و فرشتگان مقرب نیز (سرپیچی ندارند) و هر کس از بندگی خداوند سرپیچی کند و تکبر ورزد، پس (بداند که) بزودی همه را به نزد خود محشور می کند.

ص: ۴۴۳

۱- ۱). در قرآن ۱۷ بار، عیسی به مریم نسبت داده شده تا فرزند خدا بودن را نفی کند. در اناجیل هم از او به عنوان فرستاده‌ی خدا یاد شده است، نه خدا. در اناجیل، حضرت عیسی علیه السلام ۸۰ بار خود را بنده و رسول خدا معرفی کرده است. تفسیر فرقان.

امام رضا علیه السلام به جاثلیق رهبر مسیحیان آن زمان فرمود: همه چیز عیسی خوب بود، جز آنکه اهل عبادت نبود. جاثلیق ناراحت شد و گفت: او بیشترین عبادت را انجام می داد. حضرت پرسید: چه کسی را می پرستید؟ جاثلیق خاموش شد، چون فهمید که هدف امام آن است که بفهماند «عابد» نمی تواند «معبود» باشد.

مردم نسبت به عبادت خداوند سه حالت دارند: گروهی مستکبر، گروهی تسلیم و گروهی طالب. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «کفی بی عزا ان اکون لک عبدا و کفی بی فخر ان تکون لی ربا» برایم همین افتخار بس که بنده ی تو باشم. (۱)

پیام ها:

۱ در امور دینی، کاسه ی داغ تر از آتش نباشید. عیسی خود را بنده ی خدا می داند، چرا شما او را فرزند خدا می شناسید؟! «لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يُكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ» ۲ مسیح، نه تنها عبادت می کند، بلکه «عبد» و یکپارچه بنده اوست. «عَبْدًا لِلَّهِ» ۳ فرشتگان مقرب (از جمله روح القدس هم) بندگی خدا می کنند، چرا روح القدس را یکی از سه خدا می دانید؟ «وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ» ۴ سرچشمه ی ترک عبادت، تکبر است و اگر روح استکباری شد، همه نوع خطر را در پی دارد. «وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ...» ۵ باز گشت همه به سوی خداست، پس از قیامت بترسیم و تکبر نکنیم.

«فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۳]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَ اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا (۱۷۳)

ص: ۴۴۴

پس آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، خداوند پاداش آنان را کامل می دهد و از فضل خویش به ایشان افزون تر می بخشد و اما آنان که سرپیچی کردند و تکبر ورزیدند، خداوند آنان را به عذابی دردناک کیفرشان می دهد و در برابر(قهر)خدا برای خود دوست و یآوری نخواهند یافت.

نکته ها:

اهل کتاب، یا پیامبر خود را برتر می دانستند و درباره ی او غلو می کردند و یا خود را برتر می دانستند و می گفتند: «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ» (۱) و یا دیگران را تحقیر می کردند. «قَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ...» (۲) در حالی که در قیامت هیچکدام از اینها کارساز نیست و ایمان و عمل لازم است.

پیام ها:

۱ راه نجات، ایمان و عمل صالح است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ» ۲ ایمان مقدم بر عمل است و اعمال بدون ایمان، مانند اسکناس بی پشتوانه است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ» ۳ اگر می خواهید اخلاق الهی داشته باشید، اجرت کارگر را کامل پردازید و چیزی هم اضافه دهید. «فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» ۴ بدون ایمان و عمل، انتظار هیچ شفاعتی از مسیح و دیگران نداشته باشید.

«لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا (۱۷۴)

ای مردم! از سوی پروردگارتان برای شما برهان و حجتی آمده است و نوری روشنگر (همچون قرآن) را به سوی شما فرود آوردیم.

ص: ۴۴۵

۱-۱. مائده، ۱۸.

۲-۲. بقره، ۱۱.

نکته ها:

طبق روایات، مراد از «بُرْهَانٌ» شخص پیامبر و مراد از «نُوراً مُبِيناً»، قرآن است. و به راستی که پیامبر، برهان دین است، چرا که کسی درس ناخوانده، چنین معارف و کتابی را آورده که هر چه زمان می گذرد و علوم رشد می کند، حَقَّانیت دین و عمق تعالیمش روشن تر می شود.

پیام ها:

۱ اسلام با همه ی مردم و همه ی نسل ها و عصرها سخن می گوید و پیامش جهانی است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ۲ فرستادن نور و برهان، از شئون ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ قرآن کتاب استدلال، هدایت و نور است. «نُوراً مُبِيناً»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۵]

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا (۱۷۵)

پس کسانی که به خداوند ایمان آورده و به او توسل جستند، به زودی آنان را در رحمت و فضل خویش وارد می کند و آنان را به سوی خود در راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

ممکن است مراد از اعتصام به خداوند در این آیه، اعتصام به اولیا و رهبران الهی باشد که مانع تفرق و تشتت می گردند. در زیارت جامعه می خوانیم: «من اعتصم بکم فقد اعتصم بالله».

در دو آیه ی قبل، ایمان و عمل صالح وسیله ی دریافت لطف الهی عنوان شد و در این آیه ایمان و اعتصام به خداوند. این نشانه ی آن است که راه اعتصام به خدا و پیوستن به او، عمل صالح است.

۱ پاداش های الهی، فضل و رحمت اوست، نه استحقاق ما. (۱) «فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ» ۲ گرچه خدا هر که را بخواهد هدایت می کند، «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» (۲) ولی زمینه و وسیله هدایت را خودمان با ایمان و اعتصام باید فراهم سازیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ» ۳ نیاز به هدایت الهی، حتی پس از ایمان و اعتصام هم باقی است و یک لحظه از هدایت او بی نیاز نیستیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ» ۴ راه مستقیم، راهی است که انسان را به خدا برساند. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۶]

اشاره

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَوَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَ هُوَ يَرِيهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَوَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَ إِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَ نِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۷۶)

(ای پیامبر!) از تو فتوا می خواهند، بگو: خداوند درباره ی (ارث) کلاله (برادر و خواهر پدری یا پدر و مادری) به شما چنین فتوا می دهد که: اگر مردی بمیرد و فرزندی (یا پدر و مادری) نداشته باشد ولی خواهری داشته باشد، نصف آنچه به جا گذاشته از آن خواهر است و او نیز از خواهرش اگر فرزندی نداشته باشد همه اموال را ارث می برد و اگر دو خواهر باشند، دو سوم دارایی به جامانده را ارث می برند (هر کدام یک سوم) و اگر چند برادر و خواهر باشند مرد برابر سهم دو زن ارث می برد. خداوند احکام را برای شما بیان می کند تا گمراه نشوید و خداوند به هر چیز دانا است.

ص: ۴۴۷

۱-۱. و همین که این رحمت و فضل خود را در آیات دیگر اجر و پاداش کار ما دانسته، خود لطفی دیگر است و گر نه مزد چند دقیقه کار ناقص، این همه بهشت و قصر و رحمت نیست.

۲-۲. ابراهیم، ۴.

در آیه ۱۲ همین سوره آمده بود که خواهر و برادر از یکدیگر یک ششم ارث می برند و اینجا می فرماید: نصف. این به خاطر آن است که در آنجا مراد، خواهر و برادر مادری بود و در اینجا پدری، یا پدر و مادری. (۱)

ارث بردن خواهر و برادر از میت، وقتی است که او فرزند یا پدر و مادر نداشته باشد. و اگر نه نوبت به خواهر و برادر نمی رسد.

سوره ی نساء با مسائل خانواده آغاز شد و با مسائل خانواده به پایان رسید.

پیام ها:

۱ وظیفه ی مردم، برای یادگیری مسائل و احکام دینی، رجوع به رهبران دینی است. «يَسْئَلُكُمْ دِينُكُمُ» ۲ دین برای دنیای مردم برنامه دارد. موضوع ارث از یک جهت موضوعی اقتصادی و از جهتی موضوعی خانوادگی است و دین به لحاظ هر دو جهت، برای آن احکامی مقرر داشته است. «قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ» ۳ رعایت اولویت ها در تقسیم ارث، بیانگر اولویت ها در رسیدگی به اعضای فامیل است. پدر و مادر و فرزندان در یک ردیف اند، اما خواهران و برادران در مرحله ی بعدی. «لَيْسَ لَهُ وَكَلٌّ وَ لَهُ أُخْتٌ» ۴ دو برابر بودن سهم ارث مرد نسبت به زن، بر پایه علم الهی است، نه شرایط خاص اجتماعی زمان پیامبر که زنان ضعیف شمرده می شدند. «وَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» پایان نساء

ص: ۴۴۸

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

خانه کتاب

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

